

R dp

ČZN

1997

39

119970079,2

COBISS •

ISSN 0590-5966

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

2

ČASOPIS
ZA ZGODOVINO
IN NARODOPISJE

LETNIK 68
NOVA VRSTA 33

STR.
153 - 346

MARIBOR

1997

KAZALO – CONTENTES

Jubileji – Anniversaries

Vekoslav Grmič: OB 120-LETNICI ROJSTVA TEOLOGA, PUBLICISTA IN NARODNO-OBRAMBNEGA DELAVCA DR. MATIJE SLAVIČA	155
Milan Ževart: TONE FERENC - SEDEMDESETLETNIK	157
Marjan Žnidarič: MIRKO FAJDIGA - PETINSEDEMDESETLETNIK	161
Zvonka Zupanič-Slavce, Cirila Toplak: OB 100-LETNICI SMRTI LOUISA PASTEURJA	163

Razprave – Studies

Paola Korošec: PROTOZGODOVINSKI HORIZONT NA ZAHODNI TERASI GRAJSKE-GA GRČA V PTUJU	167
A Protohistorical horizon at the west Terrace of Grajski grič at Ptuj	
Branko Vnuk: STAVBNOZGODOVINSKI RAZVOJ NEKDANJEGA DOMINIKANSKE-GA SAMOSTANA NA PTUJU V SREDNJEM VEKU (1230-1500)	185
Civil construction historical development of the former Dominican Convent at Ptuj in the middle ages (1230-1500)	
Igor Weigl: GRAD BORL IN DRUŽINA SAUER VON UND ZU ANKENSTEIN	217
The fortress of Borl and the family of Sauer und zu Ankenstein	
Jože Curk: UMETNOSTNA PODOBA POSAVINJA IN POSAVJA V OČEH VIZITATOR-JEV 17. IN 18. STOLETJA (1. del)	229
The artistic Appearance of the Savinja nad the Sava Region as Seen by Visitors in the 17 and 18 Century	
Franc Kuzmič: ZGODOVINSKI PREGLED BANČNIŠTVA V POMURJU	250
An historical review of banking in the Mura region	
Mirko Šoštarič: TOPONIMI	269
Toponyms	
Iris Zakošek: MESTNA TRŽNICA V CELJU PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO	279
The town market place in Celje before World War II.	
Milan Divjak: RAZVOJ LAIČNEGA ETIČNEGA IN DRUŽBOSLOVNEGA POUKA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V OSNOVNI ŠOLI	288
The development of lay ethical and social science instruction in elementary education after World War II.	

Na naslovnici:

Etnografska sekcija delegacije Kraljevine SHS na pariških mirovnih pogajanjih 1918/19. Četrti z desne stoji dr. Matija Slavič.

Izvilleke prispevkov v tem časopisu objavljata "Historical – Abstract" in "America: History and Life"

Abstracts of this review are included "Historical – Abstract" and "America: History and Life"

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 68 – Nova vrsta 33

2. zvezek

1997

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO V MARIBORU

ZALOŽNIK

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

MARIBOR 1997

Časopisni svet – Publishing Counsel

dr. Borut Belec, France Filipič, dr. Bruno Hartman, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Jože Koropec, dr. Slavko Kremenšek, Matija Malešič, Ivan Sernec, dr. Milan Ževart

Uredniški odbor – Editorial Board

Marjeta Ciglencič, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec, Marjan Matjašič,
dr. Stanko Ojnik, Irena Šavel, dr. Sergej Vrišer, Vili Vuk, dr. Milan Ževart,
dr. Marjan Žnidarič

Glavni in odgovorni urednik – Chief and Responsible Editor

dr. Marjan Žnidarič
Muzej narodne osvoboditve Maribor
2000 Maribor, Ulica heroja Tomšiča 5, Slovenija
telefon: (062) 211-671
fax: (062) 227-394

Uprava in založba – Administration and Publisher

Založba Obzorja
2000 Maribor, Partizanska 5, Slovenija
telefon: 25-681

Za znanstveno vsebino odgovarjajo avtorji.
Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva
in navedbo vira.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstva za kulturo Republike Slovenije
Mestne občine Maribor

JUBILEJI - ANNIVERSARIES

OB 120-LETNICI ROJSTVA TEOLOGA, PUBLICISTA IN NARODNOOBRAMBNEGA DELAVCA DR. MATIJE SLAVIČA

Matija Slavič je bil rojen pred 120 leti 27. januarja 1877 v Bučočevcih pri Ljutomeru. Po maturi na Klasični gimnaziji v Mariboru je študiral teologijo na Bogoslovnem učilišču prav tako v Mariboru v letih 1897-1901. Bogoslovne študije je nadaljeval na Dunaju in bil leta 1905 promoviran za doktorja teologije. Kot katehet je nekaj časa deloval v Celju. Leta 1911 je postal nadomestni, leta 1913 izredni in leta 1916 redni profesor za biblične vede Stare zaveze na Bogoslovnem učilišču v Mariboru. Leta 1920 ga je Ljubljanska univerza imenovala za izrednega profesorja na Teološki fakulteti v Ljubljani, kjer je že leta 1921 postal redni profesor in ostal na tem mestu do leta 1951, ko je bil upokojen. Umrli je v Ljubljani 25. oktobra 1958.

Strokovno se je na bibličnem področju spopolnjeval na svojih potovanjih po Egiptu in Palestini ter leta 1922 na Bibličnem inštitutu v Rimu.

V letih 1932-1934 in 1934-1940 je bil rektor Univerze v Ljubljani. Sploh je kot znanstvenik užival velik ugled.

Njegovo življenjsko delo je bilo nedvomno prevajanje Sv. pisma stare zaveze iz hebrejščine v slovenščino. Tako je izšlo pri Mohorjevi družbi v Celju leta 1939 Pet Mojzesovih knjig in Jozuetova knjiga. Ta prevod so vključili tudi v celoten prevod Sv. pisma v slovenščino, ki je izšel prav tako pri Mohorjevi družbi v letih 1959 - 1961. Napisal pa je Slavič tudi številne znanstvene razprave iz svetopisemskih ved v slovenščini in tujih jezikih, posebno v nemščini. V knjigi V deželi faraonov, ki je izšla v Mariboru leta 1914, je med živo pripovedovanje o svojem potovanju vpletel veliko podatkov svetopisemskih ved.

Matija Slavič je napisal tudi številne razprave, ki so posvečene Prekmurju, prekmurkim ljudem in njihovi kulturi ter posebno knjigo z naslovom Prekmurje leta 1921. Za mirovno konferenco po 1. svetovni vojni v Parizu je prispeval tehtne študije o Prekmurju v francoščini. V zborniku Slovenska krajina, ki je izšel ob 15-letnici osvobodjenja Prekmurja izpod madžarske oblasti v Beltincih leta 1935 in ga je uredil znan profesor Vilko Novak, je Matija Slavič objavil dve pomembni razpravi z naslovom Narodnost in osvoboditev Prekmurcev (46 - 82) in Prekmurske meje v diplomaciji (83 - 107).

Kot odbornik Narodnega sveta v Mariboru je Slavič dobil referat za Prekmurje, ki se ga je lotil zelo resno. Sam pravi: "V ta namen sem prepotoval v začetku septembra 1918 Prekmurje od Mure do sedanje državne meje na severu

ter obiskal skoro vse narodno čuteče duhovnike." Sicer pa se je že v mladosti, kakor pravi, posebej zanimal za Slovence v Prekmurju in se pozneje naučil madžarsko, da bi laže pomagal tem ljudem v narodnoobrambnem pogledu.

Prekmurci so se sami odločili za Jugoslavijo že 20. oktobra 1918. Vendar bi bilo nujno potrebno to ozemlje čimprej zasesti z vojsko, česar pa v Ljubljani niso hoteli razumeti, čeprav sta general Maister in Slavič v ta namen posebej obiskala Narodna vlado v Ljubljani. Zato je prišlo do zasedbe Prekmurja šele po neuspešnih poskusih zasedbe s hrvaške strani in trdih pogajanjih na mirovni konferenci v Parizu 12. avgusta 1919.

Matija Slavič je na mirovni konferenci v Parizu sodeloval kot ekspert in pravi, da so Slovenci "imeli na mirovni konferenci v Parizu po svetovni vojni leta 1918 skrajno slabo stališče". Posebno težavno je bilo vprašanje Prekmurja. Potrebni so bili jasni in prepričljivi dokazi, da so velesile sploh prisluhnile slovenskim zahtevam. Slavič si je nedvomno vneto prizadeval, da bi prepričal zastopnike velesil. Takole izjavlja: "Pripravili smo v francoščini knjižico, ki na splošno opisuje Prekmurje, potem pa še zlasti statistiko Prekmurja in etnografsko karto Prekmurja. Zadnjega marca 1919 sem delo v rokopisu končal." Čeprav je potem Vrhovni svet petorice prisodil Prekmurje Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, je ostalo še veliko dela za mednarodno razmejitveno komisijo in zato tudi za Slaviča.

Priznati moramo, da je imel Matija Slavič kar največ zasluge za osvobodjenje Prekmurja izpod ogrske oblasti po 1. svetovni vojni in za priključitev h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma k Jugoslaviji. Bil je v resnici ves zavzet za to stvar in tudi s prepričljivimi dokazi dosegel ustrezno razumevanje pri tistih, ki so takrat krojili usodo bodoče Evrope. Res pa je, da so mu pri tem veliko pomagali duhovniki in sploh zavedni ljudje v Prekmurju. Njegove uspehe je končno treba pripisati tudi njegovi vsestranski izobrazbi ter njegovi strpnosti v odnosu do vsakega človeka, ne glede na njegovo drugačnost, kar zadeva njegove poglede na svet in življenje. Matija Slavič spada gotovo med velike Slovence in zaslužne može naše zgodovine.

Vekoslav Grmič

DR. TONE FERENC – SEDEMDESETLETNIK

V lepem Veržaju, kjer se je pred 130 leti rodil dr. Fran Kovačič, ki je bil tudi pomemben zgodovinar, se je 6. decembra pred sedemdesetimi leti rodil dr. Tone Ferenc, znanstveni in arhivski svetnik ter redni univerzitetni profesor. V domačem kraju je obiskoval osnovno šolo in nato postal dijak gimnazije v Murski Soboti. Nacistična okupacija mu je prekinila šolanje in v vojnih letih je delal na domači kmetiji. Potem ko je po koncu okupacije odslužil vojaški rok, je lahko nadaljeval s šolanjem in 1951. leta na višji gimnaziji v Murski Soboti maturiral. V jeseni tega leta pa je pričel s študijem zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani ter tam novembra 1956 diplomiral. Za svoje diplomsko delo je dobil študentsko Prešernovo nagrado. Po diplomi je postal arhivist v Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani in aprila 1959 opravil strokovni izpit za arhivista. Hkrati z urejanjem arhivskega gradiva je preučeval dogajanja na Slovenskem v letih 1941 – 1945. Sicer pa se je Ferenc že pred diplomom odločil, da se bo posvetil raziskovanju novejših zgodovine, in to predvsem zgodovine druge svetovne vojne na Slovenskem.

Po ustanovitvi Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki se je kasneje preimenoval v Inštitut za novejšo zgodovino, ga je svet tega Inštituta na osnovi njegovega dotedanjega dela konec 1960. leta izvolil za znanstvenega sodelavca. Do aprila 1965 je v Inštitutu delal kot arhivist, vodja raziskovalnega oddelka za zgodovino narodnoosvobodilnega boja in kot samostojni raziskovalec v omenjenem oddelku. Kljub uspešnemu delu je moral Inštitut začasno zapustiti in se je 1. maja 1965 zaposlil kot arhivist v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani. Novembra 1968 se je lahko vrnil v Inštitut in tam postal vodja njegovega arhiva, od maja 1971 do aprila 1975 je bil ravnatelj Inštituta in vodja znanstveno-raziskovalne enote ter na delovnem mestu znanstvenega svetnika. Pred koncem prvega službovanja v Inštitutu je na Filozofsko-zgodovinski fakulteti v Beogradu uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo, ki obravnava nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji 1941 – 1945. Bil je prvi slovenski zgodovinar, ki je doktoriral s temo iz obdobja 1941 – 1945. Junija 1971 mu je Pedagoško-znanstveni svet Filozofske fakultete v Ljubljani priznal naziv višjega znanstvenega sodelavca, Fakultetni svet iste fakultete pa junija 1976 naziv znanstvenega svetnika.

Na znanstvenem in strokovnem področju je Ferenc doslej izredno veliko ustvaril in v tem prispevku ne bo mogoče niti omeniti vsega, kar je opravil pri raziskovalnem delu in na sorodnih področjih. Ferenc sodi med tiste slovenske zgodovinarje, ki so največ ustvarili, oziroma med tiste, ki imajo najbogatejšo bibliografijo. Prve razprave je Ferenc objavil 1957., prvo knjigo pa 1967. leta. V začetku 1997 je bibliografija njegovih znanstvenih razprav, strokovnih člankov in številnih samostojnih publikacij ter drugih prispevkov štela 646 enot, sedaj pa jih ima že več. Če upoštevamo le štiri Ferencove najboljše knjige oziroma monografije, od katerih ena še ni zaključena, in najpomembnejši Ferencovi objavi virov, le-te štejejo okoli 5100 strani. Pri Ferencovih delih pa seveda ni tako pomemben njihov obseg kot njihova priznana kakovost. Upoštevati pa je treba še to, da je bil Ferenc član uredniških odborov številnih samostojnih publikacij ter znanstvenih in strokovnih časopisov. Rezultati Ferencove raziskovalne de-

javnosti so zelo pomembni za slovensko zgodovino pisje obdobja 1941 – 1945, a tudi za slovenski narod. Dejstvo je, da brez upoštevanja Ferencjevih del ni mogoče razpravljati in pisati o zgodovini Slovencev v letih 1941 – 1945.

Osnovna značilnost Ferencovega raziskovanja in pisanja je v tem, da temelji na vztrajnem in sistematičnem zbiranju virov v arhivih doma in v tujini ter drugih zgodovinskih virov in na obvladovanju velikih količin zgodovinskega gradiva ter na njegovem skrbnem pretresu. Vsekakor lahko tako številna in kvalitetna dela, ki jih je doslej objavil Ferenc, nastanejo le, če njihov avtor dela z dobro metodo in če mu ni žal ne truda ne časa za raziskovalno dejavnost.

Velika večina Ferencjevih del obravnava obdobje 1941 – 1945 na Slovenskem, a tako, da je njihov avtor upošteval širša dogajanja in se pri opisu le-teh ni naslanjal le na literaturo, ampak je opravil tudi obsežno raziskovalno delo z viri. S svojim raziskovanjem je Ferenc posegel tudi v čas pred aprilom 1941 in pri tem obravnaval predvsem teme, ki so povezane z njegovim preučevanjem okupacijskih sistemov in raznarodovalne politike okupatorjev v Sloveniji v letih 1941 – 1945. V čas pred letom 1941 je posegel tudi s knjigo Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940 in z objavami virov. Z obravnavo vrnitve slovenskih izgnancev v domovino in s preučevanjem usode domačih nasprotnikov KPS, OF in NOB Ferenc posega tudi v čas po koncu druge svetovne vojne v Evropi.

V zvezi s Ferencovim preučevanjem in njegovimi objavami je treba na prvem mestu omeniti številna dela o okupacijskih sistemih in raznarodovalni politiki okupatorjev v Sloveniji. V tem sklopu Ferencjevih obravnav je najpomembnejša monografija Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941 – 1945 (Maribor 1968), ki je 1979. leta izšla tudi v prevodu z naslovom Nacistička politika denacionalizacije u Sloveniji u godinama 1941 – 1945. Ko sem pred izidom te monografije kot recenzent poročal o njej, sem dokazoval, da gre za izredno temeljito in kvalitetno delo, kar so po izidu knjige potrdila objavljena poročila in ocene. Prva Ferencova razprava o nacističnem okupacijskem sistemu v Sloveniji pa je izšla v francoščini že leta 1963.

Ferenc je temeljito prikazal tudi fašistični okupacijski sistem v Ljubljanski pokrajini 1941 – 1943, in to zlasti z obsežno razpravo, objavljeno v zborniku Fašisti brez krinke, ki ga bomo še omenili. Ljubljanska pokrajina je skupaj s slovenskim Primorjem po kapitulaciji Italije postala del operacijske cone "Jadransko primorje". Ferenc je obravnaval tudi nemško okupacijo v tej coni.

V svojih delih o okupacijskih sistemih in raznarodovalni politiki okupatorjev v Sloveniji je Ferenc neizpodbitno dokazal za Slovence zelo pomembna dejstva in predvsem to, da so vsi trije okupatorji ne glede na razlike v taktiki hoteli opraviti etnocid nad Slovenci.

Drugi veliki sklop Ferencove bibliografije so monografije, razprave in drugi prispevki o političnih in vojaških dogajanjih na Slovenskem in predvsem o odporu Slovencev proti okupatorjem v času druge svetovne vojne. Obsežni monografiji iz tega sklopa sta Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943 (Maribor 1967) in Primorska pred vseljudsko vstajo 1943. Južno-primorski odred in Gregorčičeva brigada (Ljubljana 1983). Ferenc že dolgo zbira gradivo o sklepnih operacijah Jugoslovanske armade na Slovenskem, prvo razpravo o tej temi pa je objavil že leta 1960. Posebno vsebinsko enoto v tem sklopu predstavlja Ferencova obravnava partizanske oblasti in uprave ter graditve slovenske državnosti 1941 – 1945, in to na vseh nivojih. Izšle so že tri knjige na široko zasnovane monografije Ljudska oblast na Slovenskem 1941 – 1945, in to knjige s podnaslovi: Država v državi, Narod si bo pisal sodbo sam, Mi volimo. Dodatno pozornost za to delo je vzbudilo podpoglavje o napakah narodnoosvobodilnega gibanja na osvobojenem ozemlju Dolenjske in Notranjske 1942. leta v prvi knjigi.

Poleg del o širših temah je Ferenc objavil zelo veliko prispevkov o okupaciji in narodnoosvobodilnem boju v posameznih slovenskih pokrajinah, na manjših območjih ter v posameznih krajih in pri tem posvetil največjo pozornost dogajanjem na Primorskem. Čedalje bolj Ferenca priteguje problematika gospodarstva v času okupacije na Slovenskem.

Svoje raziskovalno in arhivistično delo je Ferenc dopolnjeval z obravnavami stanja in dostopnosti arhivskega gradiva za slovensko zgodovino v letih 1941 – 1945, katerega najboljši poznavalec je. Objavil je tudi več tehničnih ocen objav virov. Predvsem pa je veliko del opravil pri objavljanju virov za navedeno obdobje. Najpomembnejši Ferencovi objavi virov sta zbornika Qullen zur national-socialistischen Etnationalisierungspolitik in Slowenien 1941 – 1945 - Viri o nacistični raznarodovalni politiki v Sloveniji 1941 – 1945 in Fašisti brez krinke. Dokumenti 1941 – 1942 (Maribor 1980 in 1987). Italijanski prevod zbornika Fašisti brez krinke je izšel leta 1994 v Vidmu (Udine) z naslovom La provincia 'italiana' di Lubiana. Documenti 1941 – 1942. V navedenih zbornikih, ki med drugim omogočata primerjave nemškega okupacijskega sistema v Sloveniji z italijanskim, je Ferenc objavil 432 dokumentov in drugih virov, v opombah k objavljenim dokumentom pa je opozoril še na druge vire in tudi navedel odlomke iz njih.

Velik je Ferencov prispevek pri Enciklopediji Slovenije in še pri drugih leksikografskih delih ter pri recenzijah monografij in drugih del o novejši zgodovini. Pomemben je tudi njegov prispevek pri razstavnih dejavnosti. Pripravil je več muzejskih in arhivskih razstav, med drugimi veliko stalno razstavo o slovenskih izgnancih v Brestanici. Z več muzeji za novejšo zgodovino je sodeloval pri postavitvah njihovih razstav.

Pomembno delo je Ferenc opravil tudi na pedagoškem področju. Od 1975. leta je s konzultacijami sodeloval pri poteku študija tretje stopnje na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Fakultetni svet te fakultete ga je 16. aprila 1981 izvolil za rednega profesorja za zgodovino novejših dob. Za njegovo pedagoško delo velja, da je v veliki meri temeljilo na lastnem raziskovalnem delu.

Ob svojem znanstvenem delu je Ferenc kot zgodovinar opravljal razne funkcije. Med drugim je bil dve leti predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo. Od 1979. do 1984. leta je bil predsednik Jugoslovanskega komiteja za zgodovino 2. svetovne vojne in član Mednarodnega komiteja za to zgodovino. Ferenc se je močno uveljavil v mednarodnih krogih zgodovinarjev druge svetovne vojne. Od slovenskih zgodovinarjev druge svetovne vojne je imel največ referatov in razprav na mednarodnih znanstvenih posvetih, kongresih in pri okroglih mizah. Pri seznanjanju zgodovinarjev in tudi širših krogov v tujini z dogajanjem na Slovenskem je Ferenc veliko opravil tudi z objavljanjem svojih razprav v tujini in objavljanjem virov v njihovem izvirnem jeziku.

Naj omenimo še, da je Ferenc dosti sodeloval tudi z Mariborom, zlasti z Muzejem narodne osvoboditve Maribor. Objavil je veliko prispevkov v Časopisu za zgodovino in narodopisje, imel v Mariboru referate in predavanja, pri Založbi Obzorja pa so izšle štiri njegove zelo pomembne knjige.

Januarja 1997 je Ferenc postal upokojenec, a z njemu lastno veliko energijo nadaljuje z raziskovalnim in drugim delom. Sodeluje pri projektih Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, nadaljuje pa tudi s pedagoškim delom kot mentor kandidatov za magistrski in doktorski naziv.

Ferenc je človek z dobrim srcem. Rad in nesebično razdaja svoje znanje in pomaga tam, kjer je to potrebno. Sodelovanje z njim je zelo prijetno, poučno in koristno, a tudi zahtevno. Sam je o sebi dejal, da je človek z mehko prleško dušo. Vsi, ki ga поблиže poznamo, lahko temu pritrdimo, a vemo tudi, da je Ferenc, če

je treba, zelo odločen človek, ki trdno zastopa svoja stališča. Vemo, da je Ferenc tudi pesnik in da ob posebnih prilikah recitira svoje pesmi, še zlasti tiste, ki jih je posvetil Veržeju in Prlekiji. Morda bo Ferenčeva bibliografija obogatena še z njegovo pesniško zbirko.

Prav je in spodobi se, da se Ferencu ob njegovem življenjskem jubileju zahvalimo za vse, kar je doslej ustvaril in opravil in za kar je prejel številna visoka priznanja, nagrade in tudi odlikovanja, ter mu zaželim še dosti zdravih in ustvarjalnih let.

Milan Ževart

MIRKO FAJDIGA – PETINSEDEMSESTLETNIK

Letos julija je praznoval visok življenjski jubilej – 75 let – znani mariborski kulturni in športni delavec, zgodovinar, partizan, nosilec zlatega grba mesta Maribor, Mirko Fajdiga. Le redko srečamo človeka s tolikšno življenjsko energijo in prav nalezljivim optimizmom, s takšno privrženostjo svojemu mestu, kot je to naš jubilar. Izjemne in težke življenjske izkušnje so ga prekalile in ojeklenile do tolikšne mere, da zanj "nemogoče" ne obstaja. Številne življenjske postaje so iz Mirka Fajdige naredile najprej skojevca, nato partizana, takoj po osvoboditvi poklicnega vojaka in nazadnje muzealca - zgodovinarja, ob tem pa je bil ves čas tudi izredno uspešen športni delavec in organizator.

Fajdiga je rojen Mariborčan. Pred drugo svetovno vojno je končal meščansko in gozdarsko šolo v Mariboru, v letih pred vojno postal skojevec in se takoj po nemškem napadu na Jugoslavijo aprila 1941 vključil med prostovoljce jugoslovanske vojske. Po vrnitvi je nekaj časa še ostal v Mariboru, nakar so nacisti celo družino izgnali v Bosno. Tam se je že leta 1941 vključil v odporiško gibanje, julija 1943 pa je odšel v partizane. Bil je borec Moslavačke brigade, kjer je postal politkomisar in opravljal še vrsto drugih odgovornih dolžnosti. Med vojno je bil tudi ranjen.

Do leta 1953 je bil Fajdiga aktivni oficir jugoslovanske vojske, nato ga najdemo med ustanovitelji mariborskega Muzeja narodne osvoboditve, kjer je ostal do upokojitve. Ob delu je končal študij zgodovine na Pedagoški akademiji v Mariboru. Za uspešno delo v muzeju je dobil naziv višji kustos. Poleg dela v muzeju je bil Fajdiga ves čas tudi zelo aktiven v športu, kot organizator in funkcionar v športnem društvu Branik, kjer je bil precej let tudi podpredsednik in predsednik. Tudi danes bi si delo športnega društva Branik in mestne organizacije Zveze borcev v Mariboru težko predstavljali brez njegove pomoči. Za svoje uspešno delo na številnih področjih, zlasti pa v muzejstvu, zgodovinopisju in športu je dobil številna priznanja in visoka odlikovanja, med drugimi leta 1986 tudi najvišje mariborsko priznanje – zlati grb mesta Maribor.

Poleg močne družbene angažiranosti na različnih področjih pa je vedno našel tudi čas za raziskovalno delo. Njegova bibliografija obsega že prek 120 bibliografskih enot. V svojih raziskavah je obravnaval predvsem teme iz novejšje slovenske zgodovine, zlasti iz zgodovine narodnoosvobodilnega boja na Štajerskem in zgodovine mariborskega športa. Glavni sadovi Fajdigovega obsežnega raziskovalnega opusa so tri zajetne monografije o partizanskih enotah, zbornik o športnem društvu Branik ter brošure o Miranu Cizlju in športnikih – žrtvah za svobodo 1941 – 1945. Bil je tudi soavtor ene najbolj znamenitih slovenskih knjig, Poslovilna pisma žrtev za svobodo, ki je doživela že tri izdaje (1965, 1969 in 1975) in sodi med najpomembnejše spomenike slovenskega pismenstva. Krajše in daljše prispevke objavlja Fajdiga v različnih časnikih, revijah, glasilih in biltenih.

Fajdigov zgodovinski opus o narodnoosvobodilnem boju obsega neke vrste trilogijo, kot bi lahko imenovali monografije o Zidanškovi (Pohorski) brigadi (1975), Pohorskih partizanih leta 1943 (1985) in Bračičevi brigadi (1994). Gre

za obsežne in temeljite zgodovinske študije o treh pomembnih partizanskih enotah na Štajerskem v obdobju od leta 1943 do konca vojne. Med delovanjem teh enot obstaja tudi nekakšna kontinuiteta in prepletanje ter soodvisnost njihove aktivnosti (Pohorski odred – Zidanškova brigada – Bračičeva brigada). Zahtevno delo pri pisanju vseh treh monografij je avtor opravil izjemno kvalitetno in profesionalno. Z omenjenimi študijami spada Fajdiga med najplodovitejše in najkvalitetnejše pisce o zgodovini narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, saj vse tri knjige obsegajo skupno kar 2150 strani.

Ogromno življenjske energije in znanja je Mirko Fajdiga vložil v muzejsko delo, kjer so prišle njegove organizacijske sposobnosti še posebno do izraza. Zlasti v prvih desetletjih delovanja Muzeja narodne osvoboditve Maribor, ko je iz skromnega oddelka NOB pri Pokrajinskem muzeju v kratkem času nastala dobro organizirana muzejska hiša, ki si je s svojimi tematsko aktualnimi in vsebinsko dognanimi razstavami kmalu pridobila tudi širšo strokovno veljavo, je bil Mirko Fajdiga eden ključnih snovalcev muzejeve organizacijske in vsebinske podobe.

Mirko Fajdiga sodi med tiste Mariborčane, ki se s srcem in dušo razdajajo za svoje mesto, ki ne sprašujejo po plačilu ali nagradah, ki jim nikoli ni težko storiti usluge prijatelju ali znancu; je resnično človek z veliko začetnico, zato mu vsi, ki ga poznamo in prijateljujemo z njim, od srca želimo še veliko zdravih let.

Marjan Žnidarič

OB STOLETNICI SMRTI LOUISA PASTEURJA (1895 - 1995)

Leta 1995 je minilo sto let, odkar je umrl francoski kemik in mikrobiolog, raziskovalec in izumitelj Louis Pasteur. Nekaj najpomembnejših znanstvenih odkritij s področja biologije in medicine, ki so bistveno pospešila tok teh dveh vej znanosti v devetnajstem stoletju, je njegovih. Pasteurja vpisujejo v anale zgodovine znanosti kot dobrotnika človeštva in enega izmed viteзов medicine, med katere ga prišteva tudi angleški zgodovinar Steven Lehrer¹

Ob pregledu Pasteurjevega razvejanega in izvirnega znanstveno-raziskovalnega dela, ki je obsegalo danes skoraj nedoumljivo široko področje od kristalografije, stereokemije in bakteriologije do infektologije in toksikologije, se postavlja v ospredje nekaj značilnosti njegove znanstvene in tudi življenjske poti, ki tudi danes silijo k razmišljanju. Tako zelo so ali so spet aktualne in tako globalizirajo fenomen, ki je skozi vso moderno dobo bistveni pogoj, vzvod in kontekst znanosti kot discipline in morda še posebej medicine - razvoj. V pričujočem zapisu bi se osredotočili predvsem na Pasteurjev odnos do znanosti kot discipline in še posebej do njenih "etičnih meja", ki zadevajo vivisekcijo ter z današnjega stališča osvetlili pomen vpeljava cepjenja proti steklini.

Če razmišljanje pričnemo s pogledom nazaj s točke, na kateri stoji medicina danes, je njen napredek nedvomno izjemno impresiven. Ni nam treba posegati v oddaljeno zgodovino, da bi se zavedli tega napredka. Še pred dobrimi sto leti, v Pasteurjevem času, sta bili mikrobiologija in infektologija v povojih, metode splošnega cepjenja neznane, mikroskopi znanstvenikov premalo natančni, da bi lahko uspešno identificirali bakterije in druge povzročitelje bolezni. Znanstvena elita 19. stoletja je še v dobršnji meri verjela v "spontano generacijo", kot se je imenovala teorija, ki je dokazovala izvor klic v velikem "Niču"². Samo v tem tako imenovanem "pred-specializacijskem" obdobju v moderni znanosti, je lahko v polni meri uspeval "globalen" duh, kot je bil Pasteurjev, in bil zmožen povezovati prek meja posameznih znanstvenih področij empirične izsledke v tako bistvena in splošna spoznanja, kot je bilo njegovo odkritje asimetrične oblike kristalov kot ekskluzivnosti žive snovi na podlagi vinske kisline ali odkritje mikroorganizmov, povzročiteljev nalezljivih bolezni.

Daje bil Pasteur genialni znanstvenik, ne govori le izreden obseg njegovega ustvarjalnega opusa, ampak tudi izvirnost idej in metodoloških rešitev. Tako je npr. še danes nerazložljivo delovanje postinfekcijske vakcine v primeru stekline, ki je še danes v rabi in je, da se približamo aktualni problematiki infekcije z virusom HIV, tudi v tem primeru edino možno. Vemo, da so vse vakcinacije preventivne in jih izvajamo pred možno infekcijo, v primeru stekline pa je Pasteur našel drugo pot. Tudi sam je priznaval, da ne ve, kako bi znanstveno razložil delovanje tega cepjenja. Postinfekcijska vakcinacija je proti vsem načelom imunologije. Pasteurjeve misli so presegale takratno in tudi današnjo dobo. Tudi o povzročitelju stekline je od vsega začetka govoril kot o virusu, vendar je s tem mislil mikrob in ne virus v današnjem pomenu besede; bil pa je prepričan, da je

povzročitelj neskončno droben in ni podoben ne mikrobom ne bacilom. S tem razmišljanjem je takrat presenetil tudi svoje sodelavce, ki so bili vsi po vrsti sami sloviti mikrobiologi, Roux, Martin, Calmette, Nocard... Uspešnost Pasteurjeve antirabične vakcine je bila okoli 98% in umirali so običajno le tisti, ki so prišli prepozno oz. so bili oklani od steklih živali v glavo ali v zgornje okončine. Pasteurjevo antirabično vakcino so pridelovali in uporabljali po avtorjevi zamisli vse do konca 70. let 20. stoletja, ko so začeli gojiti virus v celičnih kulturah. Cena klasične vakcine in nove iz celične kulture je zelo različna; slednja je veliko dražja, zato ni čudno, da v nerazvitih predelih sveta, predvsem v Indiji, še vedno favorizirajo Pasteurjevo antirabično vakcino. Učinkovitost Pasteurjevega cepiva proti steklini je nad vsemi drugimi atributi, četudi ostaja način delovanja znanosti nerazumljiv.

Pasteurjev nečak Pasteur Vallery Radot je o pomenu Pasteurjevega pristopa k znanosti 1956. leta poudaril, da "obstaja le ena znanost in velika pomanjkljivost našega časa je prevelika specializacija. Velika odkritja, ki so pretresla znanost, so večinoma plod dela nespecialistov"³. Mogoče nam ta perspektiva lahko delno pojasni, zakaj medicina kljub navidezni "vsemogočnosti" danes še vedno ostaja relativno nemočna pred nekaterimi boleznimi in epidemijami. Kajti izreden razvoj znanosti prinaša s seboj paradoksalno posledico, ki bi jo lahko imenovali oženje "miselnega polja", čeprav v to polje tlačimo vedno večjo in vedno hitreje naraščajočo količino informacij. Zmožnost povezovanja dejstev postaja omejena s količino dejstev, "napredek" pa so samo še koncentrični krogi okrog centra informacijske eksplozije.

V primeru tistega znanstvenega razvoja, katerega dosežki niso vitalnega pomena za človeštvo, danes lahko razmišljamo o zatonu progresizma, ki je Pasteurja in njegove sodobnike tako podžigal pri raziskovanju⁴, ne da bi pri tem občutili etično nelagodnost. Pri medicini pa progresizma ne more nadomestiti drugo gibalo, saj njen objekt ni človeško udobje, ampak zdravje, ohranitev vrste. Tudi tukaj je prepad med sodobnostjo in Pasteurjevim časom navidezno ogromen, a lahko zaznamo, da le v kontekstualizaciji "večnih" etičnih norm.

Pasteurjev odnos do vivisekcije

Pasteur je samoumevno prestopil mejo med bakteriologijo in infektologijo, potem ko je raziskal nekatere nalezljive živalske bolezni, saj je svoje poslanstvo videl predvsem v pomoči ljudem samim. Kljub temu pa je duševno precej trpel, ko je v ta namen opravljal poskuse na živalih. Ko se je pri iskanju povzročitelja stekline pojavila nujnost trepanacije lobanje na poskusnih psih, da bi Pasteur in sodelavci lahko učinkoviteje opazovali delovanje virusa na centralni živčni sistem, je dolgo okleval, čeprav, kot je trdil njegov pomočnik Roux: "Psom ni maral. Pasteur, ki je moral žrtvovati toliko živali med svojimi (dobrodelnimi) raziskavami, nikakor ni odobral vivisekcije. Asistiriral je preprostim operacijam kot subkutani inokulaciji, toda če je žival zaječala, je takoj vse izpustil iz rok, prežet s sočutjem, in tolažil ter opogumljajl žrtev na način, ki bi lahko bil prav smešen, če ne bi bil rahlo presunljiv. Misel, da bi moral preluknjati lobanjo poskusnega psa v dobro človeka, mu ni bila prijetna. Zelo si je želel, da bi bil poskus opravljen, bilo pa ga je tudi groza"⁵. Roux je nazadnje sam opravil trepanacijo, ko Pasteurja ni bilo v laboratoriju.

Angleški znanstvenik Douglas Brown Mc Gregor v svoji študiji *Ethics in Experiments on Animals* upravičeno domneva, da se znanstvena etika oblikuje v neposredni navezanosti na obstoječe kulturne vrednote, oziroma da "filozofija v nasprotju z znanostjo v bistvu ne napreduje z uveljavitvijo novih spoznanj, ki

bi zamenjala stara. Veliko filozofskega je potrditev idej in argumentov, ki obstajajo že stoletja v variabilnih okoliščinah⁷. Pasteur je tako bil v svojem progresističnem znanstvenem entuziazmu in zavesti "poslanstva" ob vseh nalezljivih boleznih, ki so v prejšnjem stoletju še pestile človeštvo, pod dovolj močnim judovsko-krščanskim moralnim vplivom, da je zašel pri vivisekciji v notranji etični konflikt med altruizmom in krščansko ljubeznijo do vsega živega, ki je manifestacija Boga. Verjetno je bil zmožen premostiti konflikt s pomočjo kompromisa, ki je ohranjal vero raziskovalcem skozi stoletja vse do brezverne modernosti - "dejanje naj bo storjeno samo, če iz njega sledi več dobrega kot slabega oziroma so njegove posledice boljše kot v primeru opustitve dejanja ali v primeru aplikacije alternativnega dejanja"⁷.

V današnjem času lahko vero v Boga morda zamenja vera v tako imenovano "življenjsko silo", toda etični konflikt vivisekcije ostaja ne samo nespremenjen iz Pasteurjevega časa, ampak potenciran z aktualno ekološko problematiko, katere pomemben del je tudi živalsko kraljestvo. V imenu (emotivne) skrbi za okolje se je že razvila selektivna hierarhizacija poskusnih živali v medicini in na splošno poskusi na višje razvitih in domačih živalih vzbujajo največ ogorčenja⁸. Toda čeprav sta dejanska in "moralna" cena konja ali opice za znanstveno eksperimentiranje najvišji, moramo upoštevati tudi relevantnost znanstvenih rezultatov na človeku "bližjih" sesalcih v primerjavi z mišmi ali podganami. V tej luči ultimativne koristnosti poskusa za človeka je emotivna selekcija pri vivisekciji sporna, prav tako pa tudi iz perspektive bolečine, ki predstavlja najglasnejše orožje v protestih ljubiteljev živali - bolečina je fiziološka reakcija, ki je žival ne more "obvladovati" v zavesti altruizma kot kakšen svetnik. Bolečina je tudi popolnoma neodvisna od "kvalitete" altruizma oziroma od namena poizkusa pa naj bo za "nepotrebne" kozmetične ali "potrebne" farmacevtske preparate.

Če torej odmislimo parcialne rešitve in še naprej stremimo za znosnim etičnim bremenom pri raziskovalni medicini, nam ostajata predvsem dve možnosti: lahko opustimo industrijsko družbo z vsemi njenimi prednostmi in pomanjkljivostmi, lahko pa se trudimo, da po najboljših močeh povzročamo čim manj škode sebi in prihodnjim generacijam. Druga možnost morda ni boljša, je pa gotovo bolj verjetna ob kompleksnostni stopnji, ki jo je dosegla naša civilizacija. Misliti nase, a ne samo nase, v smislu posameznika in vrste, je kompromis, ki nas navezuje na Pasteurja. Predstavlja upanje, da so velika medicinska odkritja še pred nami in da bo zanje potrebno žrtvovati tudi na področju vivisekcije še toliko, da bodo ohranila svojo vrednost za človeštvo, ne da bi le-to postalo še večji tujek v globalnem življenjskem sistemu.

Pasteur in slovenske dežele

Zanimalo nas je, kako hitro so se Pasteurjeva spoznanja prenašala med slovensko govoreče ljudi. Ker smo iskali predvsem zgodnji odmev, in to v najširši javnosti, smo pregledovali osrednje časopise tedanje dobe. Strokovnih glasil v slovenskem jeziku dolgo nismo imeli, saj je Zdravniški vestnik začel izhajati šele 1929. leta. Pred tem so slovenski zdravniki med strokovnimi glasili spemljali in tudi pisali v Liječnički vjestnik oz. predvsem Wiener medizinische Wochenschrift. Zato pregled objav o Pasteurju v teh dveh glasilih odseva pomen njegovega dela za strokovno javnost.

Pregled Bleiweisovih novic med leti 1878 in 1881 pa kaže na veliko zanimanje za vranični prisad (antrax), ki je povzročal izredno veliko gospodarsko škodo^{9 10 11 12 13}. Tudi članki o Pasteurjevih odkritjih, pomembnih za gospodarstvo,

kot o vrenju vina, kisanju mleka, se med leti 1875 - 1895 v glavnem pojavljajo v Slovenskem gospodarju.^{14 15 16 17}

Cirila Toplak
Zvonka Zupanič-Slavec

Opombe

¹ Bethel, Jean, *Beruhmte Wissenschaftler*. Tessloff, Nurnberg, 1991.

² Odnos do nalezljivih bolezni je bil do Pasteurjevega časa prav tako zaznamovan z "nadenaravnim" izvorom, kar so v primeru za Pasteurja aktualne stekline še potencirali grozljivi simptomi bolezni. Čeprav zdravljenje stekline v 20. stoletju ni več obsegalo antičnega izžiganja ran ali srednjeveškega zdravlila iz morskega konjička ali nastavljanja z menstruacijsko krvjo prepojene tkanine pod bolnikovo blazino, niso bili redki primeri, ko so stekle ljudi preganjali prav tako kot stekle pse, jih obošali ali davili. Vitež medicine str. 420, 421.

³ Iz eseja *Innere Zusammenhang des Entdeckungen Oasteurs*, stran 139, objavljenega v zborniku CIBA-Symposium, 1957.

⁴ Pri Pasteurju je šlo po pričevanjih sodobnikov in sorodnikov za učinkovito mešanico altruizma in samoljublja. Podrobnosti o njegovem življenju v Paul de Kruif, *Lovci na mikrobe*. Slovenski knjižni zavod, 1926.

⁵ Doktor Roux je citiran v biografiji izpod peresa Louisa Lumeta. *Pasteur, sa vie, son oeuvre*, stran 115. Librairie Hachette, Paris, 1922.

⁶ Objavljeno v drugi izdaji *Experimental Toxicology. The Basic Issues*, stran 542, The Royal Society of Chemistry, Cambridge, 1993.

⁷ *Experimental Toxicology*, stran 543.

⁸ Spomnimo se le, kakšne medijske pozornosti je bil deležen spor med tovarno zdravil Krka in Društvom proti mučenju živali zaradi poskusov na psih. Na tisoče drugih Krkinih laboratorijskih živali je bilo komaj omenjenih.

⁹ Anon. Bistvo črna ali vraničnega prisada (Milzbrand). *Bleiw. novice*: 1878 (23): 176.

¹⁰ Anon. Nov način ozdravljanja vraničnega prisada in družig kužnih bolezni. *Bleiw. novice*: 1881 (36): 285.

¹¹ *Idem*, str. 293.

¹² Anon. Živinozdravske novice: Profesor Pasteur pričakovan v Budimpešti. *Bleiw. novice*: 1881 (40): 318.

¹³ Anon. Pasteurjevo cepljenje vraničnega prisada. *Bleiw. novice*: 181 (45): 358.

¹⁴ Anon. Pereči ogenj, črn ali vranični prisad. *Slovenski gospodar*: 1875: 234.

¹⁵ Anon. Alkoholiziranje vina. *Slovenski gospodar*: 1875: 432.

¹⁶ Anon. Pomoček zoper steklino. *Slovenski gospodar*: 1878: 259.

¹⁷ Anon. Zrak in mleko. *Slovenski gospodar*: 1885: 320.

Literatura

- Bethel, Jean, *Beruhmte Wissenschaftler*. Tessloff, Nurnberg, 1991
- Experimental Toxicology, the Basic Issues*, second edition. Royal Society of Chemistry. Cambridge, 1993.
- Kruif, Paul de, *Lovci na mikrobe*. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana, 1926
- Lehrer, Steven, *Vitezi medicine*, Založba Jugoslavija, Beograd, 1979
- Lumet, Louis, *Pasteur, sa vie, son oeuvre*. Librairie Hachette, Paris, 1922.
- Montgomery, Elisabeth Rider, *Zgodbe o velikih medicinskih odkritjih*, DZS, Ljubljana, 1961.
- Pekić, Borislav, *Besnilo*, drugo izdajanje, BIGZ, Beograd, 1987.
- Pasteur Vallery-Radot, *Der Innere Zusammenhang des Entdeckungen Pasteurs*. CIBA Symposium, 1957.
- Ruse, Michael, *Evolutionary Naturalism, selected Essays*. London and New York, 1995.

RAZPRAVE - STUDIES

PROTOZGODOVINSKI HORIZONT NA ZAHODNI
TERASI GRAJSKEGA GRIČA NA PTUJU

Paola Korošec*

UDK 903"638"(497.4 Ptuj)

KOROŠEC Paola: Protozgodovinski horizont na zahodni terasi grajskega griča v Ptuj. (Protogeschichtlicher Horizont auf der Westlichen Terrasse des Schlosshügels.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 167

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtorica skuša na osnovi najdb iz let 1946/47 orisati latenski horizont na zahodni terasi grajskega hriba na Ptuj.

UDC 903"638"(497.4 Ptuj)

KOROŠEC Paola: A Protohistorical horizon at the west Terrace of Grajski Grič at Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 167

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The authoress attempts, on the basis of findings from 1946/47, to depict the latene period horizon on the west terrace of Grajski Grič (The Fortress Hill) at Ptuj.

Med odkritimi in objavljenimi najdbami arheoloških raziskav v 1946/47. letu na zahodni terasi grajskega griča na Ptuj, terjajo ponovno obdelavo tiste, ki sodijo v protozgodovinski čas, čas po prazgodovinskem in pred rimskim obdobjem, tj. v mlajšo železno dobo, zato ker so ostale v znanstveni literaturi skoraj neopazne. Vzrok je predvsem v dejstvu, da do danes še niso obdelane v celoti; med gradivom so neobjavljeni ostali predvsem ostanki keramičnih posod (J. Klemenc, Knjižna in ostala poročila, Arh. vest. III/2, 1952, 333)¹. Najdbe so bile zaradi številnih nivelacijskih posegov v prostor raztresene v vseh plasteh od samorodne osnove tega dela hriba do recentnega humusa le tu in tam bolj ali manj nakopičene na posameznih točkah. Izhajajo iz uničenih in premetanih plasti² tega dela hribočka.

* Paola Korošec, Ljubljana, Resljeva 3

Kljub temu da latenski keramični fundus zahteva ločeno kataloško obdelavo, bo v tem spisu pozornost posvečena le objavljenim najdbam iz omenjenih arheoloških raziskav. Že tedaj so opozorile na latenski horizont tudi v tem delu mesta, a so bile spregledane ali celo, kot bomo videli v spisu, pripisane drugim obdobjem⁴.

Ceprav so videti, glede na najdbe iz nekovinskega in kovinskega obdobja, zanemarljive, so nekatere kljub temu zelo zanimive, zlasti fragmenti slikanega latenskega posodja; skupaj z najdbami iz obravnavanega obdobja, odkritimi v novejšem času na tem prostoru, bi v marsičem dopolnile splošno kulturno sliko⁴.

Obdelava najdb

Poleg določenega števila drobnih predmetov se v arheoloških poročilih omenja tudi neznatni arhitekturni ostanek.

V jugozahodnem kotu recentnega obzidja so pri poglobljanju izkopa po odkritju zadnjih dveh zgodnj srednjeveških pokopov (št. 317 in 319) naleteli na tem delu terase na del zidu, ki je bil, za razliko od ostalih že odkritih arhitekturnih ostankov, izdelan v tehniki suhozida. Ohranil se je v dol. 1.10, v šir. 0.70 in viš. 0.45 m; segel je na sterilno podlago 2.60 m globoko⁵. Šel je v smeri S - J in se domnevno z vzhodne strani ni vezal z v sosedstvu odkritimi zidovi (J. Klemenc, 1950, 18, T. III: 1. Zid ni vrisan na načrt I.)⁶. Za možnost, da se je objekt proti zahodu nadaljeval, zaenkrat ni mogoče ugotoviti nič določenega; v poročilu o arheoloških zaščitnih raziskavah iz 1971. leta (M. Tomanič - Jevremov, VS 17 - 19/1, 1974, 165) razen pokopov do sedaj ni objavljen plan o "šipkih antičnih gradbenih ostalinah", ki so bile odkrite (Ista, 1993, 583) (Sl. 2).

Sl. 2. Ohranjen del latenskega zidu

Osnovo zidu sestavljajo v nepravilnih vrstah razporejeni večji ali manjši, bolj ali manj grobo klesani kamni in rečne oblice z ravnimi zunanji robovi, ki so bili povezani z nabito zemljo. Na zidu in ob njem je bilo v tem območju najdeno dokajšnje število latenskih lončenih fragmentov, sicer pomešanih s keramičnimi fragmenti prazgodovinskega in rimskega posodja; podobno so se pojavljali pomešani po celotnem zahodnem in osrednjem prostoru terase (J. Korošec, 1951, 17).

Medtem ko so prazgodovinski fragmenti gotovo prišli na površje ob kopanju jarka za temelje zidu, so v latenskem in antičnem obdobju sodili k prekinjeni oz. poškodovani prazgodovinski plasti. Ugotovljeno je bilo, da so se latenski ostanki nahajali bolj ob njem kot na sami površini zidu. Razen nekaj fragmentov, ki so imeli ohranjen del ustja, je bila večina zelo obrabljena in za obliko posode nedoločljiva, le da je kazala grafitno tehniko izdelave in ornament s komaj še zaznavnimi metličastimi potezami. Tudi antični fragmenti so bili zelo majhni, le da so kazali značilno fakturo izdelave t. i. kuhinjskega posodja, ki ga je bilo prav po tem mogoče ločiti od ostalega. Na podlagi teh najdb in splošne situacije je bil zid kulturno opredeljen v latenski čas.

Čeprav bi bil lahko pojav fragmentov ob zidu in na njem tudi slučajen, gre za dejstvo, da niti ena od odkritih stavb iz drugih obdobj na tej terasi ni kazala podobne strukture zidanja zidov (J. Korošec, 1951, 129 s.; J. Klemenc, 1950, 18 ss.). Po dani plastni sliki okoli odkritega zidu je bilo mogoče sklepati, da objekt, ki mu je zid pripadal, ni imel poglobljenih tal in da je bil zid porušen do hodne površine.

Poleg naštetih stratigrafskih podatkov je bilo za časovno postavitev pomembno še dve dejstvi. Prvo, zid je segal, kot smo že omenili, do živice, tj. do žive skale; pri tem je bila presekana le plast prazgodovinskega obdobja (v odnosu do zida starejše faze); po ohranjeni višini sodeč ni pri tem sekal rimske plasti, ker je bil prejkone zgrajen že v času najnižjega rimskega nivoja.

Na drugo dejstvo opozarjajo mlajše nepoškodovane plasti sedimenta, v katerem so bili v tem sektorju vkopani pokopi zgodnesrednjeveške nekropole, na kar prepričljivo kažejo odkriti pokopi z obeh strani danes obstoječega obzidja.

Vsi našeti momenti in najdbe potrjujejo, da je odkriti del zidu lahko nastal samo v času med prazgodovinskim (svojčas označenim kot ilirskim) in rimskim obdobjem. Gre za čas neposredno pred nastankom najbolj zgodnje rimske kulturne faze na tem delu terase⁷.

V zvezi z omenjenim zidom je nujno poudariti graditev objektov v tehniki suhega zida na najdiščih latenske kulture na ožjem in širšem ptujskem območju zaenkrat nima primerjave navzlic posameznim najdbam (hišnega lepa) in objektom (lončarske peči), ki prepričljivo opozarjajo na obstoj samostojnih stavb ali stavbnega kompleksa - kot kažejo npr. najdbe iz Sp. Hajdine (B. Jevremov, VS XXI, 1977, 266 s.; M. Tomanič - Jevremov, 1955, 391) in drugod. Posamezni pojavi na Ptuj in na nekaterih drugih najdiščih pa kažejo, da izhaja ta tehnika zidanja v latenu iz halštatskih vzorov⁸ in da je bila nemara na Ptuj, sodeč po posameznih pojavih materialne kulture, lahko v rabi še dober čas po tem do rimskega obdobja. Za slednjo možnost bi morda kazalo, poleg objave zidovja odkritega južno od zahodnega stolpa, morebitno raziskati tudi prostor od odkritega dela zidu do tal pod današnjim obzidjem in za njim ter tal pod srednjeveškim obzidjem, če ta nima starejše osnove.

Ali je treba žganine, ki so se pojavile v obliki tenkih podolgovatih prog na posameznih mestih bolj ob dnu sedimenta za zidom, pripisati uničenim žganim pokopom ali kakšnim drugim objektom, po pridobljenih stratigrafskih momentih ni bilo mogoče dognati. Na določene indicije za obstoj pokopov kaže v neki meri pojav posameznih drobnih najdb, ki bi lahko pomenile celo dele grobnih inventarjev, ni pa mogoče izključiti tudi možnosti, da so predstavljale samo izgubljene predmete v naselbini⁹.

V zvezi s tedaj ugotovljenim latenskim kulturnim horizontom lahko tokrat opozorimo še na nekatere najdbe, med katerimi je le neznan del objavljen, ostalo gradivo pa še čaka na strokovno obdelavo.

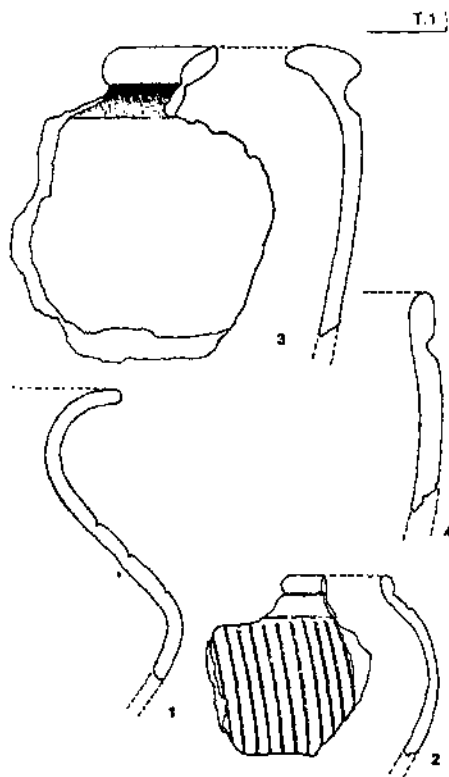
Najprej naj omenimo štiri neobjavljena fragmenta keramičnih posod, najdenih ob obravnavanem delu zidu, od katerih obstajajo opisi le za dva¹⁰.

1. Fragment ustja, vratu, ramena in največjega oboda posode bolj kroglasto ovalne oblike z dokaj ozkim grlom ter zaobljenim, navzven iztegnjenim ustjem. Izdelana je bila iz dobro prečiščene ilovice, sivorjavo žgana in oblikovana na lončarskem kolesu. Vel. fragmenta 12.6 x 8.0 cm. (T. 1: 1).

2. Fragment zgornjega dela neke bolj valjasto oblaste posode z navzven trikotasto odebeljenim ustjem, komaj nakazanim vratom, ki prehaja v cilindrično zasnovano posodo z dokaj debelim ostenjem. Izdelana je bila iz prečiščene zemlje z dodatkom drobno zdrobljenega kremenca in prevlečena s tenko plastjo grafitnega premaza. Oblikovana je bila na lončarskem kolesu in temno sivočrno žgana ter od vratu navzdol okrašena s potezami glavnikačastega orodja. Vel. frag. 5.0 x 4.6 cm (T. 1: 2).

Prvi fragment sodi k tipu bikoničnih posod značilnih za Mokronoško 5-6 stopnjo (M. Guštin, 1984, Beilage 1: 62, Sl. 24: 3), oz. značilen za LT B stopnjo (B. Tržan, 1975, 692, T. 26: 3), le da grajski fragment ni okrašen z žigosanim ornamentom.

Drugi fragment ravno tako sodi k značilnim tipom latenskega posodja, ki se bolj ali manj pojavljajo v isti stopnji (M. Guštin, o.c., Sl. 24: 1). Spričo dejstva, da se zelo pogosto pojavlja v zgodnjericinskih horizontih na najdiščih tudi severno od Save¹¹, je gotovo, da je bil ta tip dalj časa v rabi (L. Bolta, 1966, Sl. 1: 1, 3-5. S. Pahič, 1966, T. 13: 1)¹².

Med take posode sodita tudi fragmenta (T. 1: 3, 4), za katera prinašamo le risbo profila. Med pojavi fragmentov barvanega posodja prinašamo risbo fragmenta, ki je bil najden ob zidu, izdelanega v tehniki suhozida (T. 2: 2). Sodi k največji periferiji posode z belim vodoravnim širokim trakom na rdeči podlagi vrtene posode zelo dobre fature. Čeprav po velikosti fragmenta ni mogoče presoditi natančne oblike, je gotovo sodil v skupino slikane lončenine, značile bolj za mlajše latensko obdobje. Na ozemlju srednjega Podonavja naj bi bila v rabi vse do rimskega obdobja. Ker se ne pojavlja v grobnih inventarjih je opredeljena kot naselbinska. V kontekstu teh najdb naj bi bila značilna za oppida (J. Filip, 1956, 216 ss.).

Med objavljenimi najdbami pa sta za vprašanje latenskega horizonta pomembna še dva fragmenta steklenih zapestnic.

3. Fragment steklene temnomodro kobaltne barve pettračne zapestnice visoko profiliranega preseka, okrašene s tordiranim osrednjim vzdolžnim in s facetiranimi obrobnima rebroma. Vel. 3.0 x 1.4 cm (T. 3: 5). Najden je nad samo prazgodovinsko plastjo v zahodni polovici južnega hodnika trdnjave. (J. Klemenc, o.c., 54, Načrt I, št. 87).

4. Drugi fragment steklene zapestnice rumene barve je kroglasto ovalnega preseka. Vel. 4.3 x 0.7 cm (T. 3: 4). Najden je na istem nivoju le bolj proti zahodni steni južnega hodnika trdnjave (Ibidem, 54, Načrt I, št. 89).

Med steklenimi zapestnicami modrih barv so primeri iz kobaltno modre steklovine, ki veljajo za pristne latenske prvine. So zelo pogosto pridatek v ženskih in tudi v moških grobnih inventarjih, predvsem kot nanožnice. Fragment se uvršča po E. T. Haevernickovi v skupino 8, ki se v srednji Evropi pojavlja v 3. (T. E. Haevernick, 1960, 80)¹³ oz. 2. st. pr. n. št. (N. Venclova, 1991, 445). Na našem ozemlju niso znani analogni primeri (E. T. Haevernick, o.c., 158 - 175). Ker se najpogosteje pojavljajo na najdiščih severno od srednjega Podonavja, ni izključena možnost, da izhajajo iz steklarskih delavnic s Hradišča pri Stradonicah (T. E. Haevernick, o.c., T. 24, Karta 13)¹⁴. Tip št. 2, ki po T. E. Haevernick sodi v skupino D, naj bi predstavljal prevzeto halštatsko obliko in zato ga uvršča med najstarejše prvine tega tipa nakita. Časovno pa jih nekateri avtorji postavljajo med halštatsko in latensko obdobje, označeno kot LT A stopnja.

Ne glede na do sedaj predložene tipološke sheme in kronološke opredelitve pojavov steklenih zapestnic na posameznih ozemljih je za naša primera pomembno, da sta bili zapestnici izdelani iz kompaktne dobro amalgamirane steklene mase, ki ni iridirala (Ibidem, 42); rumeni fragment ni imel notranje rumene folije in modri po vsej verjetnosti ni bil naknadno okrašen s stekleno nitko druge barve na osrednjem rebbru. Vsi ti momenti prepričljivo govorijo, da najdbi nedvomno kulturno sodita med latenske prvine. Steklene rumene in modre zapestnice ter en zelen prstan latenskega obdobja zaenkrat poznamo le iz dolenjskih najdišč (S. Pahič, 1966, 287 s in opom. 84); datirani so v čas LT C in zgodnji LT D stopnji (B. Teržan, 1975, 639). Ne le za Ptuj marveč tudi za slovensko Podravje predstavljata pomembno in za sedaj tudi edino najdbo tega tipa nakita. S tega ozemlja sta bila do danes od steklenih izdelkov nakita znana le modra steklena prstana iz Brstja pri Ptuj, ki zaenkrat kakor ptujskograjski zapestnici na tem območju nimata ustreznih primerjav¹⁵.

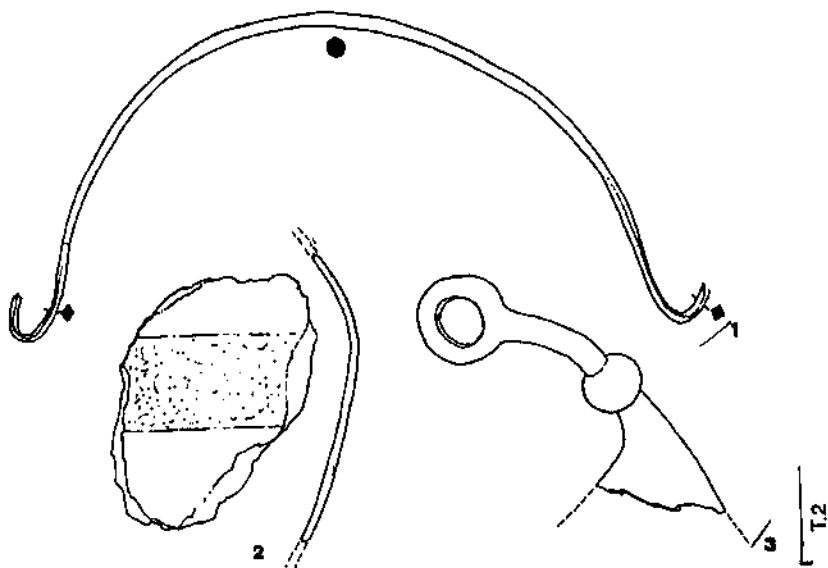
Če se za datacijo ptujskograjskih primerov opremo na omenjeno najdbo, kot najbližjo, ki jo časovno opredeljujejo drugi odkriti predmeti, zlasti lep brnast pas - sklepanec, je mogoče tudi našo prvo zapestnico postaviti v poznejšo C 2 stopnjo, tj. okoli sredine 2. stol. (Ibidem, 290). Res so bile steklene zapestnice v splošnem dalj časa v rabi¹⁶ in zato ni izključena možnost, da je na ptujskograjski gorici latensko obdobje trajalo tja do rimske zasedbe tega dela naselbine ali pa

da se je ta nakit lahko obdržal, sicer kulturno v sekundarni rabi, še v plasti zgodnjega rimskega obdobja.

Obenem želimo opozoriti še na dve neobjavljeni in neomenjeni zelo pomembni najdbi za latenski kulturni horizont na tem delu ptujskega griča. To sta:

5. Fragment zelo preperelega železnega udarnega bojnega noža pri katerem je ohranjen le ukrivljen ročaj z obročkom na vrhu in vozlasto jagodo na prehodu v ohranjen del rezila, ki je po vsem sodeč imel raven hrbet (T. 2: 3), ter

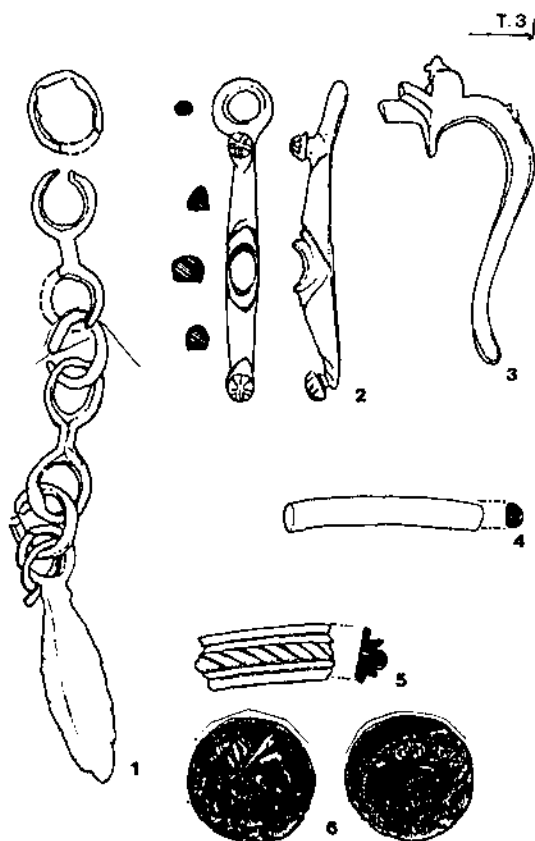
6. Železni ročaj iz žice okroglega preseka s poškodovanima koncema neke posode, verjetno iz železa ali lesa (vedrica) (T. 2: 1).

Po ohranjenih detajlih ima omenjeni tip noža primerjave na številnih najdiščih na slovenskem ozemlju. V splošnem je kronološko opredeljen v dokaj dolg časovni razpon od srednjega do možne uporabe še v poznem latenu (J. Filip, o.c., 335; B. Teržan, o.c., 690). Zelo pogosto se v grobovih pojavlja v spremstvu drugih bojovniških rekvizitov.

Na najdiščih Podravja ta tip orožja S. Pahič postavlja, spričo drugih spremljajočih najdb v nepoškodovanih grobnih inventarjih, ohlapno v čas stopnje LT C (S. Pahič, 1966, 283). Na ozemlju vzhodnega Podravja, tj. med Donavo in Dravo, je datiran na prehodu 2. v 1. stol. pr. n. št. s tem kot orožje pehote, ki je bilo najpogostejše v rabi v 1. stol. pr. n. št. (J. Todorović, Kelti..., 71 - 72. D. Dimitrijević, 1975, Sl. na str. 20).

Čeprav odkriti ročaj brez posode sodi med dokaj atipične najdbe, zlasti zato ker nista ohranjeni njegovi končnici, bi lahko za pripadnost latenskemu obdobju v določeni meri govorila le štirioglato kovana konca; predvsem pa je pomembno dejstvo, da je najden v spodnji plasti (ca. 0.60 m glob.) med postamentom IV in jamo "A 30" skupaj z omenjenim fragmentom udarnega noža, nekaterimi drugimi najdbami in z zajetnim številom fragmentov latenske keramike; hkrati pa je bil nedaleč od mesta najdbe odkrit objekt verjetno za odlivanje bronastih posod, o katerem bo govora nekoliko pozneje.

7. V isti plasti je med ostalim najden tudi nedavno ponovno objavljen lit bronast okov, prvotno opredeljen kot del uzde (J. Klemenc, 1950, 47), pozneje pa po M. Guštinu določen kot zatič k latenskemu vozu (D. Božič, 1993, 193). Okov (T. 3: 2) je izdelan iz kvalitetnega brona v obliki paličastega telesa z osrednjo zajedjo in s prstanasto zanko na vrhu, pod katero se nahaja enak gumb kot na njegovem spodnjem koncu. Pri konzervaciji je ugotovljeno, da sta glavici gumbov okrašeni s križastim motivom. Paličast del pa je ob gumbu in osrednji zajedi dvakratno profiliran. (Dolž. 9.4, šir. 1.0, pr. ušesca 1.8, pr. glavice gumbov 0.8 cm).

V obširni obdelavi najdbe so bile prinesene številne primerjave, ki imajo sicer enako kot na ptujskograjskem primeru prstanast zaključek na vrhu ter osrednjo zajedo na paličastem delu, medtem ko se proti dnu nekatere zožujejo (D. Božič, o.c., Sl. 2: 1 - 10, 14, 14, Sl. 3: 4, 9). Ločeno od primerov z zaostrenim spodnjim koneem je med uporabljenimi analogijami skupina okovov, pri katerih je drugi konec zaključen gumbasto (Ibidem, Sl. 2: 12, Sl. 3: 2, 5, 6, 8) ali z enako prstanasto zanko kot v zgornjem koncu (Ibidem, Sl. 3: 3). Medtem ko je prva skupina primerov narejena bolj grobo iz železa, so slednji bolj kvalitetni izdelki iz bron.

Ne glede na razhajanja v oblikovanosti vrha okova je nujno opozoriti, da kljub nekaterim omenjenim skupnim detajlom prva skupina opisane primerjave nima omenjenega gumba navpično postavljenega oz. odlitnega skupaj s paličastim delom okova. Prisotnost teh na obravnavanem primeru kakor tudi na tistem iz Gracarca pri Škocijanu z dvema prstanastima zaključkoma na obeh koncih kaže, da bi bil zatič težko rabljen na enak način kot v primeru, če bi bil konec svoboden oz. zaostren¹⁷.

Nasprotno dosedANJI opredelitvi okova (ali gumba oz. oba prstanasta zaključka) na drugem najdenem primeru opozarjata, da v bistvu predstavljata bolj nekakšen okov oz. spenjalec, ne pa zatič¹⁸. Med drugim gre tej presoji v prid okrasitev okova na osrednjem delu njegove sprednje strani, ki se že glede na njegovo dolžino nahaja prekrit v osi kolesa.

Ptujskograjski okov je po analognih okovih sodeč z zanesljivimi najdiščnimi podatki postavljen v LT C1 stopnjo oz. v srednje latensko obdobje, le da bi ornament gumbov lahko dovoljeval tudi datacijo v bolj zgodnje ali celo v pozno latenski čas (Ibidem, 196).

Pokončni ali poševni znak križa je na predmetih srednjeevropskih najdišč zelo priljubljen ornamentalni motiv na nekaterih predmetih, zlasti na pasovih - sklepancih. Na posameznih primerih je izveden v emajlu (Želeč, Stradonic, Holiare in dr. J. Filip, o.c., Sl. 10, Sl. 51: 8) ali kot vmesni člen na zaključkih s kaveljčki (Ibidem, Sl. 51: 1, T. XXVII: 1, 5, T. XLIII: 1, 2, T. XLVIII: 5, T. XCI: 8 in dr. I Celti, str. 441). Vsi so datirani v 3. stol. Motiv s spodnjega gumba ptujskograjskega okova se praviloma vzporeja (D. Božič, o.c., Sl. 3: 1) z enakim na glavici zakovice z Ljubične nad Zbelovo Goro; ta naj bi bil, v primerjavi z galskimi najdbami, značilen za stopnjo LT D (D. Pirkmajer, Kelti na Celjskem, Celje 1991, T. 21: 142).

V slovenskem prostoru pa je treba nadalje omeniti, poleg uveljavljene rabe na majhnih latenskih srebrnikih (P. Kos, 1977, T. 2 - 7 in dalje), tudi motiv križa na pasu - sklepancu iz Valične vasi na Dolenjskem (B. Teržan, 1975, T. 12: 1), datiran v srednji laten (Ibidem, 689), ki ima po osnovnih profiliranih paličastih členih najbližje analogije v nekoliko preprosteje oblikovanem ornamentiranem pasu iz Brstja pri Ptuj. Glede na ostale najdbe (meč, udarni nož idr.) iz tega domnevnega pokopa in po že omenjenih dveh steklenih prstanih, ki sta opredeljena v stopnjo C 2, bi ptujski okov lahko okvirno sodil, če se upošteva le ornament, v sredino 2. stol. (S. Pahič, 1966, 289 s., T. 1: 1), v čas, ko je bil, kot kažejo slovenske najdbe, ta tip motiva najbolj v rabi.

Če se nazadnje upošteva tudi časovna opredelitev fragmenta udarnega noža in dejstvo, da sta oba predmeta najdena v isti plasti nastali na niveliranih tleh, bi lahko bila sočasna oz. bi sodila v čas stopnje C 2.

O uničenem latenskem horizontu na zahodni grajski terasi govorijo tudi posamezne najdbe, odkrite pri raziskavah v zgodnesrednjeveških pokopih.

8. Med njimi je fragment nedoločljivega tipa fibule s ploščatim trakastim lokom in dolgim navzgor zavitim podaljškom, na katerem ni ohranjena noga (gr.

št. 218). Ležal je ob boku dobro ohranjenega moškega skeleta, kar kaže, da spona ni sodila k njegovemu inventarju, marveč je bržkone prispela v grob sekundarno (J. Korošec, 1950, 178, T. sl. 59).

9. Druga najdba iz omenjenih raziskav, ki jo je mogoče prikazati, je fragmentirana bronasta verižica, najdena v gr. št. 13, opredeljenem k zgodnjeogrski kulturi (P. Korošec, 1985, 337 ss.). Verižica po bronasti zlitini in tehniki izdelave deluje enotno. Sestavljena je iz dveh osmično odlitih dvojnih profiliranih prstanastih členov in treh tudi odlitih, toda enojnih, profiliranih obročkov. Na enem koncu pa jo zaključuje sulicast privešek z osrednjo vzdolžno blago profilacijo (T. 3: 1, Sl. 1).

Sl. 1. Fragment bronastega pasu iz zgodnesrednjeveškega gr. št. 13

Za tako sestavljeno verižico ne poznamo neposrednih primerjav. Le njen privešek kaže dokaj pristne podobnosti s priveskoma nekega najdišča z Moravske z razliko, da ima slednji nekoliko bolj razčlenjen prehod med listom in prstanasto zanko na vrhu. Datiran je v čas 4. in zač. 3. stol. pr. n. št. (M. Čizmar, *La Moravia, I Celti*, sl. na str. 273). Za tako zgodnjo datacijo je zanimivo omeniti, da se analogni priveski pojavljajo tudi na vozovih - urnah, (*Vierrädrige Wagen ...*, Sl. 7), na verižicah kot obeski (R. Pittioni, 1954, Sl. 342: 10 in str. 476) in na nekateri drugih posameznih predmetih iz halštatskega obdobja¹⁹.

Priljubljenost takega tipa obeska se kaže v dejstvu, da se razen ploščatih oblik na verižicah lahko pojavlja izdelan od bolj masivnih in plastičnih do stožčasto odlitih tovrstnih zaključkov. Po srednjeevropski shemi sodijo po J. Filipu k 3. tipu (J. Filip, o.c., 172, Sl. 50: 7, 8) v grobnih inventarjih, ki se po drugih pridatkih datirajo tja v 1. stol. pr. n. št. (Ibidem, 534).

Verižice, na katerih so obeski speti na pasove - sklepance ali na okov za obešanje orožja na pas, so sestavljene iz različno oblikovanih vmesnih členov; te

segajo od navadnih razčlenjenih tanjših ali debelejših paličastih (Ibidem, Sl. 51: 1, T. 27: 5, T. 44: 4, 5, T. 48: 4, 5, T. 91: 8; B. Teržan, 1975, T. 12: 1; S. Pahič, 1966, T. 1: 1. Itd., itd.), dvojno ali trojno očalasto litih (J. Filip, o.c., Sl. 50: 9; A. Rapin, *L'armamento, I Celti*, sl. na str. 322), do večjih obročkov na sredini stisnjenih (J. Filip, o.c., T. 82: 11, 14, T. 85: 8, T. 99: 2, 3. Itd., itd.), ali na istem mestu tordiranih (Ibidem, T. 102: 4, 5) in drugače oblikovanih členov (B. Jovanović, 1982 - 1983, Sl. 1 - 3.), toda vedno povezanih v niz s paličastim členom ali z navadnimi prstanastimi obročki kot z vmesnimi členi.

Med naštetimi oblikami je obravnavana verižica še najbolj podobna slednjemu tipu, le da so vsi njeni členi odliti. V splošnem pa se kaže največja podobnost z verižico iz žganega gr. št. 5 z nekropole Ipel'ske Predmeste; datirana je v konec 2. in zač. 1. stol. pr. n. št. (A. Točik, *Nové keltské nálezy zo Slovenska*, Arch. Rozhl. III/2 - 3, Praha 1951, 158, Sl. 124). Čeprav ne vemo, od kod in kako se je verižica znašla v omenjenem grobu, je gotovo, že glede na splošno sestavo tega inventarja (P. Korošec, o.c., 337 ss.), da je lahko prišla v jamo brez zveze z inventarjem tega pokopa²⁰.

Danes kaže ohranjena dolžina verižice - čeprav ji manjka nekaj členov, da bi svoj čas lahko predstavljala (bolj kot okov za spenjanje orožja na pas) le ohranjen del nekega pasu. Poleg tega je ugotovljeno, da so bile verižice v moških inventarjih izdelane v starejši fazi iz železa in šele v mlajši iz brona. Zato je verjetno, da predstavlja ohranjen fragment del nekega ženskega pasu; te so praviloma izdelovali iz brona.

Kakor pri vseh ostalih obravnavanih najdbah se tudi za to verižico zastavlja vprašanje, ali ni morda bila del nekega uničenega, morda celo žganega pokopa.

10. Med elemente, ki so bili razen keramičnih fragmentov v poročilih pripisani Keltno, šteje tudi bronast kovanec, ki je bil odkrit v žganini ob severni strani severozahodnega vogala trdnjave (na 1.20 m globoko). Na tem koncu je kulturni profil tvoril večplastni nasip kot posledico nekaj nasutij; v njem so bili med ostalim (poleg kosov stenskega ilovnatga ometa) fragmenti keltskega in rimskega keramičnega posodja prenesenega po vsej verjetnosti z nekoliko severnejšega prostora, kjer so se tla naglo pogrezala več kot 3.50 m globoko (J. Klemenc, o.c., 33 in risba na tej strani)²¹.

Kot nestrokovnjak za numizmatiko bom skušala le s pomočjo novejše strokovne literature povedati nekaj več o tej izredno zanimivi najdbi (T. 3: 6). Predvse je najdeni kovanec dobro ohranjen. Na aversu se nahaja barbariziran lik glave vladarja z lovorjevim vencem in zelo primitivno naznačenimi lasmi; po tem sodi v t. i. *Gesichts-tip* novcev. Na reversu poteka z leve strani perliran lok, pod katerim je nekoliko v desno nagnjen čitljiv napis *J C A E S A*, medtem ko se zadnja črka *R* pomalem izgublja²².

Naštetimi momenti so že tedaj govorili, da gre za ponaredek rimskega novca, ki je bil po numizmatikih kovan okoli 38. leta pr. n. št., tj. po Cezarjevi smrti (ubit je bil 44. leta pr. n. št.)²³.

J. Klemenc ga je, glede na tedaj razpoložljivo literaturo, pripisal izdelkom kovanim po vsej verjetnosti v južni Galiji (J. Klemenc, o.c., 33)²⁴ tj. v provinci, ki je bila v tem času že pod rimsko nadoblastjo. Zato ga je tudi uvrstil, enako kot je danes (P. Kos, 1988/II, 194), v seznam med najdbe rimskih novcev.

Pri arheoloških obravnavah problema kovanja novcev so različni avtorji v zvezi s Kelti poudarjali, da so se v 3. fazi, v času Avgusta v Galiji, kovali samo bronasti kovanci²⁵. Ker so bili praviloma odkriti v rimskih taborih in označeni z imenom *Germanus ludutilli* (tipa Bochum), danes sklepajo, da so služili kot plačilo galskim vojakom v rimski vojski, ki so se borili proti Germanom. Na podlagi teh ugotovitev je prepričljivo, da tega kovanca ni mogoče neposredno opredeliti kot keltski denar (Ibidem, 459).

Neglede na razlage in nekatere druge pojave numizmatiki zaenkrat ne omenjajo analogije za ptujski primer²⁶. Ker kovnica na novcu ni označena, danes po M. H. Crawfordu domnevajo (Aed., *Roman Republican Coinage*, Cambridge 1974, 5, 35/1), da je bil kovan nekje v Italiji (P. Kos, 1988, 194). Medtem je nujno opozoriti, da se imitacije rimskih kovancev pojavljajo tudi pri vzhodnih keltskih plemenih v provincah severno od spodnje Donave, tj. v Daciji, kjer je bil v prometu rimski novc, in tudi na ozemlju Skordiskov. Po stratigrafskih in zgodovinskih podatkih ter zlasti po samih kovancih je gotovo, da tedaj teh dežel Rimljani še niso okupirali²⁷. Najdeni kalupi za kovanje novcev na nekaterih dačanskih najdiščih (Tiliška, Ukrajina) kažejo²⁸, da so na tem prostoru obstajale njihove kovnice, v katerih pa so delovali izurjeni, verjetno grški kovci. Medtem ko so številne imitacije zelo kvalitetno izdelane, da jih je težko ločiti od originalov, obstajajo tudi nekateri zelo grobo kovani primeri. Za slednje zato domnevajo, da so bili kovci lahko "barbari". Po odkritih denarjih nadalje sklepajo, da so te kovnice v Daciji, ki so dokazano delovale le do 71. l. pr. n. št. (P. Popović, o.c., 150), med ostalim izdelovale tudi kovance iz bronu (Isti z B. Jovanovićem, 1991, 338).

Za pojav imitacij novcev mlajšega časa, najdenih v večjem številu pri izkopavanjih v Panoniji, domnevajo, da so, glede na zgodovinske podatke (ko je del Banata bil v sestavi Boirebistine države²⁹) obstajale v tistih krajih določene kovnice tudi v Banatu in so lahko nadaljevale kovanje novcev po vzoru na rimske kovance. Kovanje rimskih novcev v teh provincah numizmatiki povezujejo v splošnem s trgovskimi odnosi z rimskim cesarstvom (Ibidem, 158).

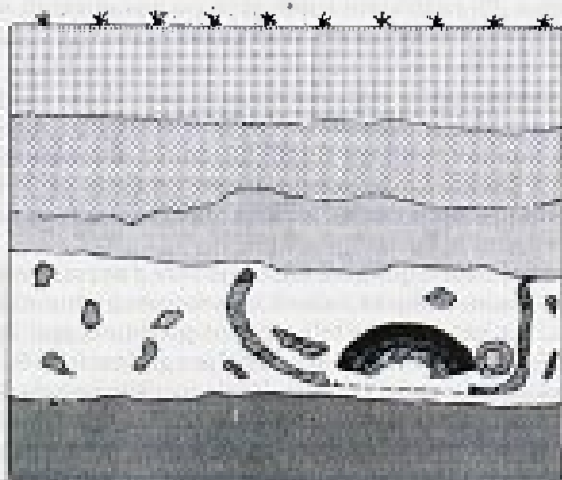
Med zanimivimi najdišči, kjer se pojavljajo v plasteh iz keltskega obdobja srebrniki J. Cezarja, je Gomolava pri Hrtkovcih. V naselbinski plasti, ki je bila uničena okoli 10. l. pr. n. št., sta se med ponaredki in imitacijami nahajala dva srebrnika omenjenega cesarja. Na enemu dipondiju se na aversu nahaja lik analogen ptujskemu liku vladarja, na drugemu pa ravno tako na aversu enak napis CAESAR kot na reversu obravnavanega ptujskega primera. Na slednjem kovancu iz Gomolave se nahaja še kontražig galske kovnice³⁰. Kakšen pomen naj bi ta žig na kovancih imel, numizmatiki zaenkrat niso dognali (Ibidem, 148). Ne da bi neposredno ugotavljali, kateri tip kovanca je služil kovcu kot predloga za ptujski novc, omenjene najdbe zanesljivo kažejo, da so obstajale imitacije kovancev J. Cezarja v prometu pri vzhodnih Keltih zunaj rimskega ozemlja. Istočasno opozarjajo na možnost, da je bil ptujski primer lahko izdelan tudi v kaki keltski kovnici. Po rustikalni izdelavi in po posameznih odstopanjih pa je bolj verjetno, da ga je koval kak manj vešč kovec. Glede na vprašanje, kdaj je bil lahko v rabi na Ptuj, kažejo vsi naštetih momenti, da se lahko kljub nekaterim pomislekom (D. Božič, 1993, 189) do njegove podrobne obdelave upravičeno pripiše keltskemu obdobju tega dela Ptuja. Pri tem pa zaenkrat smemo le domnevati, da so mu kot predloge služili kovanci z območja vzhodnih dežel ne glede na to, katera kovnica ga je kovala. Po vsej verjetnosti je tudi tu služil kot plačilo v trgovskem prometu v času, ko levo obrežje Drave še ni bilo pod rimsko nadoblastjo.

11. Med objavljenimi najdbami, katere je težko uvrstiti med rimske relikte s tega prostora, je zanimiv objekt, odkrit na severovzhodnem delu terase, nekaj metrov od mesta, na katerem so bili najdeni predmeti pod št. 5 - 7, in 3.5 m oddaljen od rimskega postamenta št. III. Ležal je v globini 0.95 m v temni kulturni, plasti močno pomešani z rimsko ruševinsko sipino, ki je segala do 1.10 m globoko nad nepretrgano plast zelene ilovice (J. Klemenc, o.c., 48). Objekt je bil skledaste oblike - vel. ca 1.10 x 1.25 x 0.40 m - z 10 - 15 cm z debelimi stenami iz žgane gline. Razen tega, da je bila ohranjena le nekaj manj kot polovica objekta, je bil

še močno poškodovan v zgornjem delu in na dnu; od katerega se je samo delček držal ostenja. V notranjosti objekta se je držala slednjega v temnem sedimentu (nastal od žganine in drobirja oglja) polovica spodnjega dela koničastega kalupa brez kape. V ca. 24 cm širokem jarku, ki je naokrog obdajal kalup do ostenja objekta, se je v njegovem sedimentu, poleg sprimkov žindre, nahajal tudi del ročaja, pripisan kapi (Ibidem). Spričo omenjene žindre in koščka bronaste pločevine, ki je ležal na kalupu, je objekt opredeljen kot "livnica" za litje bronastih posod. Kljub ugotovitvi, da je bil objekt uničen že v rimskem obdobju, je datiran v čas II. rimske gradbene faze na tej terasi (Ibidem).

Glede stratigrafskega momenta na tem prostoru je nujno omeniti, da je bila plast, v kateri je ležal objekt, omejena z zgornje strani z 8 - 12 cm debelim nasipom svetlo rumene ilovice (služila je nedvomno za nivelacijo prostora), ki je spodnji sediment delila od ca 25 cm debelega subhumusa in humusa. Spodnji kulturni sediment ni bil po vsej globini enake sestave. V njeni zgornji polovici so se nahajali poleg sprimkov žindre še kosi ometa brez odtisov vej (prejkone fragmenti ostenja objekta) ter v višini zgornjega roba objekta velika temna lisa z množico ogljenega drobirja (gre za razsutje vsebine objekta). V spodnji polovici pa so bili nakopičeni v rimski sipini kosi opek, kamnov in ometa vse do 1.10 m globine, tj. do plasti zelene ilovice. Slednja sipina se je širila v deb. ca 10 cm tudi pod objektom, tj. nahajala se je med njim in omenjeno ilovnato plastjo (T. 4).

T.4

Poleg stratigrafskih podatkov je nujno omeniti, da niti polovica objekta ni bila ohranjena, poškodbe niso bile le na zgornjem delu, temveč je v spodnjem ohranjen samo neznaten del dna. Poleg teh dejstev in podatkov priča jedro, na prelomih katerega se je pokazalo - zlasti na ohranjenem delu kalupa (Ibidem, 49), da je bil celoten objekt izdelan iz zelene ilovice. To dejstvo v določeni meri dokazuje, da je oblikovanje kalupa potekalo iz podlage, na kateri je stal. Da je bil kasneje odtrgan od svoje prvotne osnove, kaže na eni strani uničeno dno, na drugi pa plast rimske sipine, ki ga je delila od plasti zelene ilovice, ta se je zato ni več držala.

Ne glede na dejstvo, da zaradi poškodovanosti ni mogoče dognati oblike objekta, tudi ni dovolj detajlov za rekonstrukcijo tipa posod, ki naj bi se v kalupu odlivale.

Omeniti je treba, da sama ohranjenost zgornjega roba kalupa še ne pomeni, da gre za dno posode, saj se je ostenje lahko nadaljevalo v nekoliko ožjem premeru. Ravno tako ni zanesljiv spodnji rob, ker je bila ohranjena višina lahko le odlitek zgornjega dela nekega večjega recipienta. Nazadnje sam tip posode, ki ga kaže odlitek v mavcu, nima analogije med kovinastim posodjem rimskega obdobja (D. Breščak, Antično bronasto posodje Slovenije, Situla 22/1, Ljubljana 1982)³¹. Razgibanost ostenja paje bolj značilna za zgornje dele - sicer izdelane iz keramike - nekaterih tipov latenskih posod (J. Filip, o.c., Sl. 61, Sl. 63: 5, Sl. 65: 8, Sl. 68, T. LXV: 3, T. LXXVI: 4, 8, T. LXXIX: 5, T. LXXX: 6, T. LXXXI: 9, T. XC: 5, T. C: 6, T. CXVII: 3 itd.)³².

V zvezi s to najdbo ostaja med ostalim nedognano, h kateremu delu in kam je sodil (če je sodil k tem predmetom) tudi majhen del ročaja.

Ne glede na povedano in na neomenjene negotovosti ostaja dejstvo, da je bil objekt po stratigrafskih podatkih uničen že v rimskem času; bil je v plasti, v kateri je najden v sekundarni legi; in nenazadnje razgibanost ostenja kaže, da je objekt prejšnjemu sodil v latensko obdobje. Prostor, iz katerega naj bi bil mogoče prinesen, kaže v določeni meri neposredna bližina severnega dela terase, za katerega so novejša raziskave (M. Tomanič - Jevremov, 1993, 159) pokazale, da se je na njem po vsej verjetnosti nahajal obrtniški del naselbine mlajše železne dobe³³.

V plast, v kateri so objekt odkrili, je verjetno prišel v rimskem času, ko je bil po I. rimski gradbeni fazi obravnavani prostor izravnani.

Četudi poročila ne omenjajo večjih in manjših fragmentov bronaste pločevine brez določljivih oblik, najdene v različnih globinah prav na tem mestu, je mogoče domnevati, da nekateri sodijo, če že ne k posodi in omenjenemu ročaju, morda k nekaterim drugim posodam tega obdobja, ki so se izdelovale v porušeni delavnici tega objekta.

12. Med nerimske najdbe šteje tudi bronast ročaj vrča, zviti v obliki črke S (T. 3: 3), ki ima za pritrjevanje na posodo v zgornjem delu razcep; ta se deli v dva kraka štirioglatega preseka. Ob razcepu se nahaja zaobljen nastavek, ki je imel na vrhu še nek okrasni detajl. (J. Klemenc, o.c., Risba 33: 2). Najden je nedaleč od objekta "livanar" ³⁴.

Čeprav je ročaj dokaj podoben primeru iz Savinje, hrani ga Pokrajinski muzej v Celju (D. Breščak, o.c., 58, št. 150, T. 15: 150), zaenkrat zanj ne obstajajo primerjave med ročaji rimskih vrčev s slovenskih najdišč, ki bi imeli razcepe štirioglato kovanega prereza. Nasprotno se ta detajl pojavlja zelo pogosto na ročajih vrčev - zlasti na t. i. Schnabelkannen in drugih izpeljankah - iz latenskega obdobja od Galije, Porenja do vključno vzhodnoalpskega venca; tip je po mnenju avtorjev laten prevzel iz etrusčanskega kulturnega kroga (O. H. Frey, La formazione della cultura La Tène nel V secolo a. C., I Celti, 1991, spodnja sl. na

str. 198; Ibidem, sl. na str. 100; J. Filip, o.c., T. I: 2). Čeprav sta vrha razcepa fragmentirana, je sodeč po znanih primerih gotovo, da sta tudi v tem primeru štirioglate oblikovana razcepa pritrdjevala ročaj na ustje posode in nista "objemala ustja tik pod robom" (D. Breščak, o.c., 27).³⁶

Nazadnje bi želeli opozoriti, poleg obravnavanih najdb z zahodne terase, ki prepričljivo, tudi brez strokovno neobdelane ostale keramike, pričajo o obstoju latenskega horizonta na tem koncu hriba, še na drug pojav iz latenskega obdobja, ki je bil pri teh raziskavah ugotovljen.

Pri ogledu sosednjega terena se je na severnem pobočju grajske kopice, pod samimi temelji zahodnega dela severnega trakta graščine, pokazala kulturna plast z dokaj številno latensko keramiko. Sediment, v katerem so bile najdbe, je bil spodaj omejen s tenko plastjo ožgane ilovice, pod katero je bila živa skala. Ker se je prostor nahajal daleč zunaj območja izkopavanj, ni bil raziskan in se zaradi tega nikjer v poročilih ne omenja³⁶.

Objava obravnavanega gradiva je sicer imela namen le opozoriti na objavljene in nekatere omenjene, a neobjavljene najdbe s tega najdišča, ki so zaenkrat ostale v arheoloških interpretacijah grajskega hribčka v latenskem obdobju vedno zanemarjene ali spregledane, a kljub maloštevilčnosti s svojo govorico vendar dajo nekaj podrobnosti za prinašanje določenih sklepov. Položaj in neposredna bližina broda nad plovno Dravo, nedvomno povezanega z ugotovljeno staro jantarsko potjo, sta prepričljivo dala veliki pomen tej naselbini tudi v protozgodovinskem času³⁷. Po razporeditvi posameznih že odkritih objektov in ugotovljeni latenski plasti na najvišji grajski kopici se kaže, da je tedaj obstajala dodobra urejena postojanka³⁸. Iz omenjenih premis (strateška točka, prometna črta) in še po nekaterih drugih danostih je zaenkrat z dokaj gotovosti mogoče sklepati, da je morala obravnavana naselbina imeti v tem obdobju določeno funkcijo, tj. da je prejkone imela vlogo mostobrana.

Naselbine takšnega tipa na nekaterih drugih najdiščih v enakih danostih (le kot primer naj omenimo Turški Šanec, Bačka Palanka in dr.) kažejo, da so se s časom preoblikovale v oppida, obdana z določeno fortifikacijo, pri kateri so bili med drugo gradnjo uporabljeni tudi zidovi, izdelani v tehniki suhozida (O. Brukner, Arh. pregl. 12, Beograd 1970, 41 s., T. XIV. S. Gabrovec, 1975, 69.).

V prid enaki opredelitvi grajskega hribčka bi navsezadnje šel ne le njegov dominantni položaj nad številnimi ugotovljenimi ravninskimi naselji tega obdobja na ptujskem arealu (Brstje, Ziherlova ploščad v Ptuj, Sp. Hajdina - M. Tomanič - Jevremov, 1980, 97.), temveč tudi visoka gospodarska in družbena raven prebivalstva naselbine, ki se kaže v pojavu lončarskih peči, barvane keramike (J. Filip, 1956, 266 ss.), steklenih zapestnicah (enkratna najdba za slovenski del Podravja), bronastem ženskem pasu in drugih, morda še neodkritih ali nedognanih najdbah.

Opombe

¹ V poročilih latensko gradivo nimenoma ni obravnavano z namenom, da bi ga obdelal strokovnjak za to obdobje.

² J. Korošec, 1947, 29; J. Klemenč, 1950, 18, 65; J. Korošec, 1950, 17.

³ Poleg keramičnega gradiva je še vrsta kovinskih najdb, med katerimi so gotovo nahaja kakšna najdba, ki bi sodila v to obdobje. Celoten del gradiva tega obdobja je bil po zaključku raziskav že 1947 leta predan tedanjemu Ferkovemu, danes Pokrajinskemu muzeju, spravljen v veliko kartonske (Unirne) škatle. Keramično gradivo je bilo po tedanjih metodah očiščen in opravljeno so bile delne rekonstrukcije.

⁴ O najdbah iz poznejših raziskav glej M. Tomanič - Jevremov, 1992, 159 ss.

⁵ Izraz "živica" v obravnavi pomeni sterilno podlago.

⁶ O situaciji zidui glej našo opom. 2.

¹ Keltarna presaja najdb je bile v splešnem rezultat znanstvenih obravev, ki so puitelele eb sobetah po končanem delu, teh "seminarjev", ki se trajali ves čas izkopavanj, so se udeležili D. in M. Garašanin, K. in Z. Vinski, D. Rendić-Miočević, Stupe Gujgaja, D. Vučković - Tudurović, B. Vikić - Belandić, M. in R. Ljubinković, J. Klemene, J. in P. Korošec, A. Jalen. Šasel in dr. Želmu poudarila, da nista sklepe oblikovala samu oba izkopavatelja.

² V tej tehniki je ne Slivenskem bil gradec enipna Labe v fazi IV; pripadal je k stepnji HA D, datiran pa s keramiko in fibulo (Libun, M. Gestin, VS XXI, 1977, 181 s.). Med ostalim je njuna umeniti, da je v tej tehniki zidani nižje v Stradoneah, na Oberleisu in dr.

³ O nekaterih drugih najdbah, ki kažejo tu mučenst, bu tekla beseda v spisu "Ostanki rimskih stavb na zahodni terasi pujskega kopice, odkritih pri raziskavah 1946/47 leta".

⁴ Med rimskimi prazgodovinskega, zgradnje in visokosrednjeveškega keramučnega gradiva imamo izris tudi teh štirih fragmentov.

⁵ Glej S. Pahrč, 1966, 290 ss.

⁶ Pri raziskavah 1977 leta se je na izkepe za blok B - V v Rabeljčt vnsi na Ptiju, na kulnem pristoru št. 1, ta tip posode pojavil v spremstvu t - posod tenkih sten in drugih fragmentov posod iz zgodnjega rimskega časa.

⁷ V 3 st. se te tip zapestnice pojavlja tudi v ženskih inventarjih Boic v Italiji. D. Vitali, I Celti in Italia, I Celti 1991, 227.

⁸ Nekateri avtorji domnevajo, da su se take zapestnice izdelivale v večjem številu najdbišč oz. naselbin. E. T. Haevernicka pa je dognala, da je na Ilradišče pri Stradoneah najdeno zelo veliko fragmentov različnih oblik tega tipe zapestnice (364 kesov), kar pu njy kaže, da su se tam nahajali tudi steklarske delavnice (E. T. Haevernick, o. c., 75), pri tem pa ne zanika, da su bile lahko izdelivane tudi drugod.

⁹ V dolenski-mekronski skupini je znani nekaj najdišč, kjer je med gradivom lateeskega časa najdeni dekejsnje število steklenih nakitnih predmetov (Mukrunag pri Trebnjem, na Magdelenski guri pri Šmarje, Mihove pri sv. Jerneju, Valčna vas v dolini Krke), nekaj maej na Gerenskem (Šmarje pri Tuhinju) in Štajerskem (Brstje pri Ptiju), kateri su datirani v času LT C in zgednji LT D stopcej.

¹⁰ Na nekaterih najlišh se kljub rimski zasedbi pojavljajo še v 1 in 2. st. n. št. le kut podedovani keltaki izdelki (Ibidem, 91).

¹¹ Prav zaradi dejstva, da se te oblike ukvoja pejevja v tipe z enim zašiljenim vrhom in je zati lahko služila kut zatič, ter enaka, le pri kateri je drugi konec drugične oblikovan - zaobljen z zadebelitvijo, z gumbom ali s prstanom zaključnim (glej F. Müller, II. deputat vntvu di Borea - Tiefenau, I Celti, 1991, sl. na str. 527, kjer sta nba tipa prisotna), so primeri s fragmentiranim splošjem delu za primerjavi (D. Bežić, 1993, Sl. 2 - 111 ceustrezn).

¹² Tužja je trditi, da ptejskugrjaki pripravi sudi k ukvoju vizu, zlesti ker su v mnogih primerih, kot so tisti iz Tiefenau - s katerimi ga primerjavi - prisotni istanki knijske in bujeviške epreme (F. Müller, a. e., 526 s.). Glej tudi zatič v I Celti, 1991, shka vizu na str. 84, na str. 107 z zatičem s polkroglastim iz. lačnim zaključkom, na str. 357, v kolesu na str. 358 itd.

¹³ Med ostalim nej umenimi brnist privesek tega tipa z Glasnca (I. Trehelka, Hugelgraber und Ringwalle auf der Hohebeine Glasnca, WMBH I, 1893, 101. Sl. 180).

¹⁴ Čeprav V. Skrabar omeja, da je najlena na levem zapestju (V. Skrabar, 1910, 122), je nejo upištovati, da že tedaj verižica ni bila cela. Razce tega je za zapestnico prekratka. Če upištovati, da je lahko predstavljala določeno lastnec pakopne osebe, bi se, kut je bila splešna cavada, bolj verjetne nahajala v nekom mošnjiku. Kljub teme, de niso zaznamenani takšni istanki, se ne bi niti v tem primeri spremeniila njena kulturna in časovna opredelitev. Ne gleda na to mežnost ni izključeno, da se je že pred tem nahajala v jami, enako kut so se nahajale drugod po terasi druge najdbe.

¹⁵ Pri predaji rukopisa je njna pivedati, da je J. Klemene predložil tudi dobro latografijo kavanca. Te je redakeja odklonila.

¹⁶ Kavance ni bil učiščen, ki je bil vzet upis.

¹⁷ Rukopis puščila je bil na zahtevu redakcije na tem delu skrajšan, zlasti tisti del, ki se je nanašal na opise in uolmačenje tega kavanca.

¹⁸ Ker J. Klemene že tedaj ni imel primerjav med kavanci z območja Norika, zati je postavil možnost, da je lahke kovan neke v Galiji, kjer su bili znani kavanci za keltake plemena s pisnietki likev rimskih vladarjev. Glej tudi up št. 23.

¹⁹ Ta faza pu H. J. Kellerju danes sledi velikome obdobju kovinja keltakih kovincev v II in I st. pr. n. št., ke su v splošnem pisnietni srebrne makedonske starterje in tetradrahme. Na srednjem Podonavju, kjer su se keltaka plemena pod pritiskom Germanav ruralno izselili pu I st. iz Čuške, pa se pojavljaje kavanci z napisi njihovih veljakav.

²⁰ P. Kus upiziraja le, da se bili na podnočju Ptija že v I st. pr. n. št. "v ebtoke" številne rimske republike "numizmatične najdbe" v zvezi z živahnim trgovice. P. Kus, Numizmetika antičnega Ptija, Katalog razstave, Ptij 1980, 23.

²¹ Tudi in tej priliki ni umenjen kavanci s Pujskega gradu.

²² P. Pipivsić, 1971, 147.

²³ Katalog izlužbe Iliri i Dačani, Beograd 1971, 150: 1.

²⁴ P. Pipavzligu, 1969, 255.

²⁵ P. Pipavčič, n. c., Sl. 5, Sl. 8 iz kavnice Regiem(?) po Crawfordu (485/1), glej tudi V. Dantiava - Ruševljan, 1982 - 1983, 47 in Katalog št. 17.

²⁶ Večina kovinskih pisud, ki se pojavljajo na pisameznih latenskih najlišh (kot su razne situle in este, kljunesti vrči, kraten in pad.), kaže v konceptu uenitnosti miselnost, značilna pu južee dežele pod vplivom vzheda.

²⁷ Določeno pudbno oblikovanu prilifacijo kažeje le pisamezniki e keramučne variante skledie pu Pittmeje v tipusu Hugfing - Scharding, ki se pojavljajo na več najlišh na Solingraškem (R. Pittme, Uhggeschichte des osterreichischen Raumes, Wien 1954, Sl. 393 - 5, 8, 15), in ne pa v lideni.

²⁸ M. Tomanič - Jevremov, Podoba Ptija v prazgodovinskih obdobjh, Krimika 40/3, Ljubljana 1992, 159. V znanstveni literaturi se na žalost zienkrat že dolgu jugrešej plati z oznakami, kjer so za vse najdbe latenskega časa v splošnem s pujskega pristora in tudi za odkriti s pujskega hribeča najdeni pisamezni ebjkti.

²⁹ Pri ubjavi je opis izpuščen.

³⁰ Brnist vrš s takimi ročajem su odkrili tudi v žganem gr. št. 2 z Male Vrbece - Ajmana, datiran v 2. pol. 1. stal. pr. n. št., opredeljen kut impur iz Italije (P. Pipavčič, 1991, Sl. na str. 345).

³¹ Gradiva s te točke je bili skrbno puhrano in spravljajo lečane v veliki kartonski (Unirini) škatli z označbo pristora, kjer se je nahajal, in časa, ke je bil predni mezejo.

³² M. Tomanič - Jevremov, 1992, 158 in drugid.

³³ Obdelava zbranih keramučnega gradiva iz latenskega obdnja je deziderat, ki bi z večjo gotovostjo pakazala, kdaj je bil v latenskem obdnju grjaki hrib pislojen in kdaj je naselbina na levi ibali Drave prišla pod rimski dominacijo.

Uporabljena literatura:

- L. Bolta, 1966 = Materialne ostaline Kelto v celjski okolici, Arh. vest. XVII, 1966, 375-389.
- D. Božič, 1993 = O latenskih najdbah na območju Ptuja, Ptuj. arh. zbornik, Ptuj 1993, 189 - 204.
- D. Dimitrijević, 1975 = Na granicama antičkog sveta, Šajkaška - Istorija I, Matica srpska, Vojvodanski muzej, Novi Sad, 1975, 7 - 33.
- J. Filip, 1956 = Kelto ve Stredni Europě, Praha, 1956.
- S. Gabrovec, 1966 = Latensko obdobje na Gorenjskem, Arh. vest. XVII, 1966, 243 - 270.
- S. Gabrovec, 1975 = Überblick über eisenzeitliche Befestigungen in Slowenien, ANU BiH, Posebna izdanja 24, CBI 6, Sarajevo 1975.
- M. Guštin, 1984 = Die Kelten in Jugoslawien, Übersicht über das archäologische Fundgut, Jarb. d. R-G Zentralmuseums 31, 1984, 305 - 363.
- M. Guštin, 1984 = Eisenzeitliche Wagengräber aus dem Gebiet Jugoslawiens, Keltski voz, Posavski muzej, knj. 6.
- E. T. Haevernick, 1960 = Die Glasarmringe und Ringperlen der Mittel- und Spätlatènezeit auf dem Europäischen Festland, Bonn 1960.
- I Celti = Katalog razstave v Palazzo Grassi, S. p. A. San Samuele 3231 in Venezia, Milano 1991.
- B. Jovanović, 1982 - 1983 = Keltski člankoviti pojas iz Hrtkovca, Rad Voj. muzeja 28, Novi Sad 1983 - 1983, 27 - 34.
- B. Jovanović, P. Popović, 1991 = Gli Scordisci, I Celti, 337 - 347.
- H. J. Keller, 1991 = La moneta, I Celti, 451 - 459.
- J. Klemenc, 1950 = Ptujski grad v kasni antiki, Dela SATU 4, 1950.
- J. Korošec, 1947 = Poročilo o izkopavanju na Ptujem gradu leta 1946, Poročila SAZU 3, 1947.
- J. Korošec, 1951 = Prazgodovinska naselbina na Ptujem gradu, Dela SAZU 6, 1951.
- P. Korošec, 1985 = Ungarische Elemente aus der Nekropole auf der Burg Ptuj, Arh. vest. 34, 1985, 337 - 350.
- N. Majnarić - Pandžić, 1976 = Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Sremu, Vinkovci 1976.
- S. Pahič, 1966 = Keltske najdbe v Podravju, Arh. vest. XVII, 1966, 271 - 336.
- F. Papazoglu, 1969 = Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba, ANU BiH, Djela XXX/1, Sarajevo 1969.
- R. Pittioni, 1954 = Urgeschichte des Österreichischen Raumes, Wien, 1954.
- P. Popović, 1971 = Nalazi novea iz latenskog naselja na Gomolavi 1970 godine, Rad. Vojv. muzeja 20, Novo Sad 1971, 147 - 160.
- P. Popović, 1991 = B. Jovanović, P. Popović, 1991.
- D. Pirkmajer, 1991 = Kelti na Celjskem, Celje 1991.
- V. Dantova - Ruševljan, 1982 - 1983 = Novac sa iskopavanja rimskog naselja na lokalitetu Gomolava (1953 - 1978), Rad Voj. muzeja 28, Novi Sad 1982 - 1983, 47 - 79.
- J. Stanczik, A. Vaday, 1971 = Keltische Bronzegürtel "ungarischen" Typus in Karpatenbecken, FA. XXII, Budapest, 1971.
- B. Teržan, 1975 = Valična vas, Arh. vest. 24, 1975, 660 - 729.
- J. Todorović, 1968 = Kelti u jugoistočnoj Evropi, Dissertationes VII, Beograd, 1968.
- M. Tomanič - Jevremov, 1980 = Ptuj, Rešena arheološka dediščina Slovenije 1945 - 1980, Ljubljana, 1980, 97 - 98.
- M. Tomanič - Jevremov, 1993 = Slovanski grobovi iz nekropole na grajskem griču v Ptuj, odkriti v letih 1971, 1987 in 1988, Ptuj. arheol. zbornik, Ptuj 1993, 581 - 599.
- M. Venclova, 1991 = La lavorazione del vetro, I Celti 1991, 445 - 467.
- Vierrädrige Wagen ... = Vierrädrige Wagen der Hallstattzeit, Untersuchungen zur Geschichte und Technik, RG. Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 12, Mainz 1987.

PROTOGESCHICHTLICHER HORIZONT AUF DER WESTLICHEN TERRASSE DES SCHLOßHÜGELS

Zusammenfassung

Protogeschichtlicher Horizont ergründet bei den Forschungen in den Jahren 1946/47 auf der westlichen Terrasse des Schloßhügels in Ptuj.

Die Autorin, Teilnehmerin der großen archäologischen Forschungen in den Jahren 1946/47 versucht anhand damaligen Funde den latènezeitlichen Horizont auf der westlichen Terrasse des Schloßhügels in Ptuj zu beschreiben, also in einem Raum, welcher wegen einer Reihe nicht-veröffentlichter keramischer und anderer Materialien in den Berichten oder irrtümlich der Römerzeit zugeschriebenen Funde, vernachlässigt blieben. Zu den Funden, die in dieses Zeitalter einzureihen sind, gehören:

- an der ersten Stelle ein Teil der Mauer (Größe 1.10 x 0.70 x 0.45) entdeckt in der südöstlichen Ecke der Terrasse, welche in die 2.60 m Tiefe bis zu sterilen Grundlage in Richtung N-S (Bild 2) reichte. Die Tiefe, in der sich die Mauer befand und insbesondere die Bauart in der Technik der Trockenmauer, welche in diesem Raum des Hügels bei anderen entdeckten Objekten aus der vorgeschichtlichen, römischen und slawischen Zeit nicht aufzufinden sind, stellen zwei bedeutende Tatsachen dar, um sie aus der Erörterung dieser Horizonte auszuschließen. Im Erdwall wurden über und an der Mauer Fragmente der Keramik latènezeitlichen und römischen Ursprungs gefunden, vermischt mit anderen aus der vorgeschichtlichen Zeit. Eine ziemlich große Anzahl von Fragmenten, obwohl der Großteil dieser undefinierbar sind, weist eine charakteristische Faktur und Ornamentik sowie Form auf;

- die unveröffentlichten Beispiele der oben erwähnten Keramik sind mehr zylindrisch-förmig mit dreieckig nach außen verstärktem Mund und einer schmalen Kehle mit abgerundetem, nach außen gestülptem Mund sowie stark profilierter Schulter (T.1);
- verstreute Funde: Fragment eines kobaltblauen Armreifes mit hochprofiliertem Schnitt, nach E.T. Havernick Gruppe 8, aus dem 3. bzw. aus dem 2. Jh. vor unserer Zeitrechnung sowie;

- Fragment eines Armreifes aus Gelbglass ohne gelbe Folie mit halbkreisförmigem Schnitt des Typ B aus LT Stufe A.

Die Autorin weist noch auf zwei weitere nichtveröffentlichte Funde hin:

- Fragment eines eisernen Schlagmessers mit verbogenem Griff mit ringförmiger Spitze und einem Knoten am Übergang zur Schneide, von dem nur ein Teil erhalten blieb (T.3:1); dieser Waffentyp, der in einem langen Zeitabschnitt bis einschließlich späte La-Tène-Zeit in Gebrauch war, wird in den slowenischen Fundorten in LT Stufe C datiert und

- eiserner Griff eines Metall- oder Holzgefäßes (Lägels) runden Schnittes mit fragmentierten viereckig geschmiedeten Enden (T.3:3). Beide Funde stammen aus dem nordöstlichen Teil der Terrasse, wo man außer anderen Gegenständen die meisten Fragmente der latènezeitlichen Keramik gefunden hat. Hier entdeckte man auch

- den Bronzebeschlag, zuerst als ein Teil der Zugel definiert, später dann nach eingehenden Bearbeitungen als Wagenstift. Die Verzierung des Stabteiles mit doppelter Profilierung an der Mittelkerbe und der verzierte knopfförmige Abschluß am unteren Teil sowie der ringförmige Abschluß mit dem Knopf unter diesem an der Spitze sind Argumente, die dagegen sprechen, obwohl gewiß ist, daß er zum Wagenbeschlag oder zu einer anderen mehr oder weniger ähnlichen Einrichtung gehören konnte. Der allgemeinen Form nach gehört er mit Recht zu LT Stufe C1 bzw. in die mittlere La-Tène-Zeit, obwohl das Ornament des Knopfes auch in die Zeit um die Mitte des 2. Jh. vor unserer Zeitrechnung gehören könnte (T.2:2).

Einige Funde aus der La-Tène-Zeit, befanden sich in den mittelalterlichen Gräbern, wohin sie mit der Schutterde gelangen. Zu diesen gehören:

- eine deformierte und fragmentierte Fibula (Gr. Nr. 218) und insbesondere das Fragment eines bronzernen Frauengürtels (Gr. Nr. 13), der bestimmt ein Teil eines zerstörten Grabinventars war. Der Analogie nach datiert dieses Typ des Gürtels in das Ende des 2. oder an den Anfang des 1. Jh. vor unserer Zeitrechnung (T.2:1).

- barbarisierte Münze, welche die Gestalt und die Aufschrift des Namens von den Silbermünzen des J. Cäsar (T.2:6) imitiert und die Autorin sie auch diesem Zeitabschnitt zuschreibt. Imitationen der römischen Denare, auch in Bronze, sind aus den weslichen Provinzen bekannt, die schon unter der römischen Obergewalt standen. In Dakien, wo man Gießformen für ihre Prägung gefunden hat, imitierte man die römischen Denare bis zum Jahre 71 vor unserer Zeitrechnung, während es zu solchen ähnlichen Imitationen in Paannonien auch später in jüngeren Zeiten kam. Deswegen sind Numismatiker der Meinung, daß es solche Münzstätten zweifellos auch später in Banat auf dem Gebiet der Skordisten gab. Diese Vermutung wird durch Funde von Silbermünzen des J. Cäsar in der (urkundlich) belegten Ansiedlungsschicht in Gomolava bei Hrtkovci bestätigt; unter anderen Imitationen und Fälschungen entdeckte man hier auch eine Silbermünze mit dem Kaiser ähnlicher Gestalt und eine zweite mit ausgeschriebenem Namen des Kaisers. Diese hat auch ein Konterzeichen der Münzstätte von Gallien. Die Ansiedlung sollte den archäologischen Funden nach um das Jahr 10 vor unserer Zeitrechnung vernichtet worden sein.

Aufgrund der rustikalen Ausarbeitung der Ptuj Münze in Bronze und aufgrund einiger Abweichungen bei den Buchstaben der Aufschrift, neigt die Autorin trotz einiger Bedenken dazu (bis zu weiterer Bearbeitung), daß die Münze in das Zeitalter der Kelten in diesem Teil von Ptuj gehören konnte.

Unweit der Stadt, wo man andere Gegenstände aus der La-Tène-Zeit gefunden hat, entdeckte man im römischen Bau- und anderen Sand:

- einen Teil des Objekts, wahrscheinlich für den Guß von Metallgefäßen vorgesehen. Da es aus grünem Lehm gebaut wurde, und ausgehend aus der Tatsache, daß es unten nicht direkt mit einer ähnlichen Unterlage verbunden war, aus der es selber bestand, weist darauf hin, daß das Objekt sich in dieser Schicht sekundär befand. Das Vorkommen der Schicht von grünem Lehm nur in größeren Tiefen in einzelnen Teilen der Terrasse bestätigen um so mehr die Annahme - bezüglich der Tatsache, daß das Objekt in der römischen Zeit zerstört wurde - daß es durch den Verschutt aus dem tieferen bzw. älteren, d.h. latènezeitlichen Kulturhorizont dieses Raumes stammt. Eine solche Bestimmung wird unter anderem auch durch die Form des Geschirrs bestätigt, für das man unter dem römischen keinen Vergleich finden kann. Vom ganzen Objekt der "Gießerei" (Größe 1.10 x 1.25) (T.4) blieb nur ein Teil der schusselförmigen Vertiefung aufbewahrt, umhüllt mit gebrannter Tonerde, in der eine Hälfte der Gießschale ohne Kappe gefunden wurde, umgeben mit einem 20 cm breiten Kriechgraben. In dieser Gießform sollte, wenn nichts anderes, nur der obere Teil eines stark profilierten Gefäßes (Durchmesser = 39 cm) gegossen werden, das man bislang nur mit ähnlichen keramischen latènezeitlichen Gefäßen vergleichen kann;

- demselben Zeitalter könnte auch der Bronzegriff eines Metallkruges in Form des Buchstaben "S" angehören, an der Spitze versehen mit einer geschmiedeten und fragmentierten Gabelung zur Befestigung am Mund des Gefäßes, welches auch Import aus Italien gewesen sein könnte. Die Autorin weist darauf hin, daß bereits in der Zeit dieser Forschungskampagne unter anderem der latènezeitliche Horizont unter den Fundamenten des heutigen Schlosses am nordwestlichen Teil des Schloßhügels festgestellt wurde.

Die aufgezählten Funde und Feststellungen sowie nichtveröffentlichtes Material wiesen schon bei den Forschungen an die starke Besetzung dieses Hügels von Kulturträgern der La-Tène-Zeit hin. Die Funde in der Schicht unter den Schloßfundamenten weisen darauf hin, daß die Möglichkeit besteht, auf der oberen Terrasse eine Ansiedlung-Höhenburg zu finden, welche auch befestigt gewesen sein könnte.

Gleichzeitig zeugen die bearbeiteten Funde davon, daß die Ansiedlung bezüglich ihrer Lage am strategischen Punkt über der Draufahre nicht eine Funktion der Brückenwehr hatte, sondern daß sie eher ein oppidum mit der Bevölkerung auf einem hohen wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Niveau darstellte.

Die Zeit ihrer Entstehung und ihres Untergangs wird man erst dann bestimmen können, wenn das vollständige latènezeitliche und römische Material, gewonnen schon bei den abgeschlossenen und neueren Forschungsarbeiten im erörterten Raum, veröffentlicht wird.

STAVBNOZGODOVINSKI RAZVOJ NEKDANJEGA DOMINIKANSKEGA SAMOSTANA NA PTUJU V SREDNJEM VEKU 1230 - 1500¹

Branko Vnuk*

UDK 726.7:271.2(497.4 Ptuj)"12/15"

VNUK Branko: Stavbnozgodovinski razvoj nekdanjega dominikanskega samostana na Ptuj v srednjem veku 1230 - 1500. (Baugeschichtliche Entwicklung des ehemaligen Dominikanerklosters in Ptuj in Mittelalter (1230 - 1500)). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 185

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor piše o začetkih in ustanovitvi dominikanskega samostana leta 1230. Sledi prikaz delovanja samostana v 13., 14. in 15. stoletju ter njegov stavbno-zgodovinski razvoj v tem obdobju.

UDC 726.7:271.2(497.4 Ptuj)"12/15"

VNUK Branko: Civil construction historical development of the former Dominican Convent at Ptuj in the middle ages (1230 - 1500). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 185

Orig. in Slavene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author writes of the beginnings of the foundation of the Dominican Convent in 1230. A depiction of the activities of the Convent in the XIII, XIV and XV century follow, along with its civil construction historical development in the period.

Uvod

Ko brskamo za podatki o nekdanjem ptujskem dominikanskem samostanu, presenečeno ugotavljamo, da kljub množici podatkov, razmetanih po kar precejšnji množici separatnih člankov, ki se neposredno ali posredno tičejo zgodovine ptujskega dominikanskega samostana, objavljenih v najrazličnejših domoznansvenih publikacijah, ta za zgodovino Ptuja in njegove okolice tako pomemben kulturnozgodovinski objekt, ki v nedrjih dandanes tako neugledne lupine hrani prvo vrstne umetnostne spomenike, še do danes ni dobil svoje monografije.

Osnovni vir za zgodovino dominikanskega samostana sta samostanski kroniki, prva iz leta 1673 (avt. Vincenc Abel, ZAP, R-28), druga pa iz leta 1697 (p. Ambrozij Capello, ZAP, R-34), ki ju dandanes hrani Zgodovinski arhiv Ptuj, poleg tega pa še razne druge listine, ki so tudi shranjene tam. Leta 1857 je Josef

* Branko Vnuk, absolvent umetnostne zgodovine, Ptuj

Hönisch napisal, če odmislimo samostansko kroniko, prvo zgodovino ptujskega dominikanskega samostana, ki pa je ostala v rokopisu, v dveh enakih izvodih, ki ju danes hrani Štajerski deželni arhiv v Gradcu, fotokseroksirani kopiji obeh rokopisov pa sta dostopni v Zgodovinskem arhivu Ptuj. Posamezni deli te zgodovine so bili leta 1857 objavljeni tudi v tedenski prilogi graškega dnevnika "Aufmerksame". Ko leta 1858 Ferdinand Raisp objavi prvo monografijo o Ptuj in njegovi okolici, dominikanskega samostana ne obravnava samostojno, temveč le v okviru splošnega pregleda cerkvene zgodovine Ptuja, pri čemer obravnava le samostan v 13. stoletju. V 19. stoletju na kratke notice o dominikanskem samostanu naletimo že pri Mucharjevi *Zgodovini vojvodine Štajerske*, na prvo kritično obravnavo virov za zgodovino ptujskega dominikanskega samostana v srednjem veku pa pri Josephu von Zahnu (*Über die Anfänge und den älteren Besitz des Dominicanerklosters zu Pettau, BstG, XVI, 1879*), ki v drugem in tretjem delu *Knjige listin vojvodine Štajerske* objavi posamezne dokumente, ki se tičejo ptujskega dominikanskega samostana in ki jih kasneje spet srečamo v Kosovem *Gradivu za zgodovino slovenskega naroda*. V začetku našega stoletja se srečamo s podatki o dominikanskem samostanu v člankih, ki obravnavajo srednjeveško zgodovino Ptuja, objavljenih v letnih poročilih ptujske gimnazije in ki jih je napisal gimnazijski profesor Hans Pirchegger. Prvo in edino v slovenščini napisano zgodovino ptujskega dominikanskega samostana pa je napisal Fran Kovačič tik pred prvo svetovno vojno. Leta 1913 objavi v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* članek z naslovom *Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj*, leta 1914 pa v *Voditelju v bogoslovnih vedah* članek z naslovom *Dominikanski samostan v Ptuj*. V obeh prispevkih kritično obravnava dotedanje pisanje o zgodovini samostana, s pridom pa uporablja Slekovčeve izpiske in podatke iz samostanske kronike, kakor tudi razne listine, ki se nahajajo v arhivih na Dunaju in v Gradcu. Za stavbno zgodovino samostana je predvsem pomemben drugi Kovačičev prispevek iz leta 1914. Razprava je razdeljena nekako v tri dele, pri čemer v prvem delu spregovori o razlogih, ki so spočeli dominikanski red, o ustanovitvi reda in o ustanovitvi ptujskega konventa, najstarejšega dominikanskega samostana na Štajerskem, v drugem delu spregovori o samem samostanu in cerkvi, o notranjemu ustroju samostana, o njegovem duhovnem delovanju, v tretjem delu pa navede vse ustanove in priorje samostana. Nekako v tem času izide tudi Grudnova *Zgodovina slovenskega naroda*, kjer tudi naletimo na nekaj skopih podatkov o ptujskem konventu. Po prvi svetovni vojni F. Kos navede v *Doneskih za krajeve kronike* nekaj podatkov za obdobje 15. stoletja. F. Kovačič svoje ugotovitve na kratko ponovi leta 1928 v *Zgodovini lavantinske škofije*. Po drugi svetovni vojni so objavljeni zgodovinski podatki še bolj skopi. Navedimo le dva: Anton Klasinc se v članku *Haloze v boju za staro pravo* posveti Bernardovi darovnici iz leta 1399 in pa času uporov v 17. stoletju, v najnovešem prispevku iz leta 1989, ki pa se tiče ptujskega minoritskega samostana, pa nam J. Mlinarič navaja še nekaj dotedaj neobjavljenih podatkov.

O arhitekturi dominikanskega samostana ni bilo pred prvo svetovno vojno napisanega skoraj nič. Prvo je kratko poročilo štajerskega deželnega arheologa Carla Haasa, ko zgodovinskemu društvu poroča o ogledu vojvodine Štajerske poleti leta 1856 in v kratki notici poroča, da dominikanska cerkev in poslopja trenutno služijo za kasarno in da je ohranjen le križni hodnik s krogovičnimi okni, ki pa so žal močno poškodovana. Omeni tudi nagrobnik zadnjega Ptujkega gospoda, ki se nahaja na ptujskem gradu. Bolj detajliran opis križnega hodnika srečamo v Janischievem *Leksikonu Štajerske* iz leta 1885. Šele v Kovačičevem prispevku iz leta 1914 se srečamo s konkretnějšími podatki: meni, da je samostanska cerkev morala biti dograjena in posvečena v sredini 13. stoletja, da

je bila po požaru leta 1302 cerkev s samostanom vred obnovljena in da so jo tudi v 15. stoletju obnavljali, čeprav ne vemo, kaj so bili razlogi onečaščenja cerkve. Je tudi konkretnije datiral nastanek samostanskega križnega hodnika v sredino 15. stoletja. Šele po pridobitvi samostana za potrebe ptujskega muzeja leta 1928, ko so sistematično adaptirali prostore, so prišla na dan nova umetnostno-zgodovinska odkritja, ki jih sprotoma objavi konservator F. Stele leta 1928 in leta 1929 kot delni poročili, nato pa leta 1933 v *Časopisu za zgodovino in narodopisje* v Ptujju posvečenem letniku objavi prispevek z naslovom *K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptujju*, ki je še dandanes temeljno delo za kakršnokoli proučevanje nekdanjega ptujskega dominikanskega samostana. Stele detajlirano poroča o novih odkritjih, jih analizira in časovno opredeli. Na osnovi tedanjega vedenja obrazloži razvojne faze samostanskega kompleksa, s posebnim poudarkom na vzhodnem samostanskem traktu, cerkvi v 13. stoletju, novo odkritih freskah na zahodnem pročelju vzhodnega trakta iz 14. stoletja in freski pod zvonico, posebej se posveti arhitekturi in arhitekturnemu okrasu samostanskega križnega hodnika ter barokizaciji samostana in cerkve, s poudarkom na štukaturah in poslikavah samostanskega refektorija ter nove baročne cerkvene fasade, katere štukaturo je Stele obravnaval že leta 1927 v članku z naslovom *Štuk v reviji Dom in Svet*. V tem času naletimo tudi na dva članka, ki poročata o arheološkem izkopavanju na območju dominikanskega samostana, ki ju je napisal Balduin Saria leta 1933 in 1936.

Po drugi svetovni vojni ne naletimo z izjemo enega članka na nobenega, ki bi samostojno obravnaval stavbno zgodovino ptujskega dominikanskega samostana. Če izvzamemo razna konservatorska poročila, se omembe ptujskega dominikanskega samostana nahajajo po knjigah, ki tematsko obravnavajo razvoj slovenske umetnosti ali pa monografsko obravnavajo ptujske umetnostne spomenike. Tako je članek J. Gregoriča iz leta 1951 z naslovom *Srednjeveška cerkvena arhitektura v Sloveniji do leta 1430* objavljen v *ZUZ n.v.* I služil kot osnova za poznejša Komeljeva in Curkova izvajanja o dolgem koru ptujske dominikanske cerkve. O obdobju romanike piše Marijan Zadnikar v knjigi *Romanska arhitektura na Slovenskem* (1959), *Romanska umetnost* (1970) in *Romaniha v Sloveniji* (1982), pri čemer se omeji le na razvoj samostanske kapele, za katero kasneje ugotovi, da je ta prostor predstavljal prvotno samostansko kapiteljsko dvorano. Ivan Komelj v knjigi *Gotska arhitektura* (1969) in *Gotska arhitektura na Slovenskem* (1973) obravnava samostansko cerkev v zgodnjegotski dobi, nekaj vrstic pa nameni tudi poznogotskemu samostanskemu križnemu hodniku. Za arhitekturno plastiko križnega hodnika je pomemben članek Emilijana Cevca *Parlerjanske maske v Ptujju in okolici* (1953) in pa njegova knjiga *Srednjeveška plastika na Slovenskem* (1963).

Srednjeveško slikarstvo in pa renesančno fresko Marijinega oznanjenja obravnava na več mestih France Stele in to v članku *Gotsko stensko slikarstvo v Ptujju in minoritska cerkev* (1969) ter knjigah *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do srede 16. stoletja* (1969) in *Gotsko stensko slikarstvo* (1972).

Kar se tiče barokizacije samostana naletimo le na kratko omembo pri Nacetu Šumiju v knjigah *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem* (1969) in *Baročna arhitektura* (1969) in pa v članku *Pregled razvoja slovenske arhitekture* v brošuri *Pogledi na slovensko umetnost* (1975). Od nekdanje baročne opreme omenja Sergej Vrišer nekdanji veliki oltar iz dominikanske cerkve, ki so ga prenesli leta 1786 v cerkev sv. Marije na Muri v Medmurju v knjigi *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem* (1992), o stropnih slikah v baročnem refektoriju pa nekaj besedec spregovori Marjana Lipoglavšek v članku *Iluzionistično slikarstvo 17.*

stoletja na Slovenskem (1982) in knjigi *Baročno stropno slikarstvo na Slovenskem* (1996).

Najplodnejši pisec o dominikanskem samostanu pa je nekdanji ravnatelj Pokrajinskega muzeja Ptuj Jože Curk, ki ko piše o samostanu, spregovori o vseh razvojnih obdobjih. To sta dve monografski obravnavi ptujskih spomenikov, ki sta ju napisala skupaj z Ivo Mikl leta 1965 in 1970, nato članki *Razvoj ptujske mestne vedute* (1962), *Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki* (1969), *Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970 - 1974* (1974), *O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na slovenskem Štajerskem* (1993). Posredno se dominikanskega samostana J. Curk dotakne tudi, ko obravnava razvoj ptujske minoritske cerkve v članku *Proštijska cerkev in minoritski samostan v Ptuj* (1976) ter v članku *Gradbeno-zgodovinski oris samostana in cerkve* v zborniku razprav *Minoritski samostan na Ptuj 1239 - 1989* (1989).

Najnovejša spoznanja o freskah v dominikanskem samostanu pa nam podaja Tanja Zimmermann v članku *Stensko slikarstvo poznega 13. in zgodnjega 14. stoletja*, o križnem hodniku pa piše Samo Štefanac v članku *Arhitektura 14. stoletja in časa okoli 1400*, oba članka pa sta bila objavljena v razstavnem katalogu *Gotika v Sloveniji* (1995). Kratek stavbnozgodovinski razvoj dominikanskega samostana pa nam je podan tudi v najnovejši monografiji o Ptuj, ki jo je napisala kustodinja Pokrajinskega muzeja Ptuj Marjeta Ciglencečki (1995).

Naknadno, ko je bil ta tekst že napisan, pa sta bila objavljena v najnovejši številki *Ptujskega zbornika* še dva članka, ki se nanašata na arhitekturno okrasje ptujskega dominikanskega samostana. Arhitekturna plastika križnega hodnika ptujskega dominikanskega samostana je obravnavana v članku Jerneja Kožarja z naslovom *Parlerjanska stavbna plastika na Slovenskem (Hajdinska skupina)*. Sam članek ne prinaša nobenih novih spoznanj o arhitekturni plastiki v križnem hodniku, saj se stereotipno naslanja na Steletove in Cevčeve ugotovitve o plastičnem okrasju dominikanskega križnega hodnika. Je pa za barociste pomemben drugi članek, ki ga je napisala Marija Mirkovič z naslovom *Ikonologija refektorija dominikanskega samostana na Ptuj*, v katerem je opisana vsebina stropnega okrasja nekdanje samostanske obednice, analizirane so ikonografske rešitve, avtorica pa tudi poskuša rekonstruirati njegovo ikonološko sporočilo.

KRATEK PREGLED ZGODOVINE NEKDANJEGA PTUJSKEGA DOMINIKANSKEGA SAMOSTANA

Začetki

Opis prihoda prvih dominikancev na Ptuj nam na kratko podaja samostanski kronist iz 17. stoletja, ki se je poslužil predloge iz prvega obdobja obstoja ptujskega dominikanskega samostana: "Prišli so v Ptuj - pred štirinajstimi leti -, da bi ondi hvalili Boga, blagoslov delili, pridigovali in dušam v prid pognali čvrste in trdne korenine [...]. Miren je bil njih prihod (**ingressu pacifico**), plemstvo in meščanstvo jih je z radostjo sprejelo, s poljubom miru in prijaznim očesom (**in osculo et oculo pacis**) ter pokazalo svojo vdanost s tem, da jim je odkazalo obsežno zemljišče ter jim dajalo pomoč in miloščino za prvo stavbo."²

Ptujski dominikanski samostan je bil ustanovljen leta 1230 na pobudo salzburskega nadškofa Eberharda II. (1200 - 1246). Nadškof Eberhard II. je takrat spodbudil vdovo Friderika III. Ptujskega (1180 - 1222) Matildo (+ 29. 9.

1253; pokopana v samostanu Rein), ki velja za ustanoviteljico samostana, da dominikancem daruje gradbeno parcelo na Ptuj.³

Rodbina Ptujskih gospodov, ki je ptujski dominikanski samostan postavila kot neke vrste "zadužbino", saj so v njem imeli svojo grobnico, kot to izvemo iz Bernardove listine iz leta 1399⁴, je več kot dvesto let poznega srednjega veka igrala pomembno vlogo v zgodovini Štajerske. Ptujski so poleg Štubenberških, Konjiško-Rogaških, Cmureških, Wildonskih, Liechtensteinskih in družine Ort veljali za najpomembnejše štajerske ministeriale.⁵ Ko je salzburški nadškof Konrad I. (1106 - 1147) v letih 1122 do 1137 dal za varstvo štajerskih gosposčin pozidati več trdnjav, med njimi tudi Ptuj, so njegovi ministeriali po njem dobili tudi svoje ime. Ptujski grad dobijo v svojo upravo leta 1132 z nalogo, da salzburško naselbino in njeno okolico varujejo pred nenehnimi ogrskimi vpadi. Ker so ti vpadi na slovenskih tleh uničili tudi osnovne celice cerkvene organizacije - župnije, so v začetku 12. stoletja na ozemlju salzburške nadškofije ponovno vzpostavili stare župnijske postojanke, s čimer se je dokončno izoblikovala župnijska mreža in prav v tem prizadevanju so salzburške nadškofe podpirali gosposde Ptujski.⁶ Tako je po letu 1200 Friderik Ptujski naselil pri Veliki Nedelji križnike z namenom, da varujejo tedaj še precej odprto mejo proti Ogrski in da skrbijo za dušno pastirstvo. Od Ptujskih so križniki prejeli zemljo in cerkev pri Veliki Nedelji že na začetku 13. stoletja, v letu 1235 pa še pravico patronata nad cerkvijo, kar je leta 1236 potrdil salzburški nadškof Eberhard II. z namenom, da se izboljša versko stanje tamkajšnjega slovanskega prebivalstva.⁷ Vsekakor sodi v koncept teh prizadevanj salzburških nadškofov tudi ustanovitev dominikanskega samostana in nekoliko kasneje še postojanke manjših bratov na Ptuj.

V času nadškofa Eberharda II. se je po Kranjskem, Koroškem in Štajerskem širilo krivoverstvo bogomilov ali patarenov. Strogi odloki, ki jih je nadškof Eberhard II. izdal proti patarenom ali katarjem na Koroškem, pričajo o tem, kako zelo so bili razširjeni.⁸ Sicer nimamo direktnih dokazov, da se je bogomilstvo razširilo na Spodnje Štajersko, a iz takratnih razmer to lahko sklepamo,⁹ med drugim iz oglejske sinode, ki jo je leta 1219 sklical oglejski patriarh Bertold. Na njej se je razpravljalo o bogomilstvu in hudem praznoverju med kmečkim prebivalstvom. Kot uspešno sredstvo proti temu zlu je patriarh Bertold sinodi priporočal zlasti red sv. Dominika in sv. Frančiška.¹⁰ Čeprav ptujski dominikanski samostan ni spadal v patriarhovo področje, pa ga je Bertold krepko podpiral, mu po svoji škofiji podelil velike pravice, potrdil in ščitil pa je tudi studeniški samostan dominikank, ki so bile podrejene ptujskim dominikancem.

Salzburški nadškof Eberhard II. je v tem boju dobil v pomoč redovnike, ki so že deset let poprej uspešno nastopili proti katarstvu v južni Franciji - dominikance.¹¹ Prvi samostan tega beraškega reda v okviru rimsko-nemškega cesarstva je bil ustanovljen še za časa življenja sv. Dominika (po 1170 - 6. 8. 1221; kanoniziran 3. 7. 1234) v Brežah na Koroškem (Friesach), ki ga je salzburški nadškof Eberhard II. posvetil 12. decembra leta 1217.¹² Samostan v Brežah na Koroškem je ustanovil krakovski kanonik sv. Hiacint, ki se je bil leta 1215 podal s poljskim kraljem in bratom Ceslavom v Rim, kjer se je seznanil s sv. Dominikom. Ob povratku domov na Poljsko se je mudil v Brežah na Koroškem, kjer je prav na željo nadškofa Eberharda II. ustanovil dominikanski samostan, prvega na tleh rimsko-nemškega cesarstva.¹³ V Brežah so novi redovniki vzdrževali slovečo latinsko in bogoslovno šolo, kamor so bližnje škofije in samostani pošiljali svojo duhovščino po strokovno izobrazbo.¹⁴ Leta 1231 je papež Gregor IX. imenoval priorja in subpriorja v Brežah za inkvizitorja proti krivovercem po Koroškem in Štajerskem in jima ukazal, naj posebno strogo postopata proti odpadlim duhovnikom.¹⁵ Dejanska polja delovanja dominikancev pa so bila: boj proti

krivoverstvu, misijonsko delovanje med neverniki, pouk ljudstva, oznanjevanje križarskih vojn. Temeljite študije so jim odprle visoke šole, s čimer red postane pravo kalistično znanosti in umetnosti, poleg tega pa so se ukvarjali tudi s cerkveno-diplomatskim delovanjem.¹⁶

Prvi dominikanci, ki so se leta 1230 naselili na Ptuj, so prišli iz konventa v Brežah na Koroškem.¹⁷ Dne 11. oktobra 1231 je salzburški nadškof Eberhard II. potrdil ustanovitev ptujskega dominikanskega samostana.¹⁸ Naselili so se v zgornjem zahodnem delu mesta, takrat še izven mestnega obzidja, a blizu mestnih vrat, kar je bilo povsem v skladu z dominikansko krilatico, ki v nekaj besedah opisuje lego samostana v prvem obdobju obstoja tega beraškega redu: "**Extra muros ante portam**".¹⁹

Kar se tiče redovno-upravnega pogleda, je ptujski konvent sodil v okvir nemške province. Na generalnem kapitlju v Bologni je bilo leta 1221 ustanovljenih osem provinc, med njimi provinca Teutonia, ki se je raztezala po vseh deželah severno od Alp, med Francijo, Ogrsko in Poljsko, Ptuj pa je bil skrajna točka proti vzhodu. Leta 1228 so od province Teutonije ločili provinco Dacijo, ki je obsegala skandinavski polotok. Ker je še tudi potem bila provinca preobsežna, so na generalnih kapitljih v Parizu leta 1269, v Trieru leta 1289, v Strassburgu leta 1296, v Benetkah leta 1297 razpravljali o delitvi province. Dejanska delitev province je bila izvršena šele leta 1301 v Kölnu, nato v Bologni leta 1302 in v Besançonu leta 1303. Tako je bila leta 1301 v Kölnu nemška provinca razdeljena na saksonsko in tevtonsko provinco. Tevtonski provinci je bil priključen tudi Ptuj skupaj z drugimi konventi na Štajerskem, Koroškem in Avstrijskem. Provinca Tevtonija je obsegala 47 samostanov v Švici, Nizozemski, Avstriji, Porenju in v južnonemških deželah. V zapisniku iz leta 1301, ki našteva po kanonični starosti samostane tevtonske province se Ptuj nahaja na enajstem mestu. Od ptujskega samostana so starejši le samostani v Brežah na Koroškem, Kölnu, Straßburgu, Trieru, Dunaju, Würzburgu, Wormsu, Regensburgu, Zürichu in Löwnu v današnji Belgiji.²⁰

KRONOLOGIJA

13. stoletje

1230 Matilda Ptujška ustanovi samostan;²¹ naselitev prvih dominikancev iz Brež na Koroškem pod vodstvom prvega priorja Otta imenovanega Gramatika;²² prvih dominikancev je bilo sedem;²³ prva posest, ki so jo dobili, je obsegala prostor za samostansko poslopje, dvorišče in vrt, tako da jim jeseni meščan Hilprand dokupi še nekaj sveta, da pa jim tudi precej denarja za studenec; meščan Hilprand tega leta tudi umre.²⁴

1228 - 1238 V tem času omenjanega gornjegrajskega opata Alberta šteje samostanska kronika med posebne dobrotnike konventa, saj je opat dal za stavbo spalnice eno marko denarja, za cerkev pa precej velik srebrni kelih in celotno opravo za slovesno službo božjo.²⁵

1231 Dne 11. oktobra salzburški nadškof Eberhard II. potrdi ustanovitev in jim podeli svečan privilegij, v katerem jim priznava že pridobljene in v bodoče pridobljene privilegije.²⁶

1235 Dne 28. julija se v listini, ki jo izda Friderik Ptujski v Veliki Nedelji, med pričami omenjata prior Otto in brat Konrad iz ptujskega dominikanskega samostana;²⁷ oba se omenjata tudi v listini, ki je bila izdana na Ptuj dne 8.

julija;²⁸ v listini izdani na Ptuj, salzburški nadškof Eberhard II. vsem slušateljem pridig ptujskih dominikancev odobrava določene odpustke;²⁹ tudi oglejski patriarh Berthold ptujskim dominikancem podeli odpustke.³⁰

1235 - 1236 Omenja se prior Oton de Wesella, ki je verjetno istoveten z Otonom Gramatiko.³¹

1236 Omenja se prior Konrad de Solio.³²

1237 V neki studeniški listini se poleg Friderika Ptujkega kot priča pojavlja frater Grifo de ordine praedicatorum.³³

1237 - 1249 Omenjajo se priorji Dimarus (po kroniki Dominicus), Fridericus de Winaschinbitz (po kroniki Wina Stimbitz), Leopold Voxius.³⁴

1243 - 1252 V tem času se omenja savinjski arhidiakon Konrad, ki je izposloval, da duhovska bratovščina v patriarhatu nakloni ptujskim dominikancem denarno podporo, da si postavijo primeren kor, ker je bil prejšnji zelo nizek in tesen.³⁵

1243 Papež Inocenc IV. proglasi dominikanske cerkve za konventualne ter dovoli, da imajo laiki pri njih svoja lastna pokopališča.³⁶

1244 Zapis, ki opisuje prihod prvih dominikancev na Ptuj;³⁷ oglejski patriarh Berthold slušateljem pridig ptujskih dominikancev dovoli štirideset dni odpustkov.³⁸

1245 Dne 1. oktobra v Lyonu izdana bula papeža Inocenca IV., ki podrobno opisuje težave, ki so jih imeli dominikanci, saj so imeli med "petrinci", t.j. med višjim in nižjim svetnim klerom, hude nasprotnike.³⁹

1246 V Lyonu dne 29. junija papež Inocenc IV. dovoli, da smejo dominikanci osebe, ki jih je cerkev izobčila, če ti sprejmejo pogoje kesanja, odvezati izobčenja ter jih sprejeti v svoj red;⁴⁰ v Lyonu dne 17. julija papež Inocenc IV. dovoli dominikanskemu redu, da prebivajo na območjih, ki so izobčena, da smejo potovati skozi ta območja in da smejo sprejemati hrano od izobčencev.⁴¹

1248 Dne 10. aprila izda sekovski škof Ulrik na Ptuj pismo, v katerem zaukaže župnikom in kuratom svoje škofije, da pustijo dominikance svobodno pridigati po celi škofiji, poslušalcem dominikanskih pridig pa škof podeli dvajset oziroma deset dni odpustkov.⁴²

1249 Dne 29. julija umre vitez Herman, kastelan v spodnjem gradu na Ptuj, ki je pripomogel, da so si dominikanci na dvorišču napravili izvrsten studenec;⁴³ dne 27. oktobra v listini, ki jo izda oglejski patriarh Berthold v Svibnem (Scharfenbergu), nastopi kot priča prior dominikanskega samostana Henrik;⁴⁴ salzburški nadškof Filip, ko se mudi v Lipnici, dominikancem potrdi pravico do svobodnega pridiganja po celotni nadškofiji.⁴⁵

1250 Dne 13. marca podeli na Dunaju prošt Konrad pri sv. Gvidu v Speyerju v funkciji papeškega legata dominikancem različne milosti, kot so npr. do spovedovanja, pridiganja, odpustkov, pa tudi pravico do pokopa vernikov pri njih.⁴⁶

1251 Dne 24. aprila v Slovenj Gradcu oglejski patriarh Berthold podredi studeniške dominikanke v duhovnih zadevah ptujskemu konventu;⁴⁷ obnovljeno je bilo mestno obzidje in takrat je bil samostan ob intervenciji Hartnida Ptujkega pri ptujskih meščanih vključen v okvir mestnega obzidja.⁴⁸

1252 Konventual Heinrich, brat koroškega vojvode Filipa, postane škof v Chiemseeju;⁴⁹ dne 20. julija v Čedadu oglejski patriarh Gregor potrdi predhodnikovo listino, ki studeniški samostan podreja ptujskim dominikancem;⁵⁰ dne 8. oktobra v Lüttichu legat kardinal duhoven Hugo od sv. Sabine odobri za dan posvetitve cerkve dominikanskega samostana, ki bo kmalu posvečena, poseben odpustek, kar velja tudi za njene obletnice in spominske dneve;⁵¹ istega dne brat Hugo dominikanski cerkvi odobri odpustek za navedene praznične dni v letu;⁵² dne 26. avgusta se v listini savinjskega arhidiakona Konrada kot priča

omenja prior ptujskih dominikancev Herman, skupaj z njim pa kot sopriči brat Henrik de Carniola in Vitigon in Wernherus;⁵³ Herman Žalcán (Saxo) se istega leta omenja tudi skupaj z bratom Vluingom iz Celja.⁵⁴

1252 - 1272 V tem času so omenjeni priorji Oton de Uts (ali Vg), Jakob de Carniola (mogoče 1255), Herold, Aleksij, Konrad de Straubingen, Bazilij.⁵⁵

1254 Dne 25. januarja salzburški nadškof Filip v Brežah na Koroškem podeli ptujskim dominikancem pravico, da pridigajo po njegovi diocenzi, spovedujejo in slušateljem pridig podeljujejo odpustke.⁵⁶

1254 - 1261 V času pontifikata papeža Aleksandra IV. od njega prejmejo dovoljene, da smejo v že zidani cerkvi postaviti oltarje.⁵⁷

1255 Dne 25. januarja salzburški nadškof Filip v Brežah na Koroškem podeli samostanu odpustke in dovoli, da samostansko cerkev posveti škof, ki ga bodo sami izbrali.⁵⁸

1259 V listini Rudolfa in Henrika Lempaškega se omenjajo naslednji dominikanci, ki so najbrž vsi iz ptujskega konventa: Kolo, brat lempaških in studeniških redovnic Sofije ter Lize, Absalon in Friderik de Valchenberg, Herman de Wihe, Henrik Kranjec (de Carniola), Gotfrid, Ulrik de Stein, kaplan Konrad, sholar Ivan, konverz Liebard.⁵⁹

1261 Dne 17. junija se v listini koroškega vojvode Ulrika omenjata brata Henrik in Harand;⁶⁰ dne 8. avgusta papež Aleksander IV. dovoli, da smejo dominikanci svoje klerike dati posvetiti kateremukoli škofu.⁶¹

1268 Lavantinski škof Herbord jim dovoli pridigati in spovedovati po svoji škofiji, poslušalcem pa podeli štirideset dni odpustkov.⁶²

1271 Papež Gregor X. dovoli dominikancem pridigati po celi "Teutoniji".⁶³

1272 Okrog tega leta je nastal prvi seznam priorjev ptujskega dominikanskega samostana;⁶⁴ omenja se prior Henrik Krški (de Gurkh).⁶⁵

1275 Salzburški nadškof Friderik dominikancem dovoli, da pridigajo in spovedujejo po njegovi škofiji.⁶⁶

1277 V listini iz okrog tega časa, v kateri se urejuje spor med slivniškim župnikom Heinrichom in studeniškimi dominikankami, se kot priči iz ptujskega konventa navajata prior Ivan in brat Heinrich, ko sta bila navzoča pri obravnavi v cerkvi sv. Nikolaja v Žalcu.⁶⁷

1291 Da bi si povečali vrt, jim meščan Tomaž proda pod mestnim zidom svoje zemljišče na svetu, ki se imenuje Cerdonum.⁶⁸

1292 Dne 31. januarja se v listini regensburškega škofa Henrika, izdani v Salzburgu, omenja kapela sv. Katarine, ko podeli za dan posvetitve in za praznik sv. Katarine vsem dobrotnikom štirideset dni odpustkov.⁶⁹

1293 Dne 6. decembra prodajo ptujski dominikanci vinograd v Griberitzu reinskemu samostanu.⁷⁰

14. stoletje

1302 Okrog tega leta prvi samostan s cerkvijo vred uniči požar, ko postanejo žrtev plamena najbrž tudi najstarejši viri za zgodovino ptujskega konventa.⁷¹

1303 Na Dunaju na jurjevo izdana listina krškega škofa Henrika poroča o požaru, v njej pa podeljuje štirideset dni odpustkov vsem, ki bi pripomogli, da se na novo pozidata cerkev in samostan; poleg podpore je za pridobitev odpustka bilo potrebno obiskati dominikansko cerkev na praznik posvečenja ali ob štirih velikih Marijinih praznikih;⁷² oglejski patriarh ptujskim dominikancem izrecno dovoli, da smejo v okviru njegovega patriarhata pridigati tudi proti volji župnikov, le istočasno, ko je v župni cerkvi pridiga, naj ne pridigajo.⁷³

1317 V neki kupoprodajni pogodbi se med pričami navaja prior ptujskega dominikanskega samostana, brat Otto, ki je kot priča na prvem mestu podpisan v listini, s katero Kunigunda Poljskavska proda studeniškemu samostanu dve kmetiji v Pretrežu za dvanajst mark.⁷⁴

1324 Dne 23. junija podari Gertruda, mati Hermana Stumberga, ptujskim dominikancem ter graškim minoritom v trgu Weiz nad Gradcem svoj dvorec.⁷⁵

1331 Dne 15. marca Adelheida Kapfenstein skupaj s sinom Konradom ter dediči voli dominikancem svoj dvorec v Fürstenfeldu.⁷⁶

1332 Dne 24. maja se prior Jurij ter konvent zavežejo Amelrihu Ptujskemu in njegovi ženi Neži, da bodo vsako leto prvi petek po posvečenju cerkve opravljali obletnico z vigilijami in peto mašo ter vsak dan po prvi maši opravili zanju dve sv. maši.⁷⁷

1334 Papež Benedikt XII. naroči krškemu škofu, da konvent ščiti pred nadlegovanjem nadduhovnika Rudolfa de Soina.⁷⁸

1335 Dne 16. oktobra je Friderik I. Celjski (Žovneški) ptujskemu dominikanskemu samostanu namenil 501 funt denarja ter dva soda vina, da bi redovniki mogli vzdrževati posebnega duhovnika, ki bo pri oltarju sv. Miklavža vsak dan bral mašo in trikrat na leto opravil aniverzarij za rodbino.⁷⁹

1337 Dne 30. marca prodajo prior Jurij in konvent svoj del dvorca v Fürstenfeldu v dosmrtni užitek imenovani Adelheidi in njenemu sinu.⁸⁰

1338 Dne 16. oktobra kupi Friderik Jablanach od dominikancev na Ptujju hišo na grajskem bregu, ki je bila nekdanja last Alhaite Goldischer.⁸¹

1341 Dne 20. januarja se omenja prior Bernard, ki na novo prezentira z oskrbnikom studeniškega samostana za župnijo Slivnico Ulrika von Bleiburga, ki je nanjo resigniral, v roke Jakoba Pararia, oglejskega generalnega vikarja.⁸²

1342 Friderik Jablanach proda konventu svoj dvorec na Ptujju, ki je bil prej v lasti Grete Burster.⁸³

1349 Dominikanci in ptujski manjši bratje se pri papeškem legatu pritožijo, da nekateri župniki in vikarji v salzburški nadškofiji zanje trdijo, da čeprav so jih nastavili njihovi predstojniki in jih je potrdil krajevni ordinarij, nimajo pravice spovedovati in da se morajo verniki pri svetnem kleru še enkrat spovedati, češ da jim sicer grozijo z izobčenjem in z odvzemom obhajila na smrtni postelji; zato je papež zaukazal, naj se po vsej salzburški nadškofiji razglasi, da bratom dominikancem in manjšim bratom taka pravica pripada.⁸⁴

1357 Dne 30. novembra se v listini, ki jo potrjuje prior Nikolaj Konjški, omenja letna služba božja za grofa Friderika Celjskega, njegovo ženo Diemuth ter otroke in grofa Andreja iz Güssinga; obletnica se obhaja vsako leto na dan pred sv. Lovrencem; za to so prejeli petdeset mark graških pfenigov.⁸⁵

1361 Dne 28. maja potrdi prior Nikolaj, da je na račun enega konja od celjskega grofa Friderika prejel dvajset funtov dunajskih penozov.⁸⁶

1362 Prior Lenart prevzame "an dem Hausberg" pri Ljutomeru za dolg Jurija Plumerja neki vinograd.⁸⁷

1373 Na prošnjo priorja Rudolfa in konventuala Pavla savinjski arhidiakon Ulrik potrdi resničnost povelja papeškega komornika Petra, da so ženski samostani s pravili sv. Avgušтина in pod vodstvom dominikanskih samostanov prosti davščin, ki jih je bil naložil papež Gregor XI. ali druge osebe zanj.⁸⁸

1390 Na dan sv. Jurija volijo Ulrik Sefner, njegova soproga ter vsi njuni dediči ptujskim dominikancem devet kmetij v Njivercah na Dravskem polju, da bi na leto opravili štiri obletnice osem dni pred vsakimi kvatrmi; zvečer vsakokrat vigilije, drugi dan peta mrtvaška in devet tihih sv. maš; te obletnice se morajo vsakokrat v nedeljo poprej oznaniti ljudstvu.⁸⁹

1395 Henrik Luxberger voli konventu svojo hišo in dvor s pripadki na Ptuj v ulici "Mingasslein", od koder vodi pot na grad; pred tem je bila ta hiša last Ahacija Sternwirta, a jo je Luxberger kupil od konventa in jo sedaj vrača;⁹⁰ dne 3. septembra vitez Viljem Rajhenburški izroči z ženo Katarino ptujski dominikanski cerkvi enaindevetdeset dunajskih pfenigov za večno luč pred oltarjem Vseh svetnikov, na katerem se ima vsak dan opraviti ena sv. maša po namenu ustanovitelja, v drugem tednu po Svečnici pa dva dni na predvečer vigilijs, pri katerih ima goreti devet sveč, drugi dan pa mrtvaška peta maša in devet tihih maš; za morebitno zanemarjanje dobi dotično vsoto ptujska sirotišnica; obletnica se mora vselej prejšnjo nedeljo oznaniti in vsako nedeljo naj duhovnik "po stari navadi" z ljudstvom moli za pokoj ustanoviteljev;⁹¹ prior Ditrich izda reverz, s katerim potrdi, da je konvent sprejel ustanovo Ulrika Sefnerja.⁹²

1398 V Mariboru je moral plačevati gornino neki Jurij Posavec (Jorg von der Saw);⁹³ konvent je imel hišo v Lipnici blizu župne cerkve med hišo Ptujskih gospodov in mariborskih minoritov.⁹⁴

1399 Dne 12. marca Bernard III. Ptujski obdaruje ptujske dominikance in minorite tako, da jim v skupno last sporoča urada v Podlehniku in Jesenicah; volilo stopi v veljavo, če rodbina Ptujskih izumre v moškem kolenu; po Bernardovi želji naj bi konvent imel zmeraj poleg priorja in pridigarja nastanjenih še po deset duhovnikov in štiri brate laike; kot priče nastopajo Bernardovi sorodniki Ulrik Walsee, Harttel Pottendorf in Oton mlajši Stubenberg; listina za uradnega zaščitnika in varuha določa štajerskega deželnega kneza;⁹⁵ v volilu dominikancem in minoritom z dne 23. aprila Bernard svojo daritev ponovi;⁹⁶ iz reverza minoritskega gvardijana Filipa Tullna z dne 4. julija pa so razvidne obveznosti, ki jih je Bernard naložil dominikancem in minoritom: poleg priorja in pridigarja je konvent moral imeti še dvanajst drugih bratov - duhovnikov in pet mladeničev, za ustanovitelja in njegovo rodbino kakor tudi za Wallseejce se morajo vsako leto štiri dni zapored pred svečnico na večer peti vigilijs in obiskati grob ustanoviteljev, naslednji dan se mora opraviti dvanajst sv. maš, med temi ena peta, ob kvatrnih sredah morajo opraviti mrtvaško opravilo, naslednji dan, v četrtek, dvanajst sv. maš in zopet eno peto; vsak duhovnik dobi za to opravilo dvanajst denarjev; po evangeliju pri slovesni mrtvaški maši mora duhovnik imeti govor in opominjati ljudstvo, da moli za umrle ustanovitelje in njihove družine; obletnice se morajo vselej oznaniti, konvent mora oskrbeti sveče, zvonjenje in druge priprave ter običajni obed na dan obletnice; vsako nedeljo se mora po pridigi s prižnice moliti za rajne ustanovitelje; če bi redovniki tega ne izpolnjevali, pa naj jim avstrijski nadvojvoda tako dolgo odteguje dohodke, dokler ne izpolnijo svojih obveznosti.⁹⁷

15. stoletje

1416 Dne 4. decembra voli Gertruda, hči Petra Dorna, konventu davščino od svoje hiše in dvorca na Ptuj nasproti Pfisterjeve hiše, v kateri je stanoval Nikolaj Spor, in še od nekega drugega dvorca na Ptuj ob Dravi; v zameno morajo dominikanci opravljati večno obletnico zanjo in njenega očeta.⁹⁸

1417 Rupert Grebandtler proda konventu svojo kočo pred mestom, a še v mestnem obzidju, kjer se ob cerkvenih slovesnostih trži;⁹⁹ ptujski meščan Peter Pöltel voli konventu svojo kramarijo pri sv. Ožbaltu in dva funta penzov od hiše Pavla Mosingerja na Ribjem trgu.¹⁰⁰

1418 Konvent se obveže Andreju Grossknechtu, da bo zanj vsako leto opravljal obletnico;¹⁰¹ dne 6. marca prior Mihael "von der Newstat" potrdi, da je

sprejel od Anderleina Grossknehta in njegove žene Margarete na Ptuj dvajset mark dobrih dunajskih vinarjev; ta denar je bil namenjen deloma v prid cerkvi deloma konventu; konvent se obveže, da bo za darovalca opravil vsako leto obletnico osem dni pred sv. Marjeto z vigilijami na predvečer; obletnica se mora predhodno nedeljo ljudstvu naznaniti s prižnice, kakor je krščanska navada; če bi dominikanci zanemarili te dolžnosti morajo izplačati siromakom v ptujski sirotišnici pol funta vinarjev; Ptujski gospod kot ščitnik bo pazil, da se to izvršuje, predstojnik sirotišnice oz. meščanstvo pa ima pravico od dominikanskih posestev na Ptuj ali izven Ptuja izterjati pol funta, če bi se imenovane obveznosti zanemarile.¹⁰²

1419 Dne 26. marca proda Peter Pötl z ženo priorju Mihaelu kramarijo z obleko, ki je stala v predmestju znotraj mestnega obzidja na oglu poleg kramarije z obleko Janeza Piblerja,¹⁰³ v dominikanski cerkvi ustanovi obletnico Gera Bistriška.¹⁰⁴

1425 Andrej, sin ptujskega meščana Meinharda, proda meščanu Ernstu Ledererju šestdeset penězov letnih dohodkov od hiše in zemljišča ob Dravi, ki je last konventa.¹⁰⁵

1428 Skupaj z dediči proda Jurij Friedauer, ptujski meščan, konventu hišo, ki je stala na oglu poleg hiše Andreja Wagnerja.¹⁰⁶

1433 Dne 10. marca je bila izdana pogodba, v kateri se Petru oddaja v najem kmetija; med drugimi pogodbo izstavlja subprior Tomaž Staindl.¹⁰⁷

1434 Dne 6. decembra proda bratu Pavlu Rudolf Frauendienst svojo kramarijo, imenovano "Wiener Hütte", ki je stala blizu cerkve sv. Ožbalta, med kramarijo dominikancev in kramarijo Janeza Nolle;¹⁰⁸ brat Pavel je bil verjetno prior, saj običajen redovnik tega ne bi mogel kupiti.¹⁰⁹

1436 - 1438 Reformacija konventa, ko je bila v njem obnovljena strožja disciplina, s čimer naj bi bilo potratno življenje in lahkomišno razsipavanje samostanskega premoženja izključeno;¹¹⁰ konvent je reformiran s pomočjo dunajskih in nürnberških redovnikov.¹¹¹

1438 Po smrti zadnjega Ptujkega gospoda Friderika IX. (umre dne 6. januarja) dominikanci dejansko prevzamejo volilo njegovega očeta Bernarda III. Ptujkega;¹¹² po Friderikovi smrti v dominikanski cerkvi razbijejo Friderikov ščit;¹¹³ listina, v kateri avstrijski in štajerski vojvoda Friderik obvešča Vincencija, župnika na Ptuj, da sta se zoper njega pritožila dominikanski prior Tomaž Staindl in minoritski gvardijan Janez, ker od vseh volil zahteva četrtno, to pa mu vojvoda prepoveduje.¹¹⁴

1440 Iz okrog tega časa prvi urbar ptujskega dominikanskega in minoritskega samostana, ki obravnava dohodke s podeželskih posesti - urada Podlehnik in Jesenice.¹¹⁵

1443 Iz tega časa drugi urbar ptujskega dominikanskega samostana, ki obravnava dohodke s posesti v mestih in trgih.¹¹⁶

1445 Ulrik Weispriach samostanu proda dvorec in dve kmetiji v "Weingartpichlu".¹¹⁷

1447 Spor s podložniki, ki se branijo menihom dajati iste davščine, kot so jih prej dajali Ptujskim gospodom; dne 3. maja spor razsodi na Ptuj deželni knez in kralj Friderik IV., ko točno določi obveznosti in dajatve podložnikov obeh samostanov.¹¹⁸ Dne 10. aprila Uršula, žena ptujskega meščana Lenarta, v svojem testamentu voli več denarnih vsot duhovnim in karitativnim ustanovam ter cerkvam in bratovščinam na Ptuj; manjšim bratom podeli za nabavo mašne obleke osem funtov denarja, dominikancem deset funtov itd.¹¹⁹

1448 Prior Eberhard Seys se dne 7. oktobra obveže, da bodo dominikanci na prižnici vsako nedeljo molili za Celjane, posebej za grofa Friderika II. in

njegovega očeta Hermana II.;¹²⁰ v pismu, izdanem v Celju, podeljuje krški škof Janez štirideset dni odpustkov vsem dobrotnikom cerkve in samostana;¹²¹ Friderik, grof Celjski potrdi, da je volil njegov oče dominikancem letno dve marki pfenigov iz svojega posestva v Rogatcu za to, da se zanj in njegove prednike vsako nedeljo po pridigi ljudstvo spominja, da moli zanje.¹²²

1449 Dne 13. oktobra grof Friderik Celjski ustanovi večno mašo zase in svoje prednike, kar potrdi prior Eberhard Seus.¹²³

1450 Gospod Jurij Poppendorfski dominikancem proda nekaj vinske in žitne desetine pri Mariboru in okoli Sv. Vida ter prosene pri Maidburgu.¹²⁴ Bistriški oskrbnik Baltazar Sefner jim podari v last vinsko in žitno desetino, kupljeno od Jurija Poppendorferja.¹²⁵ Dne 24. avgusta določi Friderik Celjski konventu na leto dvesto sirov, v zameno pa mora konvent vsak dan moliti "Salve Regina".¹²⁶ Okrog tega leta nastane kopialna knjiga ptujskega dominikanskega samostana, ki vsebuje kratko zgodovino o ustanovitvi samostana, prepise listin in urbar zemljiške posesti v Halozah.¹²⁷

1451 Nastane tretji urbar ptujskega dominikanskega samostana, ki pa je nepopoln, obravnava pa "podeželje", predvsem vinograde in gornino.¹²⁸ Dne 13. decembra izda cesar Friderik v Gradcu drugo listino, s katero vnovič potrdi Bernardovo ustanovo in sprejema oba samostana v svojo zaščito.¹²⁹

1452 Friderik Schainder voli dominikancem neko hišo v mestu in določeno vsoto denarja, v zameno pa so morali zanj na oltarju sv. Nikolaja opravljati vsak dan sv. mašo in še obletnico povrh.¹³⁰ V sredo po "Reminscere" ustanovi krojač in dominikanski brat Fric Pfründtner (Pruntner) zase in svoje prednike na oltarju sv. Nikolaja vsakdanjo večno mašo in po Vseh svetnikih mrtvaško mašo z vigilijami;¹³¹ prior Michael "von Enns" podpiše skupaj z drugimi ustanovno listino sobrata Frica Pruntnerja.¹³²

1453 Dne 8. maja sekovski škof Jurij na novo posveti dominikansko cerkev.¹³³ Dne 11. junija sijenski škof Eneas, poznejši papež Pij II., podeli ptujski dominikanski cerkvi sto dni odpustkov.¹³⁴ Friderik iz Celja, sobrat ptujskega konventa, voli v oporoki sto funtov pfenigov od hiše na Ptuju na Mlečnem trgu med hišo Nikolaja Greula in Jurija Laha in pa sto petdeset funtov pfenigov od druge hiše v Pekovski ulici med hišo Heinricha Guandtla in Ezopa Herzla; nato sto dvajset funtov pfenigov z dvema sodoma vina in dvaintrideset funtov pfenigov od hiše padarja Hansa Meisterja za hišo Hansa Lista za vsakdanjo sv. mašo na oltarju sv. Nikolaja in tri večne obletnice z dvanajsterimi svečami okrog tumbe; obletnice se morajo oznaniti.¹³⁵

1454 Nikolaj Zeisberger voli dominikancem na Ptuju svoj travnik med Dravo in Hodošami.¹³⁶ Viljem Hebenstreit in drugi pričajo, da je Nikolaj Reisperger dominikancem na Ptuju volil travnik med vasjo Hudoše in Dravo, potem sto funtov pfenigov od svoje dediščine za večno luč pri njegovem grobu v kapeli sv. treh kraljev in vsake kvatre eno obletnico z vigilijami in tri sv. maše.¹³⁷

1455 Ptujski pek Janez Meichauer proda dominikancem svoj mlin z vsemi pravicami na Dravi.¹³⁸ Dne 21. septembra voli Friderik Niederaich, dominikanski soredovnik, sto petdeset dobro tehtanih goldinarjev za stavbo križnega hodnika in še naslednje vsote: trideset dobrih dunajskih vinarjev, dvajset funtov vinarjev devetinšestdeset funtov; po njegovi smrti morajo v roku enega leta dolžniki te vsote izplačati konventu, ki nima kakršnih drugih obveznosti.¹³⁹

1456 Baron Matej Kastelberg in Verdenberg položi neko vsoto denarja za obletnico.¹⁴⁰

1458 Nad oltarjem sv. križa, ki je stal blizu prižnice, so dali ptujski peki napraviti svod in na tem oltarju se je maševalo za pekovsko zadrugo, ob Ožbaltovem sejmu pa je zadruga tukaj obhajala svoj praznik s peto mašo.¹⁴¹

1458 - 1459 Omenja se prior Maksimilijan.¹⁴²

1459 Hans Breuner napravi pri dominikancih ustanovo in jim v ta namen izroči vinograd s kletjo in stiskalnico v Črešnjevcu pri Ptuj; ob kvatrnih petkih se obvežejo imeti vigilije, v soboto peti eno peto mašo in eno v čast devici Mariji in deset tihih maš; med mašami naj gori okoli tumbe dvanajst sveč; vsak dan naj za to določen duhovnik moli med sv. mašo po evangeliju z ljudstvom za Janeza Breunerja očenav in zdravamarijo; ako bi ne bilo mogoče vseh sv. maš opraviti v soboto, naj se opravijo, kakor hitro mogoče; tudi po nedeljah naj se zanj moli s prižnice.¹⁴³ Dne 30. julija samostan dobi od Ivana Prewnerja vinograd s kletjo in stiskalnico blizu Ptuja, za to pa morajo dominikanci opraviti vsake kvarte eno večernico, eno peto in eno črno mašo.¹⁴⁴

1460 Pavel Plekel prodaja dominikancem neki mali travnik v Hodošah;¹⁴⁵ Andrej Holeneški voli dominikancem svojo gornino na georgendorfskem zemljišču (Juršinci) in dva dela tamkajšne vinske desetine z namenom, da se vsako soboto na oltarju sv. Dominika opravi peta maša v čast devici Mariji zanj in njegovo ženo Heleno, njune otroke in žlahto; če je ne bi mogli opraviti ravno v soboto, jo naj opravijo v petek ali v nedeljo; ob nedeljah naj molijo na prižnici za Andreja Holeneškega in njegovo ženo Heleno, hčer Stefana Sachsena (Tassen ?), dalje za njegove starše Friderika in Dorotejo Holeneško ter za Lizo, sestro rajnega Bernarda Sachsena in soprogo Nikolaja Reispergerja, in za vso žlahto; Istinno pečati ustanovitelj, stric, Anton Holeneški.¹⁴⁶ Dne 28. decembra prodaja Janso, Neunzenov sin, kos njive za cesto do vinograda.¹⁴⁷

1461 Dne 3. septembra cesar Friderik III. potrjuje delitev posesti med dominikance in minorite.¹⁴⁸ Andrej Holeneški pomnoži svojo ustanovo, ko sporoči konventu štiri kmetije in dvorec (želarijo) na Zgornji Hajdini. Dominikanci so morali opraviti naslednje obletnice: v tednu pred praznikom Marijinega čistega spočetja, v tednu pred veliko gospojnico, na dan sv. Ilija, na predvečer pa vselej vigilije, drugi dan devet tihih maš in eno peto mrtvaško, med sv. mašami in med vigilijami ima goreti deset sveč; te obletnice so bile namenjene za Eberharda Altstetlerja in njegovo žlahto; vsako nedeljo pa naj se po pridigi moli za Andreja Holeneškega, za njegovo soprogo Heleno in otroke in druge kakor v prejšnji ustanovi, pa za Ulrika Poppendorfskega in Eberharda Altstetlerja.¹⁴⁹

1463 Omenja se prior Andrej Trachter, ko je pekovska Marijina bratovščina darovala dominikanski cerkvi srebrn kelih, ki je tehtal enainštirideset in pol lotov, a ga je smela le tako dolgo rabiti, dokler bo imela bratovščina tam svoj sedež.¹⁵⁰ Friderik III. naroči gospodom iz Majšperka, Holleneškim, naj ptujskim dominikancem in minoritom ne povzročajo nevšečnosti glede lova, gozda in njiv.¹⁵¹

1465 Viljem Reichsperger dominikanskemu samostanu prodaja v "Weingartpichlu" dvor in dve kmetiji ter zraven stoječi strelski dvorec s travnikom;¹⁵² to prior Maksimilijan kmalu potem prodaja Sigismundu Weispriachu.¹⁵³

1466 Dne 4. septembra je v Gradcu izdano zaščitno in pokroviteljsko pismo, ki ga izda cesar Friderik III.¹⁵⁴ V dominikanski cerkvi določi štajerski deželni maršal grof Ulrik Schaumberg zase in svojo ženo Barbaro grobnico, nad katero ima goreti večna luč, razen tega naj se vsak ponedeljek opravi peta sv. maša in ob adventnih kvatrah večna obletnica, pri kateri naj gori devet sveč ter se opravi devet sv. maš; za to dobijo dominikanci vsako leto osem funtov dobrega denarja.¹⁵⁵ Enako ustanovo napravi tudi Ulrik Stubenberg.¹⁵⁶

1467 Iz tega leta notica v starem arhivskem popisu, iz katere je razvidno, da je ptujski dominikanski samostan, kot je bil običaj v srednjem veku, hranil arhiv gospodov Ptujskih, kasneje pa arhiv njihovih dedičev, Schaumbergov in Stubenbergov.¹⁵⁷ Prior Maksimilijan prodaja Sigismundu Weispriachu vinograd v Črešnjevcu skupaj s stiskalnico; vinograd se je imenoval Hausendarm.¹⁵⁸

Markvard Stelling voli dominikancem z dovoljenjem salzburskega nadškofa črešnjevski vinograd za ustanovo, zraven tega pa še nekatera druga posestva.¹⁵⁹ Dominikanci prodajo korarjem v Stainzu več posestev v Mettersdorfu pri Stainzu.¹⁶⁰ Salzburški nadškof Bernard podeli za razne praznike štirideset dni odpustkov vsem, ki cerkvi kaj pomagajo.¹⁶¹ Dne 20. februarja Markvard Stelling, doma iz Hamburga, doktor "artium et medicinae", v času razsajanja kužne bolezni da spisati oporoko, v kateri je zlasti bogato obdaril ptujske dominikance, pri katerih si je izbral svoje zadnje počivališče; poleg vrste nepremičnega in premičnega premoženja je Markvard dominikancem zapisal tudi "poln zaboj knjig teološke, medicinske in druge vsebine", ki jih je kupil od kartuzijanov; sporoči jim svoj vinograd v Črešnjevcu (Kerschbachu), imenovan Hausendarm, nato zlate in srebrne prstane ter razno srebrno posodje, vse vino v kleti in vsa posestva, ki jih je bil kupil od Lize Plohl; za to so se morali obvezati, da bodo na njegov grob - sredi cerkve - oskrbeli nagrobni kamen za deset gld., vzdrževali nad grobnico večno luč in opravljali večno sv. mašo.¹⁶² Dne 15. decembra je bil Markvard že pokojni, saj so tedaj ptujski mestni sodnik in svet ter dominikanski prior Maksimilijan in njegov namestnik Konrad potrdili vsebino njegovega testamenta.¹⁶³

1468 Dne 24. januarja proda dominikancem ptujski pek Janez Höttl mlin na Dravi.¹⁶⁴ Ostijski škof, kardinal Giullermus, kardinal cerkve sv. Klementa Jernej, in kardinal cerkve sv. Martina v Rimu Janez podelijo za določene praznike na vse čase sto dni odpustkov vsem, ki bi kaj prispevali k popravilu dominikanske cerkve.¹⁶⁵

1471 Zadolžno pismo Sigismunda Weispriacha, župana in stotnika v Sopronu.¹⁶⁶

1472 Salzburški nadškof Bernard potrdi za razne praznike štirideset dni odpustkov vsem, ki cerkvi kaj pomagajo.¹⁶⁷ Dne 7. maja papež Sikst IV. podeli za oltar sv. križa sto dni odpustkov.¹⁶⁸

1474 Dne 2. oktobra dobi fr. Andrej, sin ptujskega usnarja Bolfenka, ki je bil prideljen dominikanskemu konventu S. Maria Novella v Firencah in ki je bil ubežal, ker ga je najbrž zmedlo domotožje, odpusčenje kazni in dovoljenje, da sme iti domov in prevzeti očetovo dediščino.¹⁶⁹

1475 Dne 25. marca je bil Andrej, Bolfenkov sin, v Rimu posvečen za duhovnika in je dobil dovoljenje iti v svoj ptujski konvent in tu opraviti prvo sv. mašo, potem pa se vrniti v florentinski konvent.¹⁷⁰

1482 Prior Konrad Pruner proda Juriju Hafnerju posestvo in kramarijo v ptujskem predmestju pri sv. Ožbaltu.¹⁷¹

1486 Od Ptujčana Jurija Viljema prejme konvent sto goldinarjev in se obveže opravljati zanj in njegovo ženo ob vsakih kvatrah zadušnice s tolikimi mašami, kolikor je v samostanu duhovnikov; nad grobnico v samostanski cerkvi morajo vzdrževati večno luč.¹⁷² Omeni se prior Erhard Streitberger.¹⁷³

1489 Valentin Müllner proda konventu hišo, двореc in vinograd na Vičavi, skupaj z Mülnerjevo hišo pa dominikanci dobijo tudi mlin na Dravi.¹⁷⁴

1491 Blaž Lah voli skupaj z ženo Uršulo dominikancem vinograd Raucher v Mestnem vrhu, ki mu je slovensko ljudstvo nadelo ime Blažič. V zameno bodo dominikanci opravljali večno obletnico z mrtvaško mašo in vigilijami ter toliko tilihih maš na dan obletnice, kolikor bo duhovnikov v samostanu.¹⁷⁵ V listini Hartmana Holleneškega se kot priča omenja dominikanski prior Erhart Streitberger.¹⁷⁶

1492 Župnik Tomaž Meruli potrdi zadolžno pismo Sigismunda Weispriacha ptujskim dominikancem, v katerem priznava, da jim je dolžan sedemsto zlatih ogrskih goldinarjev.¹⁷⁷

1493 V torek po martinovem v Gradcu cesar Maksimilijan I. potrdi Bernardovo ustanovo.¹⁷⁸ Dominikancem zapusti žena Petra Müllnerja, Urša, brez kakšne obveze kmetijo.¹⁷⁹ Hans von Clech voli pet funtov letnih dohodkov za dve obletnici, eno sredi posta, drugo pa po mihaelovem z vigilijami in črno peto mašo ter toliko tihih sv. maš, kolikor je duhovnikov v samostanu; pri mrtvaški maši naj se duhovnik po evangeliju obrne k ljudstvu ter moli za njegovega očeta Friderika von Clecha in mater "Sigaunen", za brata Martina in sestro Barbaro Eppensteiner, po njegovi smrti pa tudi zanj; pokopan želi biti v dominikanski cerkvi in njegovo ime naj vpišejo med tiste, za katere se ob nedeljah moli na prižnici.¹⁸⁰ Ustanovo Hansa von Clecha sprejme lektor sv. pisma in prior Peter Füllner z Dunaja.¹⁸¹ Ob jernejevem je prior zopet Erhard Streitberger.¹⁸²

1494 V petek pred tiho nedeljo v postu v Brucku na Muri cesar Maksimilijan I. potrdi Bernardovo ustanovo.¹⁸³ Dominikanci prodajo nekemu Juriju Moisseju dva dvorca na Vičavi.¹⁸⁴

1495 Ulrik Weispriach proda vse, kar je Sigismund volil za ustanovo, nazaj dominikancem.¹⁸⁵ Tega oz. naslednjega leta darujeta ptujski trgovec Jurij Moyse v. Weissenstein in njegova žena Veronika ptujskemu konventu pristavo s peterimi dvori na Vičavi in sto štiriindvajset ogrskih dukatov proti temu, da se na Janezovem oltarju opravi vsak četrtek slovesna sv. maša v čast sv. Rešnjemu telesu, poleg tega pa se je konvent prostovoljno obvezal opravljati za to rodbino štiri obletnice: eno na dan sv. Julijane, drugo na dan sv. Pudencijane, tretjo na dan sv. Timoteja in Simfonijana, četrto na dan sv. Krispina in Krispinijana; vselej se imajo opraviti vigilije, peta mrtvaška maša in toliko tihih sv. maš, kolikor je duhovnikov v konventu; Moyse je bil najbrž krščen žid.¹⁸⁶ Baron Matej Kastellburg napravi ustanovo za svojega rajnega brata Jurija, ki je bil pokopan v dominikanski cerkvi.¹⁸⁷ Prior je Erhard Streitberger.¹⁸⁸

1496 Dne 23. junija cesar Maksimilijan I. potrdi Bernardovo ustanovo.¹⁸⁹ Dne 1. julija cesar oprosti dominikanski samostan vseh davščin, razen onih, ki bi jih naložil vladar.¹⁹⁰ Marjeta, vdova po Miklavžu Lügerju, daruje konventu mašno obleko, križ z biseri in sto ogrskih zlatih goldinarjev, konvent se je pa obvezal opravljati zanj štiri obletnice z vigilijami; pri slavnostni maši se je moral duhovnik obrniti k ljudstvu in moliti za Luegerjev rod, enako ob nedeljah na prižnici.¹⁹¹ Hans pl. Rindsmaul izroči konventu sto funtov pfenigov za štiri večne obletnice.¹⁹²

STAVBNOZGODOVINSKI PRAZVOJ SAMOSTANSKEGA KOMPLEKSA

Legs samostana - tradicija prostora

Dominikanski samostan stoji v zahodnem delu mesta, na nad reko Dravo nekoliko dvigajočem se pomolu, ob vznožju grajskega hriba. Današnja lega in videz samostana tvorita najzahodnejšo točko današnje, v srednjem veku nastale, z južnega brega reke Drave tako tipične trikotno zasnovane ptujske vedute. Vzhodno skrajno točko te vedute omejuje verjetno leta 1239 ustanovljeni minoritski samostan, vrh te kompozicije pa krona utrjeni kompleks ptujskega gradu.

Pomol, na katerem stoji samostan, je dobil današnji videz s skozi stoletja vršenimi prezidavami, ki so bile posledica nenehnih utrjevalnih del; v novem veku predvsem zaradi nenehne nevarnosti turških vpadov.

Ko so se iz Brež na Koroškem na Ptuju leta 1230 naselili dominikanci, jim je zemljišče dodelila vdova Friderika III. Ptujskega Matilda. O tem, ali so takrat dominikanci dobili le nepozidano zemljišče ali pa so takrat na tem zemljišču že stali kakšni zidani objekti, ne vemo zaenkrat nič določenega, vendar stavbno-zgodovinski razvoj samostanskega kompleksa dopušča možnost, da sta na tem mestu takrat že stala vsaj dva objekta, katerih funkcija pa je za zdaj še zelo nejasna.¹⁹³ Darovano zemljišče pa je moralo pred letom 1251 biti še izven mestnega obzidja, saj takrat drugače Hartnid I. Ptujski ne bi energično posredoval v sporu med dominikanci in ptujskimi meščani, ki samostana niso hoteli vključiti v okvir mestnega obzidja.¹⁹⁴ Ob utrjevanju mesta so se meščani namreč držali stare utrdbene črte, ki je tekla mimo Malega gradu k Dravi, dominikanci pa bi ostali izven nje.¹⁹⁵ Tako so tedaj mestno obzidje potegnili v dvakrat zalomljeni črti okoli samostanskega kompleksa, s čimer je bil povezan stari zahodni stolp na grajskem griču z zgornjim vodnim ali dominikanskim stolpom za samostanom. Takrat, v 13. stoletju, se je ptujski most čez reko Dravo nahajal še na Vičavi, se pravi zahodno od samostana, glavna cesta v mesto pa je tekla pod samostanskim pomolom, po terasi med reko Dravo in vzpetino, na kateri je stal samostan. Ta terasa se leta 1291 omenja kot vicus cerdonum in glavna cesta se je z nje v loku vzpenjala po strmini navzgor na takratno glavno mestno prometno žilo - današnjo Prešernovo ulico.¹⁹⁶

Območje na katerem stoji samostanski kompleks pa je bilo poseljeno že v rimski dobi, kar so potrdila arheološka izkopavanja.¹⁹⁷ Okrog samostanskega kompleksa, ob vznožju grajskega griča in ob Panorami naj bi se raztezalo tržno in upravno središče klasične mestne samouprave, na grajskem griču in po Panorami pa so se nahajala razna svetišča in strateška obramba mesta.¹⁹⁸ Ker so se bivališča meščanov nahajala ob robovih posamičnih četrti, ki so funkcionalno ločene mestne enote, se je takšen stanovanjski predel nahajal vzhodno od samostanskega kompleksa, na današnjem Muzejskem trgu, v bližini pa se je nahajalo tudi grobišče, ki ga je vsaka četrt imela ali zgolj ali pa pretežno zase.¹⁹⁹ Prav z izkopavanji se je izkazalo, da je prostor že v prvi dobi cesarjev sodil k sklenjenemu mestnemu naselju, rimsko grobišče v Prešernovi ulici pa se je pričevalo še nekoliko bolj vzhodno od tega prostora.²⁰⁰ Poselitev prostora je bila kontinuirana, saj ločimo najmanj dve rimski stavbni dobi, v kasni antiki pa se je naseljeno mestno ozemlje skrčilo.²⁰¹

Najstarejša plast je z najdbami novcev datirana v 1. stoletje n. št., v dobo julijsko-klavdijske dinastije,²⁰² mlajša plast pa v 2. stoletje n. št. oziroma najpozneje v začetek 3. stoletja n. št.²⁰³ V drugi polovici 3. stoletja se je ta del mesta, ki je bil vedno bolj na robu, postopoma opustil, ko se je nekropola raztegnila tudi na to ozemlje.²⁰⁴

Z izkopavanji je bilo dognano, da je današnji izravnan prostor poševno padal v smeri reke Drave, nekako po sredini današnjega parka naj bi z okroglim kamenjem tlakovana stopničasta cesta vodila navzdol k nižji rečni terasi.²⁰⁵ Zanimiva je mlajša plast iznad teh cestnih stopnic. Nad stopnicami je ležala močno ožgana plast in v sipini nad njo so našli velike, preprosto obdelane marmornate plošče, iz katerih bi se moglo sklepati, da se je v bližini nahajalo kakšno večje poslopje. Na tem mestu so v globini 1,15 m našli robni kos okrogle marmornate plošče z zavahanim profiliranim robom, ki bi lahko bil kos starokrščanske obhajilne mize - protesisa.²⁰⁶

Že leta 1886 je bil objavljen napis, najden pred dominikanskim samostanom, ki omenja obnovljeno svetišče sončnega boga: **Templum dei solis invicti Mithrae Aurelius Iustinianus vir perfectissimus dux labefactatum restituit** (CIL III 4039). Takoj se je domnevalo, da bi se to svetišče moglo nahajati

pod grajskim gričem prav na robu Muzejskega trga, kjer so že davno odkrili temelje, dolge do deset sežnjev, s kvadri iz rdečega marmorja, velikimi šest do osem sežnjev. Del tega gradiva je bil kasneje verjetno porabljen ob gradnji dominikanskega samostana do leta 1250, pozneje pa pri gradnji mestnega obzidja.²⁰⁷

Ko so leta 1957 kopali jarek za vodovod, so večkrat presekali močne antične naselbinske sloje, pa tudi srednjeveške in poznejše zidove.²⁰⁸ V ovinku, v katerem cesta ob Muzejskem trgu zavija na sever, nekaj metrov od grajskega pobočja, so delavci ob kopanju najprej prebili novejši zid, nato pa v globini 1,4 m naleteli pod ruševinsko plastjo na kose marmorja, zložene v neke vrste tlak, v katerem je bilo mogoče opazovati tudi sledove kolesnic. Izkazalo se je, da so med njimi tudi arhitektonski členi. Med njimi sta se nahajali dve plošči, ki sta na eni strani imeli relief in ki sta sodili skupaj. Na eni plošči je bil v plitvem reliefu izdelan polkrožen trakast rob, nad lokom pa je v enem kotu bil ribji rep morske zveri. Enak rob z dvema repoma v oglih se je nahajal na reliefu druge, večje plošče, ki je bila najpomembnejša med najdbami. Tudi od te plošče je bila ohranjena le zgornja polovica. Pod lokom se je nahajala v reliefu izdelana podoba, verjetno doprsje golobradega mladeniča z mehкими obraznimi potezami in bogatimi kodri las, ki je nosil žarkovno krono z devetimi žarki. Oblečen je bil v spodnjo obleko z dolgimi rokavi, ogrinjal pa ga je na desnem ramenu z okroglo sponko spet plašč, ki je bil razvihan v vetru tako, da zapolnjuje ozadje figure pod lokom. Mladenič je dvigoval desnico z iztegnjenimi prsti, z naprej zasukano dlanjo.

Po primerjavi z upodobitvami iz mitrejev je Iva Mikl²⁰⁹ sklepala, da moramo v tem reliefu videti mitrično kultno podobo in sicer boga sonca, ki je v ptujskih mitrejih sicer večkrat upodobljen, a nobena upodobitev ni enaka tej. Najbližji sta ji upodobitvi iz mitrejev z Aventina in Eskvilina v Rimu. Pri dataciji reliefa se je oprla na podatek, da je višji funkcionar Aurelius Iustinianus, mož viteškega stanu, dal obnoviti poškodovano svetišče boga sonca, nezmagljivega Mitre. Po Justinijanovi funkciji in njegovem stanu sodeč gre za čas cesarja Dioklecijana, torej konec 3. in začetek 4. stoletja. Čeprav se ni mogoče popolnoma opredeliti, ali je bil relief sestavni del svetišča, ki ga je dal Justinijan obnoviti, ali pa je bil vgrajen ob obnovi, pa Iva Mikl²¹⁰ meni, da relief vsekakor sodi nekako v drugo polovico 3. stoletja. Tako je domnevno svetišče moralo nastati neke v 3. stoletju, v času Dioklecijana je bilo popravljeno, v rabi pa je bilo nekako do sredine 4. stoletja, ko se je v naših krajih končalo čaščenje Mitrovega kulta. Po velikosti reliefne plošče sodeč pa to svetišče v primerjavi z drugimi gotovo ni bilo ravno najmanjše, čeprav mitreji po navadi sploh niso bili veliki, naša plošča pa bi mogla krasiti eno od stranskih sten.

Po pregonu Obrov leta 796 sta se obe metropoliji Sazburg in Oglej, katerih misijonski in pozneje cerkveno-upravni območji je cesar Karel Veliki v letih 796, 803 in 811 razmejil z reko Dravo, lotili pokristjanjevanja pridobljenega ozemlja. Za časa salzburških nadškofov Adalrama in Liuprama (821 - 859) ter oglejskih patriarhov Maksencija, Andreja in Venancija (811 - 850) je bilo verjetno cerkveno življenje pri nas že organizirano in podprto z uvedbo tako imenovane slovenske dvotretjinske desetine ter se je sprva opiralo na misijonske postaje, ki so se pozneje spremenile v prve pražupnije. Te so nastale ob antičnih potovalnih smerih in v bližini okolij, ki so preživela obrsko-slovansko obdobje 7. in 8. stoletja. Mednje sodi tudi Ptuj in njegova pražupnija, ki bi po mnenju Jožeta Curka²¹¹ lahko bila posvečena sv. Lovrencu. V takšnih okoljih so seveda nastale tudi lastniške cerkve, ki so se množile z organizacijo fevdalne zemljiškoposestne mreže. Med karolinškimi cerkvami sta omenjeni dve lastniški cerkvi na Ptuj, ki sta bili posvečeni leta 853 in leta 874. Pribinova cerkev naj bi, kot piše Jože Curk,²¹²

stala na kraju sedanjega dominikanskega samostana, Kocljeva pa na mestu sedanje proštjske cerkve. Pribinova cerkev, ki je nekaj let pozneje postala župna cerkev s pripadajočo desetino, naj bi bila po Curkovem mnenju po tradiciji posvečena sv. Lovrencu, Kocljeva cerkev pa mogoče že sv. Juriju.

Tako je imel predmadžarski Ptuj (madžarska okupacija traja med leti 898/908 in pa 968/973) zaselke pri mostišču na Vičavi, okoli dominikanske ploščadi in okoli sedanje proštjske cerkve.²¹³

Leta 853 se kot kraj omenja Ptuj, v katerem je bila pri Pribinovem dvoru posvečena lastniška cerkev in sta oba domnevno stala na dominikanskem pomolu nad cesto, ki se je z antičnega mostišča na Vičavi vzpenjala mimo njiju ter med Panoramo in grajskim gričem vodila proti Rogoznici. Leta 874 sestavljajo naselbino že trije zaselki, ko se zaselkoma ob mostišču in ob Pribinovem dvoru pridruži še Kocljev dvor in lastniška cerkev na mestu antične cemeterialne bazilike. Kraj v tem času napreduje, saj dobi most z mostnino, letni sejem s sejmnino, sodstvom in mirom ter župnijo, ki se je udomila pri Pribinovi cerkvi, s slovensko desetino. Tako je med leti 847 - 853 na dominikanskem pomolu zrastel Pribinov dvor z lastniško cerkvijo, ki je bila morda posvečena sv. Lovrencu, ki naj bi bil po tradiciji prvotni patron ptujske pražupnije. Sedež župnije naj bi gotovo bil pri Pribinovi cerkvi.²¹⁴

Upodobitve samostana na starih vedutah in načrtih mesta Ptuja

Upodobitve, ki nam kažejo srednjeveško podobo dominikanskega samostana, izvirajo iz 17. stoletja. To so štiri vedute Ptuja in dva načrta ptujskih mestnih utrdb. Tako izvira najstarejši utrdbeni načrt mesta iz leta 1644, izdelal pa ga je ing. Tobias Kreiztaller. Nekoliko mlajši, iz leta 1657, je načrt ing. Martina Stiera, ki se od Kreiztallerjevega načrta bistveno ne razlikuje, a je v določenih detajlih vprašljiv, saj obe ptujski cerkvi beraških redov prikazuje kot obokani triladijski baziliki.²¹⁵

Na Kreiztallerjevem načrtu²¹⁶ je samostanski kompleks inkorporiran v mestno obzidje. Južno stranico kompleksa tvori obrečni eskarpni zid, ki ga v jugozahodnem vogalu zaključuje rondel gornjega vodnega stolpa. Od tod teče zahodna poteza mestnega zidu, ki se v višini severnega vogala cerkvenega pročelja ostro zalamlja v smeri vzhoda in teče paralelno s severno cerkveno steno do konca dolgega kora, kjer se ostro zalomi v smeri zahod in se stika z mestnimi vrati, od tod pa teče navzgor po grajskem pobočju, kjer se dotakne starega zahodnega grajskega stolpa. To je del mestnega, skupnega obzidja, vendar ima samostanski kompleks tudi lastno notranje obzidje, ki ga razmejuje od mesta. Notranje samostansko obzidje se prične v višini severnega vogala cerkvenega pročelja in teče, podobno kot prej omenjeni mestni zid, paralelno ob severni steni samostanske cerkve v smeri vzhoda, kjer se izza petosminskega zaključka dolgega kora zalomi, na kratko, v smeri jugovzhod, nato pa še enkrat v smeri juga in se nato stika z južnim eskarpnim obrečnim mestnim delom obzidja. Dostop do samostana in cerkve je bil možen po dokaj široki dovozni cesti, ki je tekla vzdolž severne stene samostanske cerkve in jo je ob severni strani ograjevalo mestno obzidje, ob južni strani pa notranje samostansko obzidje. Dovoz je na zahodnem koncu omejeval prečno postavljen zid, gotovo glavni samostanski vhod, nad katerim naj bi se nahajal leta 1580 postavljeni kip Albertu Velikemu.²¹⁷ Skoz ta vhod se je stopalo na zahodno samostansko dvorišče, ki je v tlorisu še dandanes ohranjeno. Šele iz dvorišča je bil možen dostop do cerkve, pokopališča in samega samostana. Pred zahodno cerkveno pročelje je bila prislonjena ozka,

na fasadno steno prečno postavljena, verjetno pritlična, vhodna lopa - loggia. Izgleda, da je imela vsaj trojno funkcijo: iz severnega dela loggie, ki je segal pred severno cerkveno steno, se je stopalo na samostansko pokopališče - samostan umrlih,²¹⁸ ki se je raztezalo vzdolž severne stene cerkvene ladje in se je končevalo v višini severnega opornika petosminskega zaključka cerkvenega dolgega kora, iz osrednjega dela loggie se je vstopalo direktno v cerkev, iz južnega dela loggie pa se je direktno vstopalo v sam samostan, v tem primeru kar v severni krak križnega hodnika, kar je bil npr. v Italiji kar razširjen pojav.²¹⁹

Cerkvena ladja nima vrisanih zunanjih opornikov, kar govori za to, da je bila njena enoladijska (?) dvoranska prostornina ali ravnostropna ali pa je imela odprto ostrešje. Gotovo pa je cerkev imela zahodno emporo, o kateri pričajo ostanki talnega zidca, še vidnega v južni steni cerkve, in ostanki ostenja okna, ki je v pritličju z južne strani osvetljevalo vhodno vežo empore. Skozi vzdolžno usmerjeno cerkveno ladjo sta se lahko videla ob vzhodno slavalno steno prislonjena, verjetno nekoliko privzdignjena baldahinska oltarja, med njima pa so se vzdigovale stopnice, ki so premoščale več kot dvometrsko nivojsko diferenco med samo cerkveno ladjo in dolгим korom. Tako je vzdolžna naravnost cerkvene ladje in privzdignjenost kora vernikov pogled usmerjala k najsvetejšemu. Sam dolgi kor so sestavljale, po načrtu ter ohranjeni obočni poli sodeč, tri obočne pole ter petosminski vzhodni zaključek kora, sam kor pa je izza glavnega oltarja delila v višini prehoda druge k tretji obočni poli korna pregraja, s čimer se je dobil ločen prostor za redovnike.²²⁰

Višinsko razliko med cerkveno ladjo ter prezbiterijem pa je pogojevala naprava kriptе, ki se je nahajala pod korom. V dolžini prve obočne pole je bil ob kor ter južni del slavalno stene prizidan zvonik, pod katerim se je nahajal portal, ki je povezoval cerkev z vzhodnim samostanskim traktom. Ob južno steno dolgega kora, ki so ga obstopali zunanji oporniki, je bila prislonjena dokaj dolga zakristija, ki se je zaključevala nekoliko pred pričetkom petosminskega zaključka.²²¹

Ob južno cerkveno steno se prislanjajo vsi trije samostanski trakti, ki tvorijo zaprt prostor - notranje samostansko dvorišče, ki ga obhaja z vseh štirih strani samostanski križni hodnik, v južnem delu tega notranjega dvorišča pa je vrisan obzidan prostor samostanskega studenca.

Poleg najstarejšega slikovnega vira, Kreiztallerjevega načrta iz leta 1644, so za poznavanje stavbne zgodovine dominikanskega samostana pomembne še štiri vedute Ptuja iz 17. stoletja. Gre za tri grafične upodobitve mesta Ptuja, delo G. M. Vischerja (pomagal mu je še A. Trost), od katerih sta dve upodobitvi datirani z letnico 1681, tretja pa je verjetno osnutek. Četrta veduta je na osnovi nekaterih ključnih mestnih arhitektonskih elementov datirana v leto 1687 in jo je neznani slikar naslovil Ober Pettau.²²²

Vedute so pomembne, ker so edine znane upodobitve dominikanskega dolgega kora, ki je najstarejši na našem ozemlju. Na vedutah je upodobljen vzhodni zaključek prezbiterija, gledanega z jugovzhodne smeri. V stranice kornega zaključka so vrisana tri podolgovata ozka okna, iz česar lahko razberemo, da res gre za petosminski korni zaključek. Ob južno stranice kora je prislonjena dvoosna nadstropna zakristija. Dvokapna enotna stroha prekriva cerkveno ladjo in kor, pri tem pa pultasto prekriva zakristijo. V stičišču zakristije in vzhodnega samostanskega trakta iz strehe kvišku štrli, verjetno tronadstropni, mnogokotni zvonik, ki ga prekriva visoka stožčasta stroha.

Iz 18. stoletja sta pomembni dve veduti Ptuja, ker kažeta spremembe, ki so se zgodile ob barokizaciji samostana in cerkve. Po letu 1744 je neznani slikar za minoritsko cerkev naslikal sliko "Sv. Florijan gasi mesto", od katere poznamo le

njen spodnji levi del z upodobitvijo mesta, znan le s fotografije.²²³ Posnetek je vendarle zanimiv, ker je na njem jasno razvidno, da zakristija in del kornega zaključka še stojita. Zvonik že ima baročno čebulasto streho. Druga slika je Fellnerjev "Ex voto" iz leta 1766²²⁴, na kateri se vidi nova cerkvena štukirana fasada, ki ima v trikotnem čelu volutaste zaključke, pevsko emporo pa osvetljuje biforno okno. Cerkveni zvonik prekriva baročna čebulasta streha, ki jo je zvonik dobil leta 1738,²²⁵ na južni strani zvonika pa se vidi stolpna ura, ki naj bi jo zvonik dobil v času med 1675 in 1678.²²⁶

(se nadaljuje)

Opombe

¹ Priročni prispevek je v bistvu predelana in nekoliko nadgrajena avtorjeva diplomska naloga z naslovom *Stavbnozgodovinski razvoj nekdanjega dominikanskega samostana na Ptuju v srednjem veku, 1230 – 1500*, Ljubljana, oktober 1996, obravnavana na oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani v okvirju seminarja pri prof. dr. J. Hauerju. Na tem mestu mi ne bi bilo dovoljeno, da se še enkrat zahvalim za pomoč in nasvete svejejm mentorjem prof. dr. J. Hauerju in samostojno doc. dr. S. Stefanacu.

² F. KOVAČIČ 1914, p. 4.

³ A. MUCHAR 1850, p. 124; Muchar se sklicuje na Caesarija, *Annales Styriæ* II 145 – 147, ki je uporabljal arhivske podatke, dobljene od ptujskih dominikancev, F. RAISP 1858, p. 109; J. ZAHN 1879a, p. 76, samostenska kronika, ki jo tukaj deloma objavlja J. Zahan, je deloma nekrolog, saj navaja npr. za Matildo, vdovo Friderika Ptujskega, da je *... obdormiuit in Domino anno Domini 1253, III. kalendas Octobris*, J. ZAHN 1879b, št. 271; J. JANISCH 1885, p. 460a, Janisch navaja, da je bila Matilda pokopana v samostanu v Remu, za zgodovino samostana pa Janisch opozarja na Hinnishev članek objavljen v reviji *Der Aufwuchs* 1857, ki ga citira tudi J. CURK (cf. J. CURK 1974, p. 232). J. Hinnisch je leta 1857 spisal *Zgodovino dominikanskega samostana v dveh enakih izvodih*, rekapisa hreei ŠDA (cf. A. KLASINC 1969, p. 60), v ZAF pa se nahajata finiksernikirana izvoda (up. avt.), nadalje II. PIRCHEGGER 1902 – 1903, p. 158, F. KOVAČIČ 1913, p. 59, F. KOVAČIČ 1914, p. 48; cf. p. 5. zmalno zapisano, da je Matilda umrla leta 1243; F. KOVAČIČ 1928, p. 129b; H. PIRCHEGGER 1951, p. 9; I. in J. CURK 1970, p. 71, J. CURK navaja, da je Matilda, ki ima zasluge za ustanovitev dominikanskega samostana, v ta namen darovala zemljišče (arce), ne pe dvira (locus curtis), kar to trdi F. Baš (cf. F. BAŠ 1950, p. 129, pri tem se naslanja F. Baš na Kosove *Gradivo za zgodovino Slovencev V*, št. 529, enako tudi I. STOPAR 1990, p. 96, up. avt.); A. KLASINC 1975, p. 255, J. MLINARIČ 1989, p. 56, cf. p. 54 kjer je objavljen rodovnik rodbine Ptujskih gospodov, ki ga koristim za nekatere letnice in za numeriranje Ptujskih gospodov – predvsem imena Friderik (up. avt.), M. CIGLENEČKI 1995, p. 49, B. VNUK 1996, pp. 7 – 38, cf. tam podrobneje navajano literaturo, ki objavlja viire za zgodovino ptujskega dominikanskega samostana v srednjem veku, izpuščeni so razni voderki po Ptuj in njegavi okolici.

⁴ J. MLINARIČ 1989, p. 56, / iz begbebiueez dariunc habent

⁵ up. cit., p. 56

⁶ ibid

⁷ ibid

⁸ J. GRUDEN 1992, p. 471s

⁹ F. KOVAČIČ 1914, p. 2

¹⁰ up. cit., p. 370 up. 1, Kovačič citira Guerinum Marezzii, *Sinodi Aquileiesi*, Udine 1910, p. 107s; F. KOVAČIČ 1928, p. 129

¹¹ J. GRUDEN 1992, p. 472

¹² R. K. DONIN 1935, pp. 27, 97 in op. 1 (cf. tam podrobneje citirano literaturo); podatki o sv. Dominiku pivzeti po G. BEDOUELLE 1990, pp. 8 – 11

¹³ J. GRUDEN 1992, p. 472, pri Grudinu nevjajani letnici 1225 in 1227 namesto 1215 in 1217 (op. avt.); F. KOVAČIČ 1914, p. 4, Kovačič navaja kar letnici ustanovitve dominikanskega samostana v Brežah leto 1220 (ali 1221); F. KOVAČIČ 1928, p. 129, tukaj navaja ustanovitev okrog leta 1220

¹⁴ J. GRUDEN 1992, p. 472

¹⁵ up. cit., p. 472, R. K. DONIN 1935, p. 27 in op. 4, / *Inquisitores haereticarum pravitatis*

¹⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 3

¹⁷ cf. up. 3

¹⁸ F. RAISP 1858, p. 109, J. ZAHN 1879b, št. 286, J. JANISCH 1885, p. 460a, II, PIRCHEGGER 1902 – 1903, p. 158; F. KOVAČIČ 1914, pp. 4, 113

¹⁹ R. K. DONIN 1935, p. 316

²⁰ F. KOVAČIČ 1914, p. 13s; Kovačič citira Reichert, *Monumenta O. P. T. III*, v. r. 313 in Cod. Vatic. lat. 7651 objavljen v spisu "Statistisches ueber die Ordensprovinz Teutonia", P. Paul Lac O. P., *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland H. 1*, p. 6; J. CURK navaja, da so se dominikanci naselili v Leobnu že leta 1217 (?), up. avt.), cf. J. CURK 1991, p. 48

²¹ glej poglavje *Začetki*, cf. up. 3 – tam podrobneje citirane literaturo; J. ZAHN 1879a, p. 4 notica /... charta antiqua ex qua constat conventum Pettovienensium anno 1230 fundari coeptum fuisse in arca Fratibus nostris collata a Machtilde relicta domini Friderici de Pettovio., p. 7. Notum sit igitur vniuersis istam paginam inspecturis quod Domus fratrum Predicatorum in Bethouia anno domini 1230 ad petitionem ple memorie venerabilis domini Eberhardi Salezpurgenensis archiepiscopi concessa est, et fundari inchoata ia arca quam contulit eislem fratribus felicis recordacionis nobilis et honesta matrona domina Machtildis relicta domini Friderici antiqui de Bethouia, viri nobilis et honesti., p. 8. Memorata vero matrona domina M. totum spacium arce contulit in qua nunc Fratrum edificia sunt constructa, et in magna parte per omnes beneficia sunt eadem edificia consumata. Dedit insuper multa pulchra et bona ecclesiastica ornamenta, et quotidianas

elemosinas in viculis et aliis nullas valde contulit eisdem fratribus lolo tempore vite sue, et obdormiuit in Domino anno Domini 1253, III. kalendas Octobris.

¹⁴ A. MUCHAR 1850, p. 124, F. RAISP 1858, p. 109, J. ZAHN 1879a, p. 11, Primus prior domus Pethouensis fuit frater Otto gramatice / / J. JANISCH 1885, p. 460s, H. PIRCHEGGER 1902 - 1903, p. 15s, F. KOVAČIČ 1914, pp. 4, 355

¹⁵ J. JANISCH 1885, p. 460s

¹⁶ J. ZAHN 1879a, p. 8 Similiter dominus Hilprandus civis Bethouensis in quotidianis elemosinis fratribus multa bona fecit, et quasdam areas eis emit qui (!) fuerunt quandoque pars orti, sed postea per murum ciuitatis a nostra area sunt secluse. Magam etiam partem precii dedit de quo predictus pulcas fuit factus. Et iste similiter obiit anno Domini 1230, in die Michaelis, H. PIRCHEGGER 1902 - 1903, p. 15s, F. KOVAČIČ 1914, p. 60, F. KOVAČIČ 1914, p. 6, I. in J. CURK 1970, p. 72

¹⁷ J. ZAHN 1879a, p. 9 Item dominus Albertus abbas de Obernburg (Obernbeletz) valde fuit fratribus beniuolus et deuotus, et multa bona domui nostre fecit. Nam ad edificium dormitorii denariorum maream dedit, et ad sacristiam calicem argenteum sallis magnum, et sacerdotale integrum paramentum et dalmaticam et subtile, et al lumen ecclesie dimidiam somam olei annuatim. Quam elemosinam olei etiam successores sui ex pia consuetudine postea dederunt Fratribus multis annis; J. Zahn navaja, da se gurnejgrajski upat Albert namena v letih 1228 - 1238, vendat ut znanu nabrega njegova listina, ki bi se nanašala na ptujski dominikanski samostan, ci p. 9 up. 16, F. KOVAČIČ 1914, p. 6

¹⁸ F. RAISP 1858, p. 109, J. ZAHN 1879a, p. 7 / / videlicet primus ac precipuus memoratus venerabilis archiepiscopus, qui in suo priuilegio quod dedit fratribus anno Domini 1231, testatur se eisdem fratres in predicto loco secundum omnem libertatem sui orislinis collocasse, et quod eiusdem domus fratres in sua diocesi gauderent omni libertate et gratia ipsorum ordine a sede apostolica concessa et imposterum concedenda; J. ZAHN 1879b, p. 383s, et 286, 1231, 11 nkt., Eberhardus dei gratia Salisburgensis archiepiscopus, apostolice sedis legatus. Quoniam ea que emerunt, lapsu temporis de facili mentes hominum pertranscunt, nisi aliquo mediante ipsorum memoria commendentur, ideo hoc presenti scripto notum fieri volumus vniuersis, quod dilectos in Christo vobis fratres Predicatores in Pelouia locauimus secundum omnem libertatem ordinis fratrum coruendi, rata etiam habituri omnia ipsorum priuilegia a sede apostolica seu a nobis habita nec non et habenda vel impertienda. Ne autem predictis fratribus predicatoribus hac in parte quicquam possit obuiare, ideo presentem paginam sigillo nostro iussimus roborari. Dala anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo trigesimo primo, Vidus Ocelobris, archiepiscopus nostri anno XXXI, H. PIRCHEGGER 1902 - 1903, p. 15, F. KOVAČIČ 1914, pp. 4, 113; I. in J. CURK 1970, p. 71s, J. Zahn navaja, da je samostan bil leta 1231 posvečen (p. 71) in da je leta 1231 gurnejgrajski upat Albert prispeval za gradnjo duhovništva (p. 72)

¹⁹ A. MUCHAR 1850, p. 142s

²⁰ J. ZAHN 1879b, p. 427, et 324, 1235, 8 julij, Ptuj / / frater Otto prior et frater Conradus de ordine Predicatorum de domo Bethouensis / / J. Zahn meni, da je ta isti prior Otto, ki se omenja leta 1230, ali pa da je njegov naslednik (cui successit frater Otto de Wesella), cf. J. ZAHN 1879a, p. 11 in up. 22

²¹ J. ZAHN 1879b, p. 433, et 328, 1235, Ptuj Eberhardus dei gratia Salisburgensis ecclesie archiepiscopus, apostolice sedis legatus. Vniuersis Christi fidelibus salutem eternam. Cum diebus istis nouissime superabundante iniquitate pater misericordiarum aperire et effundere diluvium gratiarum in remedium humani generis experimento probetur, ita ut abyssus malicie abyssum inuocet misericordie, omnis homo totum se conferre lebet ut ille accepta gratia et uirtute aliquid alificet ad complendam in salutatiouem animarum Domini uoluntatem. In cuius operis sollicitudine, cum ordo Predicatorum suam teneat custodiam, ut in nostra diocesi predicationis officium liberius possint et efficacius exercere, indulgemus dilecto in Christo filio priori Pelouensi et fratribus suis quos ipse ad hoc elegerit, ut omnibus qui ad predicationem eorum accesserint, in singulis stationibus uiginti dies possint de iniuncta sibi penitentia relaxare, ut populus ille rudis huiusmodi beneficiis ad aulicium uerbum dei et querendum salutis sue consilium prouocetur. Datum anno incarnationis Domini M.CC.XXXV, in Pelouia.

²² J. ZAHN 1879a, p. 4, notum Bulla Bertholdi patriarche ac Aquilejensis qua concessit Fratribus nostris, ut in suis praedicationibus quadraginta dierum indulgentias ejus auctoritate fidelibus largirentur, ista v. J. ZAHN 1879b, p. 437, et 332

²³ J. ZAHN 1879a, p. 11 in up. 22; / / cui successit frater Otto de Wesella / / J. F. KOVAČIČ 1914, p. 355

²⁴ J. ZAHN 1879a, p. 11 in up. 23, / / et hunc frater Conradus de Sollo / / J. Zahn navaja, da se Konrad imenja leta 1236, ker pa ni imenovan za prunja, je vprašalvi ali gre za istega, F. KOVAČIČ 1914, p. 355, Kuvačič navaja, da sta v seznamu prvih ptujskih dominikanskih prunjev navedena dva, eden na 3 mestu, drugi na 13. mestu, vsekendar meni, da je eden izmed teh dveh imen Konrad, ki se omenja v ptujski listini leta 1235

²⁵ A. MUCHAR 1850, p. 112, F. KOVAČIČ 1914, p. 355

²⁶ J. ZAHN 1879a, p. 11, / / et illi frater Dimarus, post hunc frater Fridericus de Winaschinbütz, post quem frater Leopoldus Voren (?) / / J. F. KOVAČIČ 1914, p. 356

²⁷ J. ZAHN 1879a, p. 9 in up. 17, / / et alii plures de patriarchatu Fralrum benefactores et amici / / / dominus Conradus archidiaconus Sevnice plebanus de Vraslaus qui dedit operam quod data fuit Fratribus quedam elemosina satis uaguia de quoliam confraternitate archidiaconus sui, cuius pecunie occasione edificatus fuit choros noster notus quia Fratres antea habuerunt chorum satis humilem et despectum, Zahn navaja, da se Konrad imenja navprej kot tlecanus Saunie v času od nk. 1235 - 1238, kot archidiaconus pa se Konrad imenja v letih 1243 - 1252, F. KOVAČIČ 1914, p. 6, F. KOVAČIČ 1928, p. 130, J. CURK 1974, p. 240, J. CURK 1989, p. 238, J. CURK 1993, p. 134

²⁸ F. KOVAČIČ 1914, p. 8

²⁹ up. cit., p. 4

³⁰ up. cit., p. 5

³¹ up. cit., p. 8s, Kuvačič piše, da bala, ki je naslovljena na prelate po Neméyi (per Alemanniam), navaja sledeče pritožbo: "Ker so se dominikanci popolnoma odrekli samim sibi in žive v skrajni uboštvu, mnoge cerkvene prelate pa tudi druge slepa pohlepnost in sebičnost ženi tako daleč, da jim ne prvošojajo miloščne, ki jim jo dajejo pobožni verniki, in jih ne vse mogoče načine nadlegujejo. Zahtevajo namreč, četudi ne vsi, da se redovniki le pri njih spovedujejo in jim oni nalagajo pokoro, v njih oratvijo jim in dopuščajo imeti sv. euharistije, slijo jih, da morajo svoje mrlice pokopati pri njihovi cerkvi, in če si kateri redovnik izvoli da uge svoj grobnico, morajo njihovi najprej prineseti k njihovi cerkvi, samo da imajo zaslužek. Bratje jim morajo znove in lastno blagoslovljeno pokopališče, muševati jim dopuščajo le ob gotovih

časih. Svojevolsko določajo, kotiko sme biti v samostanih duhovnikov, klerikov, bratov-tokov, kotiko sme v svetlih sme goveti, kotiko bogastva daje opave sinjov vrti, vse, kar je več, zahtevajo, do ujem izroče. Novomašnikom-redovnikom ne dovoljajo drugod opraviti prve nase, kakor robno v njihovi župni cerkvah, darilo, ki jih redovniki sprejemajo za usakdanje nase, zahtevajo svetni duhovniki za seho in jih skušajo na usok način izsiht od njih. Redovnike niso zahajati k njihovi shodni in jih hočejo podvesti svojim določbom, prve jim celo s skrutavi v samostanih samih, od njihovi pravi je zahtevajo putnega zvestave. Stija jih, da hodijo z njimi v procesyah po mestih in zunaj mest, na lahko roku izrekajo izobčenje vad njihovi dvbnotniki in prijatelji in ujem somim pretjo z izobčenjem. Branjo jim, ustanovljati nove samostane ali nastaniti se v hišah, ki jim jih ponudijo vetniki, desetno zahtevajo celo od njihovi ertov in od redovnih jih zahtevajo enak davok kakor od ljudskih hiš. Celi pranje so jim hoteli postavljati pa sejo voljo, da bi toko samostane popolnoma »pravit v svojo oblast«.

10 J. ZAHN 1903, p. 53, št. 1, (1246), 29 junj, Lyon. Innocentius episcopus servus servorum dei. Dilectis filiis ... magistro et prioribus ordinis Predicatorum solum et apostolicum benedictionem. Celestis amor iustice mentes vestras sic allexisse perspicitur, ut quasi hoc solum delectationem vobis tribuat, quod diuine voluntati sit placitum et salutem proferat omnium. Procehit ex hoc quod nos vestris pils petitionibus fauorem largiri huiusmodi delectantes, maxime cum ex apostolice cura teneamus officii religionis augmentum attentis et negligis inueniri, nobis auctoritate presentium indulgemus, ut volentibus uestro aggregari collegio, qui suspensionis aut interdicti vel excommunicationis sententias sunt ligati, obolutionis beneficium iuxta formam ecclesie impetiri et ipsos in fratres recipere, ac eos, qui post assumptum habitum recoleant, se talibus in seculo sententias innotatos secum formam ipsam absolue volentis, ita tamen quod si aliqui ex eisdem huiusmodi sententias propter debitum sunt astrieti, satisfaciant ut tenetur. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere, vel ei ausu temerario contraire, siquis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Lugduni, III. kal. Julii, pontificatus nostri anno quarto.

11 J. ZAHN 1903, p. 54, št. 2, (1246), 17 julij, Lyon. Innocentius episcopus servus servorum dei. Dilectis filiis ... magistro et vniuersis fratribus ordinis fratrum Predicatorum presentes litteras inspecturis salutem et apostolicam benedictionem. Vobis extremam patientibus pro Christi nomine paupertatem illic conceditur ab apostolice sella grola, per quod et necessitati uestre consulitur, et beneficentibus uestis solutis meritum prociuror. Hinc est, quod nos, quorum deposuit officium iustis onnere desideris deuotorum, uestre precibus humilitatis inducti, ut uos, qui exhortationis sue studio honos ad potiora dirigatis, et errantes in rectitudinis semitam laudabiliter reuocatis, in excommunicatorum terris liberi commorari, et ab eis tunc, eo etiam quod nos per ipsas troulsre contingit, necessaria uite deposcere eo recipere valeatis, nolis auctoritate presentium concedimus facultatem. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere, vel ei ausu temerario contraire, siquis autem hoc attemptare presumpserit, indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se noverit incursurum. Datum Lugduni, XVI. kalendis Augusti, pontificatus nostri anno quarto.

12 F. RAISP 1858, p. 109, J. ZAHN 1879a, p. 5, notica. Bulla Udaleri episcopi Seccouiensis in gratiam Fratrum nostrorum data quarto Idus Aprilis anno 1248., J. JANISCH 1885, p. 460s, F. KOVAČIČ 1914, p. 9

13 J. ZAHN 1879a, p. 8. Item dominus Hermannus miles de minori castro in Bethouia fuit valde sincerus et fidelis amicus Fratrum et preter alia multa et crebro beneficia vane corrodum valde boni vial dedit Fratribus onnuatim. Puteus et (iam) qui est in claustra, ex magno parte per eius odulorum est constructus, et hic obit anno Domini 1249, tertio kalendos Augusti., H. PIRCHEGGER 1902 - 1903, p. 15s, F. KOVAČIČ 1914, p. 6, I. in J. CURK 1970, p. 72

14 A. MUCHAR 1850, p. 226s, J. ZAHN 1879a, p. 11; / post illum frater Henricus de Corniola / / Zaha navaga, da se Henrik javlja v listinah v letih 1249 - 1250 kot prior, nato pa le kut do Corniola leta 1252, cf. p. 11 op. 24, F. KOVAČIČ 1914, p. 356 in up. 1 ter 2, F. Kovačič piše, da je Henricus de Corniola naveden kot priča v listini patriarha Bertholda, zdani v Solmsburgu dar 27. oktobra 1249 skupaj z bratom Jakobom (citira J. ZAHN 1903, 120), leta 1252 (?), op. avt.) pa se v listini istega patriarha, zdani v Manusburgu, dne 12. septembra, kot priča navaga na prvem mestu vendar ne več kot priča (citira J. ZAHN 1903, 182)

15 F. KOVAČIČ 1914, p. 9; F. KOVAČIČ 1927, p. 159; J. MLINARIČ 1989, p. 56

16 J. ZAHN 1903, p. 128s, št. 68, 1250, 13 marec, Dunaj. Chynrodus miseratione illuina prepositus Widonis in Spira et canonicis ecclesie Magistinus, Austrie Stiricie legatus, priori et fratribus Predicatoribus in Betouia salutem in domino Jesu Christo. Cum tanto prestantiora sint corporalibus spiritualio, quanto anima premineat corpori et perpetuum temporalis, tanto est spiritualium fructibus operosius intendendum, quanto ex eorum profectu salus proficit, et deficit ex neglectu. Quo propter pils deuotionis vestre precibus fauorem impericetis beniuolium, ac omniuistrare volentes omniuleculum seminationi ewangelico oportuim, ex auctoritate nobis credito tenore presentium vobis concedimus, ut officium prediconi et confessionis audiendi, nec non et penitentias indulgenti exercere libere valeatis, tam in locis conuentuum vuestrorum, quom in aliis quibuscumque, non obstantibus aliquibus litteris, que de hac indulgentia plenam et expressum non fecerint mentionem. Fidelibus preterea parium legationis nostre indulgemus, ut illius apud conuentus vestros officis de sepulchris ibidem ellgentium sepeliri, aliisque priuilegiis vuestrorum executionibus valeant interesse, quadraginta quoque dierum de inunctis penitentis indulgentis largiendi deuotioni fideiulium ad uestras predicationes venientium hobeatis in festis dum taxat maioribus facultatem, in ceteris autem predicationibus uestris ipsarum indulgentiarum moderamen extra predictum tamen numerum discretioni vestre duximus relinquendum, in oculis etiam reconciliare, vota commutare, et tam in manifestis quam in occultis excommunicatos absolue, quorum absolutio a iure dyocesanis episcopis indulgetur, act et in palam kartharils relaxationes impendere in penitentis et korruis, aliasque eis impetiri grotios, cum apud deum non tam valeat mensuro temporis quam doloris, nobis de specioi grotio indulgemus, omnis insuper vestris, item etiam familiaribus ordinis uestri eucharistia sacramentum pro loco et tempore, secundum quod expediens censueritis, exhibere. Hec autem duratura deposito etiam nostre legationis onere decernentes statuimus, ut omnis executionis et alia quilibet sententia per superiores eo inferiores prelatos ecclesieque rectores quoscumque in personam quamlibet promulgata occasione cuiuslibet predicatorum ipso facto ipsoque iure irrita et nullo, nec alieius momenti vel efficace reputetur. Concedimus etiam vobis, ut omnes, qui iam inuenerint et etiam inuiderint in futurum, domini Portuensis sententiam, quam super sollicitudini et corruptoribus monialium feminarumque alias spiritualium promulgauit, eos quoque, qui super huiusmodi eotibus episcoporum sententias iam tenentur et inantea obuoxii tenebuntur, absolue valeatis. Vniuersos insuper, qui ex transgressionem constitutionum nostrarum excommunicationum

incurrerint sententias, nō soluendi uobis post recessum nostrum concedimus facultatem, vbiq; antiqui hostis, quas uou ignoramus aslucias, precauentes, ul salus animarum deo gratum recipiat incrementum. Vt igitur hoc in eum uigore ualeant inconuulsa (ong inconuulso), sigilli nosri ea munimine roboramus. Datum Wiene, anno Domini M.C.C.L., III. idus Martii. F. KOVAČIČ 1914, p. 78, F. Kovačič navaja, da je proš Konrad ptujskim dominikancem podelil naslednje pravice: / pridigovati, spovedovati, pokoro nalogati, v svojih konventih in drugih krajih, vključno uobetavnim listinam, ki bi te polne in zavrne pravice ne omenjale. Vemnikom, ki bivajo v krajih njegove legacije, je dovoljeno v dominikanskih cerkvah prisostovati službi božji, smejo se pri njih dati pokopati in se udeleževati izvrševanja in drugih tihih predprav. Po večjih praznikih, vnajam dominikanci praviti, podeljevati vemnikom, ki prihajajo h njihovi pridigavi, 40 dni odpustkov, pri drugih pridigah, ki je podeljevanje odpustkov post. ozavežem. Stevilno pripisano tihotni in zaslužnosti. Smejo dalje "in oculis etiam reconciliare", obljube spreminjati, javno in skrivno tožbene odzuvati, katerih odveza je im pravu dovoljena škofim, popuščati kazni in pokorila... let in palam karivnosti relaxaciones impendere in aculeatus et carivus in podeljevati druge milosti, svojim prijateljem in domačinom deliti evharistijo, kadar in kjer se jim primeru zdi. Vse ni pa velja še naprej za čas, ko on odloži poslušniško službo, in je vsak odloh, vsprejeti murmuracijo pravice, ki bi ga izdal vijn ali vijn predstopnik, brez vsake uveljave. Dovolj jih tudi, navedzovati tiste, ki so že zapadli ali v bi zapadli v kazni, ki je izrekel kardinal Portuensi proti uadlegovalcem in zapeljivcem redovne, kakor tudi tiste, ki za zavodi takih prestopkov zapadli v kazni, pridržana škofim. Pa njegovem odhodu smejo odvezovati tudi tiste, ki bi zapadli v zvezeje zotati kisenja njegovih navedb.

"A. MUCHAR 1846, p. 384, A. MUCHAR 1850, p. 237, H. PIRCHEGGER 1902-1903, p. 17 np 2; Pirchegger citira listino št. 681, ŠDA, J. ZAHN 1903, p. 180, št. 113 (št. 87^a preventi), gre za dodatek k listini, v kateri naslednik angleškega paturha Bertholda, Gregar, dne 20. julija 1252 v Čedadu potrdi listino svojega predhduka in jo nato tudi inserira. Nos igitur uestris deuotis supplicationibus inclinati quod ab eodem predecessore nostro factum est provide in hac parte, ratum habemus et firmum, et tenore presentium communimus. In cuius rei memoriam et stabillem firmitatem presentes litteras nostras uobis concessimus sigilli nosri robore communitas. Datum Cuiusale, anno Domini millesimo CC. quinquagesimo secundo, XII. exeunte Julio, X. iudictionis.

"J. ZAHN 1879a, p. 8: Item domini Bertridus eiusdem matrone filius (Matilde, vdova Friderika III. Ptujskega, op. avt.) ordinavit quod Domus fratrū circumdata est muro elutatis, qui cum ciuitas muro eligeretur, quidam de ciuibz uoluerant excludere claustrum, sed per ipsius ordinationem et iustitiam uau est factum. Alia et plura beneficia per eum et uxorem suam dominam Melitildem Fratres habuerunt quorum quedam infra in calendario in die obitus eiusdem domine sunt conscripta. Prefatus autem dominus Bert. obiit anno Cristii 1251, 4. nouas Septembris, ipsa vero vxor eius anno Domini 1265, in vigilia Omnium sanctorum, II. PIRCHEGGER 1902-1903, p. 158, I. in J. CURK 1970, p. 76

"F. RAISP 1858, p. 109, J. JANISCH 1885, p. 460a

"J. ZAHN 1903, p. 180, št. 113, 1252, 20. julij, Cedd. Gregorius del et apostolica gratia sedis Aquilegensis electus. Dilectis in Christo Sophie ne alius sororibus monasterii Fontis gratio, dyocesis Aquilegensis, salutem et benedictionem in Domino. Ex parte uestra presentate fuerunt nobis quedam littere bone memorie B. predecessoris nostri suoque sigillo pudenti munite, quarum tenore de uerbo ad uerbum presentibus inseri fecimus, qui talis est, temu sledi listini paturha Bertholda iz leta 1251, 24. aprila, Shuevty Gradec (št. 87). Nos igitur uestris deuotis supplicationibus inclinati quod ab eodem predecessore nostro factum est provide in hac parte, ratum habemus et firmum, et tenore presentium communimus. In cuius rei memoriam et stabillem firmitatem presentes litteras nostras uobis concessimus sigilli nosri robore communitas. Datum Cuiusale, anno Domini millesimo CC. quinquagesimo secundo, XII. exeunte Julio, X. iudictionis.

"J. ZAHN 1903, p. 186a, št. 113, 1252, 8. oktober, Luetlich. Uniuersis Christi fidelibus per Alamanniam constitutis, ad quos presentes littere peruenierunt, frater Hugo misericordie diuina tituli sancte Sabine presbiter cardinalis, apostolice sedis legatus, salutem in Domino. Uite percompis gloria, qua nra benignitas conuictoris omnium beatum coronat aciem ciuium superiorum, a prelio sanguinis fusi de preloso corporis redemptoris meritorum debet acquiri uirtute, inter que illud esse pergrande dinoscitur, quod ubique sed precipue in sanctorum ecclesiarum maiestas altissimi collaudatur. Cum igitur sleu accepimus, ecclesia fratrum onliis Predicatorum Betoiciensis, Salzburgerensis, dyocesis, in proximo debeat consecrari, uniuersitatem uestrum rogamus, mouemus et hortamur in Domino, lu remissioue uobis peccaminum indulgentes, quatinus ad ecclesiam ipsam implorentur a Domino ueciam delictorum in humilliale sprillu accedatis. Nos enim, ut Christi fideles ad merita ipsius ad premla salubriter laulemus, de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confisi, omnibus uere penitentibus et confessis, qui ad ecclesiam ipsam uenerunt in die consecrationis et per Octauas, centum dies, ac in auuicuario et per Octauas ipsius annis singulis sexaginta de iuuucla sibi penitencia misericorditer relaxamus. Datum Leodi, VIII. idus Octobris, pontificatus domini Innocentii pape III. anno decimo., F. KOVAČIČ 1914, p. 113

"J. ZAHN 1903, p. 187a, št. 120, 1252, 8. oktober, Luetlich. Frater Hugo misericordie diuina tituli sancte Sabine presbiter cardinalis, apostolice sedis legatus. Dilectis in Christo. priori et fratribz ordinis Predicatorum Bethoniensis, Salzburgerensis dyocesis, salutem in Domino. Llect is, de culis muore uenit, ut sibi a fidelibus suis digne ac laudabiliter seruiatur, de habundancia pietatis sue, que merita supplicum excedit, et uota beneficentibus multo maiora retribuat, quam ualeant promereri, valentes tamen nichilominus populum Domino reddere acceptabilem, fideles sibi ad complacendum ei quibusdam illoctiis muueribus, indulgentiis uidelicet et remissionibus inuitamus, ut exinde reddant diuine gracie apelos. Cypientes igitur, ut ecclesia uestra congruis honoribus frequentetur, omnibus Christi fidelibus uere penitentibus et confessis, qui ad eandem ecclesiam in die Natalitatis Domini, Pasche et Pentecostes, in qualior quoque beale Marie et duabus heall Domitule festiuitatibus et per Octauas earum causa duotoni accesserint, sexaginta dies de iuuucla sibi penitencia misericorditer relaxamus. Datum Leodi, VIII. idus Octobris, pontificatus domini Innocentii pape III. anno decimo., F. KOVAČIČ 1914, p. 113

"J. ZAHN 1879a, p. 11, / leu successit frater Hermannus Saxo / / J. ZAHN 1903, p. 182, F. KOVAČIČ 1914, p. 356

"J. ZAHN 1879a, p. 11 np 25 uauja, da se Hermannus Saxo pojavlja leta 1252 v listini kot frater Wluingi de Cilie in menali no bi bila in uaujaueje Hermann in Saxa, skupaj v povezavi z njegovimi listinami, dokaz za to, da se Saxa v listini Ceha uueh, kar je nespmu, Saksmu, kar pa ni dokumentarna z listinami, F. KOVAČIČ 1914, p. 356 in np 4

"J. ZAHN 1879a, p. 11, / el huc frater Otto de Vg (? Vcz ?), et illi frater Jacobus de Caruola, postea frater Hieroldus, postea frater Alex(hus), post(en) frater Conradus de Straulingen, post(en) frater Basilius / J. Zahu uauja, da je Jacobus de Caruola v listinah izpricu ukrag leta 1250 in bi ga lahko huj gntovaj postavili v čas ukrag leta 1255, p. 11 np 26, F. KOVAČIČ 1914, p. 356

* F. RAISP 1858, p. 109, J. ZAHN 1879a, p. 6, notica *Bulla Philippi archiepiscopi Salisburgensis supralaudati de anno 1254 data Frisaci pro indulgentiis*, op. cit., p. 10 ponemvnavedba aadškofa Filipa v samostanski kroniki kot dobrotnika snamstina: *Illustris etiam dominus Vricus bone memorie dux Carinthie, et frater suus dominus Philippus quondam in Saltzburg archiepiscopus, nunc vero in patriarchatu Aquilegensis electus, multe deuotionis affectu nostrum ordinem complectentes, multa et magna fratribus beneficia impenderunt*: J. JANISCH 1885, p. 460s, J. ZAHN 1903, p. 204s, št. 134, 1254, 25. januar, Breže. Philippus dei gratia Salzpvrgensis ecclesie electus et sedis apostolice legatus. Viris religiosus dilectis in Christo priori et conuentui fratrum Predicatorum Petouliensium salutem et sinceram in Domino caritatem. Ille mirabilis regis eterni filius, qui de secreto patris in publicum descendit ad seruos, cum iunioribus conuersatus in terris, prius quam nostre mortalitatis cyrographum sanguine proprio cancellaret, uerbum suum commisit in uinculum per discipulos suos predicari, et ecce in hora quasi iam uidecimus ordo uester tamquam luminare maius a Domino prelectum per sancte predicationis doctrinam et Christiane fidei documentum cunctos orbis angulos illustrauit. Nos siquidem qui, dum ista nos temporalia detinent, diuina cooperante gratia spiritalia disponimus coram oculis nostris exponere, dum sollicita mente reuoluimus, quantum fratres uestri ordines, qui se in peruersis nationibus et populis ignotis pro Christi nomine uelud oues in medio luporum exponunt, uinculalem ecclesiam indeficientis fulgoris radio decorarint in hiis, que animarum salutem respiciunt, dignum opinamur, quantum cum ideo possumus, annuere uolls uestris. Hinc est, quod de uestra circumspectione plenius confisi in Domino presentium uobis lenore concedimus, ut per totam nostram dyoccesim predicare, confessiones audire, confessos absolueret et penitentiam ipsis inungere ualeatis. Ut autem ad audiendum uerbum dei attentius fidelium deuotio propensius (excitetur) concedimus, (quatinus in precipuis) solemnitatibus xxx dierum indulgentiam omnibus ad predicationem uestram accedentibus (et professis), in minoribus uero festis cum diebus dominicis xx aut x, prout deuotio auilorum exegerit, de iniuncta sibi penitencia poteritis relaxare. Ne autem huic nostre concessioni quisquam temerarie contraire presumat, sigilli nostri munimine presentium paginam dignum duximus roborandam, monentes nihilominus et mandantes omnibus nostre dyocesis prelati et plebanis, quatinus fratres Petouenses ordinis Predicatorum, cum ad ipsos inclinauerint, caritative excipiant et pertractent. Siquis uero contrarius ipsis fuerit in predictis, indignationem nostram (se nouerit grauellet) incursum. Insuper sententias excommunicationis ab aliquo prelatorum contra huius modi priuilegium in suos subditos latis, fruotas (et nullas) decernimus non tenere. Datum in Frisacho, VIII. kalendas Februarii, anno Domini M.C.C.LXIII.; F. KOVAČIČ 1914, p. 9; J. MLINARIČ 1989, p. 56

* F. KOVAČIČ 1914, p. 114, F. STELE 1933, p. 164s

* J. ZAHN 1903, p. 244, št. 166, 1255, 25. januar, Breže: Philippus dei gratia Salisburgensis electus, apostolice sedis legatus. Dilectis in Christo fratribus priori et conuentui fratrum ordinis Predicatorum in Petoula salutem in Domino sempiternam. Cum ex iniuncta nobis pastoralis officii cura per uigili iustis petitionibus paternum accomodare debeamus assensum, nos uestris deuotis supplicationibus inclinati uobis concedimus, ut ecclesiam uestram cum uobis unum fuerit, per aliquem episcopum nobis suffraganeum, cuius copiam tunc commodius habere poteritis, dedicari faciat. Omnibus insuper uere penitentibus, qui ad ipsius ecclesie consecrationem deuote accesserint, quadraginta dies criminalium, et annum unum de iniuncta sibi penitencia misericorditer relaxamus, decernentes gratiam hanc ab ipsa die dedicationis per continuos septem dies, deinceps uero in annuario per annos singulos in perpetuum ualidam. Approbamus nihilominus et confirmamus gratias et indulgentias a confratribus episcopis nostre prouincie iam habitas, et usque ad illud tempus obtinendas, ita tamen, quod ratio preuia et discretio preambula modum et ordinem huiusmodi non excedat. Datum apud Frisachum, anno Domini M.C.C.LV, octauo kalendas Februarii.; F. KOVAČIČ 1914, p. 113, F. STELE 1933, p. 164s

* F. KOVAČIČ 1914, p. 4

* op. cit., p. 4s, Kovačič citra Parapat v *Letopisu Matice Slov* 1874, 182

* op. cit., p. 8

* op. cit., p. 5, Kovačič citra listino št. 834, ŠDA, F. KOVAČIČ 1928, p. 130

* F. KOVAČIČ 1914, p. 5

* J. ZAHN 1879a, p. 12s; II. PIRCHEGGER 1951, p. 11; J. CURK 1974, p. 240

* J. ZAHN 1879a, p. 11; / post quem frater Henricus de Gurkh qui fuit prior anno Domini 1272.; F. KOVAČIČ 1914, p. 356

* F. KOVAČIČ 1914, p. 5

* A. MUCHAR 1850, p. 402s, F. KOVAČIČ 1914, p. 356

* F. KOVAČIČ 1913, p. 60s, Kovačič citra listino št. 1411, ŠDA; I. in J. CURK 1970, p. 72, J. CURK 1974, p. 241

* F. KOVAČIČ 1914, p. 114, Kovačič citra listino št. 1413, ŠDA; I. in J. CURK 1970, p. 72

* A. MUCHAR 1859, p. 91

* F. KOVAČIČ 1914, p. 114, J. CURK 1969, p. 170; I. in J. CURK 1970, p. 72s; J. CURK 1974, pp. 233, 243, J. CURK 1989, p. 238, J. CURK 1993, p. 134

* F. KOVAČIČ 1914, p. 114, Kovačič citra listino št. 1649, ŠDA, F. KOVAČIČ 1928,

p. 131, F. STELE 1933, p. 164

* F. KOVAČIČ 1928, p. 130

* A. MUCHAR 1859, p. 212, F. KOVAČIČ 1914, p. 356

* F. KOVAČIČ 1913, p. 61, Kovačič citra listino št. 1920b, ŠDA

* op. cit., p. 62

* F. KOVAČIČ 1914, p. 250

* F. RAISP 1858, p. 109

* J. MLINARIČ 1989, p. 61s, 1335, oktober 16, Mlinarič citra ZAP, FKS, šk. 29, mapa 79, sv. 240, št. 275, str. 33

* F. KOVAČIČ 1913, p. 62, Kovačič omenja, da se prior Jurij amenja v letih 1332 in 1337, za pri tem citra listino št. 2110d, ŠDA, vendar ne navaja, katero leta ima s tem v mislih (cf. F. KOVAČIČ 1914, p. 356 in op. 7)

* F. KOVAČIČ 1913, p. 62s in op. 1

* F. KOVAČIČ 1914, p. 356s, Kovačič citra Grožen, I, 457

* F. KOVAČIČ 1913, p. 63 in op. 2

* F. KOVAČIČ 1928, p. 224s, J. MLINARIČ 1989, p. 57

- ⁸⁰ A. MUCHAR 1859, p. 340s; F. KOVAČIČ 1914, pp. 250, 357; F. KOS 1920 - 1921, p. 12, Kos citra R. 24 (DA Dunaj), 1357, nov 30
- ⁸¹ F. KOS 1920 - 1921, p. 12; Kos citra R. 24 (DA Dunaj), 1361, maj 28
- ⁸² F. KOVAČIČ 1913, p. 62 in np 3
- ⁸³ F. KOVAČIČ 1914, p. 357 in np 3
- ⁸⁴ op. cit., p. 250 in np 4
- ⁸⁵ F. KOVAČIČ 1913, p. 63 in np. 3
- ⁸⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 250s in op. 2
- ⁸⁷ op. cit., p. 357
- ⁸⁸ F. KOVAČIČ 1913, p. 64 in np 4
- ⁸⁹ np. cit., p. 65
- ⁹⁰ op. cit., pp. 59, 65s, F. KOVAČIČ 1928, p. 133, H. PIRCHEGGER 1951, p. 22s, A. KLASINC 1975, pp. 26 - 28 in op. 3, J. MLINARIČ 1989, pp. 56, 58, 59s, 60s, 67, 69
- ⁹¹ F. KOVAČIČ 1914, p. 251
- ⁹² op. cit., p. 251 in op. 4
- ⁹³ F. KOVAČIČ 1913, p. 63
- ⁹⁴ np. cit., p. 63
- ⁹⁵ ibid
- ⁹⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 251 in np 4
- ⁹⁷ np. cit., p. 357, Kovačič citra listino št. 1683a, ŠDA
- ⁹⁸ F. KOVAČIČ 1913, p. 63s; Kovačič citra listino št. 4724s, ŠDA, F. KOVAČIČ 1914, p. 357s
- ⁹⁹ F. KOVAČIČ 1914, p. 251 in np 6
- ¹⁰⁰ F. KOVAČIČ 1913, p. 64 in np 2
- ¹⁰¹ np. cit., p. 64
- ¹⁰² A. MUCHAR 1864, p. 235
- ¹⁰³ np. cit., p. 235, F. KOVAČIČ 1913, p. 64, Kovačič citra listino št. 5448, ŠDA
- ¹⁰⁴ F. KOVAČIČ 1914, p. 358
- ¹⁰⁵ F. STELE 1933, p. 177, I. in J. CURK 1970, p. 74
- ¹⁰⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 134
- ¹⁰⁷ F. KOVAČIČ 1913, p. 65s, F. KOVAČIČ 1928, p. 133, A. KLASINC 1975, p. 28, J. MLINARIČ 1989, pp. 59s, 67
- ¹⁰⁸ H. PIRCHEGGER 1951, p. 28
- ¹⁰⁹ F. KOVAČIČ 1914, p. 358 in np 3
- ¹¹⁰ J. ZAHN 1879a, pp. 16, 17 - 19, A. MELL 1893, pp. 38 - 40, F. KOVAČIČ 1913, pp. 60, 97; F. STELE 1933, p. 178, A. KLASINC 1975, p. 28 in np 4, J. MLINARIČ 1989, p. 67
- ¹¹¹ J. ZAHN 1879a, p. 16s, F. KOVAČIČ 1913, pp. 60, 62; F. STELE 1933, p. 178
- ¹¹² F. KOVAČIČ 1913, p. 97
- ¹¹³ op. cit., p. 67 in np 1, A. KLASINC 1975, p. 28s; J. MLINARIČ 1989, p. 68s, Mlinarič citra ruk. 3793, str. 45, preps v ruk. 2506 str. 69s, SOA
- ¹¹⁴ J. MLINARIČ 1989, p. 72, Mlinarič citra ruk. perg. listino (št. 320) v PAM., Viri 3, št. 118, p. 43 ter navaja, da je Kovačič (cf. F. KOVAČIČ 1927, p. 167) napačno datiral v 1427
- ¹¹⁵ F. KRONES 1871, p. 33 in 49, F. KOS 1920 - 1921, p. 12, Kos citra R. 24 (DA Dunaj), 1448, okt. 7
- ¹¹⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 114
- ¹¹⁷ np. cit., p. 251s
- ¹¹⁸ A. MUCHAR 1864, p. 351, F. KOVAČIČ 1914, p. 358
- ¹¹⁹ F. KOVAČIČ 1913, p. 98 in np 1
- ¹²⁰ np. cit., p. 98 in op. 2
- ¹²¹ F. KOVAČIČ 1914, p. 252
- ¹²² A. KLASINC 1975, p. 28, J. MLINARIČ 1989, p. 57
- ¹²³ J. ZAHN 1879a, pp. 16, 18 - 24, F. KOVAČIČ 1913, p. 60, F. STELE 1933, p. 178
- ¹²⁴ F. KOVAČIČ 1913, p. 67 in np. 2
- ¹²⁵ F. KOVAČIČ 1914, p. 116
- ¹²⁶ np. cit., p. 252
- ¹²⁷ np. cit., p. 358
- ¹²⁸ F. KOVAČIČ 1914, p. 114s in np. 3, Georgius, Dei gratia Episcopus Seccoviensis. Vniuersis et singulis Christi fidelibus, ad quos praesentes litterae pervenerint, salutem in eo, qui omnium vera salus existit. Et si domus Domini, quae pro diuino cultu principaliter instituta nescuntur, sua sanctificationis virtute pro iustis pœnitentium votis dignae exauditionis gratia generaliter refulgeant, illas tamen donis spiritualis munificentiæ specialiter insigniri exposcit et religionis favor, et populi devotio Christiane fidellum frequentia iuibi quotidiana. Cupientes itaque ut ecclesia beatae Mariae Virginis in monasterio fratrum Praedicatorum ordinis S. Domini Petoviae diocesis Salisburgensis, hodie per nos reconciliata, praemissorum respectu, congruis honoribus frequentetur, ut etiam diuinus cultus per augmentum fratrum, Deo ibidem devote ferventium, eo propensius fidelium subsidis augeatur; omnibus vere poenitentibus, confessis, et contritis, qui in festiuitatibus infra scriptis, videlicet: Natiuitatis Oomni, sanctorumque Stephani Protomartyris, Iohannis Evangelistae, et lunocentium, Circumcisionis, Epiphaniae, Coenae Oomni, Pasceves, Sabbato sancto, et die Paschae, Ascensionis Domini, Pentecostes, Trinitatis, Corporis Christi, nec non in singulis festiuitatibus gloriosissimae Virginis Mariae, et sanctorum Michaelis Archangeli, Joannis Baptistae, Petri, Pauli atque Andreae et aliorum Apostolorum, Lavrentii, Georgii, Petri novi mart., Nicolai et Martini Pontificum, Leonarii, Domini, et Thomae de Aquino Confessorum; nec non sanctorum Catharinae, Margaritae, Dorotheae Virginum et Martyrum, sanctaeque Annae Matris Mariae, in festo omnium Sanctorum, nec non in patrocinii ac festis dedicationis eiusdem ecclesiae, capellarumque et altarium eius, ipsarumque festiuitatum octavis, eandem ecclesiam gratia devotionis accesserint; seu qui pro fabrica, luminariis, ornamentis, aut aliis necessitatibus eidem ecclesiae, sive Iratribus inibi degentibus et in regulari observantia, communiabiliusque vita Oeo vota persolventibus, pro sustentatione eorumdem manus porrexerint adlucris; nec non et his, qui iul pulsantiam ibidem serotinam in honorem ipsius gloriosissimae Patrouae, flexis genibus ter angelicam Salutationem devote dixerint toties quoties, de Omnipotentis Dei misericordia et Sanctorum eius cœnisi suffragiis, quadraginta dies indulgentiarum de iniunctis eis poenitentibus in Domino

miseri corditer elargimur perpetua temporibus duraturas harum testimento literarum. Datum Petovlae die martis, octava mensis May anno Dni millesimo quadringentesimo quinquagesimo tertio., F. STELE 1933, p. 164, J. CURK 1969, p. 170, I. in J. CURK 1970, p. 74, J. CURK 1974, p. 233

¹¹¹ F. KOVAČIČ 1914, p. 115

¹¹² *op. cit.*, p. 252

¹¹³ F. KOVAČIČ 1913, p. 98

¹¹⁴ F. KOVAČIČ 1914, pp. 116, 252

¹¹⁵ F. KOVAČIČ 1913, p. 99

¹¹⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 116, F. KOS 1920 - 1921, p. 12, *Kus citra R. 2* (DA Dunaj), 1455, sept. 21, F. STELE 1933, p. 177, E. CEVC 1963, p. 164s, I. in J. CURK 1970, p. 74, S. ŠTEFANAC 1995, p. 66

¹¹⁷ F. KOVAČIČ 1914, p. 252

¹¹⁸ *op. cit.*, p. 116

¹¹⁹ *op. cit.*, p. 358

¹²⁰ F. KOVAČIČ 1913, p. 98, F. KOVAČIČ 1914, p. 252

¹²¹ F. KOS 1920 - 1921, p. 12, *Kus citra R. 2* (DA Dunaj), 1459, julij 30, če ne gre za isto ustanovo kot pod opombo 143 (*op. avt.*)

¹²² F. KOVAČIČ 1913, p. 98

¹²³ *op. cit.*, p. 98 in *op. 3*, F. KOVAČIČ 1914, p. 252s

¹²⁴ F. KOVAČIČ 1913, p. 98 in *op. 4*

¹²⁵ A. MUCHAR 1867, p. 22, F. KOVAČIČ 1913, p. 68 in *op. 1*; A. KLASINC 1975, p. 29ss; J. MLINARIČ 1989, pp. 59s, 69ss in *op. 132*

¹²⁶ F. KOVAČIČ 1914, p. 253

¹²⁷ *op. cit.*, p. 358

¹²⁸ J. MLINARIČ 1989, p. 82, Mlinarič citra. ZAP, FKS, šk. 29, mapa 79, sr. 240, str. 32, 1463, Dunajsko Novo mesto

¹²⁹ F. KOVAČIČ 1913, p. 97

¹³⁰ *op. cit.*, p. 97, cf. F. KOVAČIČ 1914, p. 358, prior Maksimilijan se omenja v letih 1465 - 1468

¹³¹ F. KOVAČIČ 1913, p. 67 in *op. 3*, cf. A. MUCHAR 1867, p. 22, Muchar oavaja samo datum brez letnice, *op. avt.*

¹³² F. KOVAČIČ 1914, p. 253

¹³³ *op. cit.*, p. 253

¹³⁴ J. LOSERTH 1906, pp. 12s, 25 - 27, 77 - 85

¹³⁵ F. KOVAČIČ 1913, p. 97

¹³⁶ *op. cit.*, p. 97

¹³⁷ A. MUCHAR 1867, p. 47, F. KOVAČIČ 1913, p. 98

¹³⁸ F. KOVAČIČ 1914, p. 115

¹³⁹ *op. cit.*, p. 253 in *op. 5*; J. MLINARIČ 1989, p. 73s

¹⁴⁰ J. MLINARIČ 1989, p. 74, Mlinarič citra orig. listina št. 7222b v ŠDA

¹⁴¹ F. KOVAČIČ 1913, p. 99

¹⁴² F. KOVAČIČ 1914, p. 115

¹⁴³ F. KOVAČIČ 1913, p. 105

¹⁴⁴ F. KOVAČIČ 1914, p. 115

¹⁴⁵ *op. cit.*, p. 116

¹⁴⁶ *op. cit.*, p. 127

¹⁴⁷ *op. cit.*, p. 127

¹⁴⁸ F. KOVAČIČ 1913, p. 99, F. KOVAČIČ 1914, p. 358

¹⁴⁹ F. KOVAČIČ 1914, p. 254

¹⁵⁰ *op. cit.*, p. 358

¹⁵¹ F. KOVAČIČ 1913, p. 99

¹⁵² *op. cit.*, p. 99s in *op. 1*, F. KOVAČIČ 1914, p. 254

¹⁵³ J. MLINARIČ 1989, p. 72s, Mlinarič navaja orig. perg. listina št. 171 v PAM in *Viri 3*, št. 224, p. 76s

¹⁵⁴ F. KOVAČIČ 1913, p. 105

¹⁵⁵ *op. cit.*, p. 67; A. KLASINC 1975, p. 30

¹⁵⁶ F. KOVAČIČ 1913, p. 99

¹⁵⁷ F. KOVAČIČ 1914, p. 254

¹⁵⁸ *op. cit.*, p. 358

¹⁵⁹ *ibid.*

¹⁶⁰ F. KOVAČIČ 1913, p. 67, A. KLASINC 1975, p. 30

¹⁶¹ F. KOVAČIČ 1913, p. 99

¹⁶² *op. cit.*, p. 97

¹⁶³ F. KOVAČIČ 1914, p. 254

¹⁶⁴ *op. cit.*, p. 254

¹⁶⁵ *op. cit.*, p. 358

¹⁶⁶ *op. cit.*, p. 67, A. KLASINC 1975, p. 30

¹⁶⁷ cf. *op. 189*

¹⁶⁸ F. KOVAČIČ 1914, p. 254s

¹⁶⁹ *op. cit.*, p. 255

¹⁷⁰ in tem gley *op. 3* v poglavju o Začetkih; cf. tam podrobneje citirano literaturo

¹⁷¹ J. ZAPP 1879a, p. 8; H. PIRCHEGGER 1902 - 1903, p. 15s, I. in J. CURK 1970, p. 76

¹⁷² I. in J. CURK 1970, p. 76

¹⁷³ F. BAŠ 1933, pp. 95, 97s, I. in J. CURK 1970, pp. 72, 78, 79; J. CURK 1975, pp. 184, 185s., 187, 189, 191, J. CURK 1991, pp. 30, 43, 112s

¹⁷⁴ B. SARIA 1933, pp. 119 - 123; B. SARIA 1936, p. 39; I. MIKL 1962, pp. 212 - 218; M. VOMER-GOJKOVIČ in N. KOLAR 1993, pp. 40, 55, 73 (cf. tam citirano literaturo)

¹⁷⁵ I. MIKL-CURK 1985, p. 401

¹⁷⁶ *op. cit.*, p. 401

¹⁷⁷ B. SARIA 1933, p. 123 in *op. 2*

¹⁷⁸ *op. cit.*, p. 123

- ²⁰² ibid
²⁰³ ibid
²⁰⁴ ibid
²⁰⁵ up cit., pp 120 - 122
²⁰⁶ up cit., p 122
²⁰⁷ I. MIKL 1962, pp 214ss in up 3 (cf tani citirani literaturi), 214 (za napis)
²⁰⁸ up cit., pp 214 - 216
²⁰⁹ up cit., p 216s
²¹⁰ up cit., p 217
²¹¹ J. CURK 1991, p 15
²¹² up cit., p 16
²¹³ up cit., p 41
²¹⁴ up cit., pp 42s, 114, načrt p 205
²¹⁵ Za obdobje 17. stoletja se v literaturi omenjajo trije uradni načrti mesta Ptuja. Kat prvi se omenja Montecuccoljev načrt (maršal Montecuccoli je bil vrhovni poveljnik avstrijske vojske, cf J. CURK 1962, p 235). Montecuccoljev načrt objavi F. Baš, kjer je datiran s letom 1663 (cf F. BAŠ 1933, p. 1031. Na esnevi tega načrta A. Romec meni, da je imela prvotna gotška miniritska cerkev triladjsko zasnovno, z dvema vrstama štirh stebrov, ki so nosili obak (cf A. REMEC 1933, p 189s). To Romecovi minirije je izpodbijal F. Stele, ko je zapisal, da Montecuccoljev načrt obnove ptujskega mestnega obzidja iz leta 1663, ki prikazuje ptujsko miniritsko cerkev kot z mrežastimi oboki popolnoma preprečeno stavbo, na isti obzidju pa prikazuje tudi ptujsko dominikansko in prištjsko cerkev, drži le za prošjsko cerkev, za cerkvi obeh beraških redov pa ne drži (cf F. STELE 1969, p. 130s). Ob tem pa Stele meni, da ako bi načrt vzeli resno, bi miniritska cerkev ne imela triladjske zasnovne, temveč kvečjemu dviladjsko zasnovno s križnimi oboki (up cit., p. 131).
²¹⁶ Montecuccoljev načrt objavi tudi J. Curk (cf J. CURK 1962, p. 237), zanj pa zapiše, da je iz leta 1657 (up cit., pp 233, 235). O načrtu pa J. Curk zapiše, da je vrhovni poveljnik avstrijske vojske, maršal Montecuccoli, zapovedal svojim inženirjem, katere je vodil Martin Stier, da izdelajo utrditvene predloge za razne območje trdnjave in mesta, med njimi tudi za Ptuj. Tako nam Erster Abriss von Pettaw kaže, kakšen je bil Ptuj kot trdnjava (up cit., p. 235).
²¹⁷ Izris Montecuccoljevega načrta višee v načrt mrstn Ptujn šr H. Pirchegger (cf H. PIRCHEGGER 1962, p. 66 in up 1; v opombi Pirchegger navaja, da je načrt iz ŠDAI, pozneje pa njegov načrt prevzame še B. Saria (cf B. SARIA 1965, p. 25, op. cit., p. 20 up 55, tukaj Saria navaja, da se Stierov načrt nahaja v Nationalbibliothek Wien, cod. 9225).
²¹⁸ Pozneje zasledimo še večkratno umembo Stierovega načrta iz leta 1657: cf I. in J. CURK 1970, p. 106s; J. CURK 1974, pp 245, 255 - 257, 262; J. CURK 1976, p. 196 (tukaj J. Curk zapiše v okviru citirane literature, da se načrt mestnih utrd in mg. Martina Stiera iz leta 1657 nahaja v Vojnem arhivu Dunaj, J. CURK 1976, p. 52 in J. CURK 1989, p. 242
²¹⁹ Načrt Martina Stiera iz leta 1660 pa objavi tudi Kurt Moerz (cf K. MORZ 1986, p. 352, tukaj navaja K. Moerz, da se načrt nahaja v Oesterr. Nationalbibliothek Wien, cod. 8608), ko objavi stvarno stanje (up cit., p. 352, kat. št. 14/29) in pa predlog sprememb (up cit., p. 352s, kat. št. 14/30).
²²⁰ Najnovejša objava načrtov Martina Stiera je iz leta 1992 (cf M. CIGLENEČKI 1992, p. 33s). Objavljeni so trije načrti, ki prikazujejo pisnutek stanja iz leta 1657, nerealiziran načrt za delno modernizacijo ptujskih grnjskih in mestnih utrd in pa nerealiziran načrt za popolno modernizacijo ptujskih grnjskih in mestnih utrd. M. Ciglenečki navaja, da originalni načrt, ki ga je narisal M. Stier in ki prikazuje pisnutek stanja ptujskih utrd leta 1657, hrani Generallandsarchiv Karlsruhe (up cit., p. 33 up 8 in p. 35 up. 19), kopje pa hrani ŠDA v Gradcu (up cit., p. 33 up. 9). M. Ciglenečki naveda tudi, da je Stierov načrt, kot so dokazali že raziskovalci ptujске samostanske arhitekture, v več pogledih nezanesljiv, pomanjkljiv in površen.
²²¹ To, da je načrt Martina Stiera iz leta 1657 dokumentačjsko niany uporaben, ugotovi že J. Curk (cf J. CURK 1976, p. 52 in J. CURK 1989, p. 242). J. Curk ugotavlja, da je dasti bolj vrednostnej načrt iz leta 1644, ki ga je napravil mg. Tobias Kreitzaller (cf J. CURK 1976, p. 52 in J. CURK 1989, p. 242). Kreitzallerjev načrt omenja J. Curk že leta 1974 (cf J. CURK 1974, p. 261s), ko zapiše, da je skrajno enak Stierovemu načrtu iz leta 1657 (up cit., p. 262). Za Kreitzallerjev načrt J. Curk navaja, da se nahaja v Vojnem arhivu Dunaj (up cit., p. 261 in J. CURK 1976, p. 196), ga pa tudi objavi (glej J. CURK 1989, p. 242).
²²² mikromegativ, ZAP. Utrjevanje mesta, št. 183/7
²²³ F. KOVAČIČ 1914, pp 120, 362, I. in J. CURK 1970, p. 112, J. CURK 1974, p. 242
²²⁴ F. KOVAČIČ 1914, p. 113
²²⁵ prijazni opazirni prof. dr. J. Hnilerja, np. avt.
²²⁶ B. VNUK 1996, pp. 39 - 104, cf tani podrobneje citirani literaturi
²²⁷ up cit., pp 74 - 79, cf tani citirani literaturi glede kript
²²⁸ J. CURK 1962, pp. 238 - 242, posebej tam tudi bibliografija o ptujskih vedutah, M. CIGLENEČKI 1989, kat. št. 1 - 4; posebej tam tudi bibliografija o ptujskih vedutah
²²⁹ J. CURK 1962, p. 242; M. CIGLENEČKI 1989, kat. št. 7
²³⁰ J. CURK 1962, p. 243s, M. CIGLENEČKI 1989, kat. št.
²³¹ F. KOVAČIČ 1914, p. 118, J. CURK 1969, p. 170, I. in J. CURK 1970, p. 113
²³² F. KOVAČIČ 1914, p. 363

SEZNAM UPORABLJENE LITERATURE Z OKRAJŠAVAMI

- F. BAŠ 1933
 Franjo Baš, Historično-geografski razvoj Ptuja, ČZN, XXVIII, 1933, pp. 83 - 113
 F. BAŠ 1950
 Franjo Baš, Mali grad v Ptuj, ZČ, IV, 1950 [1987], pp. 127 - 150
 G. BEDOUELLE 1990
 Guy Bedouelle: *Dominik ili dar riječi*, Zagreb 1990

E. CEVC 1963

Emilijan Cevc: *Srednjeveška plastika na Slovenskem: od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja*, Ljubljana 1963

M. CIGLENEČKI 1989

Marjeta Ciglenečki: *Ptuj na starih vedutah. Ponatis kataloga iz leta 1983*, Varaždin 1989

M. CIGLENEČKI 1992

Marjeta Ciglenečki, Ptuj - utrdba v obrambi pred Turki, *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*, Ptuj 1992, Krnč 1992, pp. 31 - 36, /rk./

M. CIGLENEČKI 1995

Marjeta Ciglenečki: *Ptuj*, Maribor 1995

I. in J. CURK 1970

Iva in Jože Curk: *Ptuj*, Ljubljana 1970

J. CURK 1962

Jože Curk, Razvoj ptujске mestne vedute, *Ptujski zbornik, II*, 1962, pp. 231 - 252

J. CURK 1969

Jože Curk, Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, *Ptujski zbornik, III*, 1969, pp. 166 - 183

J. CURK 1974

Jože Curk, Poročilo o kulturnozgodovinskem delu in raziskavah v Pokrajinskem muzeju Ptuj za leta 1970 - 1974, *ČZN, n. v.*, 10, 1974, pp. 227 - 266

J. CURK 1975

Jože Curk, O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora, *ČZN, n. v.*, 11, 1975, pp. 183 - 212

J. CURK 1976

Jože Curk, Prošijska cerkev in minoritski samostan v Ptuj, *ČZN, n. v.*, 12, 1976, p. 31 - 66

J. CURK 1989

Jože Curk, Gradbeno-zgodovinski oris samostana in cerkve, *Minoritski samostan na Ptuj 1239 - 1989*, Ptuj - Celje 1989, pp. 233 - 262

J. CURK 1991

Jože Curk: *Trgi in mesta na Slovenskem Štajerskem. Urbano-zgodovinski oris do začetka 20. stoletja*, Maribor 1991

J. CURK 1993

Jože Curk, O samostanih in samostanski arhitekturi po letu 1200 na slovenskem Štajerskem, *ČZN, n. v.*, 29/2, 1993, pp. 131 - 163

R. K. DONIN 1935

Richard Kurt Donin: *Die Bettelordenskirchen in Österreich. Zur Entwicklungsgeschichte der österreichischen Gotik*, Baden bei Wien 1935

J. GRUDEN 1992

Josip Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje 1992 [ponatis 1. izdaje izšle v 6 zvezkih 1910 - 1916]

J. JANISCH 1885

Joseph Janisch: *Topographisch - statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen, II*, Graz 1885

A. KLASINC 1969

Anton Klasinc, Arhiv mesta Ptuja, *Ptujski zbornik, III*, 1969, pp. 50 - 82

A. KLASINC 1975

Anton Klasinc, Haloze v boju za staro pravdo. Ob obletnici slovenskih kmečkih uporov, *Ptujski zbornik, IV*, 1975, pp. 25 - 57

F. KOS 1920 - 1921

Franc Kos, Doneski za krajevne kronike, *ČZN, XVI*, 1920 - 1921, pp. 1 - 13

F. KOVAČIČ 1913

Fran Kovačič, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, *ČZN, X*, 1913, pp. 59 - 120

F. KOVAČIČ 1914

Fran Kovačič, Dominikanski samostan v Ptuj, *Voditelj v bogoslovnih vedah, 17*, 1914, pp. 1 - 17, 111 - 142, 240 - 256, 355 - 371

F. KOVAČIČ 1927

Fran Kovačič, K starejši zgodovini minoritskega samostana v Ptuj, *ČZN, XXII*, 1927, pp. 149 - 168

F. KOVAČIČ 1928

Fran Kovačič: *Zgodovina lavantinske škofije*, Maribor 1928

F. KRONES 1871

Franz Krones, Die zeitgenössischen Quellen zur Geschichte der Grafen von Cilli mit Einschluß der sogenannten "Cillier Chronik" (1341 - 1456), *BstG, VIII*, Graz 1871, pp. 3 - 120

J. LOSERTH 1906

Joh. Loserth, Das Archiv des Hauses Stubenberg, *BstG, n. v.*, III, Graz 1906, pp. 12 - 13, 25 - 27, 77 - 85

A. MELL 1893

Anton Mell, Die mittelalterlichen Urbare und urbarialen Aufzeichnungen in Steiermark als Quellen steirischer Wirtschaftsgeschichte, *BstG*, XXV, 1893, pp. 3 - 84

I. MIKL 1962

Iva Mikl, Poetovijski četrti mitrej, *Ptujski zbornik*, II, 1962, pp. 212 - 218

I. MIKL-CURK 1985

Iva Mikl-Curk, Arheologija zadnjih desetletij - o posebnostih Rimskega Ptuja, *Ptujski zbornik*, 5, 1985, pp. 399 - 401

J. MLINARIČ 1989

Jože Mlinarič, Zgodovina samostana od ustanovitve do 1800, *Minoritski samostan na Ptuj* 1239 - 1989, Ptuj - Celje 1989, pp. 47 - 148

K. MÖRZ 1986

Kurt Mörz, Entwicklung des Festungsbaues vom Beginn des 14. bis zum Ende des 17. Jh.s, *Die Steiermark. Brücke und Bollwerk*, Schloss Herberstein bei Stubenberg, 3. Mai bis 26. Oktober 1986, Graz 1986, pp. 348 - 357, / r.k./

A. MUCHAR 1846

Anton Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, III, Grätz 1846

A. MUCHAR 1850

Anton Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, V, Graz 1850

A. MUCHAR 1859

Anton Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VI, Graz 1859

A. MUCHAR 1864

Anton Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VII, Graz 1864

A. MUCHAR 1867

Anton Muchar: *Geschichte des Herzogthums Steiermark*, VIII, Graz 1867

H. PIRCHEGGER 1902 - 1903

Hans Pirchegger, Die Geschichte Pettaus im Mittelalter I, XXXIV. Jahresbericht d. K. F. J. Gymnasiums Pettau, 1902 - 1903, pp. 3 - 22

H. PIRCHEGGER 1951

Hans Pirchegger, Die Herren von Pettau, *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark*, XLII, 1951, pp. 3 - 36

H. PIRCHEGGER 1962

Hans Pirchegger: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*, München 1962

F. RAISP 1858

Ferdinand Raisp: *Pettau: Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung: topografisch - historisch geschildert*, Graz 1858

A. REMEC 1933

Aležij Remec, K zgodovini prezidave minoritske cerkve in samostana v Ptuj ob koncu 17. stoletja, *ČZN*, XXVIII, 1933, pp. 189 - 198

B. SARIA 1933

Balduin Saria, Nova raziskovanja po stari Poetoviji. 1. Izkopavanja na prostoru nekdanjega dominikanskega samostana, *ČZN*, XXVIII, 1933, pp. 119 - 123

B. SARIA 1936

J. Klemenc in B. Saria: *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj*, Beograd - Zagreb 1936

B. SARIA 1965

Balduin Saria, Pettau. Entstehung und Entwicklung einer Siedlung im deutsch-slowenischen Grenzraum, *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark, Sonderband 10*, Graz 1965

F. STELE 1933

France Stele, K stavbni zgodovini dominikanskega samostana v Ptuj, *ČZN*, XXVIII, 1933, pp. 161 - 189

F. STELE 1969

France Stele, Gotsko stensko slikarstvo v Ptuj in minoritska cerkev, *Ptujski zbornik*, III, 1969, pp. 120 - 135

I. STOPAR 1990

Ivan Stopar: *Grayske stavbe v vzhodni Sloveniji. Območje Maribora in Ptuja*, Ljubljana 1990

S. ŠTEFANAC 1995

Samo Štefanac, Arhitektura 14. stoletja in časa okoli 1400, *Gotika v Sloveniji*, Ljubljana, Ljubljana 1995, pp. 50 - 67, / r.k./

B. VNUK 1996

Branko Vnuk: *Stavbnozgodovinski razvoj nekdanjega dominikanskega samostana na Ptuj v srednjem veku, 1230 - 1500*, (Diplomska naloga, tipkopis), Ljubljana 1996

M. VOMER-GOJKOVIČ - N. KOLAR 1993

Mojca Vomer-Gojkovič in Nataša Kolar: *Archaeologia Poetovionensis. Stara in nova arheološka spoznanja*, Kranj 1993

J. ZAHN 1879a

Joseph von Zahn, Ueber die Anfänge und den älteren Besitz des Dominikanerklosters zu Pettau, *BstG, XVI*, 1879, pp. 3 - 24

J. ZAHN 1879b

Joseph von Zahn: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, II*, Graz 1879

J. ZAHN 1903

Joseph von Zahn: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark, III*, Graz 1903

BAUGESCHICHTLICHE ENTWICKLUNG DES EHEMALIGEN DOMINIKANERKLOSTERS IN PTUJ IM MITTELALTER (1230 - 1500)

Zusammenfassung

Im Beitrag, der wegen seines großen Umfangs und der Bedeutung der Thematik in Fortsetzungen erscheinen wird, wird die baugeschichtliche Entwicklung des ehemaligen Dominikanerklosters im Mittelalter behandelt, für die Veröffentlichung liegt aber auch die neuzeitliche Entwicklung des Klosterkomplexes bereit. Der Beitrag ist eigentlich die für die Veröffentlichung bearbeitete und erweiterte Diplomarbeit unter dem Titel Baugeschichtliche Entwicklung des ehemaligen Dominikanerklosters in Ptuj im Mittelalter (1230 - 1500), verteidigt in der Sektion für Kunstgeschichte der Philosophischen Fakultät in Ljubljana im Oktober und November 1996 im Rahmen des Seminars bei Prof. Dr. J. Höfler.

Die Hauptquelle für die Geschichte des Dominikanerklosters ist die Klosterchronik, die im Jahre 1697 von Pater Ambrosius Capello zusammengestellt wurde und verschiedene andere Urkunden die im Geschichtsarchiv Ptuj aufbewahrt sind. Im Jahre 1857 wurde die erste Geschichte des Ptujer Dominikanerklosters aufgezeichnet, die aber im Manuskript geblieben ist (beide Manuskripte sind im Steiermärkischen Landesarchiv Graz aufbewahrt). Die Geschichte schrieb J. Hönisch (veröffentlicht auch in der Wochenbeilage der Grazer Tageszeitung *Aufmerksame*). Kurze Notizen finden wir schon in Muchars Geschichte des Herzogtums Steiermark, in der ersten Monographie über Ptuj unter der Feder von F. Raisp. Der bedeutendste Autor aus dem 19. Jahrhundert ist gewiß J. Zahn, der aber nur den Zeitabschnitt des 13. Jahrhunderts erörtert. Für die Geschichte des Klosters ist ganz bestimmt der bedeutendste Autor F. Kovačič, der das Kloster in allen Zeitabschnitten seines Bestehens erörtert. Andere einzelne Daten sind auch bei anderen Autoren vorzufinden, die aber das Kloster an sich nicht selbständig bearbeitet haben (z. B. H. Pirchegger, F. Kos, J. Gruden, A. Klasinc, P. Blaznik, J. Mlinarič). Archäologische Daten werden uns von B. Saria und I. Mikl-Curk dargelegt, die ersten Angaben über die Architektur des Klosters finden wir bei C. Haas, im Lexikon von Janisch sowie bei F. Kovačič. Das grundlegende Werk über die Entwicklung der Klosterarchitektur ist das Werk von F. Stele, welches später J. Curk mit neuen Erkenntnissen ergänzte. Beide schreiben sowohl über die mittelalterliche wie auch die neuzeitige Bauentwicklung des Klosterkomplexes. Das Zeitalter der Romanik erörtert M. Zadnikar (Übergangsstil), gründlicher aber J. Curk, der auf die romanischen Grundlagen der Dominikanerkirche hinweist. Das Zeitalter der Gotik erörtern desweiteren auch J. Gregorič, I. Komelj, E. Cevc, S. Stefanac, J. Kožar. Mit dem Zeitalter des Barocks, insbesondere mit der Fassade der Barockkirche befassen sich N. Šumi, S. Vrišer (Barockeinrichtung der Kirche), M. Lipoglavšek (kurze Erwähnung der Deckenbilder im barocken Refektorium) und M. Mirkovič (Ikonologie des Refektoriums). Bezüglich der Wandmalerei ist wieder F. Stele bedeutend und in der neuesten Zeit T. Zimmermann.

Auf Anregung des Salzburger Erzbischofs Eberhart II. (1200 - 1246) hat die Witwe Frideriks III. von Ptuj (1180 - 1222) Matilde im Jahre 1230 das Dominikanerkloster von Ptuj gegründet. Die Familie der Herren von Ptuj errichtete das Kloster als eine Art Stiftung, denn sie hatten darin auch ihre Gruft, wie uns aus der Schenkungsurkunde Bernards III. von Ptuj aus dem Jahre 1399 bekannt wird. Die Familie der Herren von Ptuj galt neben denen von Stubenberg, von Konjice-Rogaška, Mureck, Wildon und Liechtenstein sowie der Familie Ort als die bedeutendsten steirischen Ministeriale. Als der Salzburger Erzbischof Konrad I. (1106 - 1147) in den Jahren 1122 bis 1137 zur Sicherheit der steiermärkischen Herrschaften mehrere Festungen errichten ließ, unter anderem auch Ptuj, bekamen seine Ministeriale nach ihm auch den Namen. Das Schloß bekamen sie in Verwaltung im Jahre 1132 mit der Aufgabe die Ansiedlung vor ständigen Überfällen der Ungarn zu schützen, die auch die Basiszellen der Kirchenorganisation - Pfarren, vernichteten. So wurden auf dem Gebiet des Salzburger Erzbischofums Anfang des 12. Jahrhunderts erneut die alten Pfarren-Stützpunkte errichtet und in ihrem Bemühen wurden die Salzburger Erzbischöfe auch von den Herren von Ptuj unterstützt. So siedelte nach dem Jahre 1200 Friderik von Ptuj in Velika Nedelja Kreuzritter an, um die Grenze zu Ungarn zu schützen und als Seelsorger tätig zu sein. Von den Herren von Ptuj bekamen die Kreuzritter schon Anfang des 13. Jahrhunderts Land und die Kirche

in Velika Nedelja, im Jahre 1235 erhielten sie noch das Patronatsrecht über die Kirche, was im Jahre 1236 der Salzburger Erzbischof Eberhard II. bestätigte, mit der Absicht, den Glaubenszustand der dortigen slawischen Bevölkerung zu verbessern. Zum Konzept dieser Bemühungen gehört ganz bestimmt auch die Gründung des Dominikanerklosters und etwas später noch des Stützpunktes Minoriten in Ptuj.

Die ersten Dominikaner, die sich im Jahre 1230 in Ptuj angesiedelt haben, kamen aus dem Konvent in Friesach in Kärnten. Am 11. Oktober 1231 bestätigte der Salzburger Erzbischof Eberhard II. die Gründung des Ptujer Dominikanerklosters. Sie siedelten sich im oberen westlichen Stadtteil an, damals noch außerhalb der Stadtmauer liegend, doch in der Nähe des Stadttors, was ganz im Einklang mit dem dominikanischen geflügelten Wort ist, welches in nur einigen Worten die Lage des Klosters in der ersten Zeit des Bestehens dieses Bettelordens beschreibt: "Extra muros ante portam."

Aus der Sicht der Ordensverwaltung gehörte das Ptujer Konvent in den Rahmen der deutschen Provinz Teutonen. Die Provinz Teutonen umfaßte 47 Klöster in der Schweiz, den Niederlanden, Österreich, im Rheingebiet und in den süddeutschen Ländern. Im Protokoll aus dem Jahre 1301, wo die Klöster der teutonischen Provinz nach kanonischem Alter aufgezählt sind, befindet sich Ptuj auf dem elften Platz. Älter als das Ptujer Klöster sind nur noch die Klöster in Friesach in Kärnten, Köln, Straßburg, Trier, Wien, Würzburg, Worms, Regensburg, Zürich und Löwen im heutigen Belgien.

In der Fortsetzung sind in chronologischer Reihenfolge die geschichtlichen Daten für das Zeitalter des 13., 14. und 15. Jahrhunderts dargestellt. Auf die Daten, die für die baugeschichtliche Entwicklung des Klosters von Bedeutung sind, werden wir bei der detaillierten Erörterung der Baugeschichte der Kirche Mariä Himmelfahrt sowie der Klosterflügel im Mittelalter hinweisen.

Das Dominikanergebäude befindet sich im westlichen Teil der Stadt über dem Draußfluß am Fuße des Schloßberges. Die Mole, an dem es sich erstreckt, erhielt ihr jetziges Aussehen nach jahrhundertelangen Umbauten als Folge ständiger Befestigungsarbeiten; in der Neuzeit, insbesondere wegen ständiger Gefahr der Türkeneinfälle. Ob die Dominikaner bei ihrer Ansiedlung nur das unbebaute Grundstück bekommen haben, oder ob sie hier schon Bauobjekte vorfanden, darüber ist uns zur Zeit noch nichts bekannt, doch anhand der baugeschichtlichen Entwicklung des Klosterkomplexes ist die Möglichkeit nicht auszuschließen, daß damals an diesem Ort schon zwei Objekte gestanden haben, ihre Funktion bleibt jedoch noch sehr unklar. Vor dem Jahre 1251 mußte sich das geschenkte Grundstück noch außerhalb der Stadtmauer befinden haben, denn andernfalls hätte Hartnid I. von Ptuj nicht bei den Bürgern von Ptuj vermittelt, das Kloster von der Stadtmauer zu umgeben.

Das Gebiet, in dem sich der Klosterkomplex befindet, war schon zur Zeit der Römer besiedelt, was die archäologischen Ausgrabungen bezeugen. Aufgrund der Ausgrabungen wurde festgestellt, daß das heute geebnete Gelände schräg in Richtung Fluß verlief, ungefähr mitten des heutigen Parks sollte aber eine mit runden Steinen gepflasterte treppenartige Straße hinunter zur tiefer gelegenen Flußterrasse geführt haben. Oberhalb der Treppen fand man eine stark versengte Schicht und in der Düne über dieser Schicht fand man einige einfach bearbeitete Marmorplatten, woraus zu schließen ist, daß sich in der Nähe ein größeres Gebäude befand. An dieser Stelle wurde in 1,15 m Tiefe ein Randstück einer runden Marmorplatte mit profilierter Kante gefunden. B. Saria ist der Meinung, daß es ein Teil des altchristlichen Kommunionstisches - Prothesis ist. Schon im Jahre 1886 wurde die vor dem Dominikanerkloster gefundene Aufschrift veröffentlicht, in welcher die Kultstätte des Sonnengottes erwähnt wird: *Templum dei solis invicti Mithrae Aurelius Iustinianus vir perfectissimus dux labefactum restituit* (CIL III 4039). Man nahm sofort an, daß sich diese Kultstätte unter dem Schloßhügel am Rande des Muzejski trg (Museumsplatz) befinden haben könnte, wo man schon vor langer Zeit bis zu 10 Klafter lange Fundamente entdeckte, zusammengesetzt aus 6 - 8 Klafter großen Quadern aus rotem Marmor. Ein Teil dieses Materials wurde später beim Bau des Dominikanerklosters bis zum Jahre 1250 und danach beim Bau der Stadtmauer verwendet. Als man 1957 den Graben für die Wasserleitung ausgehoben hat, hat man mehrmals die starken Ansiedlungsschichten aus der Antike durchtrennt, aber auch die mittelalterlichen und die später erbauten Mauern. In der Kurve, wo die Straße am Muzejski trg gegen Norden abbiegt, einige Meter vom Schloßhang entfernt, durchbrachen die Arbeiter beim Graben zuerst die neuere Mauer, danach stießen sie aber in 1,4 m Tiefe unter der Ruinenschicht auf pflasterartig zusammengelegte Marmorstücke, die auch Radspuren aufwiesen. Darunter fand man auch zwei Platten, die auf einer Seite mit Reliefs versehen wurden und die zusammengehörten. Im Relief der zweiten Platte befand sich ein Mithrakultbild und zwar jenes des Sonnengottes, der zwar in der Ptujer Mithraen mehrmals abgebildet ist, kein Bild ist aber diesem gleich. Bei der Datierung stützte sich I. Mikl auf die Daten, daß der höhere Funktionär Aurelius Iustinianus, ein Mann aus dem Ritterstand, die beschädigte Kultstätte des Sonnengottes, des unbesiegbaren Mithra, restaurieren ließ. Der Iustinianus Funktion und seinem Stand nach handelt es sich um die Zeit des Kaisers Diokletian, also Ende des 3. und Anfang des 4. Jahrhunderts. Obwohl man nicht mit Bestimmtheit sagen kann, ob das Relief ein Bestandteil der Kultstätte war, die

Iustinian restaurieren ließ, oder ob es während der Restaurierungsarbeiten eingebaut wurde, meint Iva Mikl, daß dieses Relief etwa aus der 2. Hälfte des 3. Jahrhunderts stammt. So muß die Kultstätte etwa im 3. Jahrhundert errichtet worden sein, in der Zeit des Diokletians wurde sie restauriert und sie wurde bis zur Mitte des 4. Jahrhunderts benutzt, als man in unserem Lande den Mithrakult nicht mehr verehrte.

Von den Karolingerkirchen werden im 9. Jahrhundert zwei Eigentumskirchen in Ptuj erwähnt, die in den Jahren 853 und 874 eingeweiht wurden. Die ältere, die Pribinakirche stand nach Meinung von J. Curk auf der Stelle des jetzigen Dominikanerklosters, die jüngere, die Koceljkirche aber auf der Stelle der jetzigen Propsteikirche. Die Pribinakirche wurde nach einigen Jahren zur Pfarrkirche mit dazugehörendem Zentel, der Tradition nach sollte sie nach Meinung von Curk dem hl. Lorenz gewidmet worden sein, die Koceljkirche aber vielleicht schon dem hl. Georg. So hatte das vorungarische Ptuj (die Okkupation der Ungarn dauert 898 – 908 und von 968 – 973) Ansiedlungen beim Brückenkopf in Vičava, rund um das Dominikanerplateau und rund um die heutige Propsteikirche.

Die Abbildungen, die uns das mittelalterliche Bild des Dominikanerklosters darstellen, stammen aus dem 17. Jahrhundert; es sind vier Veduten von Ptuj und zwei Entwürfe der Ptujer Stadtbefestigungen. Der älteste bekannte Befestigungsplan datiert aus dem Jahre 1644, entworfen vom Ing. Tobias Kreiztaller. Ein etwas neuerer, aus dem Jahre 1657, wurde von Ing. Martin Stier entworfen und unterscheidet sich nicht wesentlich von dem von Kreiztaller, er ist aber in bestimmten Details fraglich, denn er stellt die beiden Ptujer Kirchen der Bettelorden als gewölbte dreischiffige Basiliken dar. Neben der ältesten Bildquelle, dem Plan von Kreiztaller aus dem Jahre 1644 sind für das Vertrautsein mit der Baugeschichte des Dominikanerklosters noch vier Veduten von Ptuj aus dem 17. Jahrhundert von Bedeutung. Es handelt sich um drei graphische Darstellungen der Stadt Ptuj, ein Werk von G. M. Vischer (dabei half ihm auch A. Trost), von denen zwei mit der Jahreszahl 1681 datiert sind, die dritte ist wahrscheinlich ein Entwurf. Die vierte Vedute datiert aufgrund einiger städtischer architektonischer Schlüsselemente in das Jahr 1687 und der unbekannte Maler gab ihr den Titel Ober Pettau. Die Veduten sind bedeutend, da sie die einzigen bekannten Bilder des langen Chores sind, welcher der älteste auf unserem Territorium ist, und einer der ältesten in Mitteleuropa (Wien, Prag um 1250). Aus dem 18. Jahrhundert gibt es zwei bedeutende Veduten von Ptuj, da sie die Änderungen, zu denen es in der Zeit der Barockisierung des Klosters und der Kirche kam, aufweisen. Nach dem Jahre 1744 entwarf ein unbekannter Maler für die Minoritenkirche das Bild "St. Florian löscht die Stadt", von dem uns nur der untere linke Teil mit der Darstellung der Stadt (vom Photo) bekannt ist. Die Aufnahme ist aber doch interessant, denn daraus ist klar ersichtlich, daß die Sakristei und ein Teils des Chorabschlusses noch vorhanden sind. Der Glockenturm hat schon ein barockes Zwiebdach. Das zweite Bild ist Fellners "Ex voto" aus dem Jahre 1766, auf dem die neue stuckierte Kirchenfassade zu sehen ist, die die Fachliteratur in die Zeit um das Jahr 1710 datiert.

(Fortsetzung folgt)

GRAD BORL IN DRUŽINA SAUER VON UND ZU ANKENSTEIN

Igor Weigl*

UDK 728.8(497.4 Borl)"16/17".929.5 Sauer

WEIGL Igor: Grad Borl in družina Sauer von und zu Ankenstein. (Das Schloss Borl und die Familie Sauer von und zu Ankenstein.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 217

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor obravnava Sauerjevo obnovo gradu Borl v 70. letih 17. stoletja in opozarja na cikel fresk, ki je še ohranjen v drugem nadstropju gradu. Freske in del kapeline opreme pa pripiše delavnic štajerskega slikarja Johanna Melchiorja Otta.

UDC 728.8(497.4 Borl)"16/17".929.5 Sauer

Weigl Igor: The fortress of Borl and the family of Sauer und zu Ankenstein. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 217

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author considers the Sauer's renewal of the Borl fortress in the 70s of the XVII century and draws attention to a groups of frescoes, which are still preserved in the II. storey of the fortress. The frescoes and part of the chapel fittings are attributed to the workshop of the Styrian painter Johann Melchior Otto.

V srednjem veku je bil grad Borl (Ankenstein) pomembna utrdba, ki je varovala prehod čez Dravo, hkrati pa tudi sedež gosposčine s posebnim, neodvisnim statusom.¹ Svoj zadnji vzpon in tudi padec je Borl doživel v lasti družine Sauer. Leta 1639 je gosposčino od grofa Henrika Ludvika Thurna kupil baron Hans Karl Sauer. Družina Sauer, v njenem grbu so tri zlata, pokonci postavljena vesla v rdečem, je ob dodelitvi grofovskega naslova prevzela ime von und zu Ankenstein. Gosposčino so Sauerji imeli v posesti do leta 1801, ko so jo prodali knezu Stanislavu Poniatowskemu.

Družina Sauer je, predvsem v XVII. in tudi deloma še v XVIII. stoletju, imela na Štajerskem več donosnih gosposčin. Predvsem pa so nekateri njeni člani opravljali dobičkonosne državne službe ter imeli srečno roko ob izbiri bogatih nevest. Grof Jurij Friderik Sauer je skrbel za državne zaloge živeža,² kar

*Igor Weigl, umetnostni zgodovinar, Ptuj

je bila nedvomno služba, ki je omogočala številne nelegalne zaslužke. Sauerji so konec XVII. stoletja imeli v posesti Ravno polje (1681 - 1802),³ Dornavo (1666 - 1737),⁴ Velenje (1603 - 1797),⁵ Schoenstein,⁶ Litgenberg⁷ ter palačo na Ptuj. Slednja je, sicer predelana in deloma tudi podrta, stavba na Miklošičevi ulici 6. Pred prvo svetovno vojno je bil v njej del Velike kasarne, kjer so bili nastanjeni vojni invalidi. Ohranil se je samo rusticirani portal iz XVII. stoletja s Sauerjevim grbom na sklepniku.⁸

Že omenjeni Jurij Friderik Sauer je rad izvajal in tudi finančno podpiral različne gradbene podvige. To je počel povsem v duhu svojega časa, ki je kar največ naporov in skrbi namenjal osebni in božji slavi. Čeprav je od vseh njegovih prizadevanj bore malo ohranjenega, pa lahko še zmeraj orišemo, kako velikopotezna so bila.

Verjetno je tudi Jurij Friderik, tako kot še sedem dečkov iz družine Sauer ter številni drugi štajerski plemiči v drugi polovici XVII. stoletja, obiskoval latinsko šolo v Rušah.⁹ Šola, ki je delovala med letoma 1646 in 1747, je predstavljala pomembno izobraževalno središče, ki so ga obiskovali pripadniki vseh stanov. V njej je osnovna znanja pridobivalo tudi veliko na Štajerskem delujočih slikarjev, kiparjev ter drugih umetnikov.¹⁰

Leta 1664 je Friderik Jurij Sauer dal postaviti Marijin steber¹¹ pred minoritsko cerkvijo na Ptuj v zahvalo za zmago nad Turki v bitki pri Monoštru. Spomenik je tukaj ostal do leta 1941, ko so ga Nemci podrli, ker je oviral vojaški promet na trgu. Leta 1994 so Marijin steber, sicer na ne povsem zadovoljiv način, rekonstruirali.

Nekoliko kasneje so na željo Jurija Friderika pri ptujskih minoritih postavili še loretsko kapelo. Dela so zaključili pred 10. junijem 1692,¹² saj je takrat v njej ustanovil večne maše. Kapela je bila, tako kot tudi minoritska cerkev, uničena med bombardiranjem Ptuja 4. januarja 1945. Ohranilo se je le nekaj fragmentov kipov z njene fasade, ki jih hranijo v Pokrajinskemu muzeju Ptuj.

Proti koncu XVII. stoletja so Sauerji začeli graditi dvorec Dornavo. Postavili so njegov osrednji del ter uredili baročni park z vrtnimi plastikami.¹³ Naročili so tudi poslikavo slavnostne dvorane. Upodobljeni so prizori iz Heraklejevega življenja, sedem kreposti, štirje letni časi ter personifikacije štirih kontinentov. Glede na naslikana grba lahko spoznamo za naročnika fresk grofa Franca Antona Sauerja in grofico Marijo Ano Gaschin, plemenito gospo z Rosenberga.¹⁴ Freske slavijo rojstvo njunega prvorojenca Franca Jožefa, ki se je rodil 21. decembra leta 1708, naslikane pa so bile kasneje.¹⁵ Tako dvorec kot tudi park so Attemsi po letu 1737 samo še razširili.

Po letu 1639 so Sauerji začeli obnovo gradu Borl. Dela so bila velikopotezno zastavljena in so se zavlekla čez vse stoletje. Notranje dvorišče so opremili z arkadnimi hodniki, grajsko stavbo so razširili proti zahodu in vzhodu. Hkrati so dodatno utrdili predgradje in v njem postavili vrsto gospodarskih poslopj.¹⁶

Njihova obnova Borla se ni omejila samo na grajsko stavbo. Na naravni terasi pod gradom in med reko Dravo so uredili manjši park, ki je upodobljen na enem izmed Vischerjevih bakrorezov.¹⁷ Šlo je za sistem pravilno nanizanih pravokotnih polj. V središču je bil postavljen osmerokotni paviljon, celoto je obdajal niz portalov. Žal se ta vrtna arhitektura ni ohranila.

Vendar so se s tako obnovljenim gradom Sauerji ponašali le kratek čas. Leta 1706 je Borl pogorel. Nastalo škodo je na 2866 goldinarjev ocenil Johann Mengin, stavbni izvedenec s Ptuja.¹⁸ Vsota ni majhna, zato smemo domnevati, da je bil poškodovan velik del gradu. Verjetno je veliko sredstev za obnovo gradu prispevala grofica Marija Ana Gaschin, ki se je 25. maja 1696 s Češkega priženila v družino Sauer.¹⁹ Videti je, da so na Borlu opravili le najnujnejša dela, več pozornosti pa so namenili urejanju udobnejšega dvorca Dornava.

V sedemdesetih letih XVIII. stoletja je skala pod severnim delom gradu grozila, da se bo sesedla pod težo stavbe. Zato so ta del gradu podrli, na njegovem mestu pa so do leta 1778 uredili pokrito razgledišče.²⁰

V prvem nadstropju vzhodnega prizidka gradu so v času Sauerjeve obnove v XVII. stoletju uredili slavnostno dvorano, ki obsega obe zgornji nadstropji. Imenitnost tega dela gradu se kaže tudi navzven, saj so visoka okna okrašena s segmentnimi in trikotnimi čeli ter grbi družin Sauer (tri pokonci postavljena vesla) in Trauttmansdorff (peterolistna rozeta). V pritličju pod dvorano je kapela sv. Trojice, ki je do leta 1684 služila tudi kot župnijska cerkev.²¹ Napisna plošča nad portalom kapele govori o tem, da sta jo leta 1674 postavila Jurij Friderik Sauer, grof von und zu Ankenstein, in njegova soproga Marija Barbara, grofica Trauttmansdorff. Stene prezbiterija členijo pilastri, ki nosijo dvodelni štukaturni friz. Njegov spodnji del je okrašen s ploskimi akantovimi viticami in izvira še iz XVII. stoletja. Zgornji del friza je okrašen s trakastim rastlinjem in izvira iz začetka XVIII. stoletja. Štukaturna dekoracija stropa je bila gotovo uničena v leta 1706 in je kasneje, verjetno zaradi pomanjkanja sredstev, niso več obnovili. Nad glavnim oltarjem se je v zgornjem delu friza ohranilo pravokotno polje s fresko s putti. Freska je gotovo starejšega datuma kot pa štukaturni friz in je tako le skromen ostanek slikarske dekoracije, ki je preživel požar leta 1706. Upodobljeni sta dve skupini puttov na nebu, polnem oblakov. Putta na levi nosita košaro s cvetjem. Na desni so trije, dva se ubadata z draperijo, tretji pa nosi belo lilijo. Njihova zavaljena, spužvasta telesa in geste spominjajo na putte, upodobljene na freskah v drugem nadstropju gradu. Freske v kapeli in v sobi v drugem nadstropju kažejo toliko sorodnosti, da jih smemo pripisati enemu slikarju oziroma delavnici. Oba prostora so poslikali okoli leta 1674.

Marijini kronanje s sv. Jurijem in Barbaro,
okoli 1674, nahajališče neznano.
Fototeka Pokrajinskega muzeja Ptuj.

S štukaturo so okrašene tudi okenske niše, v katerih se ponavlja motiv ovalnih okvirjev, rozet in akantovja. V ovalnih poljih so freske z upodobitvami dvanajstih apostolov. Razgibane, ekspresivne like je mogoče postaviti v začetek XVIII. stoletja, v čas popožarne obnove gradu.

Nad zakristijo je bila empora (trifora, ki se je odpirala v kapelo, je zazidana), nad njo sta štukaturna grba družin Sauer in Gaschin, ki ju nosita dva putta.²² Štukatura je oblikovana enako kakor tista na zgornjem frizu kapele in jo je mogoče datirati v čas po letu 1706.

Od preostale kapeline opreme se je ohranilo malo. Nekaj slik so prenesli v Pokrajinski muzej Ptuj.²³ V kapeli je prižnica, ki je okrašena s slikami štirih evangelistov. Njena stroga geometrična oblika kaže na nastanek v poznem XVII. stoletju.

Med 2. in 13. avgustom 1993 so ukradli sliko z glavnega oltarja. Upodobitev je kazala Marijino kronanje, pod njim pa Jurija Friderika Sauerja in Marijo Barbaro Trauttmansdorff, preoblečena v svoja svetniška zavetnika. Oba svetnika oziroma plemiča držita model gradu, ki ga priporočata v varstvo nebeščanom, vsem drugim pa ga obenem ponosno razkazujeta. Upodobitev Borla je posneta po grafiki, ki jo je v svoji *Topographia ducatus Styriae* leta 1681 objavil Georg Matthaeus Vischer.²⁴ Grad je neznani slikar upodobil, sicer v nekoliko okorni perspektivi, z njegove severovzhodne strani, tako da vidimo njegov najbolj reprezentančni del s slavnostno dvorano in kapelo.

Sv. Jurij in sv. Barbara sta dve reprezentančni, togi figuri, ki zadržano zreta v gledalca. Na obeh so poudarjeni predvsem bogati detajli oblačil. Tako je Barbara oblečena v sodobno oblačilo iz vezene tkanine, ki je okrašena z bisernimi nizi. Tudi njena pričeska je urejena po modi poznega XVII. stoletja. Obraz je nekoliko suhljat, koničast in kaže gotovo na zelo odločno osebo. V levici drži meč, vendar je naslikan samo njegov ročaj. Za Barbaro je še njen drugi atribut - stolp.

Jurij je predvsem sodoben imenitnik, vendar je oblečen v vojaško nošo, ki spominja na antične. Zgornji del oblačila je tesno oprijet, tako da je njegov zajetni trebuh še bolj poudarjen. Njegov obraz, zlasti pa še dvojni podbradek kažeta še eno Jurijevo ljubezen - ljubezen do hrane in pijače. V desni roki graciozno drži drobno kopje, s katerim zabada zmaja. Vendar ta dogodek ni upodobljen dramatično in tako ne moti miru tega negibnega spektakla. Spodnji del slike z donatorskim parom lahko datiramo v čas med postavitvijo borske kapele in izidom Vischerjeve *Topographiae* oziroma v leta med 1674 in 1681. Omeniti velja tudi nekatere sorodne poteze, ki jih ta del slike kaže s ptujskimi turkerijami; na v leto 1666 datirano zbirko, ki jo je naročil grof Janez Jožef Herberstein,²⁵ ne spominjajo le želja po upodabljanju razkošnih oblačil in nakita, ampak predvsem obrazni tip ženske z dolgim, ozkim in nekoliko ukrivljenim nosom, ozkimi obrvmi, majhnimi usti ter bujnimi lasmi. Podobno je tudi dokaj ploskovito slikanje enakomerno osvetljenih figur.

Borska Barbara kaže veliko skupnih potez s sliko *Orientalke*.²⁶ Obe sta enako togi figuri, s podobno, okorno držo rok, sorodne so tudi obrazne poteze in bujni lasje. Tudi Jurija smemo primerjati z nekaterimi ženskimi liki iz ptujске zbirke turkerij. Omeniti gre sliki, ki kažeta Armenko²⁷ s podobno polnim obrazom, ali pa Tatarko.²⁸ Zlasti debel obraz slednje z dvojnimi podbradkom, ravnim nosom in nekoliko okroglimi očmi močno spominja na Jurijevega. Oba se ponašata z obilnima trebuhoma, ki sta stisnjena v ozka oblačila. Seveda zaradi takšnih sorodnostiše ne moremo trditi, da gre pri borski in ptujskih slikah za delo istega mojstra ali pa delavnice. Žal natančnejša analiza te slike ni več mogoča, saj jo poznamo le še po fotografijah.

Zgornji del slike zavzema prizor Marijinega kronanja. To se dogaja na nebu, polnem oblakov in puttov. Kompozicija Kristusa, Boga Očeta in Marije je ujeta v navzdol obrnjeni trikotnik, nad katerim plava golob sv. Duha. Zaznamuje jo igra svetlobe in sence ter živahno vrvenje puttov. Obrazi protagonistov so manj idealizirani, delujejo bolj simpatično poljudno. Verjetno je bila leta 1706 v požaru poškodovana tudi ta slika in jo je kasneje obnovil neznani slikar, ki je tudi avtor njenega zgornjega dela.

S tem slikarjem se v kapeli srečamo še enkrat, in sicer na sliki Sv. Florijan gasi grad Borl, ki je gotovo nastala kot ex voto po požaru leta 1706. Ta slika je izginila v času junijske vojne 1991. ali kmalu po njej. Leta 1993 ali 1994 so ukradli še zadnjo sliko iz kapele, Marijino Oznanjenje, iz atike glavnega oltarja.

V prvem grajskem nadstropju je v manjšem prostoru tik ob slavnostni dvorani strop s fresko, ki kaže bakhanal. Freska je precej skromno delo v grisailu (rdeče v rdečem) in jo je moč datirati v začetek XVIII. stoletja. Ta prostor se je odpiral (vrata so zdaj zazidana) v večjega, katerega strop je okrašen s štukaturo. Gre za štiri osmerokotna, okvirjena polja. Mednje sta vstavljeni dve manjši, ovalni polji z zavoječastim okvirjem. V kotih sobe so operutničene glavice. Številni nanosi beleža ter še zlasti vlaga (v času hotela so bile v tej sobi sanitarije) so štukature močno poškodovali.

V zahodnem delu prvega nadstropja je ohranjen niz štirih sob s štukaturo iz druge četrtine XVIII. stoletja. Janisch jih je v XIX. stoletju opisal kot sprejemnico oziroma jedilnico, biljardno sobo, družabni salon ter damski kabinet.²⁹

V drugem nadstropju je zraven stopnišča s štukom in freskami okrašena še ena soba. Troje vrat jo je povezovalo z drugimi prostori, osvetljuje jo dvojje oken. Na desni so manjša, zdaj zazidana vrata s profiliranim vratnim krilom in železnim okovjem iz XVII. stoletja. Zazidana so tudi večja vrata na levi, ki so vodila v druge prostore. Po stenah se izpod odpadajočega beleža kaže poslikava. Razbrati je mogoče nizek, siv zidec, ki obteka ves prostor in je okrašen z rjavo draperijo.

Strop, ki ga tram po dolgem razpolavlja, je okrašen s plitvo štukaturo. Gre za motiv paroma povezanih akantovih vej, ki s svojimi previjajočimi se listi polnijo prostor med ovalnimi polji, ki so namenjena poslikavi. Listi na koncih vej so zaviti v žepe, iz katerih padajo jagode, poganjajo cvetovi in tudi glava nasmejanega moža.

S podobno štukaturo so okrašena ostenja okenskih niš ter spodnji del friza v prezbiteriju borlske kapele. Ta del dekoracije je mogoče datirati v čas okoli leta 1674, ko so zaključili dela v kapeli.

Motiv plitvih, previjajočih se akantovih vej ter akanta, ki raste iz cvetnih čaš, najdemo tudi na enem izmed stropov v prvem nadstropju gradu Slovenska Bistrica.³⁰ Gre za eno samo ovalno polje, ki ga obrobja akantov okvir. V trikotnih poljih v kotih stropa se pojavlja akant, ki raste iz cvetnih čaš. Zaradi uporabe enakih modelov smemo trditi, da je tudi ta strop del istega mojstra oziroma delavnice. Štukaturo je mogoče datirati v 70. leta XVII. stoletja, ko je bil grad Slovenska Bistrica v lasti grofa Mihaela Vajkarda Vetterja von der Lilie.³¹

Na soroden motiv akantovih vej, ki zapolnjujejo prazne prostore med težkimi štukaturnimi okvirji, naletimo tudi v gradu Eggenberg. Štukaterska dela so bila tukaj zaključena do leta 1673 in so delo Alessandra Serenia ter njegove delavnice.³² Iz njegove delavnice je verjetno prišel tudi štukater, ki je delal na Borlu in v Slovenski Bistrici.

Štiri ovalna polja, med njimi sta še dve manjši s štukaturno rozeto, so okrašena z alegorijami štirih delov dneva. Če vstopimo v sobo z arkadnega hodnika, se cikel pred nami odvija v smeri urinega kazalca. Začne se z Nočjo, sledita Jutro in Dan, ki sta nad oknom, torej v najbolj osvetljenem delu sobe. Zaključuje ga freska s personifikacijo Večera.

Hkrati gre tudi za upodobitev štirih letnih časov; Zima je Noč, Pomlad je Jutro ... Tako sovpadanje dveh tem ne preseneča, saj so freske nastale za občinstvo, ki se je navduševalo nad večplastnimi pomeni upodobitev. Tako kot Dan je tudi Narava ujeta v ponavljajoči se krog počitka in rasti, kar pripomore k njeni rodovitnosti.

Z anonimnim avtorjem fresk smo se na Borlu že srečali v kapeli. Gre za štajerskega slikarja, dokaj povprečnih sposobnosti, ki je verjetno izšel iz kroga Jochanna Melchiorja Otta. Tako kot za Otta je tudi zanj značilna uporaba svetlih, skorajda pastelnih barvnih tonov. Gotovo je za cikel štirih delov dneva, kot je bilo takrat v navadi, uporabil grafične predloge, ki pa jih zaenkrat še ni mogoče najti.

Na prvem ovalnem polju, alegoriji Noči, so upodobljeni polležeči starec in trije putti. Upodobitev zaznamuje težko nočno nebo, ki ga pretrga le svetel inkarnat oseb. V globoko spanje potopljen starec je glavo naslonil na desno roko. Njegovo visoko čelo je okrašeno z vencem iz raznolikega listja. Z levico drži napisni trak. Ogrnjen je v rjavo draperijo, s katero se igrajo tudi putti. Levi putto drži prižgano baklo. Zraven je še drugi, operutničen z netopirjevimi krilci, ki skuša upihniti baklo. Tretji putto pa zadovoljno spi, zavrt v starčevu ogrinjalo. Na desnem koncu freske sedi na oblaku plahutajoča sova.

Speči starec je verjetno bog spanja Hypnos.³³ Freska domnevno ne predstavlja le noči, ampak gre tudi za alegorijo zime, letnega časa, ko narava počiva.

Tudi prizor na drugem polju se odvija na oblačnem nebu. Upodobljeni sta dve ženski figuri in trije putti. Sedeča mlada žena na levi je verjetno Aurora. Njeni svetli lasje so ozaljšani s pisanim cvetjem in zelenjem ter prepleteni s trakom. Obraz je ovalen z visokimi obrvmi, ravnim nosom, pordelima ličnicama in majhnimi, srčastimi usti. Oblečena je samo v zeleno krilo. Pas je bela draperija, prepletena z rdečim trakom. Prek leve rame se ji za hrbet vije rožnata draperija. Obuta je v trakaste sandale. Pod njeno desno nogo je upodobljena sinica. Aurora, sedeča na kopi oblakov, je z levo roko zamahnila v zrak, kakor da želi pregnati starko na desni. Gre za Noč ali pa nočnega demona, ki se umika prihajajoči jutranji zarji. Med obema letajo putti. Par na levi nosi šop cvetja. Putto na desni pa odganja padajočo starko.

Ce smemo o Aurori reči, da je mlada in predstavlja tudi svojevrsten lepotni ideal, je Noč tršata, že plešasta starka s poudarjeno velikimi prsmi. Hitrost njenega neizbežnega padca je podčrtana s sicer nekoliko nerodno, a vendarle perspektivično skrajšavo. Ob njej letata značilni nočni živali sova in netopir. Na nasprotje med mladim in starim kaže tudi ozadje. Za Auroro, kjer se že rojeva nov dan, je presvetljeno z rožnato svetlobo. Za Nočjo pa je nebo neprijazno, sivo in temno modro.

V Ovidovih metamorfozah (7, 706 in 13, 592) beremo, da Aurora budno preži na straži, in ko napoči njen trenutek, prežene Noč v podzemlje.³⁴ Prizor lahko razumemo tudi kot prisposobo Pomladi in porajajočega se mladega življenja.

V središču tretje upodobitve je Apolon, predstavljen v vsej svoji mladeniški lepoti. Sedi na gmoti oblakov, njegovo glavo pa obkroža sončev sij. Ogrnjen je v krajše belo oblačilo, ki je prevezano z rdečim trakom. Prek desne noge ima vrženo draperijo. V profilu upodobljeno glavo krasi kodrasti lasje in venec iz lovorovega listja. Levo za Apolonom sta razvihrana draperija in na oblaku sedeči putto. Nad glavo se mu v obliki loka pne napisni trak, ki ga drži v rokah. Na desnem koncu freske sta še dva putta, ki skupaj z Apolonom držita draperijo in venec iz zelenja.

Sončni bog Apolon je imel oblast nad vsemi toplejšimi meseci leta. To velja še zlasti za poletje, ko je od njegove volje bila odvisna dobra letina.³⁵ Razumemo ga lahko kot alegorijo dneva, ko sonce najmočneje sije, in tudi poletja.

Na zadnjem polju sta upodobljeni dve figuri. Na levi je gol, mišičasti moški, ki se silovito giblje proti desni. Na glavi ima venec iz zelenja, v rokah pa rjavo blago, s katerim hoče pokriti žensko na desni strani freske. Polležeča ženska ima razgaljene prsi, oblečena je v krilo, prepasano s pasom. Njen obraz je ovalen, podoben kot Aurorin. Preplašeno gleda moža na levi. Lase ima okrašene z listjem (viska trta?) in modrim trakom. Dvignila je desno roko z razkrcenimi prsti, kakor da bi se s to drobno gesto hotela ubraniti neizbežne usode. Za ženo sta dva putta z grozdom, ki se zavijata v draperijo. Napisni trak leži ob ženini levi nogi.

Alegorija Večera, del, 70. leta 17. stoletja, freska. Fotografijo je okoli leta 1930 posnel dr. France Stele, hrani INDOK Center na Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino.

Prizor smemo razumeti kot alegorijo večera oziroma kot zimo, ki bo pregnala rodovitno jesen.

Ob primerjavi okrasa te sobe z zasnovami drugih štajerskih gradov iz druge polovice XVII. stoletja se nam porodi misel, da je bilo podobno urejenih sob na Borluše več in da je ta samo edini ostanek danes izgubljene celote. Zgledov, pa tudi finančnih sredstev za takšno ureditev Juriju Frideriku Sauerju gotovo ni manjkalo. Levji delež je tako po finančni kot tudi intelektualni plati verjetno prispevala njegova soproga Marija Barbara, grofica Trauttmansdorff. Izvira iz družine, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih XVII. stoletja velikopotezno prenovila svoj grad Trautenfels na Štajerskem.³⁶ V obsežnem ikonografskem programu njegovih reprezentančnih prostorov je mogoče videti enega izmed vzorov.³⁷ Še pomembnejši zgled za obnovo Borla pa je bil grad Eggenberg pri Gradcu.

Starejša literatura ne omenja stropnega okrasa te sobe. V tridesetih letih XX. stoletja je dr. France Stele freske fotografiral.³⁸ Čeprav ni dokumentiral vseh detajlov, je vendar mogoče pokazati njihovo stanje pred obnovo. Freske so bile verjetno obnovljene v povojnem času, ko so grad preuredili v hotel. Delo je bilo izvedeno popolnoma diletantsko in je mestoma grobo spremenilo njihov videz.³⁹ Tako tudi ni mogoče prebrati napisnih trakov na freskah. Berljiva je le kakšna beseda, tako vemo le, da so besedila napisana v nemščini, in sicer v gotici.

Fresk ni poškodoval le ta restavratorski poseg, ampak jih je ogrožala tudi meteorna voda, ki je tekla skozi puščajočo streho. Z vlago pa se je na grajskem podstrešju naselila tudi hišna goba. Napadeni so tramovi, ki nosijo strop obravnavane sobe. Leta 1995 se je zato sesedel del stropa, skupaj z njim pa je odpadel tudi del fresk in štukature.

Ob koncu se velja pomuditi še pri že omenjenemu slikarju Jočannu Melchiorju Ottu in njegovem krogu. Z njim in z njegovim opusom se na Štajerskem večkrat srečamo. Ottovo prvo dokumentirano delo je poslikava slavnostne dvorane na gradu Strehau pri Lieznu, ki jo je zaključil leta 1652.⁴⁰

Domnevno drugo Ottovo mladostno delo je poslikava Bele dvorane na gradu Riegersburg.⁴¹ Gre za naročilo Elisabeththe von Galler. Štukatura je bila končana v letu 1653, poslikave v al secco tehniki pa do let 1660 - 1661. Upodobljeni sta dve konjeniški bitki, v vogalih so štirje kontinenti in Ugrabitev Ganimeda ter Perzej, ki osvobaja Andromedo. Za zadnja prizora so kot grafična predloga služile Ovidove Metamorfoze, ki jih je leta 1641 na Dunaju izdelal in izdal Jean Guillaume Baur.⁴² Ta izdaja je bila na Štajerskem zelo priljubljena, saj je pogosto služila kot predloga za freske.

Cikel štirih kontinentov, enak se pojavi tudi v Eggenbergu, je izdelan po grafikah Gillesa Rousseleta, ki pa se je naslonil na dela Charlesa le Bruna. Še zlasti upodobitev Amerike je mogoče primerjati s slikami Indijancev iz ptujske zbirke turkerij, ki je delo neke štajerske delavnice.⁴³

V šestdesetih letih XVII. stoletja je Otto prevzel službo dvornega slikarja knezov Eggenbergov in hkrati vodstvo delavnice, ki je okrasila njihovo rezidenco. Naročila družin Eggenberg in Trauttmansdorff pa imajo odločilno vlogo v razvoju baročnega stropnega slikarstva na Štajerskem v XVII. stoletju. Knez Johann Seyfried von Eggenberg je v letih 1665 - 1673 naročil okras reprezentančnih prostorov gradu Eggenberg. Kar zadeva obseg del, gre za enormno naročilo, ki je na Štajerskem še dolgo odmevalo. Zidavo gradu je v 20. letih XVII. stoletja začel Johann Ulrich von Eggenberg, zaključena je bila do leta 1656. Celotna stavba je podrejena skrbnemu ikonografskemu programu,⁴⁴ ki nudi odgovore na vprašanja, ki so zaposlovala duhove tega obdobja.

Grad s simetrično in pregledno nanizanimi prostori simbolizira po matematičnih zakonih urejeno vesolje. Hkrati je tudi vključen v svet, ki ga obdaja. S stolpi poudarjeni vogali kažejo štiri glavne vetrove. Sonce na svoji dnevni poti obide grad kot veliko sončno uro. Tako je vsaka fasada osvetljena le ob določenem delu dneva. Torej sovpadajo štirje vetrovi s štirimi deli dneva. Vse štiri fasade imajo skupaj 365 oken, kot je dni v letu.

Vsako nadstropje ima 31 sob, kot je največ dni v mesecu. V osrednji osi so trije prostori posebnega pomena: slavnostna dvorana, kapela in gledališče (v XVIII. stoletju je bilo predelano v cerkev). Če jih odštevamo od 31, dobimo 30, 29 in 28, kar so še tri preostale variante dni v mesecu. 24 uram ustreza 24 reprezentančnih soban v vsakem nadstropju. Vse skupaj imajo 52 oken (toliko imajo tudi vrat), kot je tednov v letu. Ko jim prištejemo še osem oken slavnostne dvorane, dobimo 60, kot je sekund v minuti in minut v uri. V slavnostni dvorani so alegorične upodobitve sedmih planetov in vsak ustreza določenemu dnevu v tednu ter ustreznimi kovini. Upodobljen je tudi ciklus dvanajstih mesecev in štirih elementov.

Vidno mesto je namenjeno grajski kapeli. Urejena je v osrednjem stolpu, kjer se sekajo vse osi stavbe. Tako je uresničena ideja Vere, ki je v središču vesolja. V pritličju tega stolpa je grotta z vodnjakom. Grotta, ki se odpira v notranjost Zemlje in izvir simbolizirata zemljo in vodo, oba ženska elementa. Stolp, ki se dviga v nebo, in njegova bleščeča streha simbolizirata oba moška elementa zrak in ogenj. Gre za združevanje med seboj nasprotujočih si elementov in principov (moški - ženska, svetloba - tema, nebo - zemlja), ki je tudi cilj alkimističnih raziskav.

Osrednji stolp v Eggenbergu je v arhitekturo prenešena Unio Mystica ozioroma 5. višji element, v katerem je skrit začetek in konec vsega. Tako kot ta element obvladuje univerzum, se tudi ta stolp dviga visoko nad preostalo gmoto stavbe.

Grad Eggenberg je nenavaden dokument časa, ko so imele astrologija, kabalistika in alkimija odlično mesto med uradnimi znanostmi. Živahno zanimanje zanje se pojavi že v XVI. stoletju, še zlasti pa so bile priljubljene na knežjih dvorih, kjer gre izpostaviti predvsem dvor Rudolfa II. v Pragi. Seznanjenost s hermetičnimi znanostmi je v dvorskem okolju veljala za del nujne izobrazbe, tako da so našle svoj prostor tudi na univerzah. Z njimi je bil dobro seznanjen tudi knez Hans Ulrich von Eggenberg, ki je 1625. začel zidavo gradu. Študiral je na univerzi v Tübingenu, dlje časa pa je bival na dvoru Rudolfa II. Dokumentirano je tudi kneževsko potovanje v Španijo, kjer je spoznal Escorial, ki tudi uresničuje podobno idejo Univerzuma.

Program, ki je bil zastavljen že v času Hansa Ulricha, je nato v 60. letih XVII. stoletja v okrasu piana nobile nadaljeval Johann Seyfried von Eggenberg. Na frizih v sobah so upodobljene krajine, vedute mest in marine, ki skupaj kažejo zemljo takšno, kot je. Freske na stropovih kažejo zgodbe iz perzijske, židovske, grške in rimske zgodovine. Večinoma so izbrani prizori z negativnim, pesimističnim predznakom. Zato deluje niz 24 soban kot mračen passepartout, ki okvirja bleščeče dogajanje v slavnostni dvorani, imenovani tudi Dvorana planetov. Prizori, upodobljeni v njej, kažejo prihod nove zlate dobe, ki ga je povzročila družina Eggenberg.

Seveda je uresničitev tako obsežnega programa zahtevala veliko umetnikov. Štukature so delo Alessandra Serenia in njegove delavnice. Niso več tako dominantne, kot so bile še sredi stoletja, in puščajo slikarjem več prostora.

V tem času se je na Eggenbergu oblikovalo pomembno slikarsko središče, ki ga je do svoje smrti 1670. vodil Jochann Melchior Otto. Sam je poslikal štiri

prostore ob slavnostni dvorani, poslikave drugih soban pa so delo njegove delavnice. Po njegovi smrti je vodenje del prevzel Hans Adam Weissenkircher, ki je poslikal slavnostno dvorano.

Poimensko poznamo še nekaj na Eggenbergu delujočih slikarjev, vendar njihovi posamezni deleži še niso raziskani. To so Georg Abraham Peuchl, Carl Franz Caspar in Andreas Raemblmayer.⁴⁶ Kvaliteta posameznih del je precej različna, vendar moramo upoštevati to, da je bila v tem času pripovedna plat fresk pomembnejša od formalne.

Eggenbergi pa gotovo niso določili samo ikonografskega programa, ampak so verjetno izbrali tudi grafične predloge, po katerih so delali slikarji. Gre za širok izbor grafik, narejenih po delih Jeana Guillaumea Baura, Michela Dorignya, Josepha Heintza starejšega, Matthaeusa Meriana, Lukasa Kiliana, Petra Paula Rubensa, Joachima Sandrarta ter Barhtolomaeusa Sprangerja.⁴⁶

V letih od 1664 do 1676 je grof Siegmund Friederich von Trauttmansdorff popolnoma obnovil srednjeveški grad Trautenfels.⁴⁷ Tudi pri tej obnovi se velja pomuditi nekoliko dlje, saj je iz družine Trauttmansdorff prišla Marija Barbara, soproga Friderika Jurija Sauerja. S štukaturo in freskami so okrašeni prostori v prvem nadstropju gradu Trautenfels. Štuk je delo Alessandra Serenia in njegove delavnice. Freske v slavnostni dvorani, datirane leta 1673, so delo Italijana Carpofores Tencalla iz Bissana ob Luganskem jezeru. V preostalih prostorih se srečamo še s tremi različnimi slikarji. Poimensko poznamo le Lorenza Steegerja, ki so mu Trauttmansdorffi za opravljena dela do leta 1676 izplačali 700 goldinarjev.⁴⁸ Tudi Steeger je izšel iz delavnice Jochanna Melchiorja Otta.

V slavnostni dvorani je upodobljena zgodba zlatih jabolk (limon) Hesperid. Kot literarna predloga je služila knjiga Hesperides sive de malorum aureorum cultura et usu, ki jo je leta 1646 v Rimu izdal Giovanni Battista Ferrari. Gaia je Zeusu in Heri kot poročno darilo podarila drevo z zlatimi jabolki. Njegovi sadeži so bili namenjeni nesmrtnim, zanj pa so skrbele Hesperide. Po več pripetljajih so zlata jabolka oz. limone vendarle prispele v Italijo in tako postale dosegljive tudi smrtnikom. Vrt Hesperid simbolizira zemeljski raj, kjer mir, prijetno okolje in rodovitnost tal osrečujejo tudi bogove. Vsekakor zelo laskava prisposoba življenja na gradu Trautenfels. Zgodbo spremljajo tudi štirje letni časi, ki zagotavljajo rodovitnost narave, ter personifikacije štirih elementov.

V dveh ovalnih poljih so upodobljene štiri kardinalne kreposti. Iustitia in Fortitudo sta blizu Trauttmansdorffovega grba, saj sta kreposti, ki bolj pripadata moškemu. Blizu grba Caccilie Renate von Dohna, soproge Siegmunda Friedricha, pa sta Prudentia in Temperantia.

Z okrasom stropa je povezan tudi friz, sestavljen iz štukaturnih okvirjev ter freskiranih polj. Na njem je upodobljenih sedem mitoloških ljubezenskih parov (Venera in Adons, Apolon in Dafne, Minerva in Kadmos, Angelica in Medoro, Ruggiero osvobodil Angelico, Apolon in Koronis) ter Parisova sodba in Apolon, ki odira Marsiasa. Znova so predstavljene lastnosti, ki so lastne tudi obema zakoncema. Siegmund je, tako kot Apolon, gospodar umetnosti in zmagovalec nad primitivnim, nagonskim. Hkrati pa ljubi svojo soprogo, kot je ljubil Orfej svojo Evridiko. Caecilia ni le lepa kot Venera, ampak tudi podpira umetnost ter ljubezen in složnost med ljudmi.

Na frizu je upodobljenih tudi deset alegoričnih figur v grisaillesu. Izdelane so po opisih iz Ripove Iconologiae ter po Iconographiai, ki jo je leta 1670 v Augsburgu objavil Johann Wilhelm Baur. Upodobljene so Arhitektura, Ljubezen do otrok, Moč, Zvestoba, Enotnost, Zmernost, Resnica, Astronomija, Bogastvo in Geometrija.

Freske v drugih prostorih gradu kažejo prijetnosti podeželskega življenja, prizore iz Ovidovih Metamorfoz ter nekaj nesrečnih dogodkov iz antične mitologije.

V tem času so Trauttmansdorffi obnovili še grad Rabenstein,⁴⁹ ki je postal last družine kot dota Caecilie Renate von Dohna. Uredili so dve dvorani, ki sta bili štukirani leta 1670, freskirani pa v letih 1671 - 1672. Kot grafično predlogo so znova uporabili Baurovo izdajo Ovidovih Metamorfoz. Slabo ohranjene freske so delo delavnice oziroma naslednikov Johanna Melchiorja Otta.

Opombe

- ¹ STOPAR, Ivan. Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Območje Maribora in Ptuja, Ljubljana 1990, pp. 22 - 30.
- ² Po napisu nad vzhodni v kapeli gradu Borl. Ilm. Dn. Du. Georgius Frideric Saver Comes ab et in Ankenstein, Liber Baro in Kosiak, Dn. in Wollan, Scheustain, Ligenbero ot Dornav. Hac roditavi Dapiler per Cerniolam, Marchiae, Slavoniae S. C. M. Camerari et Consilarii nec non inolyti Dveat. Styriae Confinum Slavoniae et Paetrinae svpremo anoe Provivor, ac et chara Corv. Maria Barbara Nata Comitissa de Trauttmansdorf.
- ³ CURK, Jože, Trije gradevi - tri usode, 5. ptujski zbornik, Ptuj 1985, p. 365.
- ⁴ NUSSDORFER, Jolanda Rebecca, Dvorec Durnava - Nekaj novih podatkov o freskah v dornavskem dvorec, Ptujski zbornik VI/2, Ptuj 1996, p. 853 in p. 860.
- ⁵ STOPAR, Ivan. Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Med Solčavskim in Kobanskim, Ljubljana 1993, p. 123.
- ⁶ Glede na dostupno literaturo ne gre za Šoštanj.
- ⁷ JANISCH, Josef Andreas. Topographisch-statistischer Lexikon von Steiermark, 1. Band A-K, Graz 1878, geslo Ankenstein, pp. 28-29.
- ⁸ CURK, Jože, Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, Pletovio - Ptuj 69-1969, Maribor 1969, p. 177.
- ⁹ Več avtorjev: Latinska šola v Rušah, p. 55.
- ¹⁰ ibid., p. 110.
- ¹¹ VRISER, Sörgey, Znamenja in javni spomeniki v Ptuj, 4. ptujski zbornik, Maribor 1975, pp. 296 - 298.
- ¹² Lastna št. 43, hrani Pokrajinski arhiv Maribor. Objavljena v katalogu razstave: Pretiosa sacra et documenta historica, Ptuj 1989, p. 18.
- ¹³ WEIGL, Igor, Durnavski prtilikaveri, ARGO XXXIII - XXXIV, Ljubljana 1992, pp. 28 - 33.
- ¹⁴ NUSSDORFER, Jolanda Rebecca. Zur Baugeschichte und Ausstattung der Altem Schlosser Windisch-Feistritz (Slovenska Bistrica), Ranu (Bréžice) und Durnau (Durnava) in der ehemaligen Unter-Steiermark, Magistraturhat (tipkopis), Graz 1994, p. 86.
- ¹⁵ NUSSDORFER, Jolanda Rebecca, Dvorec Dornava - Nekaj novih podatkov o freskah v dornavskem dvorec, Ptujski zbornik VI/2, Ptuj 1996, p. 854.
- ¹⁶ CURK, Jože, Trije gradevi - tri usode, 5. ptujski zbornik, Ptuj 1985, pp. 864 - 868.
- ¹⁷ Katalog razstave. Park kulturni pristan, Mestna galerija Ljubljana, Ljubljana 1990, pp. 13 - 14.
- ¹⁸ CURK, Jože, Trije gradevi - tri usode, 5. ptujski zbornik, Ptuj 1985, p. 368.
- ¹⁹ NUSSDORFER, Jolanda Rebecca, Dvorec Durnava - Nekaj podatkov o freskah v dornavskem dvorec, Ptujski zbornik VI/2, Ptuj 1996, p. 854 in p. 860.
- ²⁰ CURK, Jože, Trije gradevi - tri usode, 5. ptujski zbornik, Ptuj 1985, p. 366.
- ²¹ STOPAR, Ivan. Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, Območje Maribora in Ptuja, Ljubljana 1990, p. 25.
- ²² JAKI MOZETIČ, Barbara. Vus ohijs, Štukature XVII. stoletja v Sloveniji, Ljubljana 1995, p. 63.
- ²³ Za podatke o barjskih slikah in njihovih usodah se zahvaljujem ga. Marjoti Ciglonečki, kustodini oddelka za kulturno zgodovino v Pokrajinskem muzeju Ptuj.
- ²⁴ VISCHER, Georg Matthaeus. Topographisch-statistischer Lexikon von Steiermark, 1. Band A - K, Graz 1878, pp. 28 - 29.
- ²⁵ Več avtorjev. Srečanje z Jutrnimi na ptujskem gradu, Ptuj 1992, p. 126.
- ²⁶ ibid., invšt. G-834-s, p. 172.
- ²⁷ ibid., invšt. G-262-s, p. 166.
- ²⁸ ibid., invšt. G-1072-s, p. 167.
- ²⁹ JANISCH, Josef Andreas. Topographisch-statistischer Lexikon von Steiermark, 1. Band A - K, Graz 1878, pp. 28 - 29.
- ³⁰ Za uporabo se zahvaljujem mag. Barbari Mozetič - Jaki, kustodini iz Narodne galerije v Ljubljani.
- ³¹ ŠERBEJ, Ferdo, Umetnostni spomeniki v občini Slovenska Bistrica, Zbornik občine Slovenska Bistrica 1, Slovenska Bistrica 1982, p. 198.
- ³² BRUCHER, Guenter. Die barocke Deckenmalerei in der Steiermark, Graz 1973, p. 12.
- ³³ ROSCHER, W. H. Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, Leipzig 1886 - 1890, p. 2846.
- ³⁴ ROSCHER, W. H. ibid., p. 1254.
- ³⁵ id. ibid., pp. 430 - 431.
- ³⁶ BRUNNER, Walter in KAISER, Barbara. Sehnsucht Trautenfels, Trautenfels 1992, pp. 27 - 28.
- ³⁷ id. ibid., pp. 60 - 77.
- ³⁸ Negative hrani INDOK center na Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino.
- ³⁹ Dokumentacije, ki hi govorila o tem pesegu, III.
- ⁴⁰ SCHWEIGERT, Horst, Barocke Deckenmalerei in der Steiermark, Lust und Leid, Graz 1992, p. 186.
- ⁴¹ BRUCHER, Guenter. Die barocke Deckenmalerei in der Steiermark, Graz 1973, pp. 19 - 20.
- ⁴² id. ibid., p. 15.
- ⁴³ Katalog razstave. Im Lichte des Hallmonds, Dresden 1995, p. 192.
- ⁴⁴ RUCK, Barbara in KRYZA - GERSCH, Friedrich. Schloss Eggenberg, Graz 1984, pp. 15 - 18.

⁴⁵ BRUCHER, Guenter. Die barocke Deckenmalerei in der Steiermark, Graz 1973, p. 13

⁴⁶ id. ibid., pp. 12 - 19

⁴⁷ BRUNNER, Walter in KAISER, Barbara: ibid., pp. 27 - 28

⁴⁸ BRUCHER, ibid., p. 24.

⁴⁹ BRUCHER, ibid., pp. 21 - 22

DAS SCHLOSS BORL UND DIE FAMILIE SAUER VON UND ZU ANKENSTEIN

Zusammenfassung

Mit der Jahreszahl 1674 am Portal der Schloßkapelle ist Abschluß der frühbarocken Restaurierung des Schlosses Borl gekennzeichnet. Dafür sorgten Graf Georg Friderik Sauer und seine Ehefrau Maria Barbara, geborene Gräfin Trauttmansdorff. Das mittelalterliche Schloß erhielt so nach außen ein den neuen Verhältnissen entsprechendes Äußeres, im Inneren hingegen eine Reihe von Räumlichkeiten, die ein entsprechend repräsentatives Leben ermöglichten. Der Festsaal und die Kapelle mit Empore ergänzten für die Schloßherren die Anzahl der Gemächer in der zweiten Etage.

Leider ist die Mehrheit dieser gutdurehdaachten Ganzheit heute verloren. Bereits im Jahre 1706 ging das Schloß in Flammen auf und in den 70er Jahren des XVIII. Jahrhunderts wurde ein Teil niedergerissen. Unverkennbar hinterließen der Zweite Weltkrieg und die Zeit danach ihre Spuren am Schloß.

Aus diesem Grund wird das Zimmer mit den Fresken der vier Tageszeiten im zweiten Stockwerk des Schlosses zu einem noch bedeutenderen Zeugen der künstlerischen Bestrebungen der Auftraggeber. Maßgebend dafür war auch die Auswahl der Stukkateure und Maler, die die Sauer und der für die Steiermark damals zentralen Eggenberg-Werkstatt finden konnten.

Die Fresken sind zwar schlecht erhalten, jedoch läßt sich eine nahe Verwandtschaft mit den Werken des Malers Johann Melchior Otto erkennen und sie können in den weiteren regionalen Rahmen eingeordnet werden. Leider ist dies aufgrund der sehelechten Erforschung der steirischen frühbarocken Malerei alles, was vorläufig über die Urheberschaft von Fresken gesagt werden kann.

UMETNOSTNA PODOBA POSAVINJA IN POSAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. in 18. stoletja (1. del)

Jože Curk*

UDK 726.591(497.4.11)"16/17"

CURK Jože: Umetnostna podoba Posavinja in Posavja v očeh vizitatorjev 17. in 18. stoletja (1. del). (Das Kunstwesen von Posavinje und Posavje in den Augen der Visitatoren des 17. und 18. Jahrhunderts.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33 (1997)2, str. 229

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor na osnovi vizitacijskih poročil ljubljanskih škofev iz 1. pol. 17. stoletja ugotavlja, da je na območju njihove škofije, ki je obsegale ozemlja pražupnij Gornji Grad, Braslovče, Škale in Pilštanj na slivenskem Štajerskem, nastalo število cerkva skozi 300 let nespremenjeno in da so se menjavala le njihove značilnosti, stavbe in oprema, ki jih je napolnjevala.

UDC 726.591(497.4.11)"16/17"

CURK Jože: The Artistic Appearance of the Savinja and the Sava Region as Seen by Visitors in the 17 and 18 Century. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 229

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

On the basis of the visitation reports of Ljubljana bishops from the first half of the XVII century, the author determines, that in the region of the bishopric, which covered the areas of parishes Gornji Grad, Braslovče, Škale and Pilštanj in Slovenian Styria, the number of churches, through the period of 300 years, remained unchanged, while their characteristics, constructions and fittings were supplemented.

V prvem delu razprave, objavljene v ČZN NV 33/1997 sem obravnaval vizitacije na ozemljih nekdanjih pražupnij s sedeži v Hočah, Slivnici, Konjicah, Šmartnem, Starem trgu in Šmihelu pri Pliberku, v tem pa bom prikazal one na ozemljih nekdanjih pražupnij v Šempetru (od Žalcu), Strmcu, Ponikvi, Slatini, Pilštanju, Vidmu, Laškem, Braslovčah, Škalah in Gornjem Gradu. Od teh pražupnij so one v Gornjem Gradu, Škalah, Braslovčah in Pilštanju pripadale ljubljanski škofiji; v Žalcu Stični; v Vidmu Kostanjevici; v Ponikvi novomeškemu kapitlju in v Strmcu štrasburškemu kapitlju. Iz tega izhaja, da sta patriarhu in s tem Savinjskemu arhidiakonatu ostali v upravljanju le pražupniji v Laškem in Slatini ter nekaj župnij. Ker ni namen članka govoriti o razvoju cerkvene

*Jože Curk, umetnostni zgodovinar v penkoju, Ljubljana

organizacije, ampak o stanju cerkva v 17. in 18. stoletju, kolikor ga je mo-goče razbrati iz doslej objavljenih vizitacijskih poročil, se omejujem le na rezultat tega razvoja, ki ga kaže šematizem Lavantinske škofije iz leta 1937.

Takrat so na ozemlju nekdanje pražupnije s sedežem:

1. v Šempetru (od 1256 Žalcu) obstajale župnije: sv. Daniela v Celju (naslovna opatija in sedež dekanata), sv. Jakoba v Galiciji, sv. Jurija v Gotovljah, sv. Petra v Sav. dolini, sv. Marjete na Polzeli, sv. Martina na Teharjah, sv. Nikolaja v Žaleu, sv. Martina na Paki, sv. Andreja nad Polzelo in benificij pri sv. Mariji v Petrovčah,

2. v Novi Cerkvi-Strmcu: sv. Lenarta v Samoti (sedež dekanata), sv. Martina v Rožni dolini, M. vnebovzeta v Dobrni, sv. Jerneja v Vojniku, NLG v Črešnjicah (ki je do leta 1789 pripadala Konjicam), sv. Jožefa na Frankolovem in sv. Jošta na Kozjaku,

3. v Ponikvi: sv. Martina v Ponikvi, sv. Jurija v Šentjurju, M. vnebovzeta v Šmarju (sedež dekanata), sv. Jerneja v Zibiki, sv. Nikolaja v Lembergu (od 1786 MB na Sladki gori), sv. Magdalene v Dramljah, sv. Magdalene v Slivnici, MB v Kalobju, sv. Štefana pri Zibiki in sv. Vida pri Grobelnem,

4. v Slatini: sv. Križa v Slatini (nadžupnija), sv. Lenarta (od 1768 MB) v Kostrivnici, sv. Jerneja v Rogateu (nadžupnija in sedež dekanata), sv. Heme v Vonarjah, sv. Petra na Medvedovem selu, sv. Florjana v Stojnem selu in sv. Roka v Doboveu ob Sotli,

5. v Pilštanju: sv. Mihaela v Pilštanju, J. Krstnika v Podsredi, sv. Marjete v Planini, sv. Petra pod Sv. gorami, sv. Lovrenca na Bizeljskem, sv. Lovrenca v Podčetrtku, sv. Jakoba (od 1792 sv. Valentina) v Žusmu, sv. Vida pri Planini, sv. Nikolaja na Polju, sv. Ane na Prevorju, sv. Marije v Zagorju, M. vnebovzeta v Kozjem (sedež dekanata), sv. Petra v Bučah, DM v Dobju in M. vnebovzeta v Olimju,

6. v Vidmu: sv. Ruperta v Vidmu (sedež dekanata), sv. Nikolaja v Sevnici, sv. Lovrenca v Brežicah, sv. Mihaela v Pišecah, sv. Petra (od 1914 LMB) v Rajhenburgu, sv. Martina v Sromljah, Marijinega imena v Dobovi, sv. Duha v Artičah, M. vnebovzeta v Kapelah, M. vnebovzeta v Koprivnici, sv. Lenarta v Zabukovju in sv. Jurija v Zdolah,

7. v Laškem: sv. Martina v Laškem (nadžupnija in sedež dekanata), sv. Helene v Loki, sv. Jakoba v Dolu, sv. Ruperta v Trobnem Dolu, sv. Jedrti nad Laškim, sv. Mavrieja v Jurkloštru, sv. Lenarta nad Laškim, sv. Marjete pri Rimskih Toplicah, sv. Miklavža nad Laškim, J. Krstnika na Razborju in sv. Marije v Širju,

8. v Braslovčah: M. vnebovzeta v Braslovčah (sedež dekanata), sv. Mihaela na Vranskem, sv. Jurija pod Taborom, sv. Pavla pri Preboldu, sv. Pankracija v Grižah, sv. Martina v Trbovljah, sv. Štefana na Gomilskem in sv. Marije na Reki,

9. v Škalah: sv. Jurija v Škalah (sedež dekanata), sv. Mihaela pri Šoštanju, J. Krstnika na Vinski Gori, sv. Martina pri Šaleku v Velenju, sv. Ilije pri Velenju, sv. Andreja v Belih Vodah, sv. Pankracija v Zg. Ponikvi in sv. Petra v Zavodnjem,

10. v Gornjem Gradu: sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu (sedež dekanata), Marije Snežne v Solčavi, sv. Elizabete v Ljubnem, sv. Kancijana v Rečici, sv. Jurija v Mozirju, sv. Marije v Novi Štifti, sv. Lovrenea v Lučah, sv. Petra v Bočni, F. Ksaverija v Stražah, Marije Nazaret v Nazarjah, sv. Martina v Šmartnem ob Dreti in sv. Mihaela v Šmihelu nad Mozirjem.

Ob jožefinskih reformah sta župniji sv. Petra v Radečah iz nekdanje laške in sv. Jurija v Motniku iz nekdanje braslovške pražupnije prešli na kranjsko stran, župnija NLG v Črešnjicah pa iz nekdanje konjiške pražupnije v strmsko.

Iz pregleda je razvidno, da je pred zadnjo svetovno vojno na ozemlju žalske pražupnije obstajalo 9 župnij, na ozemlju strmske 7, na ozemlju ponikvanske

10, na ozemlju svetokriške (slatinske) 7, na ozemlju pilštanjske 15, na ozemlju videmske 12, na ozemlju laške 11, na ozemlju braslovške 8, na ozemlju škalske 8 in na ozemlju gornjegrajske 12, torej skupaj 99 župnij. Ker so kar 4 od 10 pražupnij pripadale ljubljanski škofiji, začenjam s predstavitvijo njihovih vizitacijskih poročil s strani ljubljanskih škofov Janeza Tavčerja (1580 – 97), Tomaža Hrena (1597 – 1630) in Rinalda Scarlichija (1630 – 40), iz katerih je razvidno njihovo stanje na začetku 17. stoletja.

Škof Janez Tavčer je leta 1582 vizitiral štajerski del škofije, ki so ga sestavljale župnije in vikariati DM v Braslovčah, DM v Gornjem Gradu, sv. Petra pri Kunšperku, sv. Elizabete v Ljubnem, sv. Lovrenca v Lučah, sv. Jurija v Mozirju, sv. Mihaela v Pilštanju, sv. Marjete v Planini, sv. Lovrenca v Podčetrtku, J. Krstnika v Podsredi, sv. Pavla v Preboldu, sv. Kancijana v Rečici, DM v Solčavi, sv. Pankracija v Starem trgu, sv. Vida v Šentvidu pri Planini, sv. Ilije v Šentilju pod Turjakom, sv. Ilije v Šentilju pri Velenju, J. Krstnika v Šentjanžu na Vinski gori, sv. Jurija v Škalah, sv. Mihaela v Šoštanju, sv. Martina v Velenju, sv. Mihaela na Vranskem, DM v Zagorju in sv. Jakoba v Žusmu, ni pa obiskal one sv. Pankracija v Grižah. Vizitacija je bila izrazito protireformacijskega značaja, zato v njenih zapisih ni podatkov o stanju cerkva, saj jih omenja le minogrede.

Več o njih poroča njegov naslednik škof Tomaž Hren. Tudi njegova dejavnost je bila izrazito protireformacijsko uglašena, vendar je iz njegovih zapisov mogoče dobiti tudi nekaj podatkov o stanju cerkva in njihove opreme. Posebno pozornost je seveda posvečal svoji gornjegrajski rezidenci, kjer je leta 1600 obnovil cerkvico sv. Magdalene, stoječo na spodnjem delu takrat obzidanega pokopališča, ležečega onkraj Drete na kraju, kjer je nekoč (baje) stal samostan benediktink (in der Clause). Šlo je za odlično poznoromansko stavbo iz srede 13. stoletja, sestoječo iz kvadratnega križnobrebrasto obokanega kora, ravno krite ladje, lesenega fasadnega zvonika in lesene veže, ki so jo podrli leta 1869 in leta 1883 odstranili tudi njene temelje. Leta 1601 je obnovil kapelo sv. Tomaža s 3 oltarji, leta 1602 enooltarno kapelo sv. Pavla, ki je stala na gornjem delu pokopališča ter imela obokan kor (morda apsidlo), ladjo z 2 oknomi in opečnim tlakom ter lesen fasadni stolpč (podrli so jo ob koncu 18. stoletja). Leta 1607 je obnovil kapelo sv. Marjete, stoječo na starem pokopališču ob kolegiatni cerkvi, ki je bila obokana in odlično opremljena, ter leta 1614 kapelo sv. Uršule, ustanovo Celjskih grofov s 3 oltarji prav tam (obe sta bili ob zidavi sedanje cerkve sredi 18. stoletja odstranjeni). Obnovil pa je tudi kolegiatno cerkev, jo dal tlakati, freskirati in večinoma na novo opremiti, med drugim leta 1613 z novim gl(avnim) oltarjem, delom švabskega kiparja Leonharda Kerna.

Večjo skrb je škof posvetil tudi veliki romarski cerkvi v Novi Štifti, zgrajeni leta 1560, kjer je v letih 1600, 1610 in 1615 posvetil 5 oltarjev in 5 zvonov, nato župni cerkvi v Braslovčah, ki je leta 1600 pogorela in bila do 1604 obnovljena in znova posvečena, p(odružni) c(erkvi) v Velenju, ki je bila od leta 1574 v rokah luteranov, a leta 1600 rekoncilirana in do 1606 opremljena z novimi oltarji. Podobno je bilo s pc v Šmartnem ob Dreti, kjer je škof l. 1603 posvetil oltar, in s pc v Šoštanju, kjer je l. 1605 posvetil 2 oltarja. Leta 1603 je pomagal zgraditi župnišče v Mozirju in nekaj let pozneje v Škalah. Leta 1602 je položil temeljni kamen za novo cerkev sv. Mihaela v Zabregu nad Mozirjem, l. 1610 posvetil nekaj let prej zgrajeno kapelo sv. Ane na pokopališču v Solčavi. Isto je storil l. 1612 s pc sv. Florjana pod Kacenštajnom, romarsko c. DM na Stari gori pri Podsredi (opremljeno s tremi oltarji, katerih stranska sta imela baldahina), žc v Podsredi z 2 oltarjem in l. 1618 z romarsko c. MB na Čreti. Leta 1624 je končno blagoslovil temeljni kamen loretske kapele v Nazarjah, stoječe nasproti gradu Vrbovca.

V njegovem času je bil štajerski del škofije organiziran v 4 komisariatih s sedeži v Gornjem Gradu, Starem trgu, Vranskem in Pilštanju. Prvi komisariat je obsegal župnije in vikariate v Solčavi, Lučah, Ljubnem, Rečici in Mozirju, drugi v Skalah, Šoštanju, Šentilju pri Velenju, Šentjanžu na Vinski gori in Šentilju pod Turjakom, tretji v Motniku, Braslovčah, Preboldu, Grižah in Trbovljah, kjer je kot patron pomotoma naveden sv. Nikolaj namesto sv. Martina, četrti pa v Šentvidu pri Planini, Šempetru pri Kunšpeku, Bizeljskem, Podsredi, Žusmu in Podčetrtku, kjer je kot patron pomotoma naveden sv. Martin namesto sv. Lovrenca.

Mnogo zgovornejši od Hrenovih zabeležk je vizitacijski zapisnik njegovega naslednika Rajnalda Scarlichija iz let 1631 – 32, ki se za ta del škofije začenja 21. 11. 1631 v Gornjem Gradu in končuje 7. 3. 1632 v Podčetrtku.

Župnija Gornji Grad je takrat imela 15 p(odružnih) c(erkva).

V ž(upni) in kolegiatni cerkvi DM (ki je bila sedež prazupnije že pred letom 1140) so evharistijo hranili v stebrastem tabernaklju na ev(angelski) strani kora, pred katerim je trajno gorela večna luč. Na isti strani, le da za gl. oltarjem, so v zaprti zidni omari hranili sv. olja. Krstilnik, ki je stal v ladji pod 2. arkadnim lokom, je bil iz črnega marmorja in pokrit z lesenim nastavkom. Gl. oltar s krasno podobo je bil posvečen BDM ter Mohorju in Fortunatu. Pod zadnjim oknom kora je bil na ev. strani vzidan nagrobnik škofa Žige Lamberga iz črnega marmorja, na ep(istelski) strani pa podoben nagrobnik škofa Urbana Tekstorja. Na isti strani so stali tudi škofijski sedež in sedilje iz orehovine ter orgle, vse iz časa škofa T. Hrena. Sredi kora so visele vrvi manjšega zvonika. Na njegovi ev. strani je bil v steni grob ustanoviteljev samostana Teobalda in Tute de Kagere. Pred stopnicami kora je sredi cerkve stal oltar Rešnjega t(elesa), opremljen s počeno kamnito menzo in (pre)majhno podobo. Na križu, visečem nad njim, je bil prikazan B(og) O(če) v oblakih, ki pa ni ustrezal njegovi vzvišenosti. Ob ev. strani kora se je nahajala kapela M. oznanjenja in sv. Martina s p(osvečenim) oltarjem in grobnico T. Hrena. Pred vhodom v to kapelo je levo stal preozek oltar sv. Petra z dovolj lepo podobo in kamnito menzo, sestavljeno iz 2 delov, desno pod lokom 1. stebra pa oltar sv. Ane, opremljen z lepo podobo in vsem potrebnim. Pod lokom 2. stebra je bil oltar sv. Nikolaja z menzo, sestavljeno iz več kamnov in z neprimerno podobo, pozneje preneseno v pc v Tiroseku. Pod lokom 3. stebra je stal oltar sv. Trojice s kamnito menzo, sestavljeno iz 2 delov, ki je imel vse potrebno, le podoba ni bila najbolj primerna. Pod lokom 4. stebra je bil oltar sv. Katarine s kamnito menzo in vsem ostalim. Pri 5. stebri je stala posoda za bl(agoslovljeno) vodo iz črnega marmorja. Pod lokom 4. stebra na ep strani je stal oltar sv. Fabijana, Sebastijana in Roka z lepo menzo in vsem ostalim, a bolj slabo podobo. Pri 3. stebri je stal oltar sv. Doroteje z menzo, sestavljeno iz 2 delov, in sliko na platnu, nad katerim se je pel obok, stoječ na 4 stebričih. Pri 2. stebri je stal oltar J. Krstnika z menzo iz 3 kosov, sliko na platnu in tudi obokom nad seboj. Njemu nasproti ob steni blizu vrat v samostan je stal oltar sv. Benedikta, ki je bil brez kamnite menze, imel pa je kamnito podobo in obok nad seboj. Obrnjen v smeri kapele na ep strani je bil z vsem opremljen. Ta kapela, ki je stala ob koru, je bila posvečena sv. Andreju. Opremljena je bila z oltarjem z menzo iz belega marmorja in kamnito podobo, nagrobnikoma škofov Krištofa Ravberja in Franca Kacijanerja iz belega marmorja ter z epitafi škofov Konrada Glušiča, Boltežarja Radliča in Janeza Tavčerja iz črnega marmorja. Na ev. strani za oltarjem sv. Petra je stal precej zanemarjen glavni zvonik, v katerem so viseli 4 zvonovi in bila nameščena ura. Stopnice v njem so bile trhle, tlak razpokan in streha poškodovana. Na ev. strani pri 3. stebri je bila nameščena preprosta lesena prižnica. Ladijski del cerkve je bil tlakan z opečnimi ploščami, kapeli in kor pa s črno-belimi mar-

mornimi. Cerkev je bila precej temačna, ker je imela le gornja okna, ki so bila na ev. strani zaprta, okna v koru pa poslikana. Vsa cerkev razen kora je bila primerno poslikana in okrašena. Obok v spodnji zakristiji je nosil osrednji steber. V njej sta stali 2 omari za mašne potrebščine, ni pa bilo klečalnika. V zgornji zakristiji sta bili še 2 veliki omari in drugo. Od nove opreme, nabavljene leta 1620, je bilo tu več slik, antependijev, knjig, posodja itd. Vizitator je predlagal, da se oltar RT prestavi na mesto onega sv. Ane, tega porine k nasprotnemu stebru, krstilnik namesti k zadnjemu stebru na ev. strani, posodo za bl. vodo njemu nasproti, pri vhodu pa namesti kropilnik. Popravili pa naj bi tudi zvonik.

Kapela sv. Tomaža v zgornjem delu rezidence je imela 3 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob, njuni menzi pa sestavljeni iz po 3 kamnov. Kapela je bila v celoti poslikana.

Kapela sv. Uršule v Marijanskem kolegiju je imela 3 p. oltarje, ki so imeli vsi polomljene menze, vendar pa glavni lepo podobo.

Kapela sv. Marjete na starem pokopališču ob kol. cerkvi ni bila posvečena. Imela je sicer 3 lepe, a nep. oltarje z menzami in podobami, vendar pa je bila brez vsega ostalega.

Pc sv. Magdalene, ki je stala zunaj rezidence na novem pokopališču, je imela 3 p. oltarje, od katerih je imel gl. kamnito, a počeno menzo, stranska pa sta bila preozka.

Pc sv. Pavla, ki je stala na istem pokopališču, je imela 3 oltarje, katerih gl. je bil brez križa, preozka stranska pa brez vsega, tudi podob. Gl. naj bi dobil križ, stranska pa naj bi podrli. Blizu cerkvice so bila pokopališka vrata. Ta naj bi popravili in opremili z železnim križem.

Pc BDM v Novi Štifti pri Tiroseku (obnovljena leta 1647) je premogla 11 večinoma p. oltarjev, od katerih so imeli 1., 2., 3., 5., 9., 10. in 11. polomljene menze, 3., 4., 5., 6., 7., 8., 9., 10. in 11. pa so bili brez antependijev in križev. Sicer je za 2. stal velik križ, 3. in 11. pa sta imela (pre)mali kamniti podobi. V triladijski cerkvi s po 3 stebri in 4 loki na vsaki strani so stali oltarji tako, da so bili 3., 4., 5. in 6. na ev., 8., 9., 10. in 11. pa na ep. strani, 2. je stal sredi cerkve, 7. pa v desni stranski ladji blizu okna. V koru je bil na ev. strani kamnit tabernakelj. Cerkev ni bila v celoti tlakana in tudi okna niso bila enakomerno razporejena, vendar pa je bila elegantne gradnje. Oltarja sv. Križa sredi cerkve in sv. Ožbalta v stranski ladji naj bi podrli, oltarja sv. Ane (3.) in sv. Uršule (11.) naj bi dobila novi primernejši podobi, križ sredi cerkve naj bi obesili pod obok in opremili z lepšim križanim, tabernakelj odstranili, oltarje doopremili, okna poenotili in zasteklili z možnostjo odpiranja ter posodo za bl. vodo predstavili z ep. strani h glavnim vratom. V zakristijo naj bi namestili omaro in klečalnik.

Pc sv. Nikolaja v Tiroseku je imela 3 p. oltarje, od katerih je bil gl. brez antependija, ozka stranska pa tudi brez križev. Glavnega naj bi uredili, stranska podrli, v zakristijo pa namestili omaro in klečalnik.

Pc BD v Štajngrobu je imela 4 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez vsega, oni sv. Križa sredi cerkve pa brez antependija. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, onega sredi cerkve podrli ter doopremili zakristijo in nad njen vhod namestili križ.

Pc sv. Lenarta pod Rogatcem je imela 3 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez vsega. Zato naj bi ju dopolnili (tudi z novo kamnito menzo), v zakristiji pa postavili omaro.

Pc sv. Barbare na Stražah je imela 3 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob in vsega ostalega, zato naj bi ju dopolnili, nabavili z (akristijsko) omaro ter zasteklili okna z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Mihaela v Radmirju je imela 3 p. oltarje, od katerih je bil gl. brez

križa, stranska pa brez podob in vsega ostalega. Zato naj bi oltarje dopolnili ter nabavili z. omaro. Okna naj bi poenotili in zasteklili z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Martina v Vologi (Šmartnem ob Dreti) je imela 4 oltarje, od katerih je bil 4., stoječ ob steni na ev. strani, brez vsega. Prve 3 naj bi uredili in opremili s križi, 4. pa podrli. V zakristiji naj bi podrli kamnit oltar ter nabavili omaro in klečalnik.

Pc sv. Jošta nad Dreto je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez kamnitih menz, križev in antependijev. Ker ju niso obnovili po predpisih, ju je vizitator pozneje eksekriral, nakar sta bila šele l. 1650 ponovno posvečena. V zakristiji naj bi oltar sv. Lucije zamenjali z omaro ter nabavili klečalnik.

Pc sv. Petra v Bočni je imela 3 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez kamnitih menz, antependijev in križev. Cerkvena okna naj bi zazidali in naredili 4 nova, večja z možnostjo odpiranja. V zakristiji naj bi postavili omaro in klečalnik, nad vhod na neposvečeno pokopališče pa postavili križ.

Pc sv. Primoža in Felicijana (tudi Florjana) na Gori nad Gornjim Gradom je premogla le en oltar, ki naj bi ga opremili s kamnito menzo. Stara okna naj bi nadomestili z velikim novim, ki se bo dalo odpirati. Cerkveno vežo naj bi obnovili in prebelili, oltar v njej pa zamenjali s kamnitim.

Vikariat Ljubno ob Savinji je premogel 3 pc.

V (ikariatna) cerkev sv. Elizabete je imela stenski tabernakelj na ev. in nišo za sv. olja na ep. strani kora, krstilnik ob drugem stebru sredi cerkve (ladje), sanktuarij pa za gl. oltarjem. Premogla je 5 p. oltarjev, od katerih je 4. stal pri prvem stebru sredi cerkve, 5. pa bo zidu na ep. strani. V zakristiji ni bilo ne omare in ne klečalnika. Vizitator je zahteval, da se na g. oltar namesti nov lesen tabernakelj in pred njega obesi večno luč, kamnit tabernakelj pa odstrani. Krstilnik naj bi prestavili na primernejše mesto, njegov nastavek pa usposobili za odpiranje po sredini. Oltar sv. Ane naj bi obrnili k steni, nabavili z. omaro in klečalnik ter nad pokopališki vhod namestili križ.

Pc BDM v Rosulah je imela 4 oltarje, od katerih sta bila stranska in oni pred vrati brez vsega. Oltarje v cerkvi naj bi dopolnili, onega pred vrati podrli in nabavili z. omaro.

Pc sv. Primoža pri Ljubnem je sicer imela 3 neopremljene oltarje, na pa z. omare. Ker je imela slabe temelje, naj bi jih obnovili ter ji dopolnili opremo.

Pc sv. Nikolaja v Raztokih (Rastkah) je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez antependijev, zakristija pa brez vsega. Zato bi bilo treba vse manjkajoče nabaviti ter cerkev in zakristijo primerno urediti.

Vikariat Luče ob Savinji je imel eno pc.

V kuratni cerkvi sv. Lovrenca v Lučah so evharistijo hranili v kamniti omari na ev. strani kora, sv. olja pa v omari na ep. Krstilnik, ki je stal desno od vhoda pod 1. oknom, vendar stran od stene, je bil brez sanktuarija. Cerkev je premogla 5 oltarjev, od katerih je imel 2. malo in nenavadno podobo, 4. in 5. ob stenah ladje pa sta bila brez vsega razen podob. V zakristiji ni bilo omare in ne klečalnika. Pred cerkvenimi vrati je stal oltar brez križa. Vizitator je ukazal, da se nabavi nov tabernakelj, stensko omaro starega uporabi za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi porinili k steni, njegov nastavek usposobili za odpiranje po sredini in ob njem uredili sanktuarij. Oltarje naj bi dopolnili, onega pred vrati odstranili, zakristijo doopremili z omaro in klečalnikom ter nad pokopališka vrata postavili križ.

Pc sv. Antona v Podvolovljeku je imela 3 oltarje, katerih gl. je bil brez antependija druga 2 pa brez križev. Oltarje naj bi dopolnili, kot velevali predpisi.

Vikariat Solčava je imel 1 pc.

V vc BDM v Solčavi so evharistijo hranili v zidni omari na ev. strani kora,

sv. olja pa na ep. Krstilnik sredi cerkve je bil brez sanktuarija. V cerkvi je stalo 7 oltarjev, katerih gl. je hranil relikviarij, 2. in 3. sta bila brez križev, 4., obrnjen proti koru, je bil brez antependija in križa ter napoti, 5., enako obrnjeni, je bil brez križa, 6. in 7. na pevske koru pa sta bila brez vsega. Pri vходу ni bilo kropilnika, v spodnji zakristiji ne omare in klečalnika, v gornji, zaprti z železnimi in lesenimi vrati, pa so hranili 2 keliha, srebrno monštranco in piksido ter ustanovitveno listino cesarja Friderika III. Na pokopališču je stala kapela sv. Ane z oltarjem brez podobe in brez križa nad vhomom. Nabavili naj bi nov lesen tabernakelj z večno lučjo, stensko omaro starega uporabili za hrambo relikvij, nad ono za sv. olja na ep. strani pa namestili napis. Krstilnik naj bi s sredine cerkve prestavili na ep. stran k steni za oltar sv. Sebastijana, predelali njegov nastavek in ob njem uredili sanktuarij. Pri gl. oltarju naj bi napravili 3 kamnite stopnice, 2., 3. in 5. dopolnili, 4., 6. in 7. pa odstranili. Za zakristijo naj bi priskrbeli omaro, klečalnik in vse ostalo, za kapelo sv. Ane pa novo podobo.

Pc sv. Duha v Podolševi je imela 3 p. oltarje, od katerih je bil gl. brez antependija in križa, ostala 2 pa brez vsega, zato naj bi jih doopremili z vsem predpisanim.

Vikariat Rečica ob Savinji je imel 5 pc.

V kuratni c. sv. Kancija, Kancijana in Kancijanile v Rečici so hranili evharistijo v zidni omari na ev. strani, sv. olja pa na ep. Od stene odmaknjeni krstilnik je stal za južnimi vrati. Cerkev je premogla 7 oltarjev, katerih gl. je bil brez antependija, enako 2. in 3., ki sta tudi stala v koru in bila zato napoti, 4. je bil brez menze, antependija in križa, 5. brez menze, 6., ki je stal nasproti 4. sredi cerkve, je bil brez križa in antependija, 7., ki je stal stran od stene pod obokom, je bil nizek ter brez menze, križa in antependija. Gl. oltar naj bi dobil nov lesen tabernakelj in večno luč, omaro starega naj bi uporabili za relikvijske, dotlej hranjene v 2. oltarju (sv. Štefana), omaro za sv. olja pa ohranili. Krstilnik naj bi porinili k steni za oknom na ep. strani, ga opremili z nastavkom, ki se po sredini odpira, in ob njem uredili sanktuarij za odtok krstne vode. Od oltarjev naj bi gl. uredili, stranska v koru odstranili, od 4 oltarjev v ladji naj bi prva 2 uredili po predpisih, druga 2 obrnili k steni, vse pa ustrezno opremili. V zakristiji naj bi nabavili omaro in klečalnik, nad vrati pokopališča, na katerem je stala kapela sv. Mihaela z lesenim oltarjem, vendar brez oken, pa postavili križ.

Pc sv. Jakoba v Okonini je imela 3 p. oltarje, ki so bili brez antependijev in križev, gl. pa tudi brez kamnite menze, medtem ko je nep. 4. stal pred vrati. Kor je bil majhen in mračen, zato naj bi ga povečali. Vse 3 oltarje naj bi primerno uredili, onega pred vrati pa odstranili. Za zakristijo naj bi nabavili omaro in klečalnik, za cerkev pa posodo za bl. vodo. Okna v zakristiji naj bi zasteklili z možnostjo odpiranja.

Pc J. Krstnika in J. Evangelista v Šentjanžu na polju je imela 3 p. oltarje, katerih gl. je bil brez križa, druga 2 pa brez kamnitih menz in vsega ostalega, razen podob in svečnikov, nep. 4. je stal pred vrati. Vse 3 oltarje naj bi dopolnili, onega pred vrati pa odstranili. Zakristija naj bi dobila omaro in klečalnik, njena okna pa zasteklitev z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Katarine na Gorici pri Lačji vasi je imela 3 p. oltarje, od katerih sta bila stranska brez antependijev in križev. Vse 3 naj bi dopolnili, v zakristiji pa postavili omaro.

Pc BD v Kokarjah je imela 3 p. oltarje brez križev, 4. sredi veže je bil lesen, pri njem se je maševalo le ob romanjih. Vse 3 oltarje naj bi dopolnili, zunanega odstranili, zakristijo pa doopremili s klečalnikom. Kapela sv. Ane na pokopališču je premogla 3 p. oltarje, od katerih je bil gl. brez križa, druga 2 pa brez vsega, zato naj bi vse 3 obnovili in dopolnili po predpisih.

Pc BD v Nazaretu ali na Gradišču je dal zgraditi pok. škof T. Hren po merah loreske kapele. Imela je z vsem opremljen oltar, manjkali pa so kropilniki pri vratih in klečalnik v zakristiji, zato naj bi jih nabavili.

Vikariat Mozirje je imel 6 pc.

V kuratni c. sv. Jurija v Mozirju so evharistijo hranili v stenskem tabernaklju na ev. strani, pred katerim je gorela večna luč, sv. olja pa na ep. strani. Krstilnik brez sanktuarija je stal sredi cerkve. V njej je bilo 5 oltarjev, od katerih je bil 2. brez kamnite menze, antependija, križa, svečnikov in z neprimerno podobo, 3. brez križa in z dokaj skromno podobo, 4. BD sredi cerkve je bil sicer opremljen z vsem, a je bil napoti in zato pozneje prestavljen bliže k vratom, 5., ki je stal ob steni nasproti 2., pa je bil brez križa. Pri cerkvi sta bili 2 zakristiji, ena pod zvonikom na ev. strani, druga, v kateri je manjkal klečalnik, pa na ep. Ladjo je osvetljevalo 5 neenakih malih oken. Na gl. oltar naj bi postavili nov lesen tabernakelj z večno lučjo, stensko omaro starega porabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi prestavili k steni na ev. strani, predelali njegov nastavek in uredili sanktuarij. Od oltarjev naj bi 2. dobil novo kamnito menzo, podobo in vse ostalo, 3. naj bi dopolnili, Marijinega sredi cerkve odstranili, 5. pa obrnili k steni. V zakristijo naj bi namestili klečalnik. Vsa okna v ladji naj bi zazidali in naredili 4 nova, ki se bodo dala odpirati.

Pc sv. Ožbalta (prvotno Ruperta, sedaj Nikolaja) v Libiji je imela 3 p. oltarje, od katerih je imel 3. kamnito menzo, vsi pa so bili nepopolni. Zato naj bi jih dopolnili, prva 2 opremili tudi s kamnitima menzama, onega pred vrati pa odstranili. Nabavili naj bi tudi z. omaro.

Pc BD (prvotno sv. Jošta) na Rožnem hribu v Brezjah je imela 3 oltarje, od katerih je bil gl. brez antependija, križa in kamnite menze ter preširok, 2. prenizek ter le s podobo in svečniki, 3. pa tudi brez kamnite menze. Vse 3 oltarje naj bi uredili, gl. zožili in enako kot 3. opremili s kamnitima menzama, 2. dvignili, lesenega pred vrati odstranili, zakristijo pa opremili z omaro.

Pc BD na Lepi Njivi je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez antependija in svečnikov, 2. in 3. pa brez vsega, razen podobe sv. Ane. Vse 3 naj bi uredili in 3. opremili s podobo sv. Elizabete. Nabavili naj bi tudi omaro za zakristijo.

Pc sv. Mihaela za Bregom je bila lepa, a neposvečena kot tudi ne njeni 3 oltarji (posvečeni so bili šele l. 1645), od katerih je bil 2. brez vsega razen podobe in svečnikov, 3. pa je imel poleg tega še antependij. Oltarje naj bi dopolnili in zakristijo doopremili.

Pc sv. Vida ali Radegunde pod Goltmi je imela 3 oltarje, od katerih je bil gl. brez križa in svečnikov, 2. in 3. pa brez antependijev in križev. Oltarje naj bi uredili ter zakristijo doopremili s klečalnikom. Na ev. strani kora je bila v zidni niši kamnita skrinjica z relikvijami, ki pa niso bile znane in naj bi jih zato ne razstavljali. Lesen oltar na pokopališču naj bi odstranili.

Pc sv. Andreja v Belih Vodah je imela 3 oltarje, katerih gl. je bil brez antependija, 2. brez križa in antependija ter z neprimerno podobo, 3. pa brez vsega. Cerkev je bila v slabem stanju, zato naj bi jo obnovili, oltarje dopolnili ter nabavili z. omaro.

Župnija Braslovče je imela 7 podružnic.

V žc BDM v Braslovčah (ki je bila sedež pražupnije že pred letom 1140) so evharistijo hranili v zidni omari na ev. strani, kjer je gorela večna luč, ter na isti strani tudi sv. olja. Krstilnik je stal sredi kapele sv. Katarine. V cerkvi je bilo 8 p. oltarjev: gl. je bil brez križa, 2. brez podobe in križa, 3. v redu, 4. v kapeli sv. Katarine brez križa. Njej nasproti je bila na ep. strani pozneje postavljena kapela sv. Roka in Sebastijana, posvečena l. 1650. Naslednji 4 oltarji niso imeli ustreznih podob in so bili v napoto. V zakristiji je stal oltar, posvečen l. 1620 od Sixta

Carcana, ni pa bilo klečalnika in križa nad vrati. Na gl. oltarju naj bi postavili nov tabernakelj, stensko omaro starega porabili za sv. olja, njihovo pa zazidali. Krstilnik naj bi prestavili desno od glavnega vhoda k steni ter opremili z nastavkom in sanktuarijem za odliv krstne vode. Gl. oltar, oba stranska in onega sv. Katarine naj bi obnovili in dopolnili, druge 4 v ladji in onega v zakristiji pa odstranili. Zakristijo naj bi doopremili, pri obeh vhodih namestili kropilnika ter nad pokopališka vrata postavili križ. Oltar v kapeli sv. Mihaela na pokopališču naj bi doopremili.

Pc J. Krstnika v Letušu je imela 2 oltarja, od katerih je bil stranski brez antependija in križa, zato naj bi ga dopolnili. Za kor naj bi nabavili novo sliko in jo namestili v njegovi sredini, zato naj bi okno za gl. oltarjem zazidali in naredili novo na ev. strani, enako kot tudi v ladji, obe z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Ruperta na polju je imela 2 oltarja, od katerih je bil gl. brez križa, drugi pa neposvečen. Zato naj bi gl. dopolnili, 2. in onega pred vrati pa podrli. Nabavili naj bi tudi zakristijsko omaro.

Pc sv. Krištofa v Grajski vasi je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez vsega. Glavnega naj bi dopolnili, stranska pa ali obnovili ali odstranili, kar je veljalo tudi za onega pred vrati.

Pc sv. Štefana v Gomilskem je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska skromno opremljena, saj je eden premogel le podobo, drugi pa je bil brez antependija. Četrti oltar je stal pred vrati. Obnovili naj bi vse 3 v cerkvi, onega pred vrati pa odstranili. Zakristijo naj bi doopremili in nad pokopališka vrata postavili križ.

Pc sv. Urbana na Dobrovljah je imela en sam oltar, ki je bil brez kamnite menze, podobe in ostalega, razen svečnikov. Zato naj bi ga dopolnili, nabavili z. omaro in kropilnik ter povečali okna in jih zasteklili z možnostjo odpiranja. Oltarno menzo naj bi odstranili izpred vrat.

Pc sv. Janeza in Pavla na Planini je imela 2 oltarja, ki sta bila skoraj brez vsega. Njen kor je bil poškodovan, zato naj bi ga popravili ter okno za oltarjem zamenjali z novim, južnim. Gl. oltar naj bi dopolnili, 2. podrli, v koru zamenjali tram za nošnjo sveč s spodobnimi svetili ter nabavili z. omaro.

Pc apostola Mateja pod gozdom je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez križev in z neprimernima podobama, zato naj bi ju obnovili. V koru naj bi poskrbeli za boljšo razsvetljavo, oltarja, stoječa v zakristiji in pred cerkvenimi vrati, pa odstranili.

Vikariat (župnija) Vransko je imela 9 podružnic.

V kuratni c. sv. Mihaela so evharistijo hranili v zidni omari na ev. strani kora, sv. olja pa na ep. Krstilnik je stal sredi cerkve, sanktuarij pa je bil pod prižnico. Imela je 6 oltarjev, od katerih je bil 3. brez križa, 4. ob prižnici sredi cerkve je bil obrnjen proti koru, 5. je stal ob steni za stranskimi vrati in bil napoti, 6. v kapeli sv. Ane na ev. strani pa ni imel primerne podobe. V zakristiji je manjkalo marsikaj, nad pokopališkimi vrati pa križ. Nabavili naj bi nov tabernakelj, omaro starega uporabili za sv. olja in njihovo za mašno posodje, krstilnik s sanktuarijem prestavili na sev. stran, oltarje dopolnili, 4. potisnili k steni, 5. odpravili in nad zakristijska vrata namestili križ.

Pc BDM na Čreti je imela 3 oltarje, ki so bili vsi brez križev in potrebni obnove. Zato naj bi jih popravili, nabavili svetila za kor in kropilnika pri obeh cerkvenih vhodih ter manjkajočo opremo v zakristiji.

Pc sv. Katarine na Čreti je imela 3 oltarje, ki so bili brez antependijev, križev in svečnikov. Zato naj bi jih dopolnili ter nabavili z. omaro.

Pc sv. Hieronima v Taboru je imela 2 oltarja, od katerih naj bi 2. ali obnovili ali odstranili ter cerkev doopremili z vsem potrebnim.

Pc sv. Magdalene v Ločici je imela 3 oltarje, od katerih je bil gl. brez kamnite menze, 2. je imel samo podobo, 3. pa podobo in križ. Vse 3 naj bi dopolnili, nabavili kamnito menzo in doopremili zakristijo.

V subvikariatni c. sv. Jurija pod Taborom so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, kjer so bila tudi sv. olja. Krstilnik, stoječ ob steni desno od vhoda, je sicer imel nastavek, ne pa sanktuarija. Cerkev je premogla 4 oltarje, od katerih sta imela 2. in 3. samo podobi, 4. na ev. strani pa je bil v napoto. Zakristija je bila brez vsega. Zato bi bilo treba marsikaj dopolniti, nabaviti nov lesen tabernakelj, stensko omaro starega uporabiti za sv. olja, krstilnik opremiti s sanktuarijem, 4. oltar odstraniti, zakristijo doopremiti in nad njena vrata namestiti križ.

Pc sv. Radegunde v Kaplji je imela 3 oltarje, od katerih je bil gl. brez križa in antependija, 2. in 3. pa sta imela samo podobi. Oltarje naj bi dopolnili, nabavili svetila za kor, napravili 2 okni na južni strani z možnostjo odpiranja ter doopremili zakristijo.

Pc sv. Martina v Podvinu je imela 3 oltarje, od katerih 1. ni imel križa, 2. in 3. sta bila brez svečnikov in križev, 3. pa tudi brez antependija. Oltarje naj bi dopolnili, nabavili svetila za kor in z. omaro ter odstranili oltar pred vrati.

Pc sv. Mohorja v Stopniku je imela 4 oltarje, od katerih je bil 1. brez križa, 2. brez antependija in svečnikov, 3. brez vsega, 4. ob steni sredi cerkve pa brez kamnite menze in ostalega ter povrh še napoti. Prve 3 oltarje naj bi uredili, 4. pa odstranili, nabavili svetila za kor in omaro za zakristijo.

Pc sv. Nikolaja na Tisovi ravni je imela 2 oltarja, ki naj bi ju doopremili, nabavili svetila za kor in omaro za zakristijo.

Vikariat (župnija) Prebold je imel 3 podružnice.

V kuratni c. sv. Pavla pri Preboldu so evharistijo hranili v kamnitem stenskem tabernaklju na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik je stal sredi cerkve. Imela je 5 oltarjev, od katerih so bili 3 v redu, 4. v kapeli sv. Ahacija je bil brez križa in antependija, 5. v zakristiji pa brez naslova. Nabavili naj bi nov tabernakelj, stensko omaro starega uporabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi prestavili v kapelo k steni in ob njem uredili sanktuarij. Oltarje naj bi doopremili, onega v zakristiji odstranili, pri stranskih vratih namestili kropilnik in nad pokopališki vhod postavili križ.

Pc sv. Magdalene na Homu je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska ozka in brez vsega. Zato naj bi gl. dopolnili, stranska pa odstranili. Okni v ladji naj bi povečali in zastekli z možnostjo odpiranja. Odstranili naj bi tram za sveče pod kornim obokom ter nabavili z. omaro. Luknjo v stropu veže naj bi zaprli z letvami, njeno okno zastekli, oltar pa opremili s kamnito menzo.

Pc sv. Lovrenca v Gorenji vasi je imela 4 oltarje, od katerih je bil gl. brez antependija, drugi 3 pa tudi brez križev. Peti oltar je stal pred vrati. Uredili naj bi prve 3 oltarje, druga 2 odstranili, nad vrata zakristije pa namestili križ.

Pc BD na Reki je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob, zato naj bi ju z njima dopolnili ter nabavili z. omaro. Leseno kapelico, stoječo pred cerkvenimi vrati, naj bi z lesenim oltarjem vred podrli.

Vikariat v Trbovljah je imel 5 podružnic.

V kuratni c. sv. Martina v Trbovljah so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, sv. olja v stenski niši pri gl. vratih na ep. strani, krstilnik brez sanktuarija pa je stal sredi cerkve. Imela je 5 oltarjev, od katerih sta bila 2. in 3. brez križev, 4. obrnjen h koru brez križa in svečnikov ter napoti, 5., ki je stal pod prižnico in bil enako obrnjen, pa brez svečnikov. Spovednice ni bilo. Z južne strani so cerkev osvetljevala 4 okna, od katerih sta bili obe enaki zastekljeni brez možnosti odpiranja, drugi 2 pa sta bili mali in neenaki. V zakristiji je marsikaj

manjkalo. Nabavili naj bi nov tabernakelj, zidno omaro starega pa uporabili za relikvije, dotlej hranjene v omari za sv. olja. Krstilnik naj bi prestavili k steni na ev. strani in ob njem uredili sanktuarij. Od oltarjev naj bi 4. odstranili, 5. obrnili k steni, nabavili spovednico, obe neenaki mali okni zazidali, ostali 2 pa uredili tako, da se bosta dali odpirati. Uredili naj bi razsvetljavo v koru, doopremili zakristijo, njeni okni zasteklili z možnostjo odpiranja in namestili križ nad njena vrata.

Pc sv. Križa v Retjah je imela oltar, opremljen samo s križem. Njen kor je bil majhen, zato bi ga bilo potrebno povečati. Osvetljevalo ga je 1. ladjo pa 2 mali zastekljeni okni, ki pa se nista dali odpirati. Zato bi ju bilo treba povečati in zastekliti z možnostjo odpiranja, ono v koru pa prestaviti na ep. stran in tudi zastekliti. Oltar naj bi opremili z vsem potrebnim, tudi s podobo, nabavili svetila v koru in omaro v zakristiji.

Pc sv. Nikolaja v Lokah je imela oltar, ki je bil brez kamnite menze, križa in svečnikov. Okna v razsutem koru in cerkvi so bila majhna, manjkala so svetila v koru in omara v zakristiji. Kor naj bi popravili, okna povečali, oltar doopremili s kamnito menzo in vsem ostalim, nabavili svetila za kor in omaro za zakristijo.

Pc sv. Lenarta v Dragi je imela v koru oltar brez antependija in križa, pred vrati pa lesenega. Prvega naj bi uredili, drugega odstranili.

Pc. sv. Marka v Jevški vasi je imela v koru oltar, ki naj bi ga doopremili, pred vrati pa leseno menzo, ki naj bi jo odstranili. Nabavili naj bi z. omaro.

Pc sv. Katarine na Potoki je imela 2 oltarja, katerih 1. je bil ozek ter brez križa in svečnikov, 2. pa brez križa. Pred vrati je stala lesena menza, ki naj bi jo odstranili. Nabavili naj bi korna svetila in z. omaro. Ker so verniki nameravali povečati kor in dvigniti ladjo, naj bi ob tej priliki prestavili zvonik k vhodu ter uredili okna v koru in ladji z možnostjo odpiranja. V koru naj bi namestili podobo tako, da bo ostalo več prostora na oltarju, ki naj bi ga doopremili z vsem potrebnim.

Vikariat Griže je imel 2 podružnici.

V vc sv. Pankracija v Grižah so evharistijo hranili v stenski omari na ev. strani, sv. olja pa v nastavku krstilnika, ki je stal na isti strani in bil brez sanktuarija. Imela je 4 oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob in antependijev, 4. pa je stal pred vrati. Nabavili naj bi nov tabernakelj, v nišo starega shranili sv. olja, podrli oltar pred vrati in nad pokopališki vhod postavili križ. Sanktuarij naj bi uredili za prižnico na ep. strani, oltarje in zakristijo pa doopremili.

Pc sv. Neče v Libojah je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob in vsega ostalega. Oltarja naj bi dopolnili, menzo pred vrati odstranili ter nabavili svetila za kor in omaro za zakristijo.

Pc sv. Križa nad Savinjo je imela 3 oltarje, katerih stranska sta bila brez podob in vsega ostalega. Oltarja naj bi dopolnili, onega pred vrati odpravili ter nabavili z. omaro.

Vikariat Motnik je bil brez podružnic.

V kuratni c. sv. Jurija v Motniku so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, sv. olja pa na ep., medtem ko je krstilnik brez sanktuarija stal sredi cerkve. Imela je 4 oltarje, katerih gl. je bil brez križa in antependija, 2. tudi brez kamnite menze, 3. enako, le da tudi brez podobe, 4. sredi cerkve pa je premogel samo podobo in še napoti je bil. Nabavili naj bi nov lesen tabernakelj (ki ga pa še l. 1652 ni bilo), stensko omaro starega pa porabili za sv. olja. Krstilnik s sanktuarijem naj bi prenesli na ep. stran, 3 oltarje dopolnili, 4. odstranili (a so ga raje porinili k steni) ter doopremili zakristijo. Na pokopališču je stala kapela sv. Magdalene z oltarjem, ki je hranil samo podobo, zato naj bi ga dopolnili, nad kapelin vhod pa namestili križ.

Župnija Škale je imela 6 podružnic.

V žc sv. Jurija v Škalah (ki je bila sedež prazupnije že pred letom 1154) so evharistijo hranili v zidni omari na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik brez sanktuarija je stal sredi cerkve. Ta je imela 5 oltarjev, od katerih je bil 2. brez kamnite menze, 3. brez podobe in antependija, 4. je stal sredi cerkve in bil v napoto, 5. ob steni nasproti 2. je bil brez podobe in vsega ostalega. V cerkvi ni bilo ne svetil ne spovednice pa tudi ne križa nad vrati zakristije. Nabavili naj bi nov lesen tabernakelj, zidno omaro starega pa porabili za relikvije. Krstilnik naj bi prestavili k steni desno od vhoda in ob njem uredili sanktuarij. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, onega sredi cerkve odstranili, 5. pa obrnili k steni (kjer je bila pozneje zgrajena kapela sv. Roka). Nabavili naj bi spovednico. Na pokopališču je stala kapela sv. Mihaela. Ker je bila odprta ter oltar brez kamnite menze in vsega ostalega, bi jo morali obnoviti, če bi želeli, da se v njej mašuje.

Pc BDM v Velenju je imela 4 oltarje, od katerih so bili 3 brez vsega razen podob, 4. pa je stal sredi cerkve in bil zato napoti. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, 4. pa ali podrli ali potisnili k steni in opremili s kamnito menzo. V zakristiji naj bi okna zasteklili z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Jakoba v Lubenci je imela 2 oltarja, od katerih je bil 1. ozek ter brez podobe, križa in antependija, 2. pa tudi brez naslova. Zato naj bi 1. uredili, 2. pa razdrli in njegovo menzo postavili pred vrata. Ker je bil kor majhen, naj bi ga povečali, zazidali okno za oltarjem in naredili novega na ep. strani, zaprli mali okni v ladji ter nabavili z. omaro.

Pc sv. Nikolaja v Bevčah je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez križa in antependija, druga 2 pa sta imela samo podobi. Uredili naj bi vse 3 oltarje in nabavili z. omaro.

Pc sv. Ožbalta v Cirkovcah je imela 2 oltarja, od katerih je bil 1. brez antependija in križa, toda z reliefno podobo, 2. pa je imel zlomljeno menzo in polomljen kip sv. Urbana. Z. omare ni bilo. Oltarja naj bi uredili, 2. lahko tudi podrli. Cerkev sta osvetljevali 2 neenaki okni, zato naj bi ju izenačili in zasteklili z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Brikcija v Vodemli je imela 2 oltarja, od katerih je bil 1. brez križa in antependija, 2. pa je premogel samo svečnike. Svetilk v koru ni bilo, z. omara je bila majhna. Prvi oltar naj bi dopolnili, 2. lahko tudi podrli, nabavili večjo z. omaro, svetila in drugo. Ker je obstajalo le 1 okno na ep. strani, je bila cerkev temna, zato naj bi ga povečali ali naredili še enega enakega ter ga zasteklili z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Nikolaja na Plešivcu je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez antependija, druga 2 brez vsega, zato naj bi ju odstranili, 1. pa uredili. Nabavili naj bi korna svetila, z. omaro in drugo. Okno za oltarjem naj bi zazidali in naredili novo na ep. strani, drugi 2 v koru pa razširili in zasteklili.

Vikariat Šoštanj je imel 8 podružnic.

V vc sv. Mihaela zunaj trga so evharistijo hranili v stenskem tabernaklju na ev. strani, kjer so hranili tudi sv. olja. Krstilnik, ki je stal sredi cerkve, je bil brez sanktuarija. Imela je 5 oltarjev, od katerih je bil 2. brez antependija, 3. brez podobe, 4. na ev. strani za stranskimi vrati in 5. na nasprotni strani (ep.) sta bila brez križev in antependijev. Cerkev ni premogla ne spovednice ne kropilnikov pri vratih. Zakristija, v kateri je stal oltar, je bila slabo opremljena. Nabavili naj bi nov tabernakelj, v stensko omaro odstranjenega starega pa namestili sv. olja. Krstilnik naj bi prestavili k steni na ep. strani in ga opremili s sanktuarijem. Dopolnili naj bi prve 3 oltarje, druga 2 pa ali podrli ali obrnili k steni in dopolnili. Nabavili naj bi spovednico in kropilnik, v zakristiji odstranili oltar in postavili omaro, na pokopališka vrata pa namestili križ.

Pc sv. Mohorja in Fortunata v trgu je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez križev in antependijev. Ladja je imela na ep. strani 4 mala neenaka okna. Oltarje naj bi dopolnili, okna zazidali in naredili na isti strani 2 novi, večji z možnostjo odpiranja. Zidno omaro pri oltarju sv. Marjete na ev. strani naj bi zazidali, v zakristiji pa okno zastekli z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Antona na Skornem je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez križa in antependija ter z nelepo podobo, 2. in 3. pa sta bila brez podob in vsega ostalega. Vsa okna so bila brez stekel, ker jih je uničila strela. V cerkvi ni bilo ne svetilk ne z. omare. Oltarje naj bi dopolnili, stranska tudi s podobama, ter zastekli okna z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Florijana v Kacenštajnu je imela oltar brez podobe, ne pa svetilk in z. omare. Levo od dostopa k cerkvi je stala kapela istega svetnika, katere oltar je bil brez svečnikov in antependija. Uredili naj bi oltarja v cerkvi in kapeli, v kateri je bilo maševanje prepovedano, dokler ne bosta zaprti okni na obeh straneh oltarja.

Pc sv. Jakoba v Topolščici je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez podobe in antependija, 2. in 3. pa brez vsega. V cerkvi ni bilo ne svetilk ne z. omare. Imela je 3 mala okna, zato je bila temačna. Obnovili naj bi vse tri oltarje in jih dopolnili, 1 okno zazidali, drugi 2 pa povečali in zastekli z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Petra in Pavla v Zavodnju je imela 3 oltarje, od katerih je bil 1. brez kamnite menze in antependija, 2. in 3. pa brez podob in vsega razen svečnikov. V cerkvi ni bilo svetilk ne z. omare. Na ep. strani sta bili 2 mali okni, zato je bila cerkev temačna in zlasti okoli oltarja na ev. strani vlažna. Gl. oltar naj bi dobil kamnito menzo, druga 2 podobi, antependija in vse ostalo. Obe okni naj bi povečali in zastekli z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Duha v Ravnah je imela 3 oltarje, od katerih 1. ni imel kamnite menze in antependija, 2. je imel kamnito, vendar počeno menzo ter bil brez podobe in vsega razen svečnikov, 3. je bil brez kamnite menze in vsega ostalega. V cerkvi ni bilo ne svetilk ne z. omare. Oltarji naj bi dobili kamnite menze, stranska tudi podobi, vsi pa vse, kar bi po predpisih morali imeti.

Pc sv. Ulrika v Gaberkah je imela 2 oltarja, ki sta bila brez vsega razen svečnikov. Z. omara je bila premajhna. V ladji sta bili 2 mali okni brez stekel. Gl. oltar naj bi dopolnili, stranskega podrli ter okni povečali in zastekli z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Vida na Slemenu je spadala pod dva vikariata, zato jo je vizitator obravnaval pri Črni.

Vikariat Šalek je imel eno podružnico.

V kuratni c. sv. Martina pod Šalekom je bil zidni tabernakelj na ev. strani, na isti strani v niši nad zakristijskimi vrati pa so hranili tudi sv. olja. Krstilnik brez sanktuarija je stal sredi cerkve. Imela je 4 oltarje, od katerih je bil 2. brez kamnite menze, križa in antependija, 3. brez menze in križa, a z antependijem, 4. sredi cerkve ob steni na ev. strani pa brez antependija. Spovednice ni bilo. V zakristiji je stala zidana menza, manjkalo pa je vse drugo. Nabavili naj bi nov tabernakelj, starega pa odstranili. Krstilnik naj bi predstavili na ep. stran k steni za stranskimi vrati in ob njem napravili sanktuarij. Oltarje naj bi dopolnili, 4. obrnili k steni, nabavili spovednico, v zakristiji podrli zidano menzo in nabavili omaro ter nad njena vrata namestili križ. Na pokopališču stoječa kapela sv. Urbana (pozneje Ulrika) je bila temačna, oltar pa ozek in brez kamnite menze. Vizitator je v njej prepovedal maševati, dokler ne bosta okni na vsaki strani oltarja zastekljeni z možnostjo odpiranja in ne bo oltar dobil kamnite menze.

Pc sv. Krištofa in Andreja pod gradom Šalek je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez podob in vsega ostalega. Zato naj bi oltarje dopolnili, stranska tudi s podobama, v zakristiji odstranili oltar ter nabavili omaro, klečalnik in drugo. Stensko omaro za hrambo evharistije naj bi zazidali.

Vikariat Šentilj pri Švarcenštajnu (Velenju) je imel eno podružnico.

V vc sv. Ilije so evharistijo hranili v stenski niši na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik, ki je stal sredi cerkve in je bil brez sanktuarija, je imel počen bazen, zato so krstno vodo hranili v srebrnem vrču. Imela je 4 oltarje, od katerih je bil 1. brez antependija, 2. tudi brez križa (oba sta bila l. 1650 ponovno posvečena), 3. je bil brez kamnite menze, antependija in križa, 4. pa je bil neposvečen in napoti. Pri vhodu ni bilo kropilnika. Nabavili naj bi nov tabernakelj, nišo starega uporabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi prestavili k steni levo od vhoda, mu zamenjali počen bazen in naredili sanktuarij. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, 4. pa odstranili in pri vratih namestili kropilnik. Zakristijo naj bi doopremili in nad njenimi vrati namestili križ.

Pc sv. Pankracija na Ponikvi je imela 3 oltarje, ki so bili brez kamnitih menz in križev, 3. pa tudi brez podobe. V ladji so bila 3 okna, 2 mali in 1 veliko, ni pa bilo kropilnika. Gl. oltar naj bi dopolnili, druga 2 pa ali odstranili ali pa doopremili z vsem potrebnim. Nabavili naj bi kropilnik, obe mali okni zazidali, velikega pa povečali in zastekli z možnostjo odpiranja.

Vikariat Šent Janž na Vinski gori je bil brez podružnic.

V kuratni c. J. Krstnika in J. Evangelista so evharistijo hranili na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik sredi cerkve je bil brez sanktuarija. Imela je 3 oltarje in 4. v zakristiji, ne pa kropilnika pri vhodu. Nabavili naj bi nov tabernakelj, sv. olja prenesli v stensko omaro starega., njihovo pa porabili za mašno posodje. Pri niši starega tabernaklja naj bi uničili stopnico pod in slikarijo nad njo. Krstilnik naj bi prestavili k steni desno od vhoda in ga opremili s sanktuarijem. Oltarje naj bi doopremili, pri vhodu namestili kamnit kropilnik, v zakristiji pa oltar nadomestili z omaro. Ker je bila kapela sv. Urbana (pravilno sv. Mihaela) na pokopališču brez vsega, se v njej ni smelo maševati, dokler ne bo opremljena z vsem potrebnim.

Župnija Pilštanj je imela 12 podružnic.

V žc sv. Mihaela v Pilštanju (ki je bila sedež pražupnije že pred letom 1167) so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik je stal na ep. strani, odmaknjen od stene. Imela je 7 oltarjev, 1. je bil z vsem opremljen, 2. je bil brez kamnite menze in križa, 3. brez križa, 4. pod stolpovim obokom brez vsega, tam tudi 5. benefikatni prav tako brez vsega (pred njim so visele zvonove vrvi, ki naj bi jih odstranili, luknjo v oboku pa zaprli), 6., ki je stal za zvonikovim obokom, je bil obrnjen proti koru, 7. sv. Ane pa je stal v kapeli in bil brez vsega. Nabavili naj bi nov tabernakelj, nišo starega porabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi porinili k steni in za vrati kapele napravili sanktuarij. Drugi oltar naj bi dobil kamnito menzo, 3. križ, 4. naj bi podrli, 5. združili s sedmim, 6. bodisi podrli ali pa z vsem opremlili in obrnili k steni, 7. pa obnovili. Pri vhodu naj bi namestili kropilnik, odstranili nagrobnik, stojalo za sveče premaknili k steni in doopremili zakristijo. V kapeli na pokopališču so hranili kosti umrlih, zato se v njej ni maševalo. Tako naj bi ostalo tudi za naprej. Nad pokopališka vrata naj bi namestili križ.

Pc sv. Magdalene v Zagorju je imela 2 oltarja, 1. je imel vegasto menzo brez antependija, 2. pa je bil sploh brez vsega. Zato naj bi 1. zamenjali menzo, 2. in onega pred vrati pa odstranili. Ke je bil kor majhen, naj bi ga povečali, enako tudi okna in jih zastekli, nabavili korna svetila in z. omaro.

Pc BDM v Zagorju je imela 4 oltarje, katerih 1. je bil brez antependija, 2. tudi brez križa, 3. in 4., ki je stal v kapeli sv. Duha, pa brez vsega. Oltarje naj bi dopolnili in nabavili manjkajoče podobe, zakristijo doopremili in nabavili klečalnik.

Pc sv. Ulrika v Lesičnem je imela 3 oltarje, 1. je bil brez antependija in križa, druga 2 pa brez vsega. Prvega naj bi dopolnili, druga 2 odstranili ter nabavili z. omaro. Stojalo za sveče naj bi s sredine cerkve pomaknili na stran, omaro na ev. strani pa zaprli.

Pc sv. Andreja v Pokorni vasi (na Straški gorci) je imela 2 oltarja, 1 je bil brez križa in antependija, 2. sredi cerkve pa brez vsega. Prvega naj bi uredili, 2. in onega pred vrati odstranili, nabavili z. omaro, obnovili tlak, popravili okna v koru, ona v ladji pa povečali in zastekli z možnostjo odpiranja.

Pc sv. Ožbalta v Dobjah je imela 3 oltarje, 1 je bil brez vsega razen neposlikane podobe, zato naj bi ga dopolnili, druga 2 pa odstranili. Nabavili naj bi svetila za kor, z. omaro in drugo.

Pc sv. Ane v Prevorjah je imela 3 oltarje, katerih 1. je bil brez vsega, zato bi ga bilo treba dopolniti, druga 2 pa podreti enako kot onega pred vrati ter popraviti okna.

Pc sv. Primoža v Gubnem je imela oltar, ki je premogel samo podobo, zato bi ga bilo treba dopolniti, izravnati tlak, nabaviti z. omaro in stojalo za sveče iz sredine cerkve prestaviti na stran.

Pc sv. Trojice v Dobležičah je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez kamnitih menz in vsega drugega razen podob. Zato naj bi vse 3 dopolnili, nabavili klečalnik, zastekli okna, podrli oltar pred vrati in na pokopališki vhod namestili križ.

Pc sv. Filipa in Jakoba v Opačniku (leta 1545 je bila označena kot pc NLG v Selu - im Gschiess) je imela 3 oltarje, od katerih sta stranska imela le podobi. Vse 3 naj bi obnovili in pri gl. zaprli veliko odprtino pri tleh (verjetno "grob" v menzi). Nabavili naj bi z. omaro, zazidali 2 mali okni in podrli oltar pred vrati (a so ga le prestavili).

Pc sv. Petra v Bučah je imela 3 oltarje, 1. je imel samo podobo, stranska pa sta bila brez vsega. Prvega naj bi uredili, druga 2 pa ali podrli ali obnovili ter nabavili z. omaro.

Pc sv. Evfemije (Heme) v Kozjem je imela 3 oltarje, od katerih je imel 1. le neposlikano podobo in svečnike, druga 2 pa sta bila brez vsega, zato naj bi ju odstranili ali pa enako kot 1. z vsem opremili.

Pc BDM v Kozjem je imela 3 oltarje, katerih 1. je bil brez križa, 2. je imel samo antependij, 3. pa niti podobe. Oltarje naj bi dopolnili, nagrobnike in grobove izravnali s tlakom, stojalo za sveče potisnili k steni, nabavili spovednico in uredili grobnico. V zakristiji naj bi oltar nadomestili z. omaro, nabavili klečalnik, ji popravili obok, zastekli okna in nad pokopališka vrata postavili križ. Leseno kapsulo z relikvijami naj bi prenesli iz zakristije v posebno omaro v koru.

Župnija Žusem je imela 1 podružnico.

V žc sv. Jakoba so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, na isti strani pa tudi sv. olja. Krstilnik sredi cerkve je imel počen bazen. Imela je 4 oltarje, od katerih so bili prvi 3 z vsem opremljeni in s svojimi bratovščinami, 4 pa je bil brez vsega, zato so na njega polagali krščence. V cerkvi ni bilo spovednice, v zakristiji pa ne mize in klečalnika. Nabavili naj bi nov tabernakelj, stensko omaro starega porabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik z novim bazenom naj bi prestavili na ev. stran k steni ter ob njem uredili sanktuarij. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, 4. in onega pred vrati pa odstranili. Nabavili naj bi spovednico in doopremili zakristijo.

Pc sv. Fabijana in Sebastijana je premogla z vsem opremljen oltar. **Župnija Šentvid pri Planini** je imela 4 podružnice.

V žc sv. Vida in Modesta pri Planini so evharistijo hranili v stenski niši na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik sredi cerkve je bil brez sanktuarija. Imela je 3 oltarje, 2. je bil brez podobe, 3. pa brez antependija. Nabavili naj bi nov tabernakelj, v nišo starega preselili sv. olja, v njihovo pa mašno posodje. Krstilnik naj bi prestavili k steni med stranska vrata in pevsko empore ter ga opremili s sanktuarjem, vse oltarje dopolnili, nabavili z. omaro in klečalnik, zastekli okna in nad pokopališka vrata namestili križ.

Pc sv. Nikolaja v Planinski vasi je imela 3 oltarje, 1. je bil brez podobe, križa in svečnikov, stranska pa brez vsega. Oltarje naj bi uredili in nabavili podobe, stojalo za sveče pa s sredine cerkve prestavili kamorkoli na stran.

Pc sv. Križa na gori Planini je imela oltar, ki je bil brez kamnite menze, podobe in vsega ostalega razen križa, manjkala pa je tudi z. omara. Okni na ev. in ep. strani naj bi povečali in zastekli.

Pc BDM v Dobju je imela 3 oltarje, od katerih sta bila stranska brez vsega, zato naj bi ju dopolnili, prestavili stojalo za sveče s srede cerkve na stran, v zakristiji postavili omaro in klečalnik, nabavili spovednico in odstranili oltar pred vrati. Zahtevana obnova pa je morala počakati, ker je vaška skupnost ves denar porabila za postavitev zvonika in nabavo zvona ter pri tem ostala dolžna še 50 fl.

Pc sv. Marjete v trgu Planini je bila sakramentirana. Zato so v njej hranili evharistijo v kamnitem tabernaklju na ev. strani, sv. olja pa na ep. Krstilnik sredi cerkve je bil brez sanktuarija. Imela je 5 oltarjev, katerih 2. in 3. sta bila brez antependijev, 4. sredi cerkve na ev. strani tudi brez podobe, 5. na pevskem koru brez vsega. Nabavili naj bi nov tabernakelj, omaro starega porabili za sv. olja, njihovo pa za mašno posodje. Krstilnik naj bi prestavili ali v zakotje za stranskimi vrati ali pod pevske kor desno od gl. vhoda. Prve 3 oltarje naj bi dopolnili, 4. in 5. podrli, nabavili spovednico in kropilnika pri vhodih, star nagrobnik talno izravnali ter doopremili zakristijo.

Vikariat (župnija) Podsreda je imel 4 podružnice.

V žc J. Krstnika v Podsredi so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani, krstilnik brez sanktuarija je stal sredi cerkve, od 3 oltarjev sta bila stranska brez vsega. Nabavili naj bi nov tabernakelj, omaro starega pa uporabili za sv. olja. Krstilnik naj bi porinili na ev. stran k steni in opremili s sanktuarjem. Oltarje naj bi dopolnili, nabavili kropilnik, v ladji zaprli 2 mali okni in naredili večji z možnostjo odpiranja, v zakristiji naj bi podrli oltar, nabavili omaro in klečalnik ter uredili okna tako, da se bodo dala odpirati. Odstranili naj bi tudi oltar na pokopališču in nad njegova vhodna vrata postavili križ.

Pc sv. Ožbalta v Pečici je imela 3 oltarje, ki so bili brez vsega. Kor je bil razsut, zato naj bi ga ob obnovi povečali in opremili vsaj z 1 oknom na ep. strani. Prvi oltar naj bi dopolnili, druga 2 odstranili, enako onega pred vrati. Nabavili naj bi z. omaro.

Pc DM na Sveti gori je imela 4 oltarje, prvi 3 so bili brez križev, 4. (sv. Petra), stoječ pod obokom sredi cerkve, pa brez vsega. Tega naj bi odstranili enako kot (stensko) omaro za najsvetejše v koru. Ker pri cerkvi ni bilo zakristije, naj bi jo uredili pod zvonikom in z vsem opremili.

Pc sv. Ane na Sveti gori je imela oltar, ki je bil brez vsega, tudi brez podobe.

Pc sv. Mohorja in Fortunata na Sveti gori je imela 3 oltarje, ki so bili brez vsega, tudi brez podob. Prvega naj bi uredili, druga 2 podrli. Cerkev, ki je bila brez vsake opreme, naj bi zgladiti tudi tlak.

Župnija sv. Petra pod Kunšperkom je imela 7 podružnic.

V žc sv. Petra so evharistijo hranili v zidni omari na ev. strani, sv. olja pa v podstavku gl. oltarja na isti strani. Krstilnik brez sanktuarija je stal sredi cerkve. Nabavili naj bi nov tabernakelj z večno lučjo, omaro starega pa porabili za sv. olja, še prej pa odstranili okoli nje razmeščeno kamnito ornamentalno in figuralno okrasje. Krstilnik naj bi porinili v kot desno od gl. vhoda, kjer bi uredili tudi sanktuarij. Od 3 oltarjev 3. ni imel križa. Zakristijo naj bi doopremili z omaro in klečalnikom. Cerkev naj bi bolje vzdrževali.

Pc sv. Jakoba v Kunšperku je imela 3 oltarje, 1. je imel le podobo, druga 2 pa sta bila sploh brez vsega. Prvega naj bi dopolnili, druga 2 pa ali podrli ali doopremili. Poleg tega naj bi iz kora odstranili (stensko) omaro za evharistijo, iz ladje pa obok nad Marijinim oltarjem in krstilnik. Okna na ep strani naj bi povečali in zastekli, popravili streho, ogalne opornike in tlak ter nabavili omaro in križ za zakristijo.

Pc sv. Trojice in BDM na Svetih gorah je imela 5 oltarjev, od katerih 2. in 3. nista imela antependijev in križev, 3. je imel premajhno podobo, 4., stoječ ob steni za prižnico, je bil brez naslova in napoti, 5. v kapeli BDM pa je bil brez vsega. Med oltarji naj bi 4. odstranili, druge 4 dopolnili, 3. in 5. pa opremili tudi s podobama. Pri vratih naj bi namestili kropilnike, popravili tlak, stojalo za sveče porinili k steni ter zakristijo doopremili z omaro in klečalnikom.

Pc sv. Bolfenka je imela 3 oltarje, 1. je imel grdo podobo, sicer pa je bil brez vsega, enako kot druga dva. Prvega naj bi opremili z lepšo podobo, druga 2 odstranili, enako tudi onega pred vrati.

Pc sv. Fabijana in Sebastijana je imela gl. oltar brez antependija in oltar pred vrati, ki naj bi ga uničili, stojalo za sveče pa s sredine cerkve porinili na stran.

Pc sv. Jurija je imela 2 oltarja, ki sta bila brez podob. Prvi je stal v koru, drugi sv. Lucije v kapeli (pač pod baldahinom) na ev. strani. Oba naj bi po predpisih obnovili.

Pc sv. Martina je imela ozek in neopremljen oltar, ki naj bi dobil kamnito menzo in vse ostalo, onega pred vrati pa naj bi odstranili.

Pc sv. Nikolaja na Polju je imela 3 oltarje, 1. je bil brez križa, antependija in podobe, druga 2 pa brez vsega, zato naj bi ju odstranili enako kot onega pred vrati. Okni na ep. strani naj bi povečali ter nabavili z. omaro.

Vikariat Bizeljsko je imel 5 podružnic.

V kuratni c. sv. Lovrenca v Krajini so evharistijo hranili v stenski omari na ev. strani kora, sv. olja pa v kamnitem bazenu krstilnika, ki je stal brez sanktuarija sredi cerkve. Noben od 3 oltarjev ni bil posvečen. Obnovili naj bi vso cerkev z zakristijo vred, saj je bila podobna razvalini. Podrli naj bi oltar sredi cerkve in onega pred vrati ter krstilnik prestavili k steni na ev. strani in ga opremili s sanktuarijem. Kor bi bilo treba zgraditi na novo in v njem urediti na ev. strani zidno omaro za sv. olja, na gl. oltarju pa postaviti nov tabernakelj in ga opremiti z večno lučjo. Poleg oltarjev bi bilo treba nanovo opremiti vso cerkev, saj je bila skoraj brez vsega. Med drugim bi bilo treba pri obeh vratih namestiti kropilnika, odstraniti moteče stopnice na ev. strani, popraviti pokopališko obzidje in nad njegov vhod postaviti križ.

Pc sv. Duha v Vitni vasi je bila pred tremi leti zaradi zemeljskega premika uničena, zato bi jo bilo treba v celoti obnoviti in opremiti.

Pc sv. Andreja v Dramljah, ki je bila v celoti lesena, je imela en oltar v koru in drugega pred vhom. V treh letih naj bi zgradili novo cerkev brez oltarja pred vrati, če pa ne, pa vsaj obstoječo razdrli.

Pc sv. Antona v Drenovcu je imela oltar brez vsega razen podobe.

Pc sv. Magdalene v Orešju je imela 2 oltarja, 1. je imel samo podobo, 2. pa še te ne, zato naj bi ga podrli in namesto njega postavili novega.

Pc sv. Marjete na Kozji peči je imela 2 oltarja, 1. je imel neposlikano podobo, 2. pa je bil brez vsega. Prvega naj bi obnovili, drugega in onega pred vrati pa odstranili. Okna na ep. strani naj bi povečali.

Vikariat(župnija) Podčetrtek je imel 3 podružnice.

V žc sv. Lovrenca v trgu Podčetrtku so evharistijo hranili v kamnitem tabernaklju na ev. strani kora, kjer so hranili tudi sv. olja. Krstilnik, ki je stal na ep. strani za prižnico, je bil grd. Cerkev je premogla 3 oltarje, od katerih je imel 2. samo podobo in svečnike, 3. pa ničesar. Nabavili naj bi nov tabernakelj, stensko omaro starega pa porabili za sv. olja, potem ko bi odbili kamnito okrasje okoli nje. Nov krstilnik primerne velikosti naj bi postavili k steni na ev. strani in pri njem napravili sanktuarij. Oltarje naj bi dopolnili in nabavili manjkajočo podobo, enako kropilnik pri vratih in spovednico. Nagrobnike naj bi izravnali s tlakom, ki naj bi ga obnovili. Zakristijo naj bi opremili z omaro, klečalnikom in ostalim ter nad njena vrata namestili križ.

Pc sv. Križa v Zgornji vesi (Imenski gorci) je imela 2 oltarja, 1. je bil brez križa, antependija in podobe, 2. pa sploh brez vsega, zato naj bi ga podrli enako kot onega pred vrati. Nabavili naj bi z. omaro.

Pc BDM v areni na Olimšiči (v Slakah) je imela 3 oltarje, katerih 1. je imel le antependij, 2. ničesar, 3. pa lepo podobo. Potem ko bi pri 2. odstranili obok (baldahin) nad njim, naj bi vse 3 obnovili, onega pred vrati odstranili, zakristijo pa opremili po predpisih.

Pc sv. Andreja v Dolini (Sopotah) je imela 3 oltarje, 1. je imel samo podobo, 2. in 3. pa še neposlikani podobi. Zakristijo naj bi opremili po predpisih.

V zapisniku ni podatkov o poznogotski pc. sv. Gervazija in Protazija pri Sv. Joštu nad Dreto in o poznogotski romarski c. NLG na Planini nad Trbovljami, ki je l. 1783 prešla iz trboveljske v zagorsko župnijo in zato ostala (enako kot Motnik) še dalje v sestavi ljubljanske škofije, ki je l. 1786 v okviru jožefinske reforme zgubila svoje štajersko ozemlje.

Če odštejemo (pražžupnijo) v Starem trgu ter vikariata v Slovenj Gradcu in Šentilju pod Turjakom, ki so bili prikazani v prejšnjem sestavku, potem je bilo okoli leta 1600 na obravnavanem ozemlju 24 župnij, kuracij in vikariatov, od katerih je bil oni v Šmartnem pri Velenju (pod Šalekom) šele leta 1620 inkorporiran v ljubljansko škofijo. Naštete dušnopastirske postojanke so premogle 24 župnih, kuratnih in vikariatnih cerkva s 114 podružnicami in mašnimi kapelami. Če primerjamo število cerkva iz leta 1631 z onim iz leta 1937, spoznamo, da se je število župnih cerkva povečalo s 24 na 44, da pa se je število podružnic zmanjšalo s 114 na 94, tako da je skupno število cerkva ostalo nespremenjeno (138 - 138).

Vsi vikariati iz leta 1631 so se najpozneje do konca 18. stoletja spremenili v župnije, ki se jim jih je takrat ali v 19. stoletju pridružilo še 20 novih: sv. Nikolaja na Polju (1786/1874), sv. Ane na Prevorju (1786/1807), sv. Marjete v Planini (1906), DM v Zagorju (1788/1882), M. vnebovzetja v Olimju (1785), M. vnebovzetja v Kozjem (1786), sv. Petra v Bučah (1786/1873), DM v Dobju (1785), sv. Štefana na Gomilskem (1786), DM na Reki (1787/1891), sv. Jurija pri Taboru (1785/1810), sv. Andreja v Belih Vodah (1786/1891), sv. Pankracija v Zg. Ponikvi (1787), sv. Petra v Zavodnju (1783/1891), BDM v Novi Štiti (1774), sv. Petra v Bočni (1905), F. Ksaverija v Stražah pri Radmirju (1782), Marije Nazaret v Nazarjah (1790), sv. Martina v Šmartnem ob Dreti (1789/1891), in sv. Mihaela nad Mozirjem (1787/1862). Skoraj vse med njimi so morale preiti stopnje lokalij in kuracij, preden so postale samostojne župnije.

Med starejšimi dušnopastirskimi postojankami jih je nekaj doživelo daljše ali krajše prekinitve, kot n.pr. (pra)župnija v Pilštanju med letoma 1802 in 1828, vikariat v Planini med leti okoli 1450 in 1906 ter vikariat na Bizeljskem v Krajini med leti okoli 1400 in 1564, ko je bil ponovno ustanovljen ter je leta 1787 dosegel stopnjo popolne župnije.

Med 44 župnimi cerkvami jih je bila med leti 1631 in 1937 večina prezidanih, povečanih ali drugače obnovljenih, nekaj pa sploh ali pa skoraj v celoti na novo zgrajenih, kot n.pr. žc. sv. Jurija pri Taboru (1818 in 1899), sv. Pavla pri Preholdu (1895 - 98), sv. Mohorja in Fortunata v Gornjem Gradu /1752 - 60), sv. Petra v Bočni (1855 in 1895), F. Ksaverija v Stražah (1721 - 25), Marije Nazaret v Nazarjah (kot samostanska posvečena 1661), DM v Novi Štiti (1850 - 53), M. vnebovzetja v Olimju (kot samostanska zgrajena 1665 - 75), J. Krstnika v Podsredi (1802 - 10), sv. Ane na Prevorju (1806 - 07), sv. Andreja v Belih Vodah (1775 - 93), sv. Pankracija v Zg. ponikvi (1921 - 25), sv. Petra v Zavodnju (1810 - 13), sv. Valentina v Žusmu (1714), sv. Pankracija v Grižah (1883 - 84) in sv. Lovrenca na Bizeljskem (1725 - 37).

Do difference med številom župnij iz leta 1937, ki je znašalo 43, in našim, ki znaša 44, prihaja zaradi prehoda (cerkvenega 1786, upravnega 1815) Motnika iz štajerske na kranjsko stran.

Usoda podružnic se ni dosti razlikovala od one župnih cerkva. Padec njihovega števila je večinoma povzročilo dejstvo, da so se pri njih po jožefinski reformi ustanovile župnije in so zato našteje med njimi. Nekaj jih je propadlo, kot n.pr. one sv. Pavla, sv. Tomaža, sv. Uršule in sv. Marjete v Gornjem Gradu, sv. Barbare v Stražah (ki jo je l. 1728 nadomestila romarska c. F. Ksaverija), sv. Fabijana in Sebastijana v Žusmu (ki jo je l. 1714 zamenjala žc. sv. Valentina), sv. Jakoba v Kunšperku, sv. Marjete na Kozji peči, sv. Križa pri Brnici nad Savinjo, nekaj pa jih je tudi nastalo na novo, kot n.pr. obe cerkvi in sv. stopnice pri sv. Križu nad Belimi Vodami (1833 - 40, 1850 - 57 in 1873), sv. Leopolda v Loki pri Žusmu (1871), sv. Vida na Janževem bregu na Bizeljskem (med 1631 in 1651), LMB na Gradišču pri Grižah (1890 - 94), sv. Jožefa v Vrbovcu pri Nazarjah (1920), sv. Križa na Vinji gori v Plesu ob Sotli (1665).

Gradbena usoda podružnih cerkva je bila enako pestra kot ona župnih. Skoraj vse so bile v treh stoletjih bolj ali manj obnovljene, mnoge prezidane in povečane, nekatere pa tudi na novo zgrajene, kot n.pr. sv. Magdalene v Gornjem Gradu (1869), sv. Radegunde pod Goltmi (1896 - 1900), sv. Nikolaja v Libiji (1858 - 61), sv. Vida na Slemenu (1870), sv. Duha v Podolševi (1884), sv. Krištofa v Grajski vasi (okoli 1700), sv. Radegunde v Kapli pri Taboru (1868 - 71), sv. Ulrika v Gaberkah (1828), sv. Mohorja in Fortunata v Šoštanju (1776), sv. Štefana na Olnjniku nad Mozirjem (1836 - 37), sv. Miklavža v Rastkah pri Ljubnem (1864), sv. Lenarta pod Rogatcem (1895), sv. Miklavža ob Dreti (1869 - 72), MB v Rosulah (razen Jožefove kapele 1835 - 37), MB v Podlogu pri Planini (1869), sv. Križa nad Planino (okoli 1710), sv. Ožbalta v Pečicah pri Podsredi (1857 - 62).

Podatek, da je ostalo skupno število cerkva skozi 3 stoletja tako rekoč nespremenjeno, dokazuje, da je bila njihova prostorska razporeditev že v 1. pol 17. stol. več ali manj dokončna in da so se spreminjale le njihove cerkvenoupravne funkcije in stavbna podoba ter seveda oprema. Podružnice so bile vezane na soseske (vaške skupnosti), ki so jih zgradile in vzdrževale, cerkvena uprava pa jim je dodeljevala razne pravice (večinoma do pogrebov, le redko do krstov in še redkeje do stalnih duhovnov). Te pravice so bile navadno odvisne od stavbnega stanja cerkva in njihove opreme. Večje in boljše opremljene ter vzdrževane cerkve so seveda imele več možnosti za pridobitev teh pravic kot druge. To je posebno veljalo za romarske, katerih število se je po reformacijskem času znatno povečalo.

Če upoštevamo, da so večje med njimi imele po več oltarjev (n. pr. v Gornjem Gradu 12, Tiroseku 11, Braslovčah 8, Solčavi, Rečici, Pištanju 7, Vranskem 6, Ljubnem, Lučah, Mozirju, Preboldu, Trbovljah, Škalah, Šoštanju, Planini, Sveti gori 5, Štajngrobu, Šmartnem ob Dreti, Taboru, Stopniku, Gorenji vasi, Motniku, Velenju, Šmartnem pri Velenju, Sentilju pri Velenju, Žusmu, Zagorju, Stari sveti gori po 4), večina po tri, nekatere pa le po 2 in enega, lahko vzamemo za povprečje po 3 oltarje na cerkev, kar zneso preko 400 oltarjev na obravnavanem ozemlju. S podobnim izračunom pridemo do okoli 200 zvonov, 80 prižnic in mnoge druge opreme, ki je napolnjevala cerkve in njihove spremne stavbe. Iz teh izračunov spoznamo, koliko likovnega bogastva je bilo zbranega v naših relativno skromnih cerkvah že pred uveljavitvijo baročnega verskega zanosa, ki je to stanje še dodatno močno obogatil s svojimi gradbenimi in likovnimi dosežki.

Viri in literatura:

- Ignacij Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant: II. Dekanat Oberburg 1877, IV. Dekanat Frasslau 1881, V. Dekanat Schallthal 1884 in VI. Dekanat Drachenburg 1887.
- Jože Turk: Topografsko gradivo II. (Zalec), III. (Velenje), V. (Mozirje), VI. in VII. (Šmarje pri Jelšah) ter VIII. (Sentjur). Celje 1967.
- Fran Kovacič: Zgodovina Lavantinske škofije 1228 - 1928. Maribor 1928
- Hans Pirchegger: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer II. Die Kirchen und Grafschaftskarte der Steiermark Wien 1940 in 1951
- Jože Turk: O prazupnijah in prazupnijskih cerkvah na Slovenskem Štajerskem. ČZN NV 28/1992, p. 153-181
- Ana Lavrič: Ljubljanska škofija v vizitacijah Rinalda Scarlichija 1631-32. AES 12. Ljubljana 1990
- Metod Benedik: Iz protokolov ljubljanskih škofov. AES 3/1981, 6/1984, 10/1988 in 14/1992.

DAS KUNSTWESEN VON POSAVINJE UND POSAVJE IN DEN AUGEN DER VISITATOREN DES 17. UND 18. JAHRHUNDERTS

Zusammenfassung

Das Gebiet von Posavinje und Posavje war kirchenrechtlich von 10 Urfarren beherrscht, von welchen 4 dem Bistum Ljubljana, 4 den anderen Kirchenherren (2 den Klöstern von Stična und Kostanjevica, 2 den Kapiteln von Strassburg und Novo mesto) und nur 2 unmittelbar dem Patriarchat von Aquileia bzw. dem Archidiakonat von Saunien gehörten. Wegen des Umfangs der Materie muss der Aufsatz geteilt werden, deswegen wird zuerst der Kirchenstand auf dem Gebiet des Bistums Ljubljana am Anfang des 17. Jahrhunderts vorgestellt. Die späteren Visitationsberichte sind nämlich noch nicht veröffentlicht, was aber dem Zweck des Aufsatzes nicht schadet. Das Veröffentlichte ermöglicht nämlich den Vergleich des Standes vom Jahr 1631 mit jenem des Jahres 1937, der erweist, dass sich die Zahl der Kirchen in drei Jahrhunderten nicht geändert hat, wohl aber ihr Status, Bauform und Ausstattung.

Im Jahr 1631 gab es 24 Pfarr-, Kuratie- und Vikariatskirchen, 300 Jahre später aber 44. In dergleichen Zeit ist die Zahl der Filialkirchen für die gleiche Zahl gesunken, nämlich von 114 auf 94. Das ist aber nicht automatisch geschehen, sind doch einige Filialkirchen zugrunde gegangen, einige Pfarrkirchen aber neu erbaut waren. Dieser Prozess war erst am Ende des 18. Jahrhunderts stillgelegt, als die Dekanate von Gornji grad, Braslovče, Skale und Kozje mit kleinen Korrekturen die ehemaligen Urfarren ersetzt haben. Diese Korrekturen haben besonders den Urfarrebereich von Braslovče, die die Pfarren Trbovlje, Motnik und Grize verloren hat und jene von Pištanj, deren Sitz seit 1802 in Kozje ist, betroffen. Die Angabe, dass die Gesamtzahl der Kirchen durch drei Jahrhunderte die gleiche geblieben

ist, beweist, dass ihre Streuung schon in der 1. Hälfte des 17. Jahrhunderts mehr oder weniger abgeschlossen war und dass sich nur noch ihre Funktionen, Bauwerk und Einrichtungen geändert haben. Wenn wir annehmen, dass grössere unter den Kirchen von 4 bis 12 Altäre besaßen, einige weniger, die meisten aber drei und wir diese Zahl als durchschnittliche annehmen, dann gab es auf dem behandelten Gebiet über 400 Altäre, ca. 200 Glocken, mindestens 80 Kanzeln und viele andere Ausstattungsgegenstände. Aus dieser annähernden Bewertung kann man sich vorstellen, wie viele Kunstschatze in unseren meistens bescheidenen Kirchen versammelt waren noch bevor der barocke Entousiasmus sie mit seinen Errungenschaften auf dem Gebiet des Kunstschaßens bereichert hat.

ZGODOVINSKI PREGLED BANČNIŠTVA V POMURJU

Franc Kuzmič*

UDK 336.71+336.72(497.4 Pomurje)

KUZMIČ Franc: Zgodovinski pregled bančništva v Pomurju. (Historischer Überblick über das Bankwesen von Pomurje.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 250

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor v pričujočem prispevku obravnava zgodovinski pregled bančništva in denarništva v Pomurju od druge polovice 19. stoletja do začetka devetdesetih let tega stoletja. Najbolj so se v Pomurju razvile hranilnice in posojilnice in bile tudi uspešne.

UDC 336.71+336.72(497.4 Pomurje)

KUZMIČ Franc: An historical review of banking in the Mura region. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 250

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In this paper, the author considers an historical review of banking and finance in the Mura region, between the XIX century and the beginning of the 90s of this century. In the Mura region, savings and loan banks developed the most and they were successful as well.

* Franc Kuzmič, kustos, Pokrajinski muzej Murska Sobota

Pomurje se je dokaj zgodaj vključilo v bančništvo, kar nas niti ne preseneča, ker leži na zelo prometnem ozemlju, ki povezuje vzhod in zahod, sever in jug. Dokaj zgodaj so se izoblikovali tudi drugi pogoji, čeprav ne v takšni meri kot drugod, posebno v velikih trgovskih in industrijskih mestih¹. Najbolje je, da si zgodovinski pregled ogledamo po posameznih obdobjih.

Obdobje avstro-ogrske monarhije

Od leta 1862 je delovala v Radgoni, sedanjem Radkersburgu, takrat še nerazdeljenem mestu, nemška hranilnica Sparkasse, saj je bila Radgona včasih pomembno obrtniško središče in tržišče na reki Muri². V Ljutomeru je že leta 1872 nastala okrajna posojilnica in hranilnica - Založnica³. Sledila ji je občinska hranilnica (Sparkasse Luttenberg), ki je poslovala pretežno z vlogami občanov in občine in s krediti financirala gospodarske in družbene potrebe občine.⁴

* Franc Kuzmič, kustos, Pokrajinski muzej Murska Sobota

Ljutomerska posojilnica je začela poslovati 15. septembra 1872 za celoten ljutomerski okraj. Ustanovil jo je Ivan Kukovec.⁵ Najprej se je imenovala "Založnica".⁶ Že ob koncu naslednjega leta, to je 31. 12. 1873, je imela 101.982 gl. 2 kr. prejemkov in 97.013 gl. 94 kr. izdatkov. Leta 1874 so pravila nekoliko spremenili in jo 27. oktobra 1874 registrirali kot zadrugo z nazivom Okrajna posojilnica v Ljutomeru.⁷

Istega leta je Ivan Kukovec v Slovenskem gospodarju poljubno razložil ustanavljanje posojilnic. Kukovec je načeloval posojilnici vse do leta 1908.⁸

Zgodovina bančništva v Murski Soboti je povezana z imenom advokata Geza Pinterja, ki je prišel v Mursko Soboto okrog leta 1870 in se priženil v družino posestnika Berkeja. Okrog sebe je zbral krog takratnih elitnih ljudi, ki so bili sposobni in pripravljeni podpisati in kupiti 300 delnic po 100 forintov, skupaj torej 30.000 forintov.⁹ Omenjena subskripcija delnic je bila namenjena le ozkemu krogu ljudi in osebnim koristim.

To so torej začetki soboške Muraszombati Takarékpénztár. Pravilna letnica njene ustanovitve je 1873.¹⁰ Čeprav je bila to delniška družba, sprva ni imela oznake Rt,¹¹ nikakor pa ni bila ustanovljena leta 1874.¹²

Tudi v Lendavi, ki je postala leta 1867 okrajno središče, je bila leta 1873 ustanovljena banka¹³ Alsó-Lendvai Takarékpénztár kot delniška družba in vpisana v seznam trgovskih firm.¹⁴ Pobudnik za ustanovitev je bil odvetnik Mihály Hajós, veliko pa si je prizadeval tudi odvetnik dr. János Kovács. Začetni kapital naj bi znašal 40.000 forintov; za pridobitev tega zneska so dali v prodajo 400 delnic v vrednosti po 100 forintov.¹⁵

Predsednik oz. ravnatelj murskosoboške Muraszombati Takarékpénztár in obenem pravni referent je postal Geza Pinter. Člani upravnega odbora so bili okrajni načelnik, predstavniki in poglavarji uglednih sodelujočih družin. Glavni knjigovodja je bil Josef Kleinrath, zet gostilničarja Mosta, lastnika takratne Krone.¹⁶

Ostali uslužbenci so bili prav tako člani družin ustanoviteljev. Delničar je bil tudi takratni soboški grof Geza Szápáry.

Zavod Muraszombati Takarékpénztár je zbiral branilne vloge in dajal kratkoročna posojila v obliki meničnega eskonta. V glavnem je posojal na zadolžnice. Na vključbo na nepremičnine je bilo mogoče dobiti tudi srednja in dolgoročna posojila.

Po vsej verjetnosti so že rezerve krile finančno krizo leta 1892, valutno spremembo in 19 % devalvacijo državnih blagajniških zapisov.

Službo predsednika in ravnatelja hranilnice je po Pinterjevi nenadni smrti prevzel murskosoboški evangeličanski duhovnik Štefan Kovács,¹⁷ pravni referent pa je začasno postal murskosoboški odvetnik dr. Janos Czifrak.¹⁸

Kot je razvidno iz dokumentacije, je hranilnica večkrat zvišala delniško glavnico, a priliv novega kapitala je bil neznaten. Po besedah F. Keršovana so za izdajo novih delnic "uporabili tekoče dobičke in rezerve. Zavod je izplačeval visoke dividende in tantieme, delnice so imele v redkem prometu visoko ceno."¹⁹ Dvestokronska delnica je bila večših prodana tudi za 1000 kron.

Sčasoma je za poslovne prostore kupila skromno staro pritlično hišo. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je bila na tedanji glavni ulici zgrajena enonadstropna stavba z neorenesančnimi arhitekturnimi elementi.²⁰ Stavba stoji še danes.²¹

Med vodilnimi člani je kmalu nastalo trenje, ker nekateri niso prišli na svoj račun.²²

Z ustanovitvijo A Délvasmegyei Takarékpénztár Rt²³ leta 1894 so krizo rešili. Predsednik je postal murskosoboški katoliški župnik Janos Slepec.²⁴

Knjigovodja je bil Győző Faschinger, blagajnik Ludvik Most, pravni referent pa Šándor Olajóš. Banka je životarila, nakar je nastopila kriza. Prizadete družine so primanjkljaj pokrile. Banka si je počasi opomogla, a jo je doletela nova katastrofa. V denarnem pismu je hotela poslati v Győr za pokritje reeskomptnega dolga 10.000 kron. Glavni funkcionar je z omenjeno vsoto pobegnil v Ameriko.

Banko je naposled prevzela Muraszombati Takarékpénztár. V tem času pa se je tudi v tej banki zapletlo s kadrovskimi težavami. Dr. Nikolaj Pinter, sin Geze Pinterja, je hotel prevzeti vlogo pravnega svetovalca, a se je na to mesto usidral advokat dr. Janos Czifrak. Ta je to mesto nerad odstopil, a je potem mobiliziral prijatelje in znance v Sombotelu, se povezal s Szombathely Takarékpénztár in končno dosegel, da so v Murski Soboti ustanovili še tretji denarni zavod - Muravidéki Takarékpénztár Rt.²⁵ Večino delnic je prevzela sombotelska hranilnica, s tem pa je prevzela tudi vodilno vlogo v njej.

Kot konkurent se je pojavil tišinski grof in veleposestnik Zsigmond Batthyány, ki je bil že po naravi takšen, da je vedno iskal nove vire dohodkov. Med drugim je sklenil za svojo podjetnost ustanoviti banko. S pomočjo odvetnika dr. Vratariča je zbral v okraju ugledne premožnejše in tako so leta 1899 ustanovili banko Muraszombati Mezőgazdasági bank Rt.²⁶

Banka je delovala kot hranilnica s komercialnim ciljem. V Murski Soboti je prva financirala in posredovala nakup in prodajo kmetijskega orodja in pridelkov.²⁷

V Zalaegerszegu je grof Batthyány pod okriljem banke ustanovil še podjetje Magpergető vállalat,²⁸ neke vrste semenarno. Banka je postala kmalu zelo ugledna.

Toliko denarnih zavodov je bilo za takratne razmere preveč, zato so bili nerenabilni. Bančnik F. Keršovan je to opisal z besedami: "Szombathely Takarékpénztár je postal nestrpen zaradi premajhne rentabilnosti novega soboškega zavoda. To je prisililo dr. Cifraka, da je iskal modus vivendi, ki naj bi upošteval tudi njegove lastne interese. Uspelo mu je sporazumeti se z Muraszombati Takarékpénztárom. Ta hranilnica je prevzela aktiva in pasiva Muravidéki Takarékpénztára, zvišala je delniško glavnicu in zamenjala delnice tega zavoda za svoje. Tako je postala Muraszombati Takarékpénztár avtomatično afiliacija Szombathely Takarékpénztára. Osebna vprašanja so rešili tako, da je dobil dr. Cifrak 1/3 dohodkov iz pravnega poslovanja in stalno mesečno plačo kot drugi pravni referent; obenem je postal podpredsednik hranilnice. Dr. Pinterju sta pripadli 2/3 dohodkov iz pravnih poslov in stalna mesečna plača."²⁹

Szombathely Takarékpénztár je vplival na reorganizacijo administracije in uvedbo novih metod poslovanja. Delniška glavnicu je znašala 2.000.000 K.

Po vseh transakcijah sta ostala končno v Murski Soboti le dva denarna zavoda, ki sta vse bolj uspevala in se krepila.³⁰

Po vzorcu sombotelske banke je tudi murskosoboška pozneje ustanovila svoje podružnične zavode v Križevcih na Goričkem in pri Gradu.

Soboški tednik Muraszombat és vidéke je pod naslovom "Nova stavba v Murski Soboti" priobčil, da "bodo 1907. leta začeli graditi Délvasmegyei Takarékpénztár. Hiša bo stala ob glavni cesti med Bölcsevo in Slebitsevo hišo. Projektant je budimpeštanski arhitekt, po rodu domačin, László Takats, ki je že prej projektiral hišo dr. Ivana Vrataricsa."³¹

V Monoštru, torej Porabju, so bili leta 1898 trije denarni zavodi. Leta 1871 je bil ustanovljen Szent-gothárdi takarékpénztár, leta 1882 Rába-lapincsvölgyi takarékpénztár in leta 1892 še A Szent-gothárdi általános takarékpénztár.³²

V Lendavi je bila leta 1898 ustanovljena še ena banka, in sicer Alsó-Lendva Vidéki Takarékpénztár Rt.³³ Ustanovitelji so bili obrtniki, trgovci, izobraženci,

premožnejši občani (večinoma Židje). Za poslovanje so uporabljali le en prostor v zgradbi na glavni ulici. Zaradi majhnega obsega poslovanja sprva niso imeli niti redno zaposlenega uslužbenca, ampak so uradovali samo ob določenih dnevih po nekaj ur. Z leti je imela že dokaj dobre finančne uspehe in je tudi zaposlila redne uslužbenke³⁴.

V sodni register je bila 29. 12. 1891 vpisana tudi Posojilnica v Gornji Radgoni kot zadruga z neomejeno zvezo, ki je začela poslovati leta 1892. Zapisano je še, da ima zadruga namen prejemati denar, hranilne vloge na obresti, si pridobivati denarna sredstva s svojo zadružnino, kreditom in dajati posojila. Načelstvo so sestavljali načelnik in šest članov, katere je izvolil občni zbor za eno leto.³⁵

Posojilno društvo za občino Cven je bilo vpisano v sodni register 11. 12. 1902,³⁶ nakar se je 13. 3. 1903 preoblikovalo v Posojilna društva za občino Cven in Noršinci = Varschusskassen verein für die Gemeinde Cven und Urschendorf - reg. Genossenschaft mit beschränkter Haftung.³⁷

Pri Svetem Juriju ob Ščavnici je bila 3. 12. 1906 vpisana v sodni register Hranilnica in posojilnica,³⁸ 13. 7. 1907 pa Hranilnica in posojilnica pri Mali Nedelji.³⁹

Posojilnica v Križevcih pri Ljutomeru je bila ustanovljena leta 1899.⁴⁰ Njen namen je bil prejemati denar (hranilne vloge) na obresti, pridobivati denarna sredstva s svojim zadružnim kreditom in dajati posojila.⁴¹ Bila je članica Gospodarske zveze za Kranjsko, od leta 1904 Zveze Reiffeisenovih hranilnic⁴², nato Zadružne zveze.

V času sovjetske oblasti v Prekmurju je hranilnični knjigovodja Jozsef Ekker nastopal kot komisar denarnih zavodov. Že takoj na začetku je obema soboškima denarnima zavodoma poslal okrožnico, s katero je ukazal odstraniti iz ravnateljstva zavodov grofa Laszla Szápáryja st., grofa Zsigmunda Batthyányja ml., dr. Janosa Czifraka in Gezo Hartnerja, ker se niso mogli prilagoditi novemu redu.⁴³

V Prekmurju so za Mursko Soboto in Lendavo dobili svojo hranilnico Beltinci. V Trgovskem registru je v zaznamku zapisano, da je bila družba ustanovljena na občnem zboru 15. 3. 1881⁴⁴ z nazivom Bellatinezvideki takarékpénztár; višina glavnice pa je bila v kronah 600.000.

Obdobje stare Jugoslavije

Med prvimi akcijami v novi nacionalni državi SHS je bila tudi ureditev denarnih zadev. Stari avstro-ogrski denar je ostal v veljavi še nekaj časa.

Vlada je najprej odredila pečatenje vseh bankovcev. Šele leta 1920 se je oblikovalo razmerje med krono in dinarjem v razmerju 4 : 1, a ni bilo uza-konjeno⁴⁵. Zakonska določitev razmerja je izšla šele 31. 12. 1921.

Inflacija in politika obrestnih mer sta položaj slovenskega denarnega trga zelo zapletli. Vrednost dinarja je močno ovirala še nestalnost valutnih razmer⁴⁶. Valutna politika se je spremenila šele leta 1928, ko je država dinar stabilizirala. To tudi pomeni, da se je zmanjšal obtok denarja, zato pa povečalo povpraševanje po gotovini in posojilih, kar ni bilo v prid hranilnicam, ampak bankam. Banke so zato zviševale obresti, kar so potem morale seveda tudi hranilnice⁴⁷.

Ker je bil denar po vojni razvrednoten, so veliki dolžniki to ugodnost izkoristili in svoje dolgeve pridno odplačevali, zaradi inflacije pa denarja niso vlagali na knjižice.

Katastrofa za murskosoboško banko je bilo tudi 7 milijonov kron, ki jih je banka vložila med vojno v vojna posojila. Ker je bila pod nadzorom sombotelske

banke, je verjetno pod prisilo dala posojilo zaradi visokega obrestovanja obveznic vojnega posojila. Če banka ne bi imela dveh nepremičnin (dve hiši, ki sta bili ovrednoteni v zlatih kronah) in tiskarne, bi gotovo prišla v konkurz. Sicer pa so našli v arhivu banke kompletan načrt za gradnjo hidroelektrarne na Muri, kar bi gotovo bila boljša naložba, a ni bila realizirana.

Murskosoboška poljedelska banka se ni mogla obdržati, zato jo je likvidirala podružnica Slavske banke d. d., ki je imela svoj sedež v Zagrebu.

Prekmursko banko so dale nove jugoslovanske oblasti pod skrbstvo. Sekretor je bil advokat dr. Černe. Banko so skušali oživiti s kupoprodajnimi transakcijami, a večjega uspeha ni bilo.

Nastopila je nova banka, podružnica mariborske eskomptne banke pod vodstvom Vinka Plaskana, ki je bila navezana na interese Samostojne demokratske stranke. Kmalu je spremenila ime in postala podružnica Jugoslovanske Union banke, ki je prešla z vsemi podružnicami v sestavo Slavske banke d. d. Zagreb. Toda ta banka je prišla sčasoma v likvidacijo⁴⁸.

Leta 1924 je prevzel Muraszombati Takarékpénztár Ferid Keršován⁴⁹, ki je reorganiziral delo, pripravil nova pravila in pod okriljem Jadransko-podunavske banke izpeljal sanacijo in nacionalizacijo hranilnice, ki je dobila tudi novo ime: Prekmurska banka d. d., prej Muraszombati Takarékpénztár.

Delniška glavnica je bila zvišana in 55 % delnic je bilo predano Jadransko-podunavski banki kot patronažnemu zavodu. Po izpeljavi reorganizacije je dobila banka privilegij za trgovanje z valutami in ustanovila ekspozituro v Gornji Radgoni, ki je delovala do 31. 10. 1925, torej le šest mesecev.

Nato so se na vsem lepem pojavili funkcionarji Jadransko-podunavske banke iz Beograda in izjavili, da Prekmurska banka ne nudi dovolj jamstva za nacionalne interese države SHS. Tako je Jadransko-podunavska banka sklenila, da se popolnoma odmakne od Prekmurske banke. Tako je večino delnic dobil Geza Hartner⁵⁰ in prevzel banko, ki je postala "Hartnerjeva banka". Predsednik je po-stal Bela Berger⁵¹, ravnatelj pa Josip Lipič.

V tem času je bila zelo visoka inflacija, tako da so imeli dnevno obrestno mero.

Po prvi svetovni vojni je prenehala delovati v Murski Soboti tudi Délvasmegyei Takarékpénztár (Hranilnica Južne Železne županije). V to stavbo se je vselila občinska uprava in bila v njej vse do leta 1936. Novi lastnik je potem postal kavarnar Alojz Faflik, ki je stavbo znotraj preuredil, njene zunanosti pa ni bistveno spremenil.⁵²

Lendavska banka Alsó-Lendva Vidéki Takarékpénztár (Hranilnica in posojilnica za Lendavo in okolico) je bila leta 1920 postavljena pod državni nadzor. Leta 1930 je zašla v težave, uveden je bil likvidacijski postopek in leta 1938 je bila banka dokončno likvidirana⁵³.

Monopol Prekmurske banke je onemogočil Josip Benko, drugi močen industrialec v Murski Soboti, ki je leta 1926 ustanovil Kreditno zadrugo za trgovino in obrt⁵⁴. Člani upravnega odbora so bili ugledni gospodarstveniki, administrativno vodstvo pa je prevzel Ferid Keršovan. Že s 1. januarjem 1931 se je zadruga spremenila v delniško banko z glavnico 1,500.000 din. Imenovala se je Kreditna banka d. d.⁵⁵ ali kar po domače "Benkova banka".⁵⁶ Svoje prostore je imela nasproti sodišča. Banka je dobila privilegij za trgovino z valutami in za izdajo izvoznih dovoljenj ali certifikatov. Tako je pričela intenzivno financirati izvoz pridelkov. Banka je poslovala zelo uspešno do okupacije, leta 1941, med okupacijo pa je morala postati članica Penzintézeti Központa.⁵⁷

Po prvi svetovni vojni sta v Ljutomeru poslovali Obrtna banka, podružnica v Ljutomeru, in Slovenska banka iz Ljubljane, podružnica v Ljutomeru, ki pa sta že pred drugo svetovno vojno prenehali s poslovanjem. Slovenska banka je začela leta 1921 poslovati tudi v Lendavi, a je bila po sedmih letih leta 1927 ukinjena.

Jadransko podunavska banka s centralo v Beogradu je leta 1924 odprla v Gornji Radgoni svojo ekspozituro, a je že leta 1926 prenehala delovati.

Jugoslovanska Union banka (prej Mariborska eskomptna banka) je imela svojo podružnico tudi v Gornji Radgoni. S poslovanjem je začela leta 1919. Svoje prostore je imela na mejnem prehodu. Zaradi likvidnostnih težav je prenehala delovati 30. 6. 1922. Vse njene posle je prevzela Slavenska banka s sedežem v Zagrebu, ki je delovala do leta 1925, ko je zaradi preveč drznih borznih špekulacij, najemanja tujih kreditov in še česa med prvimi svojimi podružnicami zaprla ti-sto v Gornji Radgoni.

Leta 1924 je bila po sklepu trške občine Gornja Radgona ustanovljena Občinska hranilnica v Gornji Radgoni. Svoje prostore je imela v hiši notarja Požuna na Gornjem Grisu. Med osnovnimi nalogami je bilo zbiranje prihrankov po vloženih knjižicah in vlogah po tekočih računih, opravljanje vseh denarnih in kreditnih poslov. Hranilnica je dobila leta 1928 udobnejše prostore v novi občinski hiši.⁵⁸

Občinski odbor v Murski Soboti je 1. februarja 1928 sklenil, da se ustanovi Občinska hranilnica. To je bil prvi denarni zavod v Prekmurju, organiziran po načelih regulativnih hranilnic. Josip Benko⁵⁹, soboški župan in industrialec, je bil njen prvi predsednik, vodilna uradnica pa je postala Emilija Keršovan, soproga F. Keršovana. Hranilnica je bila blagajna občine in je vseeno dobro poslovala do

31. decembra 1941, ko jo je okupator s pomočjo Muraszombati Takarékpénztár ukinil.

V Murski Soboti je bil po prvi svetovni vojni ustanovljen še Jugoslovanski kreditni zavod⁶⁰, katerega predsednik je bil advokat dr. Slavko Vesnik, direktor pa Josip Soukup. Zaradi nerealnega poslovanja je zabredel v težave, dokler ni bil likvidiran, zadnji predsednik Barbarič pa si je zaradi tega vzel celo življenje.

Po politični liniji sta bili v obliki zadrug ustanovljeni še dve posojilnici, in sicer Kmečka posojilnica in Prekmurska posojilnica.

Kmečka posojilnica, katere vodja je bil Ferdo Celec, se je dobro razvijala in preživela tudi okupacijo.

Prekmurska posojilnica, katere vodja je bil notar Anton Koder, je po nekaj letih delovanja prenehala. Govorilo se je, da je bil vzrok njenim težavam angažiranje pri gradnji takratnega sokolskega doma v Murski Soboti.

Prva hranilnica in posojilnica v pokrajini ob Muri v SHS je bila vpisana v sodni register 12. 5. 1920, in to Hranilnica in posojilnica v Radencih.⁶¹ V tem času je bila v Prekmurju ustanovljena prva hranilnica v Črensovcih, in sicer 2. 2. 1920, ustanovil pa jo je duhovnik Jožef Klekl, v sodni register pa vpisana 17. 6. 1920.⁶² Hranilnica in posojilnica v Črensovcih je bila registrirana kot zadruga z neomejeno zavezo. Zadruga je imela namen izboljšati gnotne razmere svojih članov, spodbujati varčnost in s svojim združenim kreditom poskrbeti članom potrebna delovna sredstva za gospodarjenje. Načelstvo je sestavljalo 7 združnikov.⁶³ Z dopolnilnim vpisom v register 25. 7. 1929 se je posojilni okoliš razširil na župnijo Štrigova in Sv. Martin na Muri.⁶⁴

Klekl je pri organizaciji hranilnice, ki je bila velikega pomena za tamkajšnje prebivalce, pomagal mariborski združni nadrevizor Pušenjak.

Hranilnica in posojilnica v Črensovcih je 22. 6. 1930 odprla lastno poslojpe Naš dom.⁶⁵

V času med obema svetovnima vojnama so se v Pomurju zelo razširile hranilnice in posojilnice. Nekatere so delovale zelo uspešno, celo do konca vojne, medtem ko so druge kaj kmalu zamrle.

V Murski Soboti je bila leta 1921 ustanovljena Prekmurska posojilnica, v Apačah leta 1923 Hranilnica in posojilnica, čez dva meseca pa še Posojilnica in hranilnica za Apačko kotlino.⁶⁶

Leta 1924 je bila registrirana Agrarna zajednica na Benici, občina Petišovci pri Lendavi, katere namen je bil med drugim dajati posojila v "koristne in produktivne svrhe in to ali v denarju ali..."⁶⁷. Leta 1931 se je preimenovala v Agrarno zajednico na koloniji Benica pri Dolnji Lendavi.

Agrarna zajednica v Petišovcih (1924) je imela med drugim namen "izdajati članom posojila". V Veržehu je začela delovati leta 1924 Hranilnica in posojilnica, istega leta v Beltincih. Leta 1925 so bile ustanovljene: Agrarna zajednica v Gaberju, Zamostju, Čentibi in leta 1926 še v Lendavi. Leta 1926 so bile registrirane naslednje: Hranilnica in posojilnica Cven, Kmečka hranilnica in posojilnica v Lendavi, Hranilnica in posojilnica pri Gradu, ki se je leta 1929 preimenovala v Kmečko hranilnico in posojilnico, nato Hranilnica in posojilnica na Cankovi, Hranilnica in posojilnica v Turnišču, Hranilnica in posojilnica v Pečarovcih, Kmečka hranilnica in posojilnica v Predanovcih, Hranilnica in posojilnica pri Sv. Juriju v Prekmurju, Kmečka hranilnica in posojilnica v Križevcih v Prekmurju, Hranilnica in posojilnica Žepovci, Kmečka hranilnica in posojilnica v Fokovcih, Kmečka hranilnica in posojilnica v Kramarovcih.⁶⁸

Leta 1926 je bila vpisana v register tudi Agrarna zadruga v Črensovcih,⁶⁹ ki se je leta 1929 preimenovala v Agrarno zadrugo za dravsko in savsko banovino, leta 1932 pa v Agrarno in gospodarsko podporno zadrugo za dravsko in savsko banovino.⁷⁰

Leta 1926 je delovala že prej omenjena Kreditna zadruga za trgovino in obrt, katere ustanovitelj je bil industrialec Josip Benko.

Leta 1927 je bila registrirana Hranilnica in posojilnica v Stogovcih.

Več hranilnic in posojilnic je bilo registriranih leta 1928: Agrarna zajednica v koloniji Petišovci, Hranilnica in posojilnica v Puconcih, Agrarna zajednica v koloniji Pinica, občina Pinica, Hranilnica in posojilnica Gornji Lakoš, Kmečka hranilnica in posojilnica v Brezovcih, Kmečka hranilnica in posojilnica v Martjanjih, Kmečka hranilnica in posojilnica v Beltincih, Hranilnica in posojilnica v Bogojini.

V letu 1929 so bile registrirane: Hranilnica in posojilnica v Markovcih, Hranilnica in posojilnica v Velikih Dolencih, Posojilno društvo v Apačah, Prekmurska gospodarska posojilnica v Dobrovniku, Hranilnica in posojilnica v Pertoči.

Naslednje leto (1930) so bile registrirane: Ljudska hranilnica in posojilnica v Dobrovniku, Viničarska kreditna zadruga v Slamnjaku pri Ljutomeru, Gornjelendavska posojilnica v G. Lendavi (pri Gradu), Agrarna zajednica v Melincih, Zadruga hranilnica in posojilnica v Lendavi.

Leta 1931 so bile registrirane: Kmečka hranilnica in posojilnica v Gederovcih, Hranilnica in posojilnica na Tišini, Kmečka hranilnica v Prosenjakovcih, Hranilnica in posojilnica v Kupšincih, Hranilnica in posojilnica v Dolnjih Slavečih.

Leta 1933 je bila v Murski Soboti ustanovljena Kreditna zadruga državnih uslužbencev.

V Mačkovcih je bila leta 1934 ustanovljena Kmetijsko gospodarska zadruga. Istega leta še Gospodarska zadruga Markovci in Gospodarska zadruga Ženavljje. Iz tega leta je tudi Agrarna zajednica kolonije Došanovec-Dolga vas, Gospodarska zadruga Otovci, Gospodarska zadruga Lucova.

Leta 1935 so bili registrirani: Kmetijsko društvo Dankovci, Gospodarska zadruga Gornji Petrovci, Gospodarska zadruga Negova, Kmetijska zadruga Ljutomer, Prekmurska gospodarska in podporna dijaška zadruga v Murski Soboti (dijakom so dajali brezobrestna posojila), Gospodarska zadruga Kovačevci, Kmečka zadruga Gornja Lendava (Grad), Gospodarska zadruga v Domanjševcih.

V letu 1936 so bile registrirane: Gospodarska zadruga Vidonci, Zadruga posojilnica za Prekmurje v Murski Soboti, Gospodarska zadruga Trdkova, Poljedelska zadruga v Mostju.

Naslednje leto (1937): Agrarna zajednica kolonija Kamovci-Žitkovci, Gospodarska zadruga Hodoš, Gospodarska zadruga Satahovci pa že leta 1938.

Morda se zdi to golo naštevande dolgočasno, nepomembno in nepotrebno, a vseeno ni tako. Že to nam dovolj zgovorno kaže gospodarsko stanje, razvoj, premike, strukturo pokrajine in področij.

Posebna odredba je izšla 2. 12. 1938, in sicer o občinskih hranilnicah, ki je veljala za vso državo in je temeljila na starem avstrijskem hranilničnem predpisu iz leta 1844 ter češkoslovaškem zakonu o hranilnicah iz leta 1920. Pri tej uredbi gre za novost le na področju organiziranosti hranilnice, plasiranju denarja in nadzora nad njihovim poslovanjem. Hranilnico še naprej vodi upravni odbor, ki ga sestavlja 1/3 članov občinskega sveta, 1/3 članov izven občinskega sveta, predvsem strokovnjaki, in 1/3 članov iz vrst vlagateljev. Nadzor ima tričlanski nadzorni odbor (ne več ustanovitelj, občina), katerega pa izbere ustanovitelj. Smoter poslovanja tudi poslej ni smel biti zaslužek. Čisti dohodek so morali najprej porabiti za izoblikovanje rezervnih skladov in pokrivanje morebitnih izgub, ko pa le-te dosežejo 10 % vseh vlog, so lahko le 20 % čistega dobička razdelili v občekoristne, socialne in kulturne namene. Poleg tega je uredba še določila, da hranilnice od letnega dobička ne plačujejo nobenih državnih ali samoupravnih

davkov in ne doklad ter drugih javnih davščin.

Nadalje je bilo potrebno še obvezno članstvo v zvezi jugoslovanskih hranilnic.⁷¹ Zveza jugoslovanskih hranilnic je ostala edina takšna ustanova v državi vse do leta 1933, ko se je zveza včlanila v Savez štedionica Kraljevine Jugoslavije s sedežem v Zagrebu.

Včasih so si morale hranilnice denar izposoditi. V ilustracijo primer, ko je sreski poglavar v Murski Soboti 24. 8. 1928 velikega župana mariborske oblasti v Mariboru prosil za Občinsko hranilnico v Murski Soboti posojilo pri poštini hranilnici. V začetku dopisa navaja, da je hranilnica začela poslovati 1. junija 1928 in je imela v prvem mesecu skoraj 150.000 din vlog, posojilo pa je izdajala le v manjši meri. Nato našteva člane upravnega odbora in njihovo premoženje (kot jamstvo). Prosi za posojilo v znesku 5.000.000 din in to utemeljuje: *"Da pridejo večje vsote denarja v tukajšnji okraj in se daje ljudstvu na razpolago po čim nižji obrestni meri, je nujna potreba. Kmečko ljudstvo je zadnja leta precej obubožalo in je prisiljeno iskati posojila v denarnih zavodih. Leta 1925 je bila meseca novembra katastrofalna poplava, ki je povzročila težke milijone škode. Poplavi je leta 1926 sledila metuljavost goveje živine, ki je stalež živine hudo decimirala in mnogo posestnikov se je moralo zadolžiti, da si je nakupilo za obdelovanje zemlje potrebno živino. Leta 1927 je bila slaba letina in kmet je prišel težko do denarja. Dne 5. junija je naredila toča v 23 občinah škode 25.845.000 Din. Njej je sledila ponovna toča 23. julija in prizadela 20 občinam 1.390.000 Din škode, in končno je bil udarjen ta okraj že po vložitvi prošnje občinske posojilnice dne 5. avgusta t. l., ko je utrpelo 54 občin škodo v znesku 18.260.000 Din. Natančneje naj se izvoli izvedeti iz priloženih pregledov škode in predpisov tozadevnih poročil. Iz vsega naj se izvoli sklepati, da je prošnja občinske hranilnice utemeljena, vsled česar predlagam in prosim, da se prošnji ugodi v polnem obsegu in posojilo vsaj v znesku 5.000.000 Din dovoli in to pod kar le mogoče ugodnimi pogoji, da bo posojilo res imelo značaj podpore. Dovolj pa naj se posojilo pod izreenim pogojem, da se isto v celoti uporabi vsaj za dobo pet let le za poljedelce v po elementarnih nezgodah oškodovanih občinah in to potem uradno določeni najvišji dopustni obrestni meri, brez posebnih postranskih stroškov."*⁷²

Kraljevska hanska uprava Dravske banovine v Ljubljani je dne 3. 6. 1931 Hranilnici Dravske banovine v Mariboru sporočila, da namerava v Murski Soboti ustanoviti podružnico Hranilnice Dravske banovine Maribor. Sreski načelnik je odpisal: *"Na Aleksandrovi cesti h. št. 22 bi bili takoj na razpolago prekrasni prostori za nameravano podružnico. Lokali so na najprometnejši ulici, v sredini mesta, po povsem sposobni za denarni zavod, imajo železna vrata in železne roloje. Elegantni in izvrstno vzdrževani lokali so bili svoječasno zgrajeni za denarni zavod Poljedelska banka (Mezőgazdasági bank). Hiša je najlepša v Murski Soboti, dograjena je bila med svetovno vojno, lastnik je odvetnik dr. Šömen Lajoš."*⁷³

In še primer, kakšno je bilo v tem času poročilo banke za sreskega načelnika, ta ga je posredoval naprej kot "podatke za denarne zavode" Kr. banski upravi dravske banovine v Ljubljano. Omenjeno poročilo pa vsebuje obenem precej zanimivih podatkov in zrcali tudi takratne razmere.

"Na poziv z dne 27. I. 1939, VIII. št. 330/3 poročam:

1. Kreditna banka v Murski Soboti je delniška družba s sedežem v Murski Soboti. Poslovalnice odnosno podružnic izven sedeža nima. Ima 1.500.000.- din kapitala v 3000 imeninskih delnicah po 500.- din. Seznan delničarjev je priložen. Zavod je aktiven. Od delničarjev je 46 oseb jugoslovanske narodnosti, 1 oseba druge slovanske narodnosti. V rokali Nemeev - naših državljanov so delnice le pri treh slučajih. Od Madžarov delničarjev je 8 oseb naših državljanov, 2 tuja državljana. Skupno je 10 delničarjev Madžarov. Židov naših državljanov je 12

delničarjev. Ostali tujerodci nimajo delnic te banke. Skupno je v lasti neslovanskih tujerodcev brez ozira na državljanstvo 558 delnic. Skupno je v lasti vseh ostalih (Jugoslovancev, ostalih Slovanov in drugih tujerodcev) 2442 delnic. Gospodarsko stanje je urejeno. Glavna smer poslovanja je denarno poslovanje, bančno poslovanje. Postranskih poslovanj ni. Kreditna banka ima hišo s tremi orali zemlje v Puconcih in malo gozdno parcelo v Serdici, občina Rogaševci. Posest v Puconcih ima po knjigah vrednost 46.000.- din, faktično pa je vredna hiša 80.000.- din in zemlja 25.000.- din. Gozdna parcela v Serdici je vredna 1.500.- din.

2. Prekmurska banka v Murški Soboti je delniška družba s sedežem v Murški Soboti, ki nima drugih poslovalnic in ne podružnic. Kapital znaša 1.250.000.- din. Zavod je aktiven. V delnicah, ki se glasijo na donositelja, je naloženo večji del premoženja. V rokah oseb jugoslovanske narodnosti 1142 po številu je skupno 12.159 delnic. Osebe drugih slovanskih narodnosti, kakor tudi Nemci, nimajo delnic te banke. Od Madžarov ima 9 oseb skupno 97 delnic. Od židov posedujejo tri osebe 244 delnic. Skupno je v lasti neslovanskih tujerodcev brez obzira na državljanstvo 341 delnic v rokah 12 oseb. V lasti vseh (Jugoslovancev, ostalih Slovanov in drugih tujerodcev) je 12.159 delnic v rokah 1142 oseb. Gospodarsko stanje je urejeno. Glavna smer poslovanja je denarna, postranskega poslovanja ni. Prekmurska banka ima tri orale 418 sežnjevi stavbišča z 10 oralov polja, vrtov in vinogradov, 26 oralov travnikov in pašnikov, 10 oralov 1070 sežnjevi gozda, skupno 113 oralov 1488 sežnjevi zemljiške posesti. Vrednost hiš in zemljiške posesti znaša 1.500.000.- din.

3. Hranilnica v Križevcih je delniška družba s sedežem v Križevcih. Poslovalnic odnosno podružnic izven sedeža nima. Vsota deležev 10 ti(soč?) dinarjev. Hranilnica je aktivna. 790 delnic je v rokah 65 oseb jugoslovanske narodnosti. 10 delnic je v rokah židovske osebe. Gospodarsko stanje je urejeno, glavna smer poslovanja je denarno poslovanje, postranskega poslovanja ni, zemljiške posesti hranilnica v Križevcih nima. " 74

Obdobje stare Jugoslavije končajmo s pregledom vlog pri hranilnicah. 75

Pregled vlog pri hranilnicah:

(Stanje vlog 1. avgusta 1939)

Mestna hranilnica Ljutomer

- na knjižice	3,727.837
- na tek. rač.	584.194
- skup.	4,312.031
- štev. vlagatelj	1.601

Občinska hranilnica Murska Sobota

- na knjižice	3,394.571
- na tek. rač.	2,014.020
- skup.	5,408.591
- štev. vlagatelj	679

Občinska hranilnica Gor. Radgona

- na knjižice	5,964.403
- na tek. rač.	278.127
- skup.	6,242.530
- štev. vlagatelj	745

Obdobje druge svetovne vojne

Jugoslavija je bila 6. aprila 1941 napadena. Deželo ob Muri so si razdelili Nemci in Madžari.

Na slovenskem ozemlju so Nemci odprli podružnice bank. Glede dinarja so se odločili, da skupaj z boni državne kreditne blagajne sprva še ostane plačilno sredstvo. V obtoku je bil tudi nemški drobiž od enega pfeninga do 10 RM (Reichsmark). Razmerje je bilo 1 dinar za 5 Reichspfeningov. Nemci so konec maja 1941 objavili, da bodo denar zamenjali. Dinar je postal s 30. junijem tuja valuta in tako podvržen devizni zakonodaji Reicha.

Nemci so vse imetje radgonske hranilnice z arhivom in inventarjem prenesli v avstrijsko Radgono in hranilnico združili s svojo Sparkasse der Stadt Radkersburg. Premesčena je bila tudi uslužbenka⁷⁶.

V Križevcih pri Ljutomeru je bila zadružna posojilnica ukinjena. Posojilnica v Verzeju (ustanovljena 1924) je bila z zadružno pogodbo registrirana leta 1942 kot rajfajznovka⁷⁷, poslovala pa je v Križevcih⁷⁸.

Madžari na zasedenem območju v Prekmurju bank niso zaprli, ampak so jih prisilili k vključevanju v Centralo madžarskih denarnih zavodov. Prav tako so se odločili za zamenjavo denarja. Konec maja 1941 so določili za edino plačilno sredstvo pengő. Dinarje so menjavali po tečaju 10 din za 10 pengőjev.

Prekmurska banka d. d. je z okupacijo postala ponovno Muraszombati Takarékpénztár.⁷⁹ Kot priznanje so ji podarili ekspozituro Narodne banke v Sombotelu.

Občinsko hranilnico, ustanovljeno leta 1928, je okupator 31. decembra 1941 s pomočjo Muraszombati Takarékpénztár likvidiral.⁸⁰

Kreditna banka, ustanovljena leta 1930, je bila v času okupacije preimenovala v Hitelbank, részvenytársaság.⁸¹ Postati je morala članica Pénzüntézet központa,⁸² a jo je okupator vseeno na vsakem koraku zapostavljal. Vojno je preživela tudi Kmetijska posojilnica.⁸³

Hranilnica v Križevcih v Prekmurju se je v času okupacije preimenovala v Totkeresturi Takarékpénztár Részvenytársaság felszámolal alatt.⁸⁴

V času okupacije so delovale hranilnice še pri Gradu na Goričkem, Rogaševcih in Pertočih.

Obdobje po drugi svetovni vojni

Januarja 1945 je bila ustanovljena vrhovna komisija za zamenjavo denarja. Izpeljati je bilo potrebno valutno reformo.

Lastniki so lahko takoj zamenjali denar do vrednosti 5000 din, nad to vsoto pa šele po 15. juniju 1945 v treh mesecih. Pri sredstvih nad 5000 din je bil pri menjavi obvezen davek, ki je bil progresiven od 5 - 70 %. V Sloveniji je bil denar zamenjan med 30. junijem in 9. julijem 1945. Tečaj ob menjavi je bil:

100 mark	= 60 din,
100 pengőv	= 100 din.

Prva leta po vojni je bilo tudi bančništvo centralizirano. Do leta 1946 so lahko še delovale različne zasebne, državne, lokalne in samoupravne banke. Zasebne so bile nato po letu 1946 ukinjene.

Denarni zavod Slovenije je bil leta 1946 združen z Narodno banko FLRJ, centralo za Slovenijo. V letih 1946-1948 so bila zvezna kreditna podjetja (Poštna

hranilnica, Zadrúžna in kmetijska banka, Industrijska banka in Obrtna banka) skupaj z republiškiimi kreditnimi pogoji združena z Narodno banko.

Tudi v Pomurju so bile takoj po vojni banke zaprte. Finančno službo je opravljal samo Denarni zavod Slovenije, podružnica Murska Sobota. Štefan Šiftar je opravil začetno organizacijo in pozneje postal pomočnik direktorja Narodne banke. Banka je prevzela poslovne prostore in opremo Prekmurske banke (Muraszombati Takarékpénztár) in opravila njeno likvidacijo. Vodstvo je prevzel Milan Šušteršič. Leta 1946 je postala podružnica Narodne banke.

Ferid Keršovan je dobil septembra 1945 ukaz ministra za finance, da likvidira Občinsko hranilnico v Murski Soboti, Kreditno banko in hranilnico v Križevcih, Pertoči, Rogašovcih in pri Gradu. Dokončno likvidacijo vseh teh zavodov je izvedla Narodna banka, podružnica v Murski Soboti.

Posojilnica v Križevcih pri Ljutomeru je bila 4. 9. 1947 uradno likvidirana⁸⁵ in 22. 6. 1955 izbrisana iz sodnega registra.⁸⁶

Po letu 1949 se je bančni sistem razširil z bankami na lokalnem nivoju (komunalne banke in mestne hranilnice) in državnimi bankami za kreditiranje kmetijskih zadrug. Po dveh letih je sledila nova sprememba. V letih 1952-1954 so bile banke ponovno koncentrirane. Mestne hranilnice so se ohranile, komunalne banke so bile odpravljene, državna investicijska banka in banka za kreditiranje kmetijskih zadrug sta bili združeni z narodno banko. Z vsoto reorganizacije oz. centralizacije naj bi bil zagotovljen nadzor nad podjetji.

Ljudski odbor mestne občine Murska Sobota je aprila 1953 ustanovil Mestno hranilnico, ki je poslovala v zelo skrčenem obsegu. Strokovno izvedbo so zaupali izkušenemu bančniku Feridu Keršovanu, ki je hranilnico vodil vse do ustanovitve komunalne banke, in sicer do 1. junija 1956. Takrat je namreč banka postala okrajna komunalna banka.

Začetek te hranilnice so predstavljali posli zbiranja viškov denarnih sredstev od občanov, obrtnikov in od kreditiranja občanov, obrtnikov in kmetijskih pridelovalcev. Sprva sta bila zaposlena le dva delavca. Mesta hranilnica je razpolagala s kapitalom 9.010.- din, katerega je prevzela od Narodne banke, podružnice Murska Sobota.

Nadaljnji gospodarski razvoj je narekoval prilagoditev novim potrebam, zato so jo avgusta 1954 preimenovali v občinsko komunalno banko. Uredba o bankah in hranilnicah je bila izdana leta 1954 in privedla do ustanavljanja komunalnih bank in hranilnic. Potemtakem je bila Komunalna banka v Murski Soboti prva komunalna banka v Sloveniji in obenem v Jugoslaviji.⁸⁷

Narodna banka je občinski komunalni banki odstopila obrtniška in gostinska podjetja, občinski ljudski odbor pa je sporazumno z Narodno banko prenesel na svojo komunalno banko vse svoje sklade. Sprejetjem komunalnih bank v direktni plačilni promet v maju 1955 pa je občinska komunalna banka pričela poslovati po enotnih načelih bančnega poslovanja in je prevzela od Narodne bank proračune vseh občin v okraju in vsa podjetja lokalnega značaja.

Bančni sistem so sredi petdesetih let ponovno spremenili, saj banke niso več uspešno sledile veliki samostojnosti gospodarstva. Po reorganizaciji je bila sestava jugoslovanskega bančnega sistema naslednja: narodna banka, komunalne banke in mestne ali zadrúžne hranilnice.

Leta 1955 so bile v večini krajev po Sloveniji ustanovljene komunalne banke z zelo različno organizacijsko strukturo. Znašle so se tudi pred številnimi težavami in problemi. Zato so iskali primerno obliko združevanja.

V letu 1955 je spontano prišlo do posvetovanj komunalnih bank, zadrúžnih in mestnih hranilnic v okviru stalne konference teh kreditnih organizacij. A ta oblika ni mogla zadovoljiti komunalnih bank, ki so morale reševati vedno nove,

povsem specifične probleme, za katere pa mestne hranilnice in zadružne hranilnice niso bile zainteresirane. Ta potreba je pripeljala do ustanovitve samostojne Zveze komunalnih bank LR Slovenije.

Politično teritorialnim spremembam, t.j. snovanju novih velikih okrajev in velikih občin, je bilo nujno potrebno prilagoditi tudi bančno mrežo. Konferenca Zveze KB LRS je leta 1956 odločila, naj bi osnovna organizacija bila okrajna komunalna banka, ki bi imela svoje podružnice v vseh večjih občinah, kjer so za to dani pogoji.

Z odpravo okrajev v Gornji Radgoni, Ljutomeru in Lendavi se je skržila mreža podružnic Narodne banke. To je bilo potrebno nadomestiti z novimi bankami. Zato sta se OLO in ObLO v Murski Soboti sporazumela, da občina Murska Sobota prepusti banko v pristojnost Okrajnega ljudskega odbora v Murski Soboti. S tem prenosom pristojnosti od ObLO na OLO je postala Komunalna banka v Murski Soboti okrajna banka, bivše podružnice NB v Gornji Radgoni, Ljutomeru in Lendavi pa so dne 21. 5. 1956 postale njene podružnice.

Leto 1958 je pomenilo za komunalne banke na področju LRS pomemben mejnik na področju razvijanja družbenega upravljanja v bankah, kar je bilo zlasti pomembno na področju kreditiranja. V letu 1958 je upravni odbor razširil pristojnosti upravnih odborov podružnic tudi na področje kreditiranja. S tem se je zelo povečalo število ljudi iz gospodarstva in iz družbeno političnih organov, ki sodelujejo v upravljanju bank in pri tem sodelovanju spoznavajo iz neposrednih virov konkretno gospodarsko problematiko, ki se prav dobro zrcali v denarnih pokazateljih bank.

Razvoj zadružništva in kmetijstva v Pomurju je zahteval specializirano bančno organizacijo, ki bi se posvetila samo problemom zadružništva in kmetijstva.

Kmetijske zadruge Pomurja so 20. 11. 1954 na ustanovnem občnem zboru ustanovile Zadružno hranilnico in posojilnico z. n. j. v Murski Soboti.

Osnovne naloge hranilnice so bile pospeševanje denarnega varčevanja, odobravanje kratkoročnih in srednjeročnih kreditov ter drugih posojil, predvsem dolgoročnih, potem zbiranje prostih denarnih sredstev zadružnih in kmetijskih organizacij ter opravljanje vseh bančnih poslov za zadružne in kmetijske organizacije.

Občinski ljudski odbor Murska Sobota je dodelil hranilnici za začetek poslovanja prostor na takratni Titovi ulici 18, Narodna banka je dala tri uslužbenke iz podružnice v Murski Soboti, enega iz podružnice v Lendavi in eno uslužbenko iz podružnice v Gornji Radgoni, računovodkinjo pa je odstopila Okrajna zadružna zveza Murska Sobota, ki je tudi dala posojilo za nabavo opreme. Hranilnica je 25. aprila 1955 prevzela od Narodne banke kratkoročne posle za 65 kmetijskih zadrug in za Okrajno zadružno zvezo v Murski Soboti ter začela z rednim delom.

Obratni krediti teh organizacij so znašali 119 milijonov din, sredstva na žiro računih in skladih 37 milijonov, razliko v znesku 82 milijonov din pa je pokrila Narodna banka z obratnim kreditom hranilnici.

Septembra 1955 je prevzela hranilnica od Narodne banke preostale kmetijske zadruge in zadružna podjetja. Obratni krediti teh organizacij so znašali 314 milijonov din, sredstva na žiro računih in skladih pa 79 milijonov din. S tem so bili na zadružno hranilnico preneseni vsi kratkoročni krediti, žiro računi in skladi skoraj vseh zadružnih organizacij Pomurja.

Po sklepu upravnega odbora je hranilnica leta 1956 organizirala posebno inšpektorsko službo za kmetijske zadruge, da hi tako pomagala zadrugam pri organizaciji in poslovanju ter jim nudila pomoč pri ažuriranju in ureditvi knjigovodstva in celotnega finančnega poslovanja.

Leta 1957 je Narodna banka oddala hranilnici vse kratkoročne posle za kmetijska posestva, tako da je hranilnica razen petih kmetijskih gospodarstev, ki so ostala pri komunalnih bankah, zajela skoraj vse kmetijske organizacije Pomurja. Leta 1957 je hranilnica začela odobravati še investicijska posojila iz splošnega investicijskega sklada za nabavo kmetijske opreme in prirast živine. Obseg hranilnice je znatno povečalo še usmerjanje odkupa kmetijskih pridelkov na kmetijske zadrage. Pridobili so še dva poslovna prostora in nekaj najpotrebnejših uslužbencev.

V letu 1957 so bile ustanovljene še kmetijske poslovne zveze v Murski Soboti, Lendavi, Ljutomeru in Gornji Radgoni.

Leta 1958 je bila ustanovljena Gozdarska poslovna zveza v Murski Soboti, kmetijske zadrage pa so izločile svoje nekmetijske dejavnosti.

Z ustanovitvijo Jugoslovanske kmetijske banke leta 1959 so se zadružne hranilnice povezale.⁸⁸

Banke so nazive in področja pokrivanja zelo spreminjale. Z ukinitvijo Okrajnih ljudskih odborov leta 1960 se je komunalna banka ponovno decentralizirala na samostojne komunalne banke po sedežih občin v Murski Soboti, Gornji Radgoni, Lendavi in Ljutomeru.

Leta 1959 so bile podružnice Narodne banke ukinjene in po posameznih občinah so bile ustanovljene Službe družbenega knjigovodstva (SDK).

Do ponovne spremembe bančnega sistema je prišlo leta 1961. Izšla sta dva zakona, in sicer: Zakon o bankah in Zakon o kreditnih in drugih bančnih poslih. Tako so bančne posle vodile Narodna banka in poslovne banke. Narodna banka je bila emisijska banka, poslovne pa specializirane za posamezna področja.⁸⁹ Hranilnice so prešle v okvir komunalnih bank. Banke so lahko ustanavljale družbeno-politične skupnosti.

Pomen bank je povečala reforma leta 1965. Zvezni, republiški, okrajni in občinski investicijski skladi so bili ukinjeni, investicijska sredstva so prešla v gospodarstvo oz. banke. Davčne in nekatere druge obveznosti gospodarstva so se zmanjšale. Denar je devalviran in bil denominiran. Izvajana je bila reskriptivna fiskalna politika. Zmanjšana je bila denarna masa, da bi se znižala inflacija.

Sprejet je bil tudi Zakon o narodni banki in Zakon o bankah in kreditnih poslih. Odpravljen je bil teritorialni princip, tako so lahko odslej banke delovale na območju vse države. Ukinjene so bile tudi specializirane zvezne banke. Banke so lahko poleg družbenopolitičnih skupnosti ustanavljale še gospodarske in druge organizacije.

Vodstveni organi banke so bili skupščina, izvršni odbor in direktor. Število glasov na skupščini je bilo odvisno od deleža v skladu ustanoviteljev, pri tem ni smel imeti nihče več kot 10 % glasov.

Po nekaj letih je bila izvedena korekcija bančnega sistema.⁹⁰

Poleg narodnih bank so bančni sistem sestavljale še poslovne banke, ki so bile posebne organizacije združenega dela, opravljale pa so kreditne in druge bančne posle.

V drugi polovici sedemdesetih let je prišlo do naslednjega koraka pri razvoju bančništva, kajti konec leta 1976 so bili sprejeti zakoni,⁹¹ s katerimi so bile Narodne banke izločene iz bančnega sistema in postale odgovorne za izvajanje emisijske politike, stabilnost valute, likvidnost plačil v državi in izvajanje dogovorjene skupne denarne, kreditne in devizne politike. Spremenjen bančni sistem sestavljajo interne, temeljne in zadružne banke, hranilnice, poštne hranilnice in druge vrste hranilnic ter različne oblike bančnih združenj.

Ta sistem je bil pozneje dopolnjevan z nekaterimi spremembami, ki so bile nujne za nadaljnji razvoj in prihajajočo gospodarsko krizo.

Pomurska regija se je začela zelo hitro razvijati v letih 1960-1966, to pa je zahtevalo močnejšo bančno institucijo. Kapital v bankah je bil po občinah za večje naložbe premajhen. Tako je bila leta 1966 ustanovljena Pomurska kreditna banka. A tudi ta kapital ni zadostoval potrebam razvoja gospodarstva. Banka je iskala nove možnosti in jih našla v združitvi s kreditno banko in hranilnico Ljubljana. Tako je postala v letu 1969 podružnica Kreditne banke in hranilnice Ljubljana ter v njenih okvirih delovala vse do 27. 12. 1977.⁹²

Na podlagi Zakona o temeljih kreditnega in bančnega sistema je bila 27. 12. 1977 ustanovljena LB - Temeljna Pomurska banka.⁹³ Ustanovitelji so bili vsi UDS ter deponenti in varčevalci iz pomurske regije. Leta 1980 se je njen naziv spremenil v LB - Pomurska banka. Sestavljalo jo je 165 članic in 16 deponentov ter javno vsi varčevalci. Banka je imela svoje poslovne enote v vseh občinskih središčih (Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota) in še v več večjih krajih.⁹⁴

Za reševanje potreb na področju stanovanjsko-komunalnega kreditiranja je bila za vso regijo organizirana PE (poslovna enota) za stanovanjsko-komunalno kreditiranje, ki ima enak status kot druge PE.

Preko LB - Združene banke so opravljali tudi plačilni promet s tujino.

Leta 1983 je banka zaposlovala 311 delavcev ter opravljala vse bančne posle v skladu z zakonom. V tem letu je bilančna vsota znašala okrog 30,0 mlr din ter tako bila 52. mestu vseh temeljnih bank v tedanji državi, v sistemu LB - ZB pa na 12. mestu. V bilančni vsoti so predstavljali pomembno mesto prihranki varčevalcev, ki so znašali 9,7 mlr din.

Upravljanje banke je bilo v tem času v rokah ustanoviteljice. Ustanoviteljice so upravljale banko preko zbora banke, med zasedanjem zbora banke pa jo je upravljal izvršilni odbor. Operativno je politiko banke izvajal kreditni odbor s pomočjo strokovnih služb banke. Iz samega naziva LB izhaja, da je bila banka v sistemu Združene banke ter tako tudi zastopana v organih LB v zboru LB, izvršilnem in kreditnem odboru.

V letu 1983 je banka začutila padec obratovalnega kapitala organizacij združenega dela. Največ sredstev je banka namenjala v tem obdobju kmetijski proizvodnji in izvozu in okrog 20 % za vse ostale potrebe.⁹⁵

Leta 1978 je bila ustanovljena Interna banka ABC Pomurka, o. sub. o. v Murški Soboti, ki je imela svoje poslovne prostore v ulici Staneta Rozmana 10.⁹⁶ Na okrožnem gospodarskem sodišču v Mariboru je bila vpisana 8. 6. 1978, njena dejavnost pa naj bi bila:

- Pripravlja predloge za financiranje razvojnih planov in programov tekoče aktivnosti posameznih članic interne banke, na podlagi katerih se sprejemajo samoupravne odločitve: o združevanju dela in sredstev med temeljnimi in drugimi organizacijami združenega dela in drugimi pravnimi osebami; o najemanju kreditov.

- Pripravlja samoupravne sporazume in pogodbe o združevanju dela in sredstev.

- Finančno načrtuje združevanje in uporabo sredstev po sporazumih in pogodbah iz 2. točke tega odstavka ter organizira in usmerja pretok teh sredstev za določeni namen in poslovanje v skladu s sporazumom oz. pogodbo.

- Priskrbuje kredite od drugih domačih in tujih bančnih in drugih finančnih organizacij.

- Organizira najemanje finančnih in blagovnih kreditov pri tujih organizacijah v imenu in na račun članic ter skrbi za izvajanje kreditnih pogodb.

- Sodeluje s članicami pri izdelavi njihovih investicijskih programov in elaboratov ter programov tekoče aktivnosti, pri ukrepih za izvedbo teh programov in pri presoji uspešnosti naložb za te programe.

Sledi še 20 točk.⁹⁷

Banka se je leta 1990 preimenovala v ABC Pomurka - Skupna finančna organizacija n. sol. o., nato pa s 1. 7. 1992 v ABC Pomurka - Finančni marketing. Prešla je v status podjetja d. o. o.⁹⁸ Decembra 1988 se je preselila v nove prostore na Lendavski ulici.

Julija 1973 je začela v lastnih prostorih, prav tako v ulici Staneta Rozmana v Murski Soboti, delovati Jugobanka, ekspozitura v Murski Soboti, temeljna banka Ljubljana. Dne 21. 12. 1989 je bila ustanovljena A Banka d. d. Ljubljana, ki je postala pravna naslednica Jugobanke, temeljne banke Ljubljana, n. sub. o.⁹⁹

Pri obratu za sodelovanje s kmeti v Murski Soboti je s 1. 1. 1970 začela delovati Hranilno kreditna služba, ki je imela svoje prostore najprej v ulici Ive Lola Ribarja,¹⁰⁰ od leta 1976 do 1991 na Markišavski cesti in od leta 1991 v novi poslovni stavbi na Kocljevi ulici.¹⁰¹

Iz sistema Ljubljanske banke se je ponovno izločila SKB (Stanovanjsko komunalna banka), ki je 30. 10. odprla v Murski Soboti svojo poslovno enoto. Konec leta 1991 se je preimenovala v Splošno komercialno banko. Svoje prostore ima v Murski Soboti na Kocljevi ulici, ekspozituro v Gornji Radgoni in agencijo v Lendavi.¹⁰²

V Murski Soboti je še LLT - Hranilnica in posojilnica, d. d., ki je bila registrirana 12. 4. 1991.¹⁰³

S poslovanjem v Murski Soboti je začela 18. 5. 1992 tudi UBK banka, d. d. Ljubljana.¹⁰⁴

V Ljutomeru je začela delovati Slovenska investicijska banka.

V Gornji Radgoni je imela svojo poslovalnico vse do ukinitve Kreditna banka Maribor.

Sklep

Pričujoči pregled bank in bančništva je le pregled od začetka do devetdesetih let tega stoletja, saj v omejenem obsegu ni mogoče povedati vsega, zato je ponekod navedena še dodatna literatura, pa tudi podatkov, ki bi bili potrebni, ni vedno na razpolago.

Težko je nadalje govoriti o kapitalu, saj so bile razne reforme, devalvacije, denominacije ipd., kar podoba močno iznakazi, zato sem se teh podatkov v tem delu, posebno v obdobjih pogostih in močnih inflacij, izogibal.

Prav tako se zavedam, da zaradi pomanjkanja raznih dokumentov slika ni takšna kot bi morala biti. Upajmo, da bomo uspeli pri tem kdaj dobiti še popolnejšo sliko.

Opombe:

¹ Prim. Vanek Šiftar, Nekaj značilnosti družbeno-gospodarskega razvoja v Pomurju, v: Bančništvo in hranilništvo v Pomurju. Murska Sobota (LB Pomurska banka d. d.) 1993, 10-18.

² Prim. Jože Rogan, Razvoj denarništva v občin Gornja Radgona, v: Glasilo Zgodovinskega društva Gornja Radgona 1 (1994) 1, 48-56; 2, 35-49.

³ Dušan Necač, 100 let Mestne hranilnice ljubljanske Ljubljana 1989, 3.

⁴ Anton Ratiznojniak, Hranilnice na ljutomerskem območju, v: Bančništvo in hranilništvo v Pomurju. M. Sobota 1993, 41. Slovenski gospodar, 1872, št. 31.

⁵ Kukovec jo je ustanovil po Schulze-Delitschevih navodilih. Herman Schulze-Delitsch je ustanovil v Delitzsehu leta 1850 prvo kreditno zadrugo. Kukovec Ivan Nep. (1834-1908), politik in posestnik. Študiral je pravo, a ni dokončal. Nekaj časa je bil odvetniški pripravnik v Ljutomeru, kjer je po odhodu J. Ploja postal vodja narodnega in gospodarskega gibanja Slovencev in sploh veliko storil na tem področju. Prim. SBL I, 581.

⁶ Po češkem, v češčini Založna.

⁷ Fran Kovačič, Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Maribor 1926, 31.

* SBL I, 581

* Ferid Keršovani, Murskosloboške banke v pretoklosti, v *Krnjaku* 12 (1964), 105

* Vasvármegye Bndapest 1898, 471

* Rt = delniška družba, (Részvénytársaság)

* Taku navaga Krajevni leksikon Slovenije IV Ljubljana 1980, 279.

* Malžinski beseda Takarékpénztár pomeni lahko banko, lahko tudi hranilnico

* Dignus ministrstvu, št. 4386/1873 - Trgovski register B, XII/D kotlet. V omzrujenu registru je zaznam, da je delniška družba vpisana v seznam Trgovskih firm, zv. II, 80 okrožnega sodišča v Zalaegerszegu, v Pokrajinski arhiv Maribor (odslej PAM) [Na tem mestu se zahvaljujem vseni v arhivu, ki so mi pomagali pri delu.]

* Samuiler Varga, Alsó-Lendvai Takarékpénztár, v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* M. Sobota 1993, 25-31

* Sedaj je hotel Zvezda

* Štefan Kovács (1866-1945), ev. duhovnik, rojen seer na Madžarskem v kraju Lébenye, leta 1892 prišel v Mursko Sobotu za rednega duhovnika. Zgradi je dal cerkev, župnišče, hiša za učitelja, bil v letih 1922-1945 prvi senior prekmurskega evangeličanskega semnara, sourednik verskega mesečnika *Duševni list*, koledarja *Evangeličanski koledar*. V prej omenjenih publikacijah je objavljal precej nabirnih sestavkov. Aktivno je bil še na drugih področjih takratnega javnega življenja. *Prim. Evangeličanski koledar* 1952, 55

* Dr. János Czfrak (1873-1928), advekat, po rodu Madžar, mačne madžarsko usmerjen, vendar je kot bahaé prišel na celotno svoje življenje bogati prometu in ugled

* Ferid Keršovani, n. št. 105

* Franc Obal, Arhitektura v obdobju 1900 - 1941 v Murski Soboti. Murska Sobotu (KC DE Galerija) 1982, 3

* Več let je bila v stavbi (danes Slivenska hiša) nastaja milica, danes je zavod za socialno delo

* Med njimi sta bila dva člana družine Must in odvetnik Pinter, ki je pripadal družini Berke.

* V prevodu: Hranilnica griznega dela Želuzov županje, d. d.

* János Slepce (1872-1936), dekan in kmetik. Dal zgraditi sedajšnjo katoliško cerkev v Murski Soboti. Bil je dujak poudjen. Pisal je tudi članke o versko vsebini

* V prevodu: Pomurska hranilnica, d. d.

* V prevodu: Murskosloboška posjedelska banka, d. d. - *Prim. npr. A. Muraszombati mezgazdasági Bank részvénytársaság* XVI. nizelevi zürszámadása 1914 úrvul

* Franc Kuzmič, Muraszombati Mezgazdasági bank, v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* Murska Sobotu 1993, 33-34

* V prevodu: Puhotje za žičenje semen

* Ferid Keršovani, Murskosloboške banke, 107

* Franc Kuzmič, Muraszombati Takarékpénztár, v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* Murska Sobotu 1993,

20-24

* MűV (1897) I (6 I.), 1

* Vasvármegye Bndapest 1898, 473

* V prevodu: Hranilnica in posojilnica za Lendavo in okolico

* Zbirka listov Okrožnega sodišča v Lendavi, Dn. št. 690/25 in 1870/37 - *Prim. S. Varga, Alsó-Lendvai Vidéki Takarékpénztár, v Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* M. Sobota 1993, 32

* Zadržni register I, Murska Sobotu, str. 7, v PAM

* Prav tam, str. 18

* Prav tam, str. 18

* Prav tam, str. 22

* Prav tam, str. 28

* *Prim. V. Pušenjak, Tridesetletnica obstoja posojilnice v Križevcih*, Maribor 1929, Anton Ratiznojnik, Posojilnica v Križevcih pri Ljutemerni, v *Zgodovinski listi (Zgodovinsko društvo Ljutomer)* 5 (1996) 1, 38-41

* Glej up. 35, str. 15

* Raffenzen je ustanovil v Hedesdorfu leta 1864 prva zadržno posojilnico

* Iz purniša rka: glav. Hrvatska, Sogih drž. arhiv Akt XIII. 2327-1920

* Hranilnica je bila vpisana v II. zv., str. 107 suzuama družinskih firm pri okrožnem sodišču v Zalaegerszegu

* Takrat je bilo negativno, da je v državi v obtoku za približno 3,3 milijuna din

* Očrtnice leta 1920 in začetka 1923 je vrednost na zürski borzi padla od 33,65 na 5,11 (skoraj 7 krat).

* V času Avstro-ogrške su bile obresti povprečno 4 %, včasih celo nižje, tudi 1 %, sred. dvajsetih let pa že 10 %, pri nekaterih celo 24 %

* Stečaj Slivenske banke iz Zagreba leta 1927 je prizadel tudi nekatere slovenske banke

* Ferid Keršovani, Murskosloboške banke, 108 - V tem času se je ta banka imenovala Hranilnica v Murski Soboti

* Geza Hartner (1872-1940) je kot veleposlanik imel žago, parni mlin, bil agrski poslanec za soboški okraj. S kupčijami in s pomočjo Pudeje Samostojne knjiške stranke je zaslužil veliko, da je postal lastnik graščine pri Gradu na Gurickem. Tu je tudi večino delnic Prekmurske banke d. d. v Murski Soboti. Leta 1925 je pokupil že preostale in tako postal upravitelj te banke. Hartner je registriral tudi Delniško trgovsko in industrijsko družbo Hartner, Murska Sobotu. Ustanovitelj je davnila ministrstvu za trgovino in industrijo 3. 4. 1923, VI, št. 1948 - *Prim. Register*, str. 22

* Bela Berger (1877-1944), žid, veletrgovec v Murski Soboti

* Franc Kuzmič, Delvasarmegyei Takarékpénztár, v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* Murska Sobotu 1993, 34

* Samuiler Varga, Alsó-Lendvai Vidéki Takarékpénztár, v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* M. Sobota 1993, 32

* Zadržni register I, Murska Sobotu, str. 103 - PAM

* Trgovski register B XII/D kotlet, str. 28 - D. d. je bila ustanovljena na občnem zboru dne 9. 11. 1930

* F. Kuzmič, Kreditna banka d. d., v *Bančništvu in hranilništvu v Pomurju* Murska Sobotu 1993, 35

* Centrala madžarskih denarnih zavodov

* Jože Rogan, Razvoj denarništva v nižini Gornja Radgona, v *Glasilo Zgodovinskega društva Gornja Radgona* 1 (1994) 2, 36-44

* Jusi Benko (1889-1945), v Lendavi kničal meščansko šola, se izučil mesarske obrti, nato v Murski Soboti odprl gostilno, priznaje hotel Slone. Posvetil se je gospodarstvu in o delovanju v politiki dosegel, da je svojo industrijsko praznave pridajal cel v tujino. Menda je bil osni namočenjsi izvoznik iz Jngoslavije. Iz leta 1923 ustanovljene klavnice je hitro zrasla samobna mesna industrija. Leta 1933 je začel prvi v državi o izvozom "bekonov" v Anglijo (tedensko izvozil okrog 400), leta 1936 je uvedel konzerviranje kunč, 1938 izdelavo različnih mesnih konzerv. Pred začetkom druge svetovne vojne je zaposlival okoli 800 ljudi in imel 30 filial. Leta 1926 je postal gerent soboške obšne, 1927 župan, 1930 imenovan za

benskega svetnika, 1932 in 1935 izvoljen za poslanca v narodni skupščini. Leta 1938 se je iz politike umaknil. Kot že rečeno, je ustanovil naprej svojo Kreditno zadružno (1926), ki je prerasla v Kreditno banko d. d. (1930). Takoj po vojni se ga ubili "zaradi sodelovanja z okupatorjem".

⁹⁸ V sodni register je bil uimenjeni zavod vpisan 26. 2. 1925. Likvidiran je bil 23. I. 1930 - Zadrčni register I, Murske Sobotice, str. 63 - PAM

⁹⁹ Zadrčni register I, Murska Sobotica, str. 36

¹⁰⁰ Prav tam, str. 38

¹⁰¹ Jožef Klekl, župnik v puklju, učitelj, Ivan Kolenko, posestnik v Črensoveh, namestnik; Ivan Kolar, posestnik v Črensoveh, Jožef Hervat, posestnik v Črensoveh, Jožef Horvat, posestnik v Trnju 33; Jožef Ogan, posestnik v Žižkih, Jožef Džura, posestnik v Gornji Bistrici 119

¹⁰² Že leta 1922 so posilivale posejilnice v Turušču, Beltinoh, na Hotizi in v Bogojni. Dajale so posojila s 7 % obrestmi (Banke so v tem času posojale s 14 % in celo 20 % obrestmi, vloge pa obrestovale po 4 %). Črensovska posojilnica je posiljevala brezplačno. V njej se uradnovali kmetje, predsedoval ji je Klekl, a agrarno pa je prejemal samo tajnik.

¹⁰³ Miroslav Kokotj, Prekmurski Slavenci, M. Sobotica 1984, 77

¹⁰⁴ Zadrčni register I, M. Sobotica, str. 43, 45.

¹⁰⁵ Prav tam, str. 50, 51.

¹⁰⁶ Prav tam, str. 76-111

¹⁰⁷ Štefan Filčar, Klekl kot gospodarstvenik, v: Kleklov simpozij v Rimu. Celjo (Mohorjevo družba) 1995, 219-231

¹⁰⁸ Glej up. 66, str. 97, 98

¹⁰⁹ V Zveze jugoslovanskih hranilnic so bile vključene vse hranilnice v Dravski banovini, skupaj 29, z 131.979 vlagatelji in kapitalom, ki je znašal 1.152.897 din. Kakšno moč je bilo na Slovenskem hranilništvu in zadrčništvu, nam med drugim kaže tudi podatek, da je bilo na dregi strci - v vseh drugih delih Jugoslavije ob vključitvi jugoslovanskih hranilnic v Savez 28 hranilnic s 107.628 vlagatelji in da je njihov kapital sredi leta 1939 znašal 1.337.169 din.

¹¹⁰ PAM fascikel št. 7 - Bančništvo - Pokrajinska in študijska knjižnica M. Sobotica (PŠK).

¹¹¹ Glej up. 72

¹¹² Glej up. 72

¹¹³ PAM 100 let Mestne hranilnice Ljubljanske Ljubljana 1989, 5.

¹¹⁴ Jože Rogan, Razvoj denarništva v bčini Gornja Radgona, v: Glasilo Zgodovinskega društva Gornja Radgona 1 (1994) 2, 43

¹¹⁵ Reiffelsen je estaevil v Hedesdorfu leta 1864 prvo zadrčno hranilnico, ed ted poimenovanje rajfajznovke

¹¹⁶ Genossenschaftsregister, Band I - PAM

¹¹⁷ Trgovski register B XII/D kotet, str. 36

¹¹⁸ Ferid Keršovan, Murskesebeške banke, 109.

¹¹⁹ Trgovski register B XII/D kotet, str. 30

¹²⁰ Centrale madžarskih denarnih zavodov

¹²¹ Ferid Keršovan, Murskesebeške banke, 109

¹²² Trgovski register B XII/D kotet, str. 17

¹²³ Zadrčni register II, Murska Sobotica, št. 18/63 - PAM

¹²⁴ Zadrčni register II, Murska Sobotica, št. 18/64

¹²⁵ PAM Prva Kamnelna banka v Jegoslaviji je bile sebaška, v: Pomurski vestnik 11 (1959) 16-17 (30. IV), 21.

¹²⁶ Zadrčne hranilnice v M. Soboti, v: Pomurski vestnik 11 (1959) 16-17 (30. IV) 21

¹²⁷ Jugoslovanska in vestiojska banka, Jugoslovanska banka za zunanjo trgovino, Jugoslovanska banka za kmetijstvo in komunalne banke

¹²⁸ Izdana sta bile Zekoni e bankah, kreditnem in bančnem poslovanju in Zakon o narodni banki Jugoslavije in enotnem poslovanju narodnih bank republik in avtonomnih pokrajin. Amandmaji k ustavi in ta zakonodaja so bili podlaga za ustanavljanje narodnih bank v republikah in avtonomnih pokrajinah

¹²⁹ Zakoni o denarnem sistemu, Zakoni o narodni banki in enotnem denarnem poslovanju narodnih bank republik in avtonomnih pokrajin, Zakoni o temeljih kreditnega in bečnega sistema.

¹³⁰ Iz arhiva Ljubljanske banke v Murski Soboti

¹³¹ Štefan Hajdinjak, LB - Pomurski banka d. d. Murska Sobotica, v: Bančništvo in hranilništvo v Pomurju, Murska Sobotica 1993, 56-66

¹³² Temeljna Pomurska banka Murska Sobotica, združena v Ljubljansko banko, poslovalne enote v Murski Soboti, Gornji Radgoni, Lendavi in Ljutomeru; ekspoziture v Beltinoh, Turušču, Črensoveh, Radenci, Križevcih pri Ljutomeru ter pri Gradu, agencije pa v Ručahoveh, Apačah in Vidmu ob Ščavnici.

¹³³ Poročila, iz arhiva Ljubljanske banke v Murski Soboti

¹³⁴ Dokumenti iz arhiva Interne banke v Murski Soboti

¹³⁵ Dejavnost je izpisana iz sodnega registra, št. vl. 750 - 00, Maribor.

¹³⁶ Podatki iz arhiva Interne banke v Murski Soboti

¹³⁷ A Banka d. d. Ljubljana je bila ustanovljena na podlagi devalvacije NBK O št. 174 z dne 13. 12. 1989

¹³⁸ Sedaj Industrijska ulica

¹³⁹ Podatki na uprvi HKS Paninka v Murski Soboti.

¹⁴⁰ Podatki su iz uprave poslovalne enote v Murski Soboti.

¹⁴¹ Podatki direktorja LLT Hranilnice in posojilnice v Murski Soboti.

¹⁴² Podatki iz poslovalne enote UBK v Murski Soboti

HISTORISCHER ÜBERBLICK ÜBER DAS BANKWESEN VON POMURJE

Zusammenfassung

Die Geschichte des Bank- und Sparkassenwesens in Pomurje ist mit der Geschichte Ungarns und Österreichs verbunden, weshalb auch verschiedene Umstände die Geschäft-

stätigkeit der Geldinstitute bedingten. Die ersten Sparkassen am rechten Ufer der Mur lassen sich im Jahre 1862 in Radgona, 1872 in Ljutomer aufspüren, während in Prekmurje in Murska Sobota und Lendava die ersten Bankintitute im Jahre 1873 entstehen. Später folgen noch weitere Bankinstitute, vor allem kleine Spar- und Darlehenskassen. Mit dem Zerfall der Österreichisch-ungarischen Monarchie und der Entstehung des Königreichs Jugoslawiens kam es verständlicherweise erneut zu bestimmten Veränderungen. Eine Besonderheit ist, daß sich diesem geographischen Raum Banken anderer jugoslawischer Republiken anschlossen, hauptsächlich wegen des Grenzgebietes und der interessanten Geschäftstätigkeit mit Devisen, wo es auch an verschiedenen Spekulationen nicht mangelte.

Während des Zweiten Weltkrieges kam es zur erneuten Teilung von Pomurje. Das rechte Ufer der Mur fiel unter deutsche Verwaltung, das linke Ufer unter ungarische, so daß auf der einen Seite wieder ungarische Vorschriften galten, auf der anderen Seite hingegen die deutschen. Dementsprechend war auch der Geldtausch.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde mit der Entstehung des neuen Jugoslawiens auch ein neues Banksystem eingeführt, was für den gesamten Staat galt. Deshalb wird in diesem Zeitraum eher deskriptiv nur eine kurze Darstellung der Entwicklung des Bankwesens etwa bis zum Beginn der 90er Jahre gegeben.

TOPONIMI

Mirko Šoštarč *

UDK 811.163.6-311

ŠOŠTARIČ Mirko: Toponimi. (Ortsnamen.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, str. 269

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Moji zbrani toponimi kot dopolnitev doslej objavljenih del od Miklošča do Badjura in druge literature ter gradivo, zbrano od danes že večinoma pokojnih informatorjev v vzhodni Sloveniji, pričajo o zgodovinskem poreklu in razvoju tega dela Slovenije.

UDC 811.163.6-311

ŠOŠTARIČ Mirko: Toponyms. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor. 68=33(1997)1, p. 269

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

My collected toponyms are a supplement to the thus far collected works, ranging from Miklošič to Badjura. They mainly originate from the already deceased informers in Eastern Slovenia. They may be considered as a source on the historical origin and development of this part of Slovenia.

* Mirko Šoštarč, svetovalec za varstvo narave pri Zavodu za varovanje naravne in kulturne dediščine v Mariboru, v pokoju

Toponimi in ledinska imena še čakajo na dopolnilne raziskave, ki so jih začeli Mikošič, Tuma, Kelemina, Badjura, Bezljaj, Baš in drugi. Med študijem zemljevidov, knjig in ob terenskih obhodi ter med razgovori s starimi domačini, znanstveniki ter med mojimi mladostnimi spomini sem naletel na mnoge zanimive nazive, ki še čakajo na raziskovalce – zanamce, ki naj jim bo ta članek izziv za nadaljnje raziskave ...

Žal je že marsikaj šlo v pozabo in izgubo, vendar so ledinska imena "arhivirana" v starih katastrskih mapah – čakajo samo na obdelavo in razlago znanstvenikov.

Kar sem med terenskimi obhodi nabral od ljudi, ki ne živijo več, prekrasim med hojo z razmišljanjem in s posvetovanji ter dopolnjeval z dopisovanjem, skušam rešiti zanamcem z namenom, da delo nadaljujejo z ugotovitvami: marsikaj sem si zabeležil v jezi nad brihtneži, ki nam kvarijo slovenski jezik in ljudske toponime – naj jim bo to v opomin!

* Mirko Šoštarč, svetovalec za varstvo narave pri Zavodu za varovanje naravne in kulturne dediščine v Mariboru, v pokoju

Že v gimnaziji so nam profesorji razlagali, da s slovenskim jezikom še ni vse razčiščeno in da je J. Kugy šel posebej na Dunaj na vojno-geografski inštitut intervenirat, da so v vpjaške specialke vnašali originalne slovenske ljudske toponime gora, in tudi Roman Savnik se je v Krajevnem leksikonu trudil ohraniti ljudske nazive.

Vendar kar doživljamo v zadnjem času, zasluži posebno obdelavo: o roganju iz dela naših prednikov, ki so se trudili – zaman? Ta razvoj zasluži posebno obdelavo, ki presega okvir tega poročila. Eno prvih "odkritij" na terenu in v literaturi je bila TEŠAVA pri Mostju ob Pesnici: Lackova ali Slovenska goriška četa je bila zadnjo bitko v gozdčku Tešava, ki je bil viden skozi okno v spomeniku in ga danes ni več, ker tu raste koruza.

Ob prvem obisku sem v gozdčku našel drevnine: topole, vrbe, jelše, čremse, rakite, krhlike, brogovite, same vrste, ki so indikatorji poplavnih logov v Slovenskih goricah. Ker sem nekaj "zasumil", sem v vasi Mostje povprašal starejšo ženo, kje so hrasti. Potrdila mi je, da se spominja, da so v njenih mladih letih gonili v Tešavo svinje na želodovo "pašo". To mi je potrdil iz svojih spominov tudi dr. Toplak. V Pircheggerju (1940: 191) mi je razlaga potrdila moj "sum" – kmetje so morali nekoč dajati deželnemu poglavarju dajatev "techswein" za pašo svinj v gozdu. Tako se mi je moja domneva zdela verjetna in tudi dr. Tremel mi je iz Gradca potrdil, da sem "na pravi poti", pa tudi Dopscha v obravnavi Otokarjevih urbarjev iz 1260 omenja, da so po zapiskih iz mariborskega urada kmetje iz Podravja morali letno oddati 68 Techsuin (za razliko od suin urbar), da so smeli v gozdove deželnega kneza goniti svinje na želodovo in žirovo pašo.

Toponim Tešava omenja tudi I. Orožen (Kozje: 1887/67-68) Tešovo, cerkev v Lesičnu je zaradi močvirja zgrajena na pilotih. Pri Vranskem je omenjen že 1798 (Kinderman 1798: 595) in spet v Schmutzu (1823: 169) celo kot zaselek in potok. Teharje najbrž ni v zvezi in Tešanovci v Prekmurju morda tudi ne. Vprašljivi so tudi zaselki Teschnarek v Halozah pri Leskovcu, nadalje Tešinje pri Rožeku, Tešinja pri Starem Dolu in Tešinja pri Porečah ob Vrbskem jezeru, ki bi morda bili tudi izvedeni iz Tešave. Skibinsky omenja, naj najprej razišejejo etimologijo.

Zanimiv je kraj ZRKOVCI, ki ga je že pravilno razložil Žunkovič (1902: 101). Blaznik omenja 1161 Werchendorf, 1267 pa že Zwerehendorf. Žunkovič omenja Cafova imena cverki ali cvirki za hrastove ježice, Pleteršnik še omenja cvirek za hrastove ježice, novi SSKJ ga ne pozna več. Je pa do danes še vedno poznan cvirek pri Radljah. Prvo razlago toponima sem podal (1994: 41), za Zrkovci pa mi je brihtni lektor smisel popačil, ko je preimenoval hrastove ježice v hrastove skledice. Toponim priča, da je ob Dravi že zgodaj cvetelo usnjarstvo zaradi tanina, ki ga vsebujejo ježice. V 17. stol. so iz Štajerske izvažali ježice na Koroško za usnjarje, in ježicam so v Prelekiji pravili VUK, v Prekmurju in Slavoniji GUBAČ, na Goričkem KŪKEČ, na Madžarskem GUBACS, v nemških deželah KNOPPER, ali GALLAPFEL. Šiška se razvije na hrastovem listu, ježica pa na želodu in je bila nekoč zelo iskana surovina.

Tudi toponim VAS ali VES je treba razjasniti:

Ko mi je Mihej iz Roža jezno pripomnil, kaj ga v Ljubljani lomijo, sem smisel njegovih besed doumel šele čez desetletja. Najprej sem se spomnil, da je spomladi 1919 prišel na Koroškem v uporabo poštni žig DOBRLA VAS, ki je bil samo kratek čas v uporabi (28.7.19), DOBRLAVES pa dalj časa (6.7.19 in 14.8.20); prav zato je poštni žig Doberla vas redek in za filateliste posebna rariteta. Ostali pa so žigi Dobrlaves, Svetna ves, Loga ves, Sinča ves, Žitara ves in v spisku krajev na Koroškem sem naštel kar 104-krat "ves" leta 1860, ko naštevajo krajevna imena v nemščini in slovenščini. Tudi Skibinsky v Postleksikonu 1892 vestno upošteva poleg nemških imen še slovenske vesi tudi na Štajerskem vse

do Save: torej so od Lipalje vesi in Ovčje vesi v Kanalski dolini ter od Ratne vesi v Ziljski dolini pa do Slovenske vesi pri Monoštru v Porabju vse same vesi. Tudi še leta 1945 L. Sienčnik in B. Grafenauer v Seznamu krajev Slovenske Koroške dosledno pišeta vesi in 1963 spet, 1970 B. Singer pa že dosledno vasi in 1972 V. Klemenčič spet dosledno vasi.

Stara ves sta še do Mure in Save pri Vidmu in na Bizeljskem: kot ugotavlja Kos, so nekoč Podravje po umiku Madžarov kolonizirali iz Koroške, očitno tudi Urvald/Kozjansko, saj je sv. Hema bila lastnica ozemlja do Urvalda z Brestanico/Rajhenburgom. Grafenauer trdi, da so Slovenci v Ziljski dolini zahodno-slovenskega izvora, o čemer da pričajo tudi mnoge besede v dialektu (Grafenauer 1964/268-269 in 1979/101). Menim, da ta toponimika zasluži posebno obdelavo.

Prav tako zasluži obdelavo ponemčevanje in poslovenjevanje toponimov, saj so nekateri toponimi v nemščini prvotnejša sled slovenskega poimenovanja! Ko so fevdalni gospodarji na Štajerskem premikali madžarsko mejo v 12. in 13. stol. proti vzhodu, so nastajala krajevna imena na "-au": Dornau/Dornava, Friedau/Ormož, Polstrau/Središče, najbrž pa niso s tem v zvezi Negau/Negova in Freudenau/Črnci. To mejo je premikal križevniški red, ki je v 13. stol. osvajal tudi vzhodno Prusijo (Wehlau, Tapiau in Labiau v pruski Litvi, Nadraviji) – menim, da podobnost imen na -au ni naključna. Gotovo pa je naključno podobno poimenovanje Lobau pod Dunajem.

Za nas so posebno zanimiva nemška krajevna imena, ki povzamejo prvotnejše slovenske toponime, kot je Zrkovci v nemščini 1161 Werchendorf in 1265 Zwerckendorf, kar je Žunkovič (1903/101) pravilno razložil, da ta toponim izvaja iz cverkov, katere je zabeležil že Caf in kot cvirki tudi Pleteršnik, torej iz hrastovih ježic.

Morda je tudi za Bresternico pravilnejši in starejši naziv Trstenica, ker Blaznik v HT omenja v najstarejših dokumentih 1204 Trestoniz in pozneje Tresternitz. Prav smešni pa so bili geodeti, najprej nemški, nekdo si je domišljjal, da razume slovensko, in je najvišji vrh Svinške planine Zapotnikova peč prevedel v Sapotniggofen, še hujša usoda je doletela Košenjak nad Dravogradom, ki je bil najprej preveden v nemški Hühnerkogel, potem nazaj v slovenski Kokošnjak, šele 1927 pa spet v pravilni Košenjak.

V šoli so nas pred vojno učili, da koroški slovenski dialekt seže do Vurmata na Kozjaku, ljubiteljski etimolog je takrat tolmačil, da toponim Činžat izvira iz "činža" – datjave; ko so pa po vojni slavisti ugotovili, da koroški dialekt sega do Činžata, je isti etimolog tolmačil, da je Činžat pravzaprav koroška beseda Sinožat. Morda ni nezanimivo, da se nad Falsko pečjo dviga greben do Arlovega vrha in na Smolniku je kmetija Arl. Smolnik je nekoč bil last šentpavelcev, ki so ga kolonizirali iz Koroške vse do Lobničice. Arl je bil karantansko ralo (plug) in s tem v zvezi je zanimiv greben za Ribnico od Osranka do Drave pri Vuhredu: stegnen greben, nerazčlenjen s strmimi pobočji, podoben ralu! Morda je zato nemški toponim v vojaški specialki Arlitzberg in je slovenski geodet, ki je kaj slišal o pohorskem a-kanju, prevedel ime v Orlico po vzoru Kokošnjaka ... Naj zanamci razsodijo, kaj je pravilnejše: Trstenica in Arlica. Avstrijci se že živo zanimajo za stare prvotno slovanske toponime v gornjih krajih Štajerske in se bodo tudi naši raziskovalci lotili toponimov v danes nemških deželah, za Windisch na Slovaškem in Saškem, v zg. Avstriji in vzhodni Tirolski in staroslovenske toponime v gornjem Pomurju- Leoben, Müriz pa Wörschach in drugo.

Naj še omenim GRIS za prodnat otok v Dravi pod Meljem in otok Siget v Dravi pri Borlu, ki je v 12. stol. bil madžarski. Badjura razlaga mel- gorske meli (1953:155) kar je torej alpska varianta za rečno melovje v nižinskih delih Slovenije. DEBRO pri Laškem, Tebro tik za Iglo ob Savinji, Debar v Makedoniji je deber,

podobna soteska kot SOCKA pod Vitanjem, Sotensko pri Šmarju p. Jelšah, Sotina na Goričkem – ob avstrijski meji, pa Soteske ob Bohinjski Bistrici, pri Koroški Beli, Moravčah, Mozirju, Podgorici, pri Dolenjskih Toplicah, pa morda še kje?

KRKA na Dolenjskem, Koroškem, v Prekmurju, Krčica v Slov. goricah, Krka v Dalmaciji, dalje otoki KRK v Kvarneru, Korčula, Mljet (Coreyra melaina), Krf (Coreyra), kaj to pomeni – povsod, kjer so prebivali Iliri (morda bi se našlo še toponime v Albaniji in Epiru?), Bezlaj omenja še Krkonoše. Trd oreh.

TREBNJE na Dolenjskem, Trebče ob Sotli, v Hercegovini Trebinje, Trebišnjica, Trebižat in Travunia v srednjem veku, dalje Trebija, ki se izliva v poljansko Soro. Trebnik pri Braslovšah, vse v zvezi s trebljenjem gozdov.

ZVERINJAK (Sverinjak) najdemo v Ormožu med nekdanjo opekarno in vinsko kletjo in tovarno sladkorja kot nam priča stara ledinska karta iz leta 1801 (ČZN 1935/30). Isti toponim Zverinjak je znan tudi v Artičah pri Brežicah. Sem lahko uvrstimo tudi toponim Tirtot v Slovenski Bistrici nasproti grajskega parka. V Mariboru Puff omenja z zidom ograjeni Tiergarten na Piramidi (1847 Mbg. Taschenbuch). Celjski grofje so imeli pri Okroglici zverinjak, ki ga omenjata srednjeveška dokumenta 1436 "Tiergarten bey der awn" in 1465 "Lakh bei dem Tiergarten" (Zahn ONB, str. 96). Marija Terezija je z odlokom zapovedala fevdalnim gospodarjem, da morajo na prostem iztrebiti divjad, ki je delala škodo kmetom na poljih, in so zato fevdalci gojili divjad samo v ograjenih oborah (R. Bishofen-Echt 1927/218).

KRČEVINA v Mariboru, pri Vurberku, pri Ptuj, pri ormoškem Miklavžu, pri Framu, za Humom pri Ormožu, dalje KRČI pri Središču, Stojncih, Noršincih pri Ljutomeru, v Beli krajini, Krče pri Rogatecu in Vidmu, Desterniku, pod Gorjanci in pri Štrigovi. Morda je posebno pomembno, da se ta toponim najde blizu meje z Madžari.

PRESIKA je eden od najbolj izzivalnih toponimov za zgodovinarje in zasluži posebno razpravo. Jaz samo naštevam in skušam razložiti iz zgodovinskih do-gajanj ob karantansko-madžarski meji v 10-13 stol., ko so Madžari od vzhoda pridrli v naše kraje, uničili dudlebsko plemensko območje (glej Keleminovi študiji) ob srednji Muri in se ustavili ob Dravskem gozdu (Pohorje-Kozjak-Suzlje/Säusal), o čemer še danes pričajo toponimi Presika in Haag/Kog. Po letu 955 so se po porazu na Leškem polju Madžari z gozdno mejo umikali do 13. stol. do današnje meje Štajerske na Muri: Presika pri Ljutomeru-Kog/Haag-Presika pri Godenincih. To bi zaslužilo posebno raziskavo zgodovinarjev v zvezi s prekmurskimi Jobagioni in Örsagom v Prekmurju in strelskimi dvorci v Slov. goricah ter Prlekiji od 13. stol. naprej, najzahodnejši strelski dvorec je menda bil v Rošpohu, nekoč Poševo posestvo, ki še danes nosi napis Schützenhof.

Med Kamnico in Bresternico je omenjen poleg Sobočanove gostilne Gscheidterhof: na Koroškem je na razvodju med Obirskim in Bajdiško Bistrico Šajda s kapelico sv. Cirila in Metoda, menda edino njima posvečeno na Koroškem. Očitna je povezava med imenoma Šajda-Gscheidterhof.

Že 1193 se omenja Prezeck pri Viltušu (Fresacher: 1968/74), morda je to celo isto kot 1289-90 Prezzeke (isto Fresacher) ter Prezzek v Kamnici (Bezljaj, Kamnica) 1292 v BHT. Spet se omenja 1357 Pressegh (GZM IV/112) pa Prošek v Puffu 1847 in končno še enkrat Prošek (1937 KLDB Kamnica). Krajeno ime z istim pomenom je Haag severno od Arveža/Arnfelda še danes, vse našteto je očitno bilo na meji dudlebske plemenske skupnosti, ki jo obravnava Kelemina v dveh člankih (ČZN 1925 in 1926) ter po sledovih dialektov in brez točne razmejitve domneva, da so Dudleipi bivali nekje ob srednji Muri in v Prlekiji.

Madžari so v 11. stol. osvojili Ptuj, v ljudskem izročilu domačinov je cerkev sv. Treh Kraljev pri Benediktu bila ob madžarski meji. Strelski dvorci so bili

nekoč kot "vojna krajina" vse do Žic/Schützenhof in so bili posebno pogosti v Prlekiji.

Poleg Presike pri Godenincih je še ena pri Ljutomeru, vmes sta še Kog/Gehagg in Železne Dveri, kar je verjetno v povezavi z mejnimi zaporami in prehodi. Kaj je Gutenhaag/Hrastovec? Upoštevati moramo, da je mejo med Frankovsko državo in Karantanijo ter Madžari tvoril neprehodni gozd, nekak "limes", kjer so eni kot drugi prodirali na "dobrososedske obiske" morit, plenit, požigati skozi preseke v gozdu. Ko so Franki 955 na Leškem polju odločilno porazili Madžare, so začeli madžarsko mejo vedno bolj odrivati od Karantanskega dravskega gozda proti vzhodu od Arveža in Bresterniškega Proseka do Presike pri Ljutomeru in Godenincih po letu 1200. Tako nam postane jasno, da je Maribor 1090 še bil onstran dravskega gozda (*Marcha trans silvam*) in je Kamnica šele 1096 prišla v last šentpavelskega samostana, s čimer zgoraj opisan razvoj postane razumljiv.

Seveda najdemo toponim Preseka tudi na Kranjskem pod Čatežem ob Savi, pri Sevnici, pri Medvodah Hag, pri Podčetrtku 1393 Prosegk, pri Mozirju – Ljubiji Preseka (KLDB) pa še Prosečka ves v Prekmurju. Vprašanje pa sta toponima Prošek pri Trstu ter Preseka ob Preseškem jezeru pri Šmohorju v Ziljski dolini. Razlago prepustim zanamcem, ker presega moje poznavanje terenskih danosti in zgodovine.

Toponimi so tudi vodna imena, ki jih je temeljito obdelal F. Bezljaj 1956. Spregledal je samo Lahomnico, ki se pod Laškim pri cerkvi Marija Gradec izliva v Savinjo, spregledal pa jo je tudi arheolog Ciglenceki pri naštevanju toponimov na "lah-" v knjigi *Polis noricum*.

Nekateri toponimi se navezujejo na mokrotna in poplavna zemljišča: morda so taki nazivi prineseni še iz prvotnih slovanskih bivališč v Polesju. Najprej omenjam KANIŽA južno od Sentilja pri Cirknici, v Ptujju med cerkvijo sv. Ožbolta in avtobusno postajo, v Murski Soboti v vzhodnem delu mesta, Velika Kaniža na Madžarskem, dve Kaniži ob Tisi v Vojvodini, in tudi Kanižarica v Beli krajini.

Drugi "mokrotni" toponim ČRETA je pogost: pod Vurberkom, vzhodno od Lenarta v Slov. goricah, pri Moškanjcih, pri Framu in Slivnici, nekoč grad Čretež na Dolenjskem, v Dobrovljah, Čret pri Lovrencu na Dravskem polju, Čretnik vzhodno od Monoštra ob Rabi, Začretje južno od Krapine. Badjura povezuje ta toponim z barji, Miklošič pa ga omenja na Hrvaškem in v Rusiji.

Nadaljujem z MUŽGE pri Stanovskem, kar je Kovačič objavil v članku Muže in mužanje (Kovačič ČZN 1906). V Jamni pri Vidmu ob Ščavnici so še Muzge Černilo poleg kmetij Kralj, ki so bile edino šotno barje v Pomurju in so verjetno tudi tu nekoč barvali domače hodno platno. Verjetno je istega izvora Muzge pri Bratonicah v Prekmurju in morda bodo še kje odkrili kak podoben toponim. MODRIČEK je danes še edino nižinsko šotno barje v Podravju v Cigonci.

Na Pohorju najdemo ČERNE MLOKE pri Pesku pod Roglo ter na Planinki pri odcepu kolovoza v Globačo in Langersvald. Sicer pa so ta toponim domačini uporabljali nekoč za jezera v šotnih barjih.

RAZTOKE tolmači Badjura kot ograjo na travnikih. V Logarski dolini je samo še kot ledinsko ime med Ivanijo in Plestom ohranjen spomin na nekdanjo koč Rastočnik. Toponim Rastoke sem srečal v povirju Slepnice pri Lovrencu na Pohorju blizu Tavžičevih peči in sem domneval, da označuje razvodje potokov.

MORJE pri Framu je gotovo istega "izvora" kot Morski jarek med Kamnico in Sp. Kungoto ter ljubljanski "mórost" iz nemškega Moor.

SOPOT je Badjura že izčrpno obdelal, dopolnim naj samo še s Sopote pri Olimju in Brežicah (KLS in Skibinsky).

MUČEVJE je kmetija v Jazbini pod Plešivcem (ali Uršljo goro) ali iz Močivja ali iz mučenja, kot je domneval F. Sušni, ker je tu postavljen mučilni trdni stolp, v katerega so biriči zapirali polovljene vojaške begunce – skrivače (zanimivo za zgodovinarje).

MITOVSEK se imenuje močen kraški izvir ob Savi pod Kumom, sedaj menda zajet za trboveljski vodovod. Neki sem nekoč bral, da je toponim povezan z neko mitologijo, jaz pa domnevam, da je izpeljan iz "mitnice" za savske ladjarje, saj se je kranjska deželna meja na levem bregu ločila od Save in se povzpela na vrh mejnega hriba s Štajersko!

BREZNO je ob Dravi, Fresen, tudi v Susljah/Säusal in še drugod, kar Nemci prevajajo z brezo, čeprav taki kraji ležijo ob brezni in je breza le slab prevod.

PLEŠIVC ali Uršlja gora je bil v petdesetih letih deležen živahne polemike, ki se je je udeležil tudi F. Sušnik. S svojo razlago sem ga pa spravil v zadrego s poročanjem, da sem v pozni jeseni videl vrh kot belo plešo, pokrito z novim snegom, dalje, da je najvišji kmet Plašivčnik in katastrska občina Plešivc; zaključil sem, da Korošci nimajo drugega imena kot "Gora", kar na severni strani res tudi je. G. Sušnik je brez komentarja poslušal mojo razlago – si tacuisses ... Dejstvo je, da je cerkev Sv. Uršule nastala šele po letu 1608. Plešivc je tudi pri Jeruzalemu, Plešivica nad Samoborom, še več pa jih poznata Badjura in Skibinsky (pri Brežicah, Sevnici, Ljubljani, Novem mestu).

KOZJAK omenja izčrpno Badjura, KLS in Skibinsky. Omenil bi samo Paški Kozjak, ki ga domačini imenujejo Kozjek. Toponim spominja na čase, ko podložniki niso premogli krav, ampak samo koze.

NA PASTIROVCU v Halozah Santonino omenja 1487 v popotnem dnevniku kot Napastiricum: prevod je treba dopolniti, nekoč je torej to bil pašnik, danes pa je gozd.

OLOT razloži Badjura, slišal pa sem ta toponim med Ihovo in Sp. Ščavnico, kjer imajo ograjene svinjske pašnike, tudi v hrastovem gozdu.

PRELOG Badjura ne razlaga veliko, je pa ta toponim znan pri Ihanu in Velenju, predvsem pa v vzhodni Sloveniji, tudi kot priimek. Najdemo ga na Murskem polju, za Čakovcem, kraji pri Berkovcih in Kokoričih, pri Slov. Bistrici in Konjicah, Črnomlju, Semiču, Polzeli, Mokronogu, Dramljah, Starem trgu, spominja na zaostalo agrokulturo s prahami.

PUSNIK in PUŠA so posebno na Pohorju opuščene kmetije.

PUSTIKA je južno od Bučkovcev, PISTIKA pa pri Zavrču-očitno opuščani vinogradi.

POŽARNIK na Pohorju gotovo ni dobil hišnega imena od požara, ampak od požigalništva: še leta 1955 sem nad Skomarjem videl kadeče se veje v sveže preorani njivi!

VELENIK nad Polskavo je mlajši gozd na glinastih zemljiščih; na grebenu je videti zemeljski okop/nasip, verjetno molilnice skakačev (Koropec) v 17. stol. Pajk (1884/5) Velenik tolmači s pašo na binkošti, menim pa, da je pomen izpeljan iz "velnanja": ker je tod manjvredna zemlja za njive so razumljivo nekaj let obdelovali – orali, nato pa "v gozd spustili", kot so nekoč rekli na Dravskem polju. Ko so posekali gozd, so deblo uporabili, veje pa sežgali in zaorali v njivo, in ko je plodnost nehala, spet "v gozd spustili", temu so rekli "velnati", morda je od tod tudi toponim Velenje. F.Baš sicer trdi (1954: 87), da v nižinah ni bilo požigalništva, vendar sem v borovih gozdovih na Dravskem polju med Brunšvikom, Kungoto in Strniščem mnogokrat naletel na sledove nekdanjih ogonov ali postati s prodrom na vrhu, očitno sled nekdanje ekstenzivne agrikulture. Starejši domačin iz Lovrenca na Dravskem polju mi je pripovedoval, da so nekoč videli ptujski grad, sedaj pa je borov gozd zarasel veduto.

Nekoč so tod sejali srakonogo (*Panicum sanguinale*) tudi za prehrano ljudi in perutnine. Za zgodovino agronomije je zanimiva knjižica Friedricha Müllerja: Ptujsko prašno polje – Drischfelder, Gradec 1882, za ta tekst je avtor prejel prvo nagrado 200 goldinarjev od turniškega graščaka plem. Löwensteina, morda se bo kdaj kak zgodovinar ali agronom lotil problemov poljedelstva na Polju.

MELJE je mariborski hrib, ki se "meli" v Dravo in je prvič omenjen 1164 kot Melnich, na Češkem ob Labi je Melnik in tudi v Bolgariji, pri Gornji Radgoni so Mele, v Prekmurju Melinci, v Halozah v Gradiščah Meliše, pri Štorah Mele, pri Radmirju Meliše, pri Celju tudi Meliše, pri Leobnu Melling, na Koroškem Melnitz. Badjura obširno obravnava planinska melišča, nič pa ne pove o meleh ob Dravi in Muri: tu so vsa melišča ob rekah! Meljski hrib v Mariboru se v srednjeveških dokumentih pojavlja 1267 kot Sleif, 1295 montanum de Slaif, 1385 Schlapf, 1500 Schlapfen – očitno nemški naziv za plazoviti hrib, ki ga je Drava spodkopavala že takrat.

Raziskati bo treba še mnoge toponime kot STRAŽE-STRAŽIŠČE pri Koreni za Vurbergom, pri Lenartu v Mislinji, Strassengel pri Gradcu, Straže nad železniško postajo Ravne na Kor., številne Straže, ki jih tudi Skibinsky navaja celo vrsto: Straža na Krškem polju, pri Mokronogu, pri Metliki, pri Krškem sv. Lovrencu, pri sv. Valentinu pri Raki, Vojniku, Štorah, Novi Cerkvi p. Vojniku, Ponikvi, Oplotnici, Jurklostru, Rimskih Toplicah, pa še Stražišče p. Kranju in Prevaljah ter Stražka gorca pri Predvorju: očitno so v časih turških vpadov poleg grmad na višinah prepredli deželo z gosto mrežo opazovalnic.

KUKAVA omenja Badjura pri Rakeku, ta toponim pa najdemo še v Slov. goricah pri Mostju, poleg Sel zah. od Sp. Polskave – v glavnem skrita naselja v "zalesju".

Etimologom prepuščam razlago toponimov Šalinci pri Ljutomeru ter Šalovci na Goričkem in za ormoškim Humom.

SODINCI pri Vel Nedelji nameravam posebej obravnavati in v zvezi s tem omenjam Sodni vrh ob Kolpi, Sodna ves pri Podčetrtku, Sodišinci v Prekmurju, Sodji Vrh pri Črnomlju, Sodinci pri Vidmu ob Dravinji, Schöpfungendorf pri Apačah (Žepovci) in pod Ptujem 1265 tudi Sodinci. Morda je tudi naziv vasi Šafarsko zanimiv, v zvezi s sodstvom pa je zanesljivo toponim Obrihter v Jeruzalemskih goricah.

TINJE na Pohorju, Tinje zahodno od Velikovca ob Dravi, Tinsko pri Šmarju p. Jelšah, Tinjan nad Dekani, Karlov Tyn na Češkem, v srednji Poljski mesto Tin: očitno so ti toponimi v zvezi z utrdбами; morda je sem šteti tudi tretji grad nad Kobljem, poleg tinjskih gradišč. Tin obravnava tudi Miklošič in drugi na Slovenskem, gotovo zanimivo tudi za kakega kastelologa!

Pohorski toponimi in nazivi so tudi na Smolniku HARIČ in na vzhodnem Pohorju HARESEN, kar je že pred vojno raziskoval Kelemina. Pohorska sta tudi Kaudekovo KLADE pri Treh žeblih in KLADJEK pri Pungartu – oboje se nanaša na brunarice pastirjev in lovcev.

Na posebno razpravo čakajo tudi cerkveni patrocinijski Bolfenki v gozdnih samotah in Lenarti v gozdovih, kjer so vojaški beguni imeli v cerkvah pravico azila pred biriči, končno še cerkve "na jezeru" in še marsikaj iz ljudskega izročila.

Toponime sem nabiral na terenskih obhodih od ljudi, ki danes ne živijo več, iz zemljevidov in knjig-leksik ter informatorjev skozi sedem desetletij.

Namen sestavka je, da izzovem znanost, da razložijo še ostalo, kar se meni še ne zdi dovolj jasno, kar so začeli F. Miklošič, H. Tuma, predvsem pa R. Badjura, ki se je v toponomastiko najbolj poglobil, vendar je obdelal predvsem alpski del Slovenije, čaka pa še Primorska in delno Koroška.

Ledinska imena so ostala še neobdelana ledina, so pa zato "arhivirana" v katastrskih mapah, kjer je mnogo ohranjenih, kar ostane kot izziv zanamcem: tudi njim moramo še pustiti "kako kost za glodanje", jaz imam v spominu iz Noršinc pri Ljutomeru, kjer sem kot kratkohlačnik spoznaval Rakešnico, Tremišče, Malje, Krč, Prodnce, Letmerščak, Lokaško pa na vesi Vulico, Kot, Gosijak, Kolarico, Rogoznico, Mirico, vseh teh voda danes ni več, sosednja ves je bila Lukofci, "vekih vod nega več", ostale so suše, tudi v ljudskem izročilu, in za marsikaj je že prepozno, za zgodovinarje, zemljepisce in slaviste izziv: hic Rhodus, hic salta ...

Krajevni leksikon Slovenije omenja mnoge ljudske toponime, ki so še v rabi, pogrešamo pa še od starih domačinov, ki ne živijo več, nekatere danes že pozabljene; omenjam samo dva, ki jih izpred štirih desetletij imam v spominu: Groggransko za območje Gornjega grada in Podčetrnsko za območje Podčetrčka.

Seveda so zanimivi tudi toponimi, ki jih najdemo v starih dokumentih in matičnih knjigah, ki so se v zgodovinskem razvoju spreminjali in so se v prvotnejši obliki ohranili v nemščini, nekateri nekoliko popačeni. Naj omenim Vollavabuka za Golavabuka in Vrankole za Frankolovo. Vendar ta tema čaka še arhivarje za obdelavo.

Kot primer navajam menda še staroslovenski toponim, za katerega sem bral v nekem nemškem tekstu pa se ne spomnim več kje, etimolog izvaja Celovec/Klagenfurt iz Cvijlovec, kar spominja na čase, ko so tam bila še šotna barja, v katerih so se organske snovi pri razpadanju pretvarjale v pline, ki so pri uhajanju na površino povzročali šumeče-cvileče glasove. V tej zvezi omenjam, da v srpski narodni pesmi najdemo omembo, da najete ženske na grobu pokojnika izražajo žalost z "naricanjem" to je v verzu izraženo z besedama "... cvili, cviljaše ..." iz tega je možno tudi razložiti toponim Cvijlovec – Celovec – Klagenfurt. Gotovo je tudi to zanimivo, danes seveda že pozabljeno, kar pa kliče po kakem novem Miklošiču, ki je obvladal besede vse do Rusije ...

Informatorji:

J. Makovec, F. Tremel, J. Mlinarič, M. Masten, F. Sušnik, V. Vider

Viri:

KLDB Krajevni leksikon dravske banovine, 1937

KLS Krajevni leksikon Slovenije, 1988

Skibinsky L. Postleksikon, 1892

Miklošič F. 1972, Slavische Ortsnamen

? Herzogthum Kärnten, Verzeichniss sämmtlicher Orte, Klgft. 1860

GZM J. Mlinarič gradivo za zgodovino Maribora I-XX 1975 ...

Janisch 1878, Topographisches Lexikon d. Stmk I-III

HTS I-III 1986 ... Blaznik P., Historična topografija slov. Štajerske

Badjura R., Ljudska geografija 1953

Ostala literatura

Baš F. 1954: Pripombe k požigalnosti, Slovenski etnograf VI-VII, velen

Bezljaj F. 1955: Krčevina, Slavist. revija

Bezljaj F. Etimološki slovar slov. jezika, deher, krč

Bezljaj F. 1971: Začasni slovar sloven. priimkov, Prelog

Bezljaj F. 1961: Slovenska vodna imena

Dopsch A. 1910: Gesamturbare d. Stmk. a.d. Mittelalter, 107 Techswein

Fresacher 1968: Mittelalterliche Urbare St. Paul Kärnten, 74 Prezzekh

Dr. Hauptman L. 1912: Schöffentum auf slowenischen Boden lichrift Vereines f. Stmk/

181 in sl.

Jaksch A. 1904: Kärntner Geschichtsquellen, 1093, Kamnica potok

Kelemin J. 1925: Nekaj o Dudlepih, ČZN

Kelemin J. 1926: Dudlepske študije, ČZN

Kelemin J. 1928: Slovarko gradivo – ares, ČZN

- Kindermann J. C. 1798: Repertorium d. Stmk, Geschichte, Geographie
 Kos M.: Gradivo za zgodovino Slovencev, 1091
 Kos M. 1966: Vas in selo v zgodovini sloven. kolonizacije
 Kos M. 1975: Gradivo za hist. topografijo Slovenije, Preska-Priseke
 Majdič V. 1968: Poimenski izvor slov. krajev. imen, 11 Velenje
 Müller F. 1882: Ptujsko prašno polje
 Orožen I. 1877-1885: D. Bistum Lavant, VII Drachenburg, Lesično
 Pirchegger H. 1940: Erläuterungen ... hist. Atlas Stmk, 191 Techswein
 Pirchegger H. 1962: Gültin ... Unterstmk., Techswein
 Pleteršnik M. 1894: Slov. slovar, cvirki
 Puff RG 1847: Marburger Teschenbuch II
 Schmutz C. 1822: Hist. topogr. Lexikon Stmk. I-IV Teschawa
 Sienčnik-Grafenauer 1945: Slovenska Koroška
 Sienčnik-Grafenauer 1963: Seznam slov. imen koroških krajev
 Slekovec M. 1885: Župnija sv. Lovrenc na Dr. polju, Čreta
 Slovenec ilustr. 11. 11. 1928: Vurberg, Vešica
 Slovenec ilustr. 8. 9. 1929: Rajhenburg, sv. Hema
 Slovenska krajevna imena 1985: Leksikon CZ
 Šostarič M. 1960-1996: terenske beležke
 Strekelj Karel 1906: Razlage nekaterih kraj, imen po slov. Štaj. ČZN
 Unger T. 1903: Steirischer Wortschatz, Brach, Dreschfeld, Schachen
 Vergilius: Georgika ZO 1964, str. 65 prelogi
 Wolf A. A. 1860: Deut.-slov. Wörterbuch, Drischfeld
 Zahn 1893: Ortsnamenbuch Stmk.
 Zelko J. 1982: Hist. topografija Prekmurja
 Zunković M. 1902: Ortsnamen d. oberen Petauerfeldes, Zwerkendorf
 Zemljevidi vojaške - specialke
 1878-1886 1:75.000 Avstrija
 1955 1:25.000 Jugoslavija

ORTSNAMEN

Zusammenfassung

Es ist mir gelungen, einige Ortsnamen aus den Geschichtsquellen und Felduntersuchungen zu erläutern, z.B. Tešava, Velenik, Presika - Kog und Haag. Badjura bearbeitete in der Volksgeographie hauptsächlich Ortsnamen aus dem slowenischen Alpenland. Man sollte diese noch mit den Ortsnamen aus dem subpannonischen Gebiet ergänzen. Viele warten noch aufs Evidentieren, was man unbedingt tun sollte, denn ansonsten wird man sie vergessen und sie werden aufbewahrt in den alten Katastralmappen und Militärlandkarten liegenbleiben. Dies gilt insbesondere für Flurnamen, die noch von den dafür zuständigen Experten erforscht werden müssen. Gerade diese Ortsnamen sind in alten Katastern "archiviert" und so wird man sie leichter evidentieren.

Schwerer sind viele sich stets wiederholende Ortsnamen zu erklären, die schon Miklošič aufgrund seines breiten wissenschaftlichen Diapasons vom Balkan bis nach Rußland zu erforschen begann, und es war der Muhe wert, nach 120 Jahren die Forschungsarbeiten fortzusetzen. Mein Verzeichnis vieler, schon vergessener oder vernachlässigter Ortsnamen sollte eine Herausforderung für die jungen Forscher sein, die die Feldarbeit kaum kennen, denn in 70 Jahren ist so manches auch aus meinem Gedächtnis verschwunden, so habe ich mich beeilt, um das zu retten, was noch zu retten ist!

In Ostslowenien sind insbesondere jene Ortsnamen aus den Naß- und Muzge, Kaniža, Tešava in Sopot zeugen. Einige dieser Ortsnamen stammen wahrscheinlich noch aus der Urheimat der Slawen und sind in ihren Wurzeln im breiten Umfeld erhalten.

Die Ortsnamen Krčevina, Trebnje, Rovte-Rut-Gereut zeugen von der Geschichte der Kolonisierung, an die alte Agrarkultur erinnern Ortsnamen wie Pušnik, Požarnik, Prelogi, Velenik.

An die mittelalterlichen Grenzverschiebung zwischen Karanthyen und den Franken und Ungarn sowie an die Ereignisse zwischen den Alpenvölkern und jenen rauberischen Steppenvölkern erinnern in diesem Teil Sloweniens die häufigen Ortsnamen Presika-Kog-Haag.

Auf eine weitere Erläuterung warten noch vorgeschichtliche Ortsnamen wie Krka und Krk, denen wir von Kärnten und Prekmurje bis Korfu in Griechenland begegnen, also auf einem Gebiet, das von urgeschichtlichen Völkern besiedelt wurde, möglicherweise von den

Illyren, in deren Wortschatz die Wurzel "krk" nicht zu finden war. Diesbezügliche Untersuchungen überlasse ich unseren Nachkommen. Und wie kommt "Lah" nach Pomurje?

Interessant sind auch Änderungen von Ortsnamen in mittelalterlichen Urkunden wie z.B. Zwerkendorf, Trestonitz u.a. sowie jene bis Mitte des 19. und 20. Jahrhunderts seit der Deutschen und Slowenen. Historisch bedingt ist auch die neuere Toponymastik hinsichtlich der Änderung von "ves" zu "vas" in Slowenien. Allerdings gibt es aber noch eine Reihe von Ortsnamen, die auf eine Erörterung warten. Zu denen gehören Deber, Kozjak, Pastirovec, Pustike, Oplot, Schacheb, Raztoke, Straže u.a.m.

Herausforderungen gibt es für unsere Nachkommen genügend meine bescheidene Literaturübersicht soll ihnen dabei behilflich sein und sie davon abhalten, sich auf der "faulen Haut auszuruhen".

MESTNA TRŽNICA V CELJU PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Iris Zakošek *

UDK 711.523:930.85(497.4 Celje)"193"

ZAKOŠEK Iris: Mestna tržnica v Celju pred drugo svetovno vojno.
(*der Städtische Markt in Celje vor dem zweiten Weltkrieg.*)
Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 297

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

V članku je predstavljen Glavni trg kot tržni prostor, ki se je izoblikoval tako, da so se na zahodni strani razvrstile plemiške hiše in javne stavbe, vzhodna stran pa je bila vezana na meščane - trgovce in obrtnike. Sam osrednji prostor je bil namenjen mestni tržnici vse do začetka 50. let.

UDC 711.523:930.85(497.4 Celje)"193"

ZAKOŠEK Iris: The town market place in Celje before World War II. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 297

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the article, Glavni trg (The Main Square) is presented as a market place, which was formed in such a manner, that in the western side, noblemen's and public buildings were located, whereas the eastern side pertained to bourgeois - merchants and craftsmen. The central area pertained to the city market until the beginning of the 50s.

Glavni trg so skozi zgodovino različno imenovali: Trg, Veliki trg, Glavni trg, Markov trg, Tomšičev trg; leta 1993 so ga ponovno preimenovali v Glavni trg.¹

Prvotno jedro srednjeveške naselbine je bilo v današnjem JV mestnem delu. Ta prvotna naselbina je bila majhna, sprva je štela nekaj hiš, ki so se nahajale vzdolž današnjega Glavnega trga. Tržni prostor se je izoblikoval tako, da so se na zahodni strani razvrstile plemiške hiše in javne stavbe, vzhodna stran pa je bila vezana na meščane - drobne trgovce in rokodelce. Trg je s spodnjim gradom povezovala Dolga (danes Gosposka) ulica.²

Sredi trga je stal mestni vodnjak, ki so ga uporabljali do leta 1871. Na južni strani vodnjaka je že leta 1503 omenjen sramotilni kamen ali mestni pranger, h kateremu so privezovali prestopnike in zločince. V drugi polovici 18. stoletja se

* Iris Zakošek, kustosinja v Muzeju novejši zgodovine Celje

je na trgu nahajala železna kletka, v katero so zapirali celjske peke, ki so pekli premajhne hlebce. Sredi širšega južnega dela trga so po letu 1776 postavili na mestu, kjer so usmrtili morilca Pretnerja, Marijino znamenje, ki naj bi mesto varovalo pred takšnimi zločini.³

Trg je opredeljen kot "navadno odprt prostor, kjer se prodaja in kupuje raznovrstno blago, zlasti živila". Osnovna funkcija trga je torej preskrba prebivalstva z živili in drugimi potrebnimi stvarmi. Najbolj razširjena predstava o živilskem trgu je prostor, kjer se prodajajo in kupujejo živila in blago. Poleg osnovne funkcije obstajajo še druge, manj opazne. Trg, poln ljudi, predstavlja naravno središče družabnega življenja. Na njem se ljudje srečujejo, se sporazumevajo, krožijo raznovrstne govorice, od osebnih opraviljanj do političnih novic, žalijo, grozijo. Uporablja se za kupčijo in pogovor. Gospodinje si izmenjujejo recepte.⁴

V času pred drugo svetovno vojno, med njo in še nekaj let po njej je bil na osrednjem prostoru Glavnega trga tržni prostor, kjer sta se srečevala mesto in podeželje.⁵

Trg je živel svoj cikel. Živel je dnevno, tedensko, mesečno in letno življenje. Dnevno se je pričelo rano zjutraj in trajalo vse do opoldneva. Med tednom sta bila tržna dneva sredo in sobota, svoj izvor sta imela v nekdanih tedenskih sejmi. Mesečni je kazal predvsem finančno stanje kupcev glede na plačilne dneve. Letni cikel je bil povezan z letnimi časi in dogajanjem v naravi ter z od tega dogajanja odvisnimi dejavnostmi. Pozimi je na trg prišlo manj prodajalcev kot poleti. Spomladi je bilo najbolj živahno. Poseben pečat so trgu dali prazniki, ki so gospodinje nakupovale predvsem med, orehe, rozine, maslo, smetano.⁶

Tržni prostor je bil last mestne občine. V Celju so pred drugo svetovno vojno bili tržni prostori na Glavnem trgu, Slomškovem trgu, Dečkovem trgu in na Prešernovi ulici. Največji je bil na Glavnem trgu. Mestna občina Celje je prirejala tržne dneve vsako sredo in soboto. Če je bil na ta dan praznik, je bil tržni dan dan prej. Ob tržnih dnevih so smeli prodajati naslednje artikle: poljske pridelke, domače in južno sadje, žita, semena, perutnino, jajca, mleko in mlečne izdelke, med in medene izdelke, vosek, meso in mesne izdelke, rečne in morske ribe, rake, žabe, školjke, polže, gobe, mladiče živali, cvetje, zelišča. Smeli so prodajati tudi izdelke domače izdelave, kot so suha roba, lončeni izdelki. Posebej je bilo dovoljeno, da so na nekaterih mestih smeli prodajati drva, seno in slamo. Tržni organ je od prodajalcev, ki so prodajali lastne domače izdelke, zahteval potrdilo občine, da je blago res domač proizvod. Ostali prodajalci so morali imeti obrtno pooblastilo oz. dovoljenje.⁷

Zunaj tržnega prostora trgovanje ni bilo dovoljeno. Za razmestitev blaga so tržni organi postavili klopi in stojnice. Prodajalcem so dodelili samo en prostor, zaradi hitre pokvarljivosti blaga pa je lahko pridobil še dodatnega, ki pa ga ni smel prepustiti drugemu. Trgovci, ki so imeli svoje lokale ob tržnem prostoru, niso smeli postavljati stojnic pred njimi.⁸

Prodaja blaga na stojnicah je bila po tržnem prostoru razdeljena glede na vsebino. Iz ohranjenih načrtov prodaje na Glavnem trgu pred vojno je lepo razvidna prodaja blaga (stojničarji). Ob vhodu na trg s Prešernove ulice so na levi in desni strani prodajali poljske pridelke, pred hišo št. 1, 2 mleko in mlečne izdelke. Okoli Marijinega znamenja so v večini prevladovali mesarji, v razširjenem delu trga in proti Slomškovega trgu in Gosposki ulici še prodajalci sadja. Pred hišo št. 11 in 12 so prodajali lesne in pletarske izdelke in perutnino.⁹

Poleg na stojnicah in klopih so smeli prodajati tudi z vozičkov. Strogo prepovedano je bilo polaganje živil na tla. S stalnimi prodajalci na stojnicah je občina sklenila pogodbo o oddaji tržnega prostora v najem. V njej je bil točno

določen stalni prostor, najemnina in odpovedna doba, ki ni smela pressegati 14-dnevnega roka. Ne glede na dogovor in odpovedni rok je smela občina začasno ali stalno prepovedati trgovanje in prodajalce odstraniti s tržnega prostora:

- če je prostor oddal drugemu in se pri tem okoristil,
- če brez tehtnega razloga 14 dni ni uporabljal prostora,
- če je bil kljub opominu v zaostanku s plačilom občinskih pristojbin za mesec dni,
- če se na ponovni pismeni opomin ni pokoril odredbi pristojnega tržnega organa,
- če je bil že kaznovan zaradi kršitve tržnega reda, pa je ponovno naredil prekršek.¹⁰

Tržne pristojbine so se pobirale po posebni odredbi, ki jo je odobril ban. Nadzorstvo nad poslovanjem na tržnem prostoru je izvajalo tržno nadzorstvo s svojimi organi. V njihovo pristojnost je spadalo:

- dodelitev vrstnega reda in dovoliti ali odkloniti trgovanje občasnim prodajalcem,
- pobiranje tržne in druge pristojbine, v kolikor ni bila plačana neposredno pri občinski blagajni,
- izvajanje tržne policije po zakonitih določilih in predpisih tržnega pravilnika, zlasti odreditev, da so živila in blago vidno označeni s cenami,
- skrb za red in čistočo na trgu.

Prekrški tržnega pravilnika so se kaznovali z denarjem in celo z zaporom.¹¹

Tržne pristojbine za mesto Celje, ki jih je odobrilo Ministrstvo za trgovino in industrijo, oddelek v Ljubljani, dne 12. marca 1925, pod št. 1615/25, so bile za posamezne prodajne artikole:

- 0,25 Din za 1 koš oglja ali drv;
- 0,5 do 1 Din za 1 liter kisle smetane, 1 košaro zelenjave, 1 zavitek svežega ali suhega sadja, 10 hlebov sira, 1 piščanca, 1 kuro, 1 raco ali petelina, 1 košaro repe ali krompirja, 1 košaro žita ali cvetic, 1 lončnico, 1 koš borovine (smolovice), 5 litrov mleka;
- 1 do 2 Din za 1 veliko košaro vrtno zelenjave, 1 košaro sadja, 1 kg surovega masla, 1 gos, 1 kg voska, za domače obrtniške izdelke na stojnicah, 1 koš kruha, 1 venec ali šopek;
- 2 Din za 1 purana, 1 kozlička, 25 rakov, 25 žabjih krakov;
- 2 do 3 Din za 1 koš sadja, 1 košaro smetane ali mleka v posodi ter sadja, 1 košaro jajc, 1 čebriček z ribami, 1 škaf medu, 1 kos stročevine, 1 košaro suhega sadja, 1 koš kostanja, 25 cepcev;
- 5 Din za 1 košaro branjarskega blaga, 1 koš jajc, 1 voz krompirja, zelja ali čebule, za lesene, pletene ali slamnate predmete, za kramarske stojnice s trakovi;
- 6 Din za stojnico z domačim ali južnim sadjem, za pečenje kostanja, za lončarske izdelke, za prostor brusača, dnevno plačilo mesarjev za stojnico;
- 10 Din ali več za ročni voziček branjarskega blaga, za ročni voziček sadja, za voz z ribami.

Za smrekova drevesca ob božiču so plačali glede na velikost:

- 1,25 Din za do 1 m visoko
- 1,25 do 2 Din za nad 1 m visoko

Vrtnarji so plačali za voziček različne zelenjave 3 do 4 Din.¹²

Finance je vodilo mestno računovodstvo. Zaslužek ali prihodek s pobiranjem tržnih pristojbin je bil kar visok, na leto okoli 100000 Din, za posamezna leta naslednji:

- 1926.....98269 Din
- 1929.....98015 Din

- 1931.....124060 Din
- 1932.....117660 Din
- 1933.....101619 Din
- 1934.....106928 Din
- 1935..... 94564 Din
- 1936.....100122 Din
- 1937..... 100542 Din
- 1939..... 88352 Din

Izdatki so bili naslednji: plača tržnega nadzornika, plača pobiralcev tržnih pristojbin (leta 1926 je dnevno pobiral tržno pristojbino Andrej Bedrač), najemina za sejmišče, hranjenje tržnih stojnic, razne tiskovine.¹³

S 1. 4. 1938 so začeli po občinskem sklepu z dne 17.9.1937 št.9755/1937 pobirati tržne pristojbine z novimi bloki po zagrebškem vzoru. Te bloke je izdajalo mestno računovodstvo in vodilo obračune s pobiralci le- teh. Način pobiranja je bil takšen: pobiralec je preščipnil strankin blok z datumom (dan in mesec), ko je končal v eni vrsti, se je v tej začela kontrola blokov, pri čemer so ugotavljali, ali je pristojbina pravilno plačana glede na prodajno blago, nato so odstrigli desni zgornji vogal bloka.¹⁴

Tržno upravo je vodil tržni nadzornik po odredbah mestnega poglavarstva v okviru reda in zakonskih predpisov. Tržni nadzornik je skrbel za mir in čistočo na trgu, pregledoval živila, kontroliral pobiranje tržnih pristojbin, nadzoroval mestne tehtnice, opravljal tudi vsa administrativna in pisarniška dela tržne uprave. Sodeloval je z mestnim zdravstvenim in veterinarskim referentom, skupaj ali posamično. Veterinarski referent je pregledoval predvsem meso in mesne izdelke, zdravstveni pa je na stojnicah ugotavljal stanje živil in higienske razmere na trgu.¹⁵

Kontroli živil so namenili posebno pozornost. Splošni pregled živil je potekal vsako jutro v zimskem času od 8. do 9. ure in poleti med 6. in 7. uro zjutraj. Nekatera živila so posebej kontrolirali. Mleko so pregledovali na treh vhodnih mestih, na kolodvoru in v mlekarnah. Največkrat so ugotovili dodajanje vode k mleku. Ob pregledu jaje so velikokrat ugotovili smrdljiva ali osušena jajca (kmetice so jih hranile za jesen, ko so bile dražje kot spomladi in poleti). Pri smetani so predvsem ugotavljali, ali ni žarka ali mešana z mlekom ali kvasom. Redno so pregledovali gobe in ribe. Vsakodnevna stroga kontrola je bila na stojnicah z mesom in mesnimi izdelki.¹⁶

Tržno nadzorstvo v Celju je vsako leto moralo podati pisno poročilo, v katerem je bila zajeta založenost trga z živili in prodaja nasploh, prodaja na sejmih (živinski in kramarski), finančno stanje, kontrola prodajnih artiklov.¹⁷

V poročilu tržnega nadzorstva za leto 1938/39 je bila zapisana nenadna potreba po nastanitvi tržnega kontrolorja, ki naj bi imel ustrezno izobrazbo in znanje. Najbolj primeren je bil takratni uslužbenec g. Anton Špes. Do 10. ure bi opravljal delo tržnega kontrolorja, nato pa pisarniške posle. Pomagal bi tržnemu nadzorniku g. Pozničju pri urejanju trga. 1. 4. 1940 je občinski odbor za tržnega nadzornika imenoval g. Franja Fijavža.¹⁸

Kljub nenehnemu trudu tržnega nadzorstva in mestne policije so bile tatvine in raznovrstne goljufije ves čas del tržnega življenja. Trg je bil za tatove primeren prostor, saj jih je bilo v množici ljudi težko izslediti. Okradeni so bili prodajalci in kupci.¹⁹

Tržni promet se je začel z ranim jutrom in je trajal ob delavnikih do 13., prodaja mesa pa do 12. ure. Do 10. ure so živila nakupovali izključno konzumenti. Prekupčevanje je bilo v tem času prepovedano. Ob nedeljah in praznikih je bila dovoljena prodaja živil do 9. ure zjutraj samo na določenem delu tržnega prostora.²⁰

In kako je potekal tržni dan?

Že zgodaj zjutraj so se proti mestu valili težki vozovi in kar mrgolelo je okoliških kmetov. Pred mestnimi mitnicami se je trlo obloženih voz. Furmani, ki so v Celje dovažali najrazličnejše hlago, so čakali v vrsti, da jim mestni mitničar odmeri mitnino. Ropotanje koles, glasna govorica voznikov, pokanje bičev, kričanje mitničarja, brzenje konjev, vse to je že navsezgodaj zbudilo stanovalce Graške in Ljubljanske ceste. Zjutraj so bile mestne ulice polne glasnih, sopečih kmetov, ki so iz bližnjih krajev prinašale na mestno tržnico zelenjavo, mleko, sir, jajca, skuto, perutnino. Še preden se je mesto prebudilo, so na stojnice na Glavnem trgu lepo razvrstile svoje blago. Zlasti ob sredah in sobotah, ko je bil tedenski tržni dan, je bilo polno stojnic. Okoli 7. ure so začele na Glavni trg prihajati prve stranke, dve uri kasneje je bilo okoli stojnic živo kot v panju. Kuharice in služkinje meščanskih družin so se z velikimi cekri drenjale okoli stojnic in se z branjevkami pogajale o cenah. Meščanski otroci, ki so jih kot nekakšno dodatno breme (le najuglednejše meščanske družine so imele pri hiši guvernante) morale peljati na ta jutranji izlet po mestu, so sitnarili. Vsak otrok je hotel nekaj dobiti. In na Glavnem trgu je bilo res za vsakogar nekaj. Poleti so otroci najraje skakali okoli sladoledarjev, ki so se z majhnimi vozički prerivali po živem mestu. Sredi oktobra so začeli peči kostanj in zraven ponujali sladek mošt. Proti poldnevu se je jutranji direndaj polegel. Branjevke so počasi pospravile blago s stojnic, gostota vozov na mestnih ulicah se je zmanjšala.²¹

Trg je bil skozi leto kar dobro založen, včasih pa npr. zaradi neugodnih vremenskih razmer malo manj. Živila so na trg pripeljali iz bližnje in daljne okolice Celja, Brežic, Rogaške Slatine, Šmarskega okoliša. Prodajali so sadje in zelenjavo iz Dalmacije in Italije. Živila, ki so jih prinašali naprodaj, so morala biti zdrava in neoporečna. Živila je bilo prepovedano otipavati ali poskušati. Poskušnja je bila dovoljena samo tako, da so kupcem ponudili košček, ne da bi se dotaknili drugega blaga ali posode, ali pa so poskušali z jedilnim priborom.²²

Mleko so dovažali na trg samo v posodah, ki so ohranile prvotno kakovost. Mlečni izdelki niso smeli biti izpostavljeni soncu, padavinam ali onesnaženju. Zraven niso smela biti živila in predmeti, ki pridejo v stik s prahom ali živalmi. Smeli so jih polagati na bele oprane prte iz platna ali jute po klopeh. Surovo maslo ali sir so zavijali v bel polpergamentni papir ali v kakršnokoli čisto tkanino, listje. Prodajalci so morali imeti zavarovane lase in so si preko pasu privezali bel predpasnik. Če niso imeli bele jopice, so si naredili bele dokomolčnice.²³ Cene mleka in mlečnih izdelkov ter jajc so bile leta 1932 takšne:

jajce - kos.....	0.50 - 1.50 Din
mleko - liter.....	2.00 - 3.00 Din
razne vrste sira - kg.....	16.00 - 26.00 Din
(dnevno prodali cca. 10 kg)	
surovo maslo - kg.....	26.00 - 36.00 Din
kisla smetana - liter.....	12.00 - 16.00 Din
(dnevno prodali cca. 20 - 30 l) ²⁴	

Zelenjava in sadje sta morala biti sveža. Zelenjavo so prodajali v čistih "jerbasih" ali na belih platnenih prtihi. Zelenjavo so trebili samo v posode za odpadke. Nagnito, od črvov razjedeno ali obrezano sadje za vkuhanje so posebej označili.²⁵ Zgodnje sadje in zelenjava sta bila vedno dražja od domačega. Cene sadja (v kg) so se leta 1934 gibale takole:

jabolka	2 - 8 Din
hruške	3 - 6 Din
češnje	4 Din
breskve.....	6 - 10 Din

marelice.....	6 - 10 Din
slive.....	4 - 6 Din
grozdje.....	6 - 10 Din ²⁶
Cena zelenjave leta 1929 je bila:	
solata - glava	0.50 - 1.50 Din
solata - kg.....	10.00 - 24.00 Din
kislo zelje - kg.....	4.00 - 6.00 Din
ohrovt - kg.....	6.00 - 10.00 Din
krompir - kg.....	1.25 - 2.50 Din
čebula - kg.....	3.00 - 6.00 Din
špinača - krožnik.....	1.50 - 2.50 Din
cvetača - kg.....	8.00 - 10.00 Din

Prodajali so še fižol, kolerabo, kumare, česen, beluše, posušene in sveže gobe, motovilec, regrat ...²⁷

Živila živalskega izvora so morala ustrezati splošnim veterinarskim predpisom, zlasti opremljena z listinami po predpisih o pregledovanju živine in mesa. Prodajali so samo na stojnicah, urejenih po zahtevah, ki so veljale za mesnice. Meso so morali označevati po vrsti in kakovosti. Divjačina se je smela prodajati samo v času, določenem po lovskem zakonu, kasnejša prodaja je bila dopustna samo za meso iz hladilnice, če je žival bila ujeta v dovoljenem času. Perutnina se je smela prodajati samo v prostornih kurnikih ali pa "jerbasih". Za perutnino so imeli pripravljene posode s pitno vodo. Klanje perutnine na trgu ni bilo dovoljeno. Vodne živali so morale biti sveže in zdrave. Žive ribe so shranjevali v "polterjih", v katere so dovajali kisik. Prodaja je smela potekati samo v času dovoljenega ribolova. Odpadke razkosanih rib so odlagali v posebne posode, ki so jih odtočili v kanal.²⁸

Obleka prodajalca je morala na kupca narediti dober vtis, saj je bila zunanja urejenost prodajalcev nekakšna garancija za dobro blago. Morali so biti primerno oblečeni, obleka je bila funkcionalna in prilagojena vremenskim razmeram in letnim časom. Nepogrešljivi kos obleke pri večini prodajalk je bil klotasti predpasnik, ki se je vezal zadaj. Tako so si obvarovale prednji del obleke, v žepu so spravljale denar. Nosile so nabrano krilo do pasu iz temnejšega bombaža ali volne. Zgoraj so nosile enobarvne ali vzorčaste bluze. Glavo so pokrile z ruto, poleti bombažno, pozimi z volneno. Ob mrazu so si nadele volneno jopo, rokavice na palec ali prste. Obute so bile v usnjene čevlje z vezalkami. Nekateri prodajalci so pri oblačenju morali upoštevati določene predpise. Tako so npr. mesarji nosili bel predpasnik, jopič in kapo. Tudi prodajalci sadja, mleka in mlečnih izdelkov so nosili bel predpasnik. Ob dežju so se ogrnili v lodnaste pelerine in uporabljali črn dežnik. V času med obema vojnama jih je pred soncem ščitil bel velik platnen dežnik med stojnicami. Živila so prodajali prvenstveno po zakonitih merah. Za pregledovanje mer in uteži je skrbelo mestno tržno nadzorstvo in merosodni urad. Živila so merili v litrih, kilogramih, na kose, z mericami, na šopke, kuhinjske žlice, krožnike, zajemalke, pesti... Tehtali so predvsem meso in mesne izdelke, pa sadje in nekatero zelenjavo (krompir, fižol, česen, čebulo, paradižnik, repo ...) ²⁹

Mesarske stojnice so morale biti vedno sveže in čiste, umite, da so popolnoma ustrezale sanitarnim cenzuram, pokrite z belo platneno streho. Inšpekcija jih je dnevno nadzorovala. Nekateri mesarski vozovi so bili lepo prebarvani. Med vožnjo, predvsem v poletnih mesecih, so prekrili meso z belimi ali rdečimi prti. Mesarji so svoje vozičke pospravljali v ulico na Okopih od kaplanije navzgor proti hiši g. Leona. Ker so se stanovalci pritožili zaradi pasenja muh, so jim potem spet dovolili postavljati na trgu. Nekaj časa so jih za čas prodaje postavljali tudi v Kocenovo ulico.³⁰ Glede na dopis Kraljevske banske uprave v Ljubljani z

dne 23.6.1936 oz. na odlok Ministrstva za trgovino in industrijo z dne 17.6.1936 je tržno nadzorstvo predlagalo, da se mesarske stojnice odpravijo in uredijo zidane ali lesene ute. Če pa to ni mogoče, naj se prodaja le v lokalih. Vendar predlog ni uspel.³¹

Večina mesarjev je imelo svojo stojnico. Francu Sovincu je mestno načelstvo v Celju leta 1932 izdalo pooblastilo, da sme opravljati mesarsko obrt s sedežem na Glavnem trgu.³² Svojo stojnico na Glavnem trgu je imel tudi Viktor Hohnjec, ki je z mesarsko in prekajevalsko obrtjo začel leta 1920 in jo ohranil do vojne. Živino je kupoval od kmetov in trgovcev iz Slovenije in Hrvaške. V klavnici so meso pripravljali za prodajo na trgu. Stranki so ga stehali in zavili v polnomasten papir.³³ Na trgu na stojnici so prodajali svoje meso in mesne izdelke: Alojz Kroflič³⁴, 1921 sta pričela z mesarsko obrtjo Leskovšek & Knez³⁵, Ivan Fridrich³⁶, Štefan Hohnjec, Alojz Sovinc, Karel Zdolšek, Franc Kreča, Junger Ludvik, Ferdo Dečman, prodajo svežih rib je občina dovolila Avgustu Bornšku.³⁷

Cena mesa je bila leta 1936 naslednja:

volovsko meso - kg.....	8.00 - 10.00 Din
teletina - kg.....	10.00 - 12.00 Din
svinjina - kg.....	12.00 - 16.00 Din
goveje meso - kg.....	6.00 - 10.00 Din
slanina - kg.....	cca 16.00 Din
kokoš - kos.....	cca 25.00 Din
prekajena šunka - kg.....	cca 17.00 Din

Prodajali so tudi prekajene parklje in glave, govejo, telečjo in svinjsko drobovino, mast.³⁸

Prodajalci in kupci so se bili dolžni pokoravati odredbam tržnih organov v okviru tržnega pravilnika. Vesti so se morali dostojno. Prepovedano je bilo glasno ponujati blago in tako vabiti kupce. Vzdrževati je bilo potrebno čistočo. Prodajalci živil niso smeli bolehati za kužnimi in nalezljivimi boleznimi. Točenje alkoholnih pijač in krošnjarjenje na tržnem prostoru je bilo prepovedano. Vožnja po trgu ni smela ovirati prometa in zavirati poti ali dohodov do stojnic. Kdaj je bila vožnja po trgu dovoljena, so določali splošni policijski predpisi. Dovoz blaga na trg je bil dovoljen le v zgodnjih jutranjih urah, kasneje pa samo z izrednim dovoljenjem tržnih organov. Za spravljane vozil in vozičkov ter vprege so bili določeni posebni prostori, uporabo drugega javnega prostora so kaznovali.³⁹

Občina kot lastnica tržnega prostora je lahko vsakomur, ki je življenjske potrebščine prodajal po zelo visoki ceni, prepovedala prodajo. Imeli so nadzor nad špekulacijo. Prekupčevalci so od kmetov kupovali blago in ga 25% dražje prodajali. Kmetje pa so se ravnali po ceni stojničarjev in s tem bi cene narastle. Skrbeli so, da se draginja ni razbohotila.⁴⁰

Glavni trg je postajal v 30. letih neprimeren za tržni prostor. Postajal je premajhen, estetsko in higiensko neprimeren, posebno poleti in jeseni, ko se je prodajalo ogromno živil in so se prodajalci razširili še v Gosposko ulico, kjer je potekal glavni vozovni promet.⁴¹ Podan je bil predlog o širitvi prodaje v Gosposko ulico in na Slomškov trg. Ta je bil last cerkve Sv. Danijela in je opat Jurak dovolil prodajo samo v času kakšne nujne potrebe, drugače pa ne.⁴² Število stojnic se je večalo. Leta 1929 je občina imela 19 lastnih tržnih stojnic, katere je dnevno postavljala na trg cestni pometač in jih pospravljala popoldan na dvorišče hiše Glavni trg št. 17, ki je bila last gospe Geramb.⁴³ Leta 1938/39 je bilo postavljeno 50 mestnih stojnic za prodajo kmetijskih pridelkov.⁴⁴ Tik pred drugo svetovno vojno so predlagali primerni tržni prostor, in sicer prostor starega okrožnega sodišča.⁴⁵

Glavni trg je proti večeru okoli 6. ure postal ena izmed promenadnih celjskih poti, ki so vsakemu uglednejšemu meščanu predstavljale pomembno, skoraj nepogrešljivo obliko vsakdanjega družabnega življenja. Srečati znance in prijatelje, spoznati nove ljudi in biti opažen, to so bili vzroki, da se je večina meščanov redno udeleževala teh sproščujočih večernih sprehodov po mestnih ulicah in z belim peskom posutih poteh v mestnem parku.⁴⁶

Na trgu so potekale procesije, ob cerkvenih praznikih pa je bil tam sejem.

Po letu 1950 se je trg začel spreminjati. Tržni prostor so prestavili na novo lokacijo v Linhartovo ulico, kjer je še danes. Trg so spremenili v cono za pešce. Na odru ob Marijinem znamenju posebno v poletnih mesecih potekajo zabavne in družabne prireditve za popestritev življenja na trgu in v Celju. Nekajkrat na leto se prostor spremeni v kramarski in novoletni sejem.⁴⁷

Opombe:

¹ Imenulojce nile in trgov v KS Center, Celje 1994

² Glavni trg v Celju, Celje 1996

³ Glavni trg v Celju, Celje 1996

⁴ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994

⁵ Glavni trg v Celju, Celje 1996

⁶ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994

⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

⁹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, -/38, Načrt tržnice

¹⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

¹¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

¹² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Tržno pristojbino

¹³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva

¹⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 5170/38, Letno poročilo tržnega nadzorstva za poslovno leto 1937/38

¹⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1938/39

¹⁶ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva

¹⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Letna poročila tržnega nadzorstva

¹⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 85/40, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40

¹⁹ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994

²⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, Pravilnik za tržne dneve

²¹ J. Cvrtin, Biser na Savinji, Celje 1993

²² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

²³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

²⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 378/33, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1932, Pregled o gibanju tržnih cen najvažnejših življenjskih potrebščin po mestu Celju v letu 1932

²⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

²⁶ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 76, 5305/34, Cene živilskim priručnikom

²⁷ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 84, 341/30, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929, Pregled tržnih cen kmetijskih pridelkov in drugih najpomembnejših življenjskih potrebščin v mestu Celju v letu 1929

²⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

²⁹ N. Židov, Ljubljanski živilski trg, Ljubljana 1994

³⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 67, 1450/26, Paročila u mesarskih stojnicah na pritožbo Josipa Žumerja

³¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 8047/36, Paročila tržnega nadzorstva

³² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 74, 8559/32, Frane Savine, mesarska obrt

³³ Priprave g. Milana Hahnjeca na Muzejski puletni delavnici Celje 95

³⁴ OKC, Nova doba, 138/1924

³⁵ OKC, Nova doba, 67/1921

³⁶ OKC, Nova doba, 43/1920

³⁷ OKC, Nova doba, 142/1923

³⁸ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 5860/37, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1936/37

³⁹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 6381/38, Pravilnik za tržne dneve

⁴⁰ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 66, 3130/25, Reguliranje cen na trgu

⁴¹ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 306/35, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1934

⁴² ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39

⁴³ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 84, 341/30, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1929

⁴⁴ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 32/39, Letno poročilo tržnega nadzorstva za upravno leto 1938/39

⁴⁵ ZAC, MOC 1919-41, AŠ 85, 85/40, Letno poročilo tržnega nadzorstva za leto 1939/40

⁴⁶ J. Cvrtin, Biser na Savinji, Celje 1993

⁴⁷ Glavni trg v Celju, Celje 1996

DER STÄDTISCHE MARKT IN CELJE VOR DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

In der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg, während des Krieges aber auch noch einige Jahre danach diente der zentrale Raum des Glavni trg als städtischer Bauernmarkt, wo sich Stadt und Land trafen.

Bereits in den frühen Morgenstunden bewegten sich schwere Wagen in Richtung Stadt. Wenn sie an den Mautstellen vorbeikamen, weckten das Rattern der Räder, laute Sprechen der Fahrer, Knallen der Peitschen, Galoppieren der Pferde schon ganz zeitig die Anwohner der Graška und Ljubljanska ulica. Die Straßen, die in Richtung Bauernmarkt führten, waren voll lauter und vom schweren Schleppen ermüdeter Bauersfrauen, die aus den umliegenden Orten Gemüse, Milch und Milchprodukte, Eier wie auch Obst auf den Bauernmarkt brachten. Die Stände wurden früh morgens aufgebaut und bereits bevor die Stadt erwachte, haben die Verkäufer die Waren auf den Verkaufsständen ausgebreitet. Die ersten Kunden kamen gegen 7 Uhr und schon wenig später war es wie im Bienenstock. Erst um die Mittagszeit flaute das Markttreiben allmählich ab. Am Nachmittag wurden die Stände abgebaut.

Der Marktraum war Eigentum der Gemeinde. Die Stadtgemeinde veranstaltete Markttage jeweils mittwochs und samstags; die Markttage hatten ihren Ursprung in den ehemaligen Wochenmärkten. Damals durfte man an den Ständen verkaufen: Feldfrüchte, einheimische und Südfrüchte, Getreide, Samen, Eier, Geflügel, Milch und Milchprodukte, Honig und Honigprodukte, Wachs, Fleisch und Fleischerzeugnisse, Fluß- und Meeresfische, Krebse, Schnecken, Muscheln, Pilze, Kräuter, Blumen, aber auch Produkte des heimischen Handwerks wie Korb- und Holzgegenstände, Töpferwaren ... Die Händler mußten Marktgebühr zahlen, deren Höhe sich nach Art und Menge der Verkaufsware richtete. Die Marktverwaltung leitete der Marktaufseher gemäß den Anordnungen der Stadthauptmannschaft. Bei der Arbeit wurde er vom Tierarzt und Gesundheitsreferenten unterstützt.

RAZVOJ LAIČNEGA ETIČNEGA IN DRUŽBOSLOVNEGA POUKA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V OSNOVNI ŠOLI

Milan Divjak *

UDK 373.3.034/.035(497.4)"195/198"

DIVJAK Milan: Razvoj laičnega etičnega in družboslovnega pouka po drugi svetovni vojni v osnovni šoli. (Entwicklung des laienhaft ethischen und gesellschaftswissenschaftlichen Unterrichts in der Grunschule nach dem Zweiten Weltkrieg.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, str. 306

Izvirnik v slov., povzetek v nem., izvleček v slov. in angl.

Avtor najprej prikazuje splošne razmere in družbene spremembe po drugi svetovni vojni, ki so vplivale tudi na šolsko reformo, nato pa nakaže pot od ideološke k moralni vzgoji, opozori na težave in zagate pri uvajanju laične moralne vzgoje in pouka. V drugem delu prispevka spoznamo sedanje stanje na tem področju.

UDC 373.3.034/.035(497.4)"195/198"

DIVJAK Milan: The development of lay ethical and social science instruction in elementary education after World War II. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 68=33(1997)2, p. 306

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author deals firstly with depicting general conditions and social changes after World War II, which exerted an influence upon the school reform. After wards he points to the changes from ideological to moral education, warning of the difficulties and dead-ends concerning the introduction of lay moral education and instruction. In the second part we are informed of the state in this field.

Uvod

Pogled na razvoj laičnega etičnega in družboslovnega pouka pred prvo vojno in med vojnoma je pokazal, kako težko se je uveljavljal v svetu in pri nas. Vplivale so gospodarske, politične, socialne, kulturne in idejne razmere in okoliščine pa tudi razvoj znanosti. Med tem sta divjali dve svetovni vojni, ki sta nam in mnogim ljudstvom in celotnemu človeštvu prinesli nesluteno gorje in teptanje človekovih pravic. Med vojnoma je ponekod že prišlo do dekolonizacije in do oblikovanja Društva narodov. Po drugi vojni so ustanovili OZN, uvajali novi gospodarski red, zaradi dekolonizacije se je porajal novi političnega zemljevid sveta, ki je

* dr. Milan Divjak, izredni profesor na Pedagoški fakulteti, Maribor

kazal številne grupacije ter integracije v Evropi in v svetu. Dolga leta je vladala hladna vojna, potekala je oboroževalna tekma, zato je bilo človeštvo obremenjeno z velikimi izdatki za oboroževanje. Večina držav se še ni izklopala iz revščine, prepad med razvitimi in nerazvitimi se širi. Poleg velikih dosežkov na raznih področjih smo priče usodnih neuspehov. To se jasno kaže ob 50-letnici zmage nad fašizmom in obstoja OZN. Tudi upanja ob družbenih spremembah v srednji in vzhodni Evropi se niso uresničila. Vedno znova prihaja do težav, zapletov in konfliktov, ki onemogočajo sprostitev sil za resnični in trajni razvoj in napredek.

Slovenci smo v tem stoletju preživeli obdobja avstrijske vlade in germanizacije, jugoslovanskega unitarizma, pota in stranpota druge Jugoslavije in si pridobili svojo samostojno državo. V kratkem času smo se vključili v regionalne in svetovne mednarodne organizacije in grupacije. Naše šolstvo je ves čas doživljalo vzpone in padce, predvsem pa hiter razvoj. Kljub slabostim je nedvomno prispevalo k našemu obstoju, k ohranitvi našega naroda, jezika in kulture, kljub težavam smo napredovali in se vključevali v svetovne tokove.

Hitreje smo se razvijali, ko smo dobili v drugi Jugoslaviji svojo republiko, svojo vlado in druge institucije, ko smo lahko po svoje razvijali znanost, šolstvo, kulturo. Leta 1952 smo uvedli laični etični pouk, za katerega so si naši učitelji dolga obdobja brez uspeha prizadevali. Po nekaj letih so ga v drugih republikah odpravili in ga na različne načine "nadomestili". Pri nas smo ta predmet ohranili in ga poskušali razvijati, izboljšati in prilagoditi našim razmeram, potrebam, mednarodnim tokovom in normam. Prenesli smo ga v samostojno državo in ga preoblikovali v "etiko in družbo". V tem poglavju bi poskušali kratko orisati razvoj tega pouka po drugi vojni, njegovo trnjevo in ovinkasto pot. Tedaj bomo razumeli, zakaj imamo težave tudi z novim predmetom in kako bi ga morali razvijati, da bi resnično koristil mladim rodovom, naši družbi in da bi bil v skladu s sodobnimi tokovi v Evropi in v svetu.

Splošne razmere in spremembe po drugi vojni

Človeštvu in zlasti nam je druga vojna prinesla vrsto sprememb, ki so vplivale na naše šolstvo. Posledice druge vojne so bile strahovite za številne narode, močno pa smo jih čutili tudi mi. Zato so morali po vsej Evropi, pozneje pa po vseh kontinentih, na novo graditi šolske sisteme. V razvitih deželah, kjer je bila pismenost vedno visoka, so morali obnoviti šolske zgradbe, poiskati nove učitelje, zlasti pa izboljšati pouk in vzgojo. Zato so uvajali šolske reforme, ki naj bi zagotovile izobraževanje vsem slojem, veram, nacionalnostim, obema spoloma in tudi manjšinam. Dosledno je bilo potrebno demokratizirati izobraževanje, da bi bilo dostopno vsakomur, da bi dežele lahko medsebojno gospodarsko, kulturno in vojaško tekmovali in sodelovale. Tam, kjer je bila pismenost še privilegij manjšine, so morali širiti šolski prostor, izobraziti nove učitelje in močno povečati proračun za šolstvo. Vse to še posebej velja za dežele, ki so se osvobodile kolonializma ali drugih oblik odvisnosti in podrejenosti. Povsod smo opazili živahna prizadevanja, da bi izboljšali šolstvo, da bi uresničili pravice do izobraževanja. Pri tem pa so morale skoraj vse dežele, zlasti pa tiste v razvoju, premagovati velike težave. Teh je bilo manj, kjer so vlade resno skrbale za blagostanje in napredek ljudstva in kjer so pobude prenašali na široke množice. Danes, ob koncu XX. stoletja, so razlike med deželami v pismenosti in v šolskem napredku še vedno izrazite, zato so prizadevanja mednarodnih organizacij za šolo, ki bo dostopna vsem in vsakomur, še vedno skrajno potrebna, nujna in koristna.¹

Ko govorimo o prizadevanjih za obnovo šolstva po drugi svetovni vojni, ne moremo mimo velikega dela, ki so ga opravile mednarodne organizacije, zlasti pod okriljem OZN. Na prvem mestu je treba omeniti UNESCO, ki je poleg znanosti, umetnosti in kulture, posebej v razvitih in nerazvitih deželah, pospeševal razvoj šolstva. Veliko je prispeval k modernizaciji predšolske vzgoje, pouka naravoslovja, k obnovi srednjih šol ter visokošolskega izobraževanja. Dejavnosti UNESCA so razvidne iz številnih kvalitetnih publikacij, ki so nastajale v priznanih institucijah s pomočjo uveljavljenih strokovnjakov. To omenjamo zato, ker smo tudi mi dobivali pobude pri obnovi našega šolstva iz te in drugih mednarodnih organizacij. Videli bomo, da so za nove in sodobne poti za oblikovanje našega šolskega sistema po tranziciji izrednega pomena tudi prizadevanja Sveta Evrope in raznih nevladnih organizacij. To še posebej velja za laični moralni in družboslovni pouk.²

Po drugi vojni so v Jugoslaviji vladale zapletene razmere. Ostra nasprotja, ki so med vojno vodila v krvave obračune med narodi, je bilo potrebno umiriti, zlasti pa obnoviti gospodarstvo, ki je bilo izropano in razdejano ali pa v tujih rokah. Zato je prišlo do nacionalizacije in agrarne reforme, ki je prejšnji režimi niso dokončali. Nadaljevati je bilo potrebno oblikovanje nove oblasti, ki je nastajala že med NOB, in k sodelovanju pritegniti množice. Nova oblast je bila zgrajena na enopartijskem sistemu, zato je po klasičnih pojmovanjih bila nedemokratska. Vendar je morala preprečiti obnavljanje in porajanje strank, ki so med vojno večinoma izdajale ljudstvo in se povezovale z okupatorji. Zavarovati je bilo potrebno pridobitve revolucije pred notranjo reakcijo in zunanjimi sovražniki nove Jugoslavije. Kot med vojno se je tudi prva leta po njej nova oblast naslanjala predvsem na Sovjetsko zvezo, dokler ni leta 1948 prišlo z njo do spora in naše samostojne poti.

Predvsem pa je bila potrebna obnova dežele. Poleg gospodarstva je bilo potrebno obnoviti in razviti kulturne in znanstvene institucije in zlasti šolstvo. Šolska dediščina stare Jugoslavije je bila dokaj skromna, čeprav je bilo šolstvo na Slovenskem bolje razvito. V južnih republikah je bila nepismenost zelo velika. Vojna pa je uničila še tiste skromne šolske zgradbe iz prejšnjih časov in močno zredčila učiteljske vrste. Marsikje je bilo treba začeti znova. Zato so bili potrebni veliki naporji za obnovo šolstva in za reformo leta 1958, ko smo uvedli enotno osemletno obvezno osnovno šolo. Novi šolski sistem je bil zgrajen po načelih in potrebah nove socialistične družbe. Pri tem se je oblast morala spopadati z veliko nepismenostjo, s pomanjkanjem učiteljev pa tudi z reakcionarnimi skupinami in krogi, ki so v novi državi izgubili privilegije in oblast. Verske skupnosti, ki so med vojnami krojile miselnost, morale in usodo ljudi, so se med vojno kompromitirale, ker so podpirale stare strukture in sodelovale z okupatorji. Zato so hoteli v novi državi mlade rodove zavarovati pred versko indoktrinacijo in pri tem tudi pretiravali. Z nezaupanjem so gledali na verouk. Tega so v času NOB v partizanskih šolah tolerirali, v povojnem času pa so ga vedno težje prenašali, saj so ga ponekod zlorabljali za propagando proti novi oblasti. Uvajali so laično, enotno in vsem dostopno osnovno šolo, ki je bila podlaga in izhodišče za vse nadaljnje izobraževanje. V južnih predelih države so se še desetletja spopadali z nepismenostjo in mnogimi šolskimi težavami.

Pri obnovi šolstva so naši pedagogi ob podpori ljudske oblasti poskušali uveljaviti ideje, ki so bile desetletja onemogočene in zatirane, zlasti znanstvenost, laičnost, enotnost in demokratičnost šolstva. Vendar so v prvih letih preveč nekritično prevzemali vzgojne cilje z vzhoda, pretiravali so v idejnosti pouka, ki je temeljila predvsem na materialističnem svetovnem nazoru. Prišlo je do enostranske preusmeritve povojne jugoslovanske pedagogike. Iz te enostranosti smo

se iztrgali šele po letu 1958, ko je prišlo do reforme šolstva, in v novejših časih, do širše orientacije v svet.³

Ideološke usmeritve so se v šolstvu kljub enotni jugoslovanski šolski politiki v raznih obdobjih in krajih različno uveljavljale. Mejniki so bile družbene spremembe doma in tokovi v svetu. Ko so se pokazale nevarnosti "liberalizma" ali drugih odklonov, so se zaostriji idejni pritiski na šolo, več pozornosti so posvetili marksizmu, idejnosti pouka. Šolsko problematiko so obravnavali tudi na partijskih kongresih in oblikovali smernice za šolsko politiko. To so krojili zlasti na republiških in zveznih pedagoških kongresih, na kongresih mladine in drugod. Čutiti je bilo, da so južne republike bolj upoštevale idejne smernice političnih forumov kot Slovenija, ki se je široko odpirala v svet in sprejemala dosežke zapadnoevropskega šolstva. Zato smo v naši republiki ohranili laični moralni pouk. Kot bomo videli, je k taki odprtosti prispevalo množično gibanje za klube OZN pa tudi taborniška in druge organizacije. Polagoma so dozorevali pogoji in okoliščine za večjo odprtost, demokratičnost v šolstvu, za prehod iz ideološke k moralni vzgoji.

Od ideološke vzgoje k moralnemu pouku

Po vojni sta poleg novega šolskega sistema nastajali tudi nova pedagoška misel in teorija. Reforma šolstva 1955-1958 je že potekala v veliki meri pod vplivom zahodnih dežel in UNESCA, zlasti v Sloveniji. Pri oblikovanju pedagoške teorije smo vedno bolj upoštevali tudi našo pedagoško tradicijo. Vendar smo prva leta po vojni posebej poudarjali idejno, politično in patriotsko vzgojo. Krepil se je odpor proti verski vzgoji nasploh in verski moralni vzgoji in pouku posebej. Tak pouk in vzgoja nista več ustrezala novim časom in novi družbi. Zato verouk ni bil več obvezen, vedno težje ga je bilo izvajati v šoli, saj je tudi v družbi prihajalo do ideološke ofenzive proti starim resnicam, vrednotam in privilegijem. Na udaru sta bili religija in z njo duhovščina. Še posebno pa je bila sumljiva cerkev kot institucija. Ta se je med vojno kompromitirala s sodelovanjem z okupatorji, po osvoboditvi pa je podpirala domače in tuje reakcionarne sile, ki so poskušale izpodkopavati novi družbeni red.⁴

V učbenikih pedagogike, ki so jih v Srbiji prevajali iz ruščine, pozneje pa v domačih delih, smo našli nove poglede na vzgojne cilje nasploh in na moralno vzgojo posebej. Vendar smo hitro oblikovali svoja pojmovanja. Da bi mlade rodove pripravili za povojno izgradnjo domovine, jih je bilo treba vzgajati za odrekanje, marljivost, delavnost, za varovanje pridobitev NOB in nove družbe. Odrrekli smo se vzgojnemu smotrom buržoazne in klerikalne dobe, zlasti "hlapčevski naturi, pohlevnosti, bogaboječnosti in pokorščini" in podobnim. Družbeno koristno znanje je postalo temelj izobraževalnega in vzgojnega smotra. Znanje in izobrazba nista bili več sama sebi namen, temveč orodje v boju za lepše življenje posameznika in skupnosti. V času obnove porušene domovine, so mladim vcepljali dober odnos do dela in učenja. Ljudje niso več delali predvsem za izkoriščevalce, zato je delo dobilo nov smisel in pomen. Brezposelnost je bila odpravljena. Veliko dela pri obnovi je bilo opravljenega prostovoljno.

V povojnem času so veliko govorili tudi o ljubezni do domovine ali o patriotizmu. To je bilo razumljivo, saj so si jo morali milijoni priboriti in jo končno rešiti vseh vrst izkoriščevalcev. Kajti prva Jugoslavija je imela polkolonialni položaj. Značilno je, da so ustvarjalne pobude, motive za učenje in moralno podobo človeka gradili na ljubezni do domovine. Ta ljubezen je, kjer je izkoriščanje, grenka, zato so vedno in povsod poudarjali, da se je treba boriti proti izkoriščanju, za pravične odnose. V mladini so poskušali vzbujati težnjo, da bi gradili novo, pravično in

napredno socialistično domovino. Ljubezen do domovine naj bi dajala pobude in merila tudi za moralno ravnanje, bila naj bi širša in globlja motivacija.⁵

Prelomnico je pomenila resolucija III plenuma CK KPJ o nalogah v šolstvu. Po petih letih so ugotovili, da so v izgradnji šolstva kljub težavam dosegli velike uspehe. Ostala pa je vrsta težav in slabosti. Ugotovili so, da je potrebno izhajati iz dejnih osnov ljudske revolucije, iz potreb graditve socializma, iz pozitivnih tradicij v šolstvu. "Vzgajati v šolah novega, svobodnega in odločnega socialističnega človeka z vsestranskim obzorjem, ki sta mu tuja birokratizem in miselna ozkost"... Potreben je boj proti buržoazni dekadenci, proti reakcionarnim nazorjem, t. j. proti vplivu duhovščine na predšolsko in šolsko mladino. Zato je potrebna ideološka vzgoja, politično in kulturno delo. Ustvariti je treba obvezno osemletno osnovno šolo, razviti tudi predšolsko vzgojo, strokovno šolstvo. Izboljšati učne načrte, učbenike, uvesti več tujih jezikov v srednje šole. V srednjih šolah je treba zagotoviti poučevanje temeljnih zakonov dialektičnega ter historičnega materializma, osnov logike ter psihologije. V srednjih strokovnih šolah je treba uvesti tudi pouk o državni graditvi. Na višjih šolah je treba poučevati osnove družbenih ved. Povečati iniciativo šol, lokalnih organov in republik. Resolucija je podrobno obravnavala izobraževanje učiteljev, nagrajevanje in njihove življenjske pogoje. Še posebej so obdelali naloge partijskih organizacij pri izboljšanju vzgoje in izobraževanja. O resoluciji so podrobno razpravljali v učiteljskih zborih, v pedagoških in drugih glasilih so objavili vrsto komentarjev. Ob tem so poudarjali pomen ideološke vzgoje učiteljev in učencev.⁶

Da bi te naloge izpolnili, so pozneje ustanovili republiške in zvezni zavod za napredek šolstva, porajali so se tudi pedagoški inštituti. Na vseh univerzah so širili oddelke za pedagogiko, izhajalo je večje število republiških in zvezna pedagoška revija. Sledili so zvezni in republiški pedagoški kongresi. Ustanovili so zvezno in republiške komisije za reformo šolstva. Uvajali so takoimenovane eksperimentalne šole, šolske zadrage in številne otroške in specializirane mladinske organizacije. Prevajali so vedno več zahodnih pedagoških in psiholoških del, nastajala pa so tudi številna domača dela, med njimi tudi o moralni vzgoji. Precej pa so zanemarjali laični moralni in družboslovni pouk v osnovni šoli. Tega so uvedli z velikimi odpori in težavami šele sedem let po osvoboditvi.

Problemi pri uvajanju DMV v Jugoslaviji

Prva leta po vojni ne najdemo v jugoslovanskih pedagoških revijah in časopisih ali v kakih drugih publikacijah namigov, da bi bil možen, potreben ali zaželen moralni pouk v obliki posebnega predmeta. Kot smo videli, so naši pedagogi pred prvo vojno in med vojnoma o tem veliko pisali zlasti na Slovenskem, manj pa v južnih republikah. Tudi v času NOB so bili vodilni šolniki, verjetno pod vplivom partizanskega vodstva, proti uvajanju posebnih ur moralnega ali tudi političnega pouka. Trdili so, da morata biti tak pouk in vzgoja prisotna pri vseh urah in vseh predmetih. Torej so se ponovno pokazale lažne dileme, ki so izvirale iz tega, da politiki in celo pedagogi niso ločili med učnim principom in učnim predmetom. Eni so se že takrat bali, da se moralni pouk ne bi spremenil v "rdeči katekizem". Drugi so ga imeli za buržoazno iznajdbo. Odpori proti laičnemu moralnemu pouku so bili na levi in desni. Verjetno je bilo krivo tudi zgledovanje po SZ, saj tam takega pouka niso imeli, drugod pa so ga zlorabljali.

Vse do leta 1952, ko so uvedli pouk etike, v jugoslovanskih in slovenskih pedagoških glasilih torej tega predmeta niso omenjali. O njem niso govorili na kongresu slovenskih pedagogov 1950 na Bledu. Verjetno so o tem razpravljali v pedagoških društvih. V teh letih je neki učitelj v Prosvetnem delavcu omenil, da

bi bil tak pouk potreben, vendar so ga dokaj strogo zavrnil. Očitno je bilo, da so smeli o takih stvareh govoriti le poklicani, drugi pa šele, ko so tak pouk dovolili politični in šolski organi. Politična in pedagoška javnost torej takemu predmetu ni bila naklonjena. Prvi in drugi so se zadovoljili z ideološko vzgojo pa tudi s političnimi frazami o patriotizmu. To še posebno velja za južne republike, ki so kasneje kazale močan odpor proti pouku etike.

Prva leta po vojni so se zaostrovala razmerja med cerkvijo in državo. Jugoslovanski škofje so že leta 1945 izdali skupni pastirski list, ki je kritiziral novo oblast in očital, da imajo kateheti težave z veroukom. O njem so vedno več pisali v dnevnem in pedagoškem tisku. Eni so verouk zahtevali, drugi odklanjali. Javnost je ostro zavrnila napad škofov na novo državo, posebno odklonilno pa so reagirali šolniki. Z napadi cerkve na državo si je ta še poslabšala položaj. Verouk je postal nezaželen, učenci in starši so ga odklanjali. Stvari so se močno zaostri- le v letu 1951, ko so določeni krogi, ki jih je spodbudila duhovščina, zahtevali, da se iz šol izloči marksizem. Pouk naj bi bil nevtralen, da bi duhovščina lahko uvajala svojo edino preizkušeno ideologijo.⁷

Vprašanje verouka so izrabljali za oviranje nove šole. Temu so se napredni učitelji uprli in napisali škofijskemu namestniku Vovku ostro pismo, ko je v pastirskem pismu vernike pozval, "da so dolžni doprinesati za vero tudi herojska dejanja in da bodo z božjo milostjo za taka dejanja sposobni". Napredne učitelje in javnost je presenetila "nezaslišana predrznost", s katero je škof Vovk odkrito nagovarjal katoliško prebivalstvo, naj dela proti oblasti in proti znanstvenim temeljem pouka. Ljudem je bilo jasno, da vatikanska in domača reakcija potrebujeta "mučenike". Hoteli so tudi izzvati spor z zavezniki, kar bi nam škodovalo pri pogajanjih za naše meje. Zato je bila oblast občutljiva za rovarjenje domače in emigrantske reakcije.⁸

V tistih letih pred uvajanjem laičnega etičnega pouka v naše šole je bilo že slutiti, da verouk ne spada v šole, anahronizem je bil za našo družbo, ki je gradila nove družbene odnose. Cerkev se je krčevito upirala, da bi jo izločili iz šole, kajti tu je videla možnosti svojega obstanka in delovanja. Ko je izgubljala pozicije v gospodarstvu, v socialni in v politiki, si je želela ohraniti položaj vsaj na področju etike in morale, zlasti v šoli. Šlo pa je tudi za to, da izkoristijo demokratičnost nove oblasti, njene stiske, tolerantnost in popustljivost in znova pridobijo prejšnje pozicije. Toda razni pretirani poskusi cerkvene hierarhije, da bi zopet zavladala, so vznejevoljili množice, zlasti taki pastirski listi, ki so blatili oblast. Ljudje so se zopet spomnili njene vloge med vojno, bali so se političnega klerikalizma, ki je nekoč surovo vladal na Slovenskem.⁹

Na eni strani smo torej imeli novi napadalni klerikalizem, ki sta ga podpirali emigracija in hierarhija, na drugi strani pa so napredni duhovniki mimo nje ustanovili Ciril-Methodovsko društvo slovenskih duhovnikov in poskušali navezati z novo oblastjo dialog. Za to so se posebej trudili nekateri profesorji teološke fakultete, npr. dr. Janez Janžekovič, dr. Stanko Cajnkar, dr. Maks Miklavčič in duhovniki, kot so Franc Šmon in še nekateri drugi. In ker je v svetu in v naši družbi marksizem bil prisoten kot pomembna in vplivna ideologija, so naši in tuji teologi iskali podobnosti med krščansko in marksistično etiko, med krščanskim in marksističnim ekonomskim naukom, v pogledih na urejanje socialnih vprašanj in podobno. Priznati moramo, ko beremo razprave in članke iz tistih časov, da so se zelo trudili, da bi marksizem objektivno obravnavali.¹⁰

Napredni teologi so se torej združili v stanovsko duhovniško organizacijo, ki pa je hierarhija ni priznala, bila pa je napadana tudi s strani emigrantske duhovščine. Socializmu naklonjeni duhovniki so poskušali videti kaj pozitivnega tudi v novi družbeni ureditvi. Predvsem so ugotavljali, da je manj izkoriščanja,

da imajo ljudje delo, večjo socialno varnost. Priznavali so pridobitve NOB, pomen našega boja za obstanek, obsojali so izdajalstvo. Spoznali in priznali so, da si cerkev in duhovščina ne moreta več prilaščati privilegijev in oblasti, da ne moreta več vladati nad ljudstvom. Emigraciji so odrekli pravico, da govori v njihovem imenu. Odklanjali pa so odtrgovanje vernikov iz javnega življenja. V svojem glasilu "Nova pot" so napredni duhovniki priznavali tudi vrednost marksistične etike, čeprav ne utemeljuje moralnih sankcij z obstojem boga. Tudi v novi družbeni ureditvi so videli možnosti za duhovni razvoj človeka, če bo ljudem zagotovljena svoboda vesti, vere, mišljenja. Želeli so ureditev odnosov med državo in cerkvijo.¹¹

Proti letu 1952 so se odnosi med državo in cerkvijo močno zaostri. Z razočaranjem so naši ljudje sprejeli imenovanje škofa Alojzija Stepinca za kardinala. To je bil posmeh vsem, ki so čutili ustaško krvoločnost in poznali tradicionalno zvezo cerkve s fašisti in ustaši. Zaradi tega so se zaostri tudi odnosi med državo in cerkvijo in med šolo in cerkvijo. V šolah je bila vedno slabša klima za verouk, zato so ga leta 1952 umaknili v cerkve in farovže, kamor tudi spada. Tak ukrep so s strani cerkve obljubili že pred prvo vojno, vendar ga niso uresničili. Pred sto leti pa so ga zahtevali tudi napredni učitelji in teologi, filozofi in drugi. S tem sta bili šola in cerkev prvič resnično ločeni, vsaka je dobila svoje naloge in dejansko samostojnost. Odslej so morali duhovniki otroke s svojim delom privabiti k verouku, ali pa so jih morali k temu pripraviti starši. Šola je tako postala laična, zato so nastale možnosti, da se uvede laični moralni pouk. Začela se je nova doba.

Dr. Jože Potrč in etični pouk

Družbene, politične in idejne razmere so bile leta 1952, ko so na pobudo dr. Jožeta Potrča uvedli etični pouk, neugodne, vendar zrele. Pred tem so v Prosvetnem delavcu objavljali novice o tem, kako si v raznih deželah prizadevajo za laični pouk, kako jih moti poseganje cerkve v šole. S strani šolnikov pa so prihajali tudi namigi, da bi tak pouk uvedli tudi pri nas, vendar so bili dokaj odločno zavrjeni. Pobude so morale priti iz partijskih in oblastnih organov. Potrč je opravljal odgovorne naloge, bil je minister za prosveto, poslanec, član partijskih forumov, predsednik Društva za Združene narode, ki je bilo ustanovljeno leta 1951, in pozneje predstavnik Jugoslavije v ILO. Bil je zelo vpliven, očitno pa je bil tudi zelo razgledan, zato je lahko politične forume prepričal o potrebnosti uvajanja laičnega moralnega pouka v šole.

Potrč je v številnih razpravah, člankih in v javnih predavanjih podrobno razlagal, da brez višje morale ni socializma. Poudarjal je, da smo po vojni odklonili krščansko moralo, nove pa še nismo izoblikovali in da zato nastaja praznina, ki škoduje zlasti mladim. Zato si je prizadeval, da bi razvijali novo, višjo moralo. V raznih predavanjih in spisih je podrobno razlagal bistvo nove marksistične in socialistične morale in opozarjal na nujnost novega razmerja med moralo in religijo. Zahajal pa je tudi na konkretna področja življenja, razumel je človeške stiske in probleme nove družbe. Kot je razvidno iz njegovih zbranih del iz leta 1972, je razmišljal o zdravniški etiki in splavu, o treznem življenju in o humanih odnosih med spoloma. Napredno je razlagal zakonsko zvezo, ljubezen, družino, priznaval in zahteval je enakopravnost med spoloma. Posebno pozornost je posvetil vzgoji mladine za zdrave in humane odnose med spoloma. Širše pa je deloval kot predstavnik Jugoslavije v ILO in pisal o mednarodnih pojavih, o delavskem gibanju, miru, o sodelovanju med narodi in človekovih pravicah.

O vsej tej problematiki bi po mnenju Potrča morala biti poučena mladina. To je bistvena vsebina družbene in etične vzgoje ter pouka, ki ga je želel v osnovnih

in srednjih šolah. Verjetno je Potrč bolj kot šolniki vedel, kaj potrebujejo mladi rodovi, zato si je tako živo in vztrajno prizadeval, da bi v šole uvedli pouk etike. Podrobno je utemeljil in orisal njegove cilje, naloge in vsebine. Zavrnil je ugovore in pomisleke, ki so jih navajali v raznih forumih, v pedagoških krogih, na levi in desni. Opozoril je na napačne in lažne dileme, ki so jih odkrivali v preteklosti, ponavljale pa so se tudi v naslednjih desetletjih vse do danes.

Potrč je v svojih prizadevanjih, da bi v osnovne in srednje šole uvedli poseben predmet - moralni pouk - zadeval na številne ovire. Naše šolstvo je bilo kadrovsko in materialno šibko, moralo se je spopadati z osnovnimi problemi. O reformi šolstva še niso govorili, predmetniki in učni načrti so nastajali sproti in kar naprej so jih spreminjali. V takih okoliščinah je bilo tvegano uvajati tak predmet. Zanj ni bilo kvalificiranih učiteljev, ne učbenikov za učence in priročnikov za učitelje. Ker so prav takrat umaknili iz šol verouk, je bil predmet sumljiv klerikalnim učiteljem in staršem. Srečno naključje je bilo, da je Potrč znal prepričati razne forume in zlasti Rodoljuba Čolakovića, ki je bil predsednik Zveznega sveta za prosveto, da je njegov predlog podprl.

Bistveno je, da je Potrč najbolj jasno razložil probleme, ki so se pojavljali ob tem novem predmetu. Šele z njegovo pomočjo in pobudami se je marsikaj spremenilo v korist novega predmeta. Skrbno je spremljal razvoj predmeta, imel je predavanja za javnost in za učitelje, sodeloval je na seminarjih in drugod. Bil je osebno zavzet, da bi se razmere pri nas izboljšale, da bi ljudje živeli v blagostanju, da bi razvili nove družbene in medčloveške odnose. Te je motril z vidikov socializma, kjer ne bi bilo izkoriščanja, poniževanja in zlorabljanja človeka. Velik pomen je pripisoval mednarodnim organizacijam, bil je predstavnik Jugoslavije v ILO, predsednik Društva za Združene narode, z nasveti je pomagal tudi klubom OZN in drugim organizacijam. Kot javni, politični, kulturni in zdravstveni delavec je čutil potrebe množic in zlasti mladine. Zato je bil tako prizadeven pri uvajanju moralnega pouka in organizacij, ki naj bi prispevale k zdravstveni, politični, občini in etični kulturi. Globoko se je zavedal pomena človekovih pravic nasploh in pravic delavcev posebej. Kritično je motril dogajanja na vzhodu in zahodu ter iskal rešitve v humanem socializmu.¹²

Zaradi tega so Potrčeva prizadevanja za pouk etike podprli ne le v laičnih krogih, temveč tudi napredni teologi, ki so se organizirali v CMD. Dolga leta po uvedbi predmeta so se nadaljevale razprave o razmerju med krščanstvom in socializmom, med krščansko in socialistično etiko, o razmerju med državo in cerkvijo in o vprašanih šole. V svetu in tudi pri nas so teologi in filozofi ugotavljali sorodnost, dopolnjevanje in nujnost koeksistence med krščansko in laično ter socialistično moralno in etiko. Na drugi strani so pravoverni v hierarhiji in naši nazadnjaški krogi in zlasti naša emigracija sejali sovraštvo do vseh levih, naprednih delavskih in socialističnih gibanj. Ideološka nasprotja so se v času uvajanja laičnega etičnega pouka v svetu in pri nas močno zaostrovala, porajali so se vojaški bloki, svet je zajela hladna vojna in oboroževalna tekma. V takih okoliščinah smo pri nas gradili laično etiko, laično, demokratično in enotno šolo ter pozneje izvedli šolsko reformo. Nasprotja so se porajala tudi znotraj naše družbe, prišlo je do razhajanja med nekaterimi sodelavci OF, zlasti iz vrst krščanskih socialistov, in Partijo. Tako je E. Kocbek prvo leto po vojni, zlasti pa v letu 1952 v svojih dnevnikih ostro kritiziral dejanje in nehanje vseh, ki so kaj pomenili v našem javnem, zlasti pa v političnem življenju, med njimi tudi Potrča, čeprav je bil ta strpen do drugače mislečih in je poskušal blažiti nekatere pretrde ukrepe nove oblasti v povojnih časih.¹³

Skrb učiteljev in profesorjev učiteljskih za pouk etike

Takoj po uvedbi laične etike, ki je bila v našem okolju novost, so se začela živahna gibanja med našimi šolniki za njeno afirmacijo v šoli in v javnosti. Učiteljstvo in tudi pedagoški teoretiki so bili presenečeni in nepripravljeni, zato so se že leta 1952 začele živahne razprave v pedagoških društvih, v raznih aktivih in forumih o teoretičnih in praktičnih vprašanjih tega novega področja vzgoje in izobraževanja. Bistveno je tudi, da so se začela proučevanja na terenu in živahno publicistično delo. Ustanovili so komisijo za proučevanje laičnega etičnega pouka, ki jo je vodil prof. Gustav Šilih. Ta je dobila nalogo, da spremlja delo učiteljev in daje pobude za izboljšave, za strokovno in poklicno afirmacijo predmeta. Poleg učiteljev in profesorjev srednjih šol, ki so pač morali sprejeti to delo, so se močno angažirali profesorji učiteljskih, kot so Gustav Šilih in Draga Humek iz Maribora, Marica Dekleva, Dr. Iva Šegula, dr. Leon Žlebnik in drugi iz Ljubljane. Veliko so k uresničevanju tega predmeta prispevali predstavniki raznih šolskih in prosvetnih forumov in inšpektorji.

Preden bi opozorili na nekatere prispevke naših učiteljev v pedagoškem tisku, ki so bili prva leta kar pogosti, bi omenili začetne akcije, ki naj bi prispevale k strokovni, pedagoški in zlasti k metodični afirmaciji predmeta. Prof. Šilih je vodil skupino, ki je, kot rečeno, proučevala in spremljala uresničevanje predmeta v osnovnih šolah in v nižjih razredih gimnazije. Podobno nalogo je imela prof. Draga Humek in nekateri inšpektorji. Takoj po letu 1952 so začeli tudi učitelji pisati o ciljih, nalogah, mejah in ovirah pri pouku laične etike, profesorji učiteljskih ter inšpektorji pa so se lotili proučevanj. Na podlagi podrobnih poročil ravnateljev in učiteljev ter hospitacij, zlasti pa anket, so zbrali številne podatke, ki so kazali stanje in probleme tega pouka. Rezultat večletnega proučevanja in spremljanja je bilo obsežno poročilo, pripravljeno za Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije za leto 1955.¹⁴ Pred tem so od leta 1952 naprej vzporedno potekale številne akcije za razvoj tega pouka, učitelji in drugi so napisali vrsto obsežnih člankov.

Kot je moral Potrč v političnih forumih dajati pobude za uvedbo pouka etike, tako so morali slovenski pedagogi tak pouk zagovarjati na prvem jugoslovanskem pedagoškem kongresu leta 1952 v Beogradu. Očitno je bilo, da so pouk etike najbolj resno vzeli v Sloveniji, drugod pa bolj kot politično nujo. Zato so naši učitelji in inšpektorji ter drugi po tem letu pogosto objavljali članke v Prosvetnem delavcu, redko pa so kaj objavili v Sodobni pedagogiki. V teh zapisih so učitelji praktiki razmišljali o tem, kaj tak predmet prinaša v našo šolo, kakšne cilje, naloge in vsebine naj bi imel in kako naj bi ga učili, da bi bil uspešen. Pri tem so zadevali na nekatere dileme in probleme, ki smo jih srečali že pred prvo vojno in med vojnami. Nekateri so jasno povedali, da je tak predmet potreben, ker so iz šole izločili verouk, da želijo z njim nadomestiti dogmatično versko moralo in moralni pouk z laičnim, znanstvenim in sodobnim poukom etike in morale. Poudarjali so, da je z ločitvijo cerkve od države in šole od cerkve potrebno etiko in moralo graditi na temeljih znanosti, zlasti marksizma. Zaradi povojnih težav z mladino in družbenih sprememb je potreben poglobljen pouk o etiki in skrbna moralna vzgoja. Mladi rodovi so med vojno pretrpeli ne le zdravstveno, temveč tudi moralno škodo posebno tam, kjer so okupatorji uvajali svoje šolstvo.¹⁵

Učitelji so ponekod predmet sprejeli z nejevoljo, saj za tako zahtevno delo niso bili pripravljeni. Skriti simpatizerji klerikalizma in nasprotniki nove oblasti so poudarjali, da je predmet nepotreben, da je škodljiv in da ga ne bo mogoče realizirati. Napredni učitelji so z zadoščenjem ugotavljali, da je bil s tem vzet cerkvi, ki se je med vojno kompromitirala, monopol nad moralno vzgojo in poukom, da se je začela nova doba našega družbenega in kulturnega razvoja.

Učitelji na višjih gimnazijah so kazali slabši odnos do pouka etike kot oni iz nižjih gimnazij in osnovnih šol. Iskali so vrsto izgovorov, da so ga zanemarjali in mu napovedovali neuspehe. Slabo so se pripravljali na pouk, čeprav je to bil najbolj zahteven predmet, mladina pa je zaradi vojne bila na vse načine prizadeta. Očitno je bilo, da se med učitelji srednjih šol ni veliko spremenilo, da so nekateri le na zunaj kazali soglasje z novimi časi, v bistvu pa so ostali pri starem. To se je pokazalo v letu 1953, ko so pouk etike odpravili iz gimnazij in se s tem rešili neprijetnih dolžnosti.¹⁶ Da o pouku etike v nekaterih šolskih krogih niso razmišljali, je razvidno tudi iz tega, da ga leta 1952 niso vnesli v predmetnik bodoče osemletke in nižje gimnazije. Uvedli so ga šele v novembru, ko se je pouk že začel.¹⁷

Nekateri učitelji so tudi po drugi vojni pisali o francoski laični šoli in laičnem moralnem pouku, vendar skromno in premalo poglobljeno ter prepričljivo. Leto 1952 je bilo tudi čas političnega in ideološkega ločevanja in nasprotovanja. Nekaterim učiteljem in profesorjem so očitali apatičnost, celo reakcionarnost, ker se niso prilagodili novim časom ali pa so jim celo nasprotovali. Kot smo videli, je prihajalo do napetosti med državo in cerkvijo. Zato se je tudi pouk laične etike težko kvalitetno uresničeval. Na drugi strani pa so se omenjeni profesorji učiteljišče močno trudili, da bi predmet zaživel, da bi bil koristen in da bi se uveljavil. Zaradi tega so že leta 1952 pripravili za učitelje in profesorje predavanja o spolni vzgoji.¹⁸ S strani ekonomistov pa so prišli predlogi, da bi v šolah mlade seznanili tudi z osnovnimi pojmi ekonomike. Pogoste so bile konference šolskih inšpektorjev, kjer so temu predmetu posvetili dokaj pozornosti. Ugotavljali so, da bo za učitelje in profesorje to delo zelo zahtevno.¹⁹

V letu 1953 smo uvajali samoupravljanje. To je vplivalo tudi na življenje šol. Zato so več govorili o pripravah mladih za družbeno in politično življenje. Zahtevali so tudi večjo ideološko razgledanost učiteljev, višjo strokovno izobrazbo, več samoiniciative, povezanost z okoljem, izboljšanje materialnega stanja šolstva. Več pozornosti so posvetili strokovnim šolam. Na zborovanju slovenskih pedagogov so že predlagali ustanovitev pedagoškega inštituta, raziskave, izdajanje pedagoških revij. Vedno več je bilo zveznih posvetovanj učiteljev in profesorjev, kjer so govorili o klasičnih problemih šolstva, malo ali nič o moralnem pouku, čeprav so ga uvedli pred letom. Kljub temu so v predmetnik navadno in klasične gimnazije za leto 1953 še vključili pouk etike.²⁰ Združenje predmetnih učiteljev in profesorjev Slovenije pa je pripravilo dvodnevni razgovor s predavatelji etike. Med referenti je bil dr. Vlado Schmidt, ki je dal nekaj metodičnih napotkov, zlasti je svetoval metodo razgovora. Predavala sta tudi prof. Marica Dekleva in dr. Jože Potrč, slednji o spolni vzgoji.²¹

Tik pred odpravo pouka etike z gimnazij je Pedagoško društvo LRS pripravilo seminar za profesorje etike, kjer je Šilih podrobno govoril o psiholoških osnovah za pouk etike, Dekleva o pojmu etike in morale, drugi pa o izvorihi morale, o humanizmu kot moralno-vzgojni vrednoti in o konkretnih metodičnih vprašanjih. Potrč je tudi tu predaval o spolni vzgoji. Udeleženci so bili zadovoljni, vendar so se zavedali, kako težavno delo opravljajo, kako so zanj slabo pripravljeni. Zopet se je pokazal odpor, saj so nekateri menili, da predmeta ne bi smeli uvajati, dokler ne bi z univerze prišli posebej usposobljeni učitelji, čeprav je bilo jasno, da jih v desetletjih ne moremo imeti. Dali so namig, da zaradi težav predmet ni umesten.²²

Želja po odpravi pouka etike z višjih gimnazij se je kmalu uresničila. Združenje predmetnih učiteljev in profesorjev je ob krčenju predmetnikov predlagalo ukinitvev pouka etike. Na ta način so se elegantno znebili neprijetnega predmeta, reakcija si je oddahnila, profesorji pa so se lahko mirno posvečali

svojim strokam. Ni bilo več potrebno misliti na družbene probleme, pa tudi ne na zadeve in probleme mladih.

Pouk etike je v osnovni šoli in v nižjih gimnazijah še ostal. Učitelji niso uspeli, da bi ga odpravili. Zato so tudi v letu 1953 pisali o tem pouku. Odkrili so, da bi lahko dela naših pisateljev uporabili pri pouku etike. Zelo popularen je bil Cankar, pozneje so odkrili Voranca in druge. Nekateri učitelji so pripravili vzorne nastope in tudi na zborovanjih so govorili o pouku etike. Podobno je bilo v južnih republikah, kjer so v začetku tudi imeli seminarje in predavanja za učitelje. V Srbiji so pripravili leta 1955 celo republiški posvet, kjer se je tudi pokazalo, da mnogi ne vedo, kaj bi s tem predmetom. Le redki so slutili, kako pomemben bi lahko bil tak predmet, če bi mu posvetili dovolj pozornosti.²³ Že po letu 1955 so začeli pouk etike v južnih republikah zanemarjati. Namesto da bi se poglobili v novo tematiko, v probleme, dileme in začeli razvijati teorijo in prakso, so šli po lažji poti in so predmet odpravili.

Poleg nekaterih profesorjev učiteljišč, ki so bili naklonjeni novi družbeni ureditvi in so si zato prizadevali, da bi se šolstvo izboljšalo, so tudi bolj razgledani učitelji pouku etike posvetili več pozornosti. Zato so pisali o možnostih, koristnosti in zahtevnosti tega predmeta in predlagali izboljšave. Pokazali so, da so lahko ure moralke plodne in prijetne.²⁴ Toda ukinitve pouka etike v višjih gimnazijah v letu 1954 je slabo vplivala na delo v osnovnih šolah in nižjih gimnazijah. Zato so nekateri, npr. Koncilijska, predvsem govorili o težavah in po ovinkih namigovali, da bi ga bilo bolje odpraviti. K etični vzgoji naj bi prispevali vsi predmeti, predvsem pa naj bi to vlogo opravil razrednik pri razrednih urah.²⁵ Med takimiimenovanimi teoretiki, akademskimi in podobnimi pedagogi ni bilo jasnosti o tem, kaj naj bi s tem predmetom počeli, zato so tudi učitelji blodili, improvizirali. Težave so se kopičile in ogrožale obstoj predmeta tudi v Sloveniji.

Zato so leta 1954 ustanovili republiško komisijo za proučevanje družbenega in moralnega pouka, ki jo je vodil prof. G. Šilih, iz Maribora pa so še sodelovali prof. Draga Humek, Rudolf Jurjašević, Drago Končnik in drugi. Pri Komisiji za reformo šole pa so ustanovili skupino, ki naj bi pripravila učni načrt za družbeno in moralno vzgojo. V njej so bili Dragotin Cvetko, prof. Marica Dekleva, prof. Jože Kožuh, Prof. Danica Marion, Stane Mihelič, Franc Pediček, dr. Iva Šegula, prof. Janez Tomšič in dr. Leon Žlebnik. Pozneje so ti o pouku etike marsikaj napisali. Zanimiva so poročila inšpektorjev in zapisniki konferenc, ki kažejo, s kakšnimi težavami so se učitelji srečevali pri pouku etike. V Mariboru sta se proučevanju in razvijanju pouka etike močno posvetila Draga Humek in Gustav Šilih.

Proučevanje in utrjevanje pouka etike je podprl tudi MLO Maribor, ki je tudi ustanovil komisijo za proučevanje moralnega pouka. Anketo so poslali 166 ravnateljem, Humekova pa je dobila odgovore od 854 učencev. Iz zapisnikov Humekove in Šiliha o opravljenih hospitacijah na osnovnih šolah in nižjih gimnazijah in pa zlasti iz podatkov iz anket, ki so jih izpolnili učitelji, učenci in ravnatelji, lahko vidimo težave pri tem predmetu. Iz skupnega poročila za Svet za prosveto in kulturo LR Slovenije v letu 1955 še bolj natančno razberemo, kakšno je bilo stanje pri pouku etike, ki je bila namenjen predpubertetnikom. Poročilo za SPK LRS je zajelo tudi druga področja republike, največ podatkov so dobili iz Maribora. Ugotovitve tega poročila so zanimive in še danes aktualne. Očitno je, da so nekatera vprašanja prisotna v vseh časih.

Poročilo je navajalo, da so bili učitelji za pouk etike slabo pripravljeni, zato so težko izbirali prave vsebine in postavljali realne cilje. Niso znali ustrezno voditi razgovora, zato niso prišli do posplošitev. Učitelji so bili preveč obremenjeni, slabo razgledani, niso imeli učnih pripomočkov, pomagali so si le z leposlovjem. Na nižjih gimnazijah so bili manj vestni kot v osnovni šoli. Očitno je bilo, da so

učitelji slabo razlikovali moralno vzgojo kot princip in moralni pouk kot predmet. Anketa je pokazala, da velika večina učencev ceni moralni pouk; to so znali tudi utemeljiti. Učenci so želeli veliko razgovorov, manj dociranja, zlasti pa so odklanjali obravnavo prestopkov učencev pred vsem razredom. Učenci so želeli pozitivnih pobud, ne prepovedi in graje. **Humekova in Šilih sta v poročilu predlagala vrsto ukrepov za izboljšave, ki so še danes aktualne pri "etiki in družbi". To obsežno poročilo komisije so objavili tudi v Prosvetnem delavcu.**²⁶

Po letu 1955 so se začele intenzivne priprave za reformo osnovne šole. Delovati so začele republiške in zvezna komisija ter razne institucije, npr. zavodi za napredek šolstva. Vsi pomembni pedagogi, pa tudi politiki so razmišljali o šolskem sistemu, posebno o enotni osemletni osnovni šoli. Govorili so o splošnih ciljih in nalogah šole, o predmetnikih in o izobraževanju učiteljev. Zato je pouk etike ostal na stranskem tiru, v nekaterih okoljih je postal celo napoti in odveč. Zato po letu 1955 in zlasti po 1960 o njem v drugih republikah niso več govorili in pisali. Preprosto ga v šolah niso več imeli, temveč so to vzgojo in pouk prenesli v razredne ure. Tudi v Sloveniji je bilo v pedagoških glasilih vedno manj člankov o moralni vzgoji in pouku. Le tu in tam so bolj vestni učitelji še branili tak pouk in dokazovali, da je možen, potreben in koristen, in tudi povedali, kako naj se ga poučuje.²⁷

K metodiki moralnega pouka v nižjih razredih osnovne šole je dal tista leta svoj prispevek tudi prof. Janez Tomšič.²⁸ O tem je pisala tudi dr. Iva Šegula, ki je dokaj nejasno izrazila svoj odnos do predmeta in s tem še povečala negotovost med učitelji. Na eni strani je dokazovala, da ure moralne vzgoje niso uspešne, da je treba upoštevati psihološke značilnosti otrok, na drugi strani pa poudarjala, da smo tak pouk prehitro uvedli in podobno.²⁹ Zato je dr. L. Žlebnik kritično ocenil njen prispevek in ugotovil, da ni vnesla jasnosti v problem, temveč ga je še bolj zapletla. Zavrnil je njen pesimizem in negotovost.³⁰

Razvoj pouka etike po šolski reformi

V letih 1956/7 so potekale intenzivne priprave za reformo šolstva, v družbi pa idejne konfrontacije s cerkvijo, pripravljali pa so tudi kongres ZKJ. V svetu so se širili vojaški bloki, hladna vojna je povzročala napetosti. Pri nas so se znotraj taborniške organizacije pojavljali klubi OZN. V "Novi poti" so napredni teologi dokaj pozitivno pisali o prizadevanjih za socialistično družbo.³¹ Pojavili sta se dve knjigi o odnosih med ljudmi. Eno je napisal dr. A. Trstenjak, drugo dr. L. Žlebnik. Obe deli je ocenila in ju med sabo primerjala Marica Dekleva. Ugotovila je, da avtorja različno pojmujeata moralnega človeka. Trstenjak, ki je povzel vsebine iz tuje literature, je pisal tako, kot da naš človek ne živi v novi družbi. Namesto osebne odgovornosti je strah izvor, motiv in pobuda za moralno življenje. Žlebnik pa je postavil človeka v našo konkretno družbo, zato iz knjige veje optimizem, zaupanje v človeka in v prihodnost.³²

Kritični glasovi proti pouku etike, o katerem so sicer redko pisali, so se pojavljali tudi v letih 1957-8. Tako je filozof Janez Jerovšek ugotavljal, da je ta pouk "brezplodno zapravljanje časa", da je dal slabe rezultate. Večinoma so profesorji uporabljali ure moralne vzgoje za razredniške posle ali za druge predmete. Učitelji so premalo humanistično razgledani. Moralna vzgoja ni potrebna v vseh razredih nižje gimnazije,³³ itd. V letu 1957 so pripravljali jugoslovanski posvet o moralnem pouku, v nekaterih republikah so ga že imeli. Posvet je odpadel, ker zanj ni bilo prispevkov, ker so predmet v nekaterih republikah že odpravili, akademski pedagogi pa se s tem vprašanjem niso ukvarjali. Glavni

referat, ki ni bil več uporabljen, je Marica Dekleva pozneje objavila v Sodobni pedagogiki. Zagovarjala je pouk etike in ga poskušala tudi filozofsko utemeljiti. Kratko je prikazala njegov razvoj in konfrontacije s cerkvijo, boj za monopol nad moralnim poukom v svetu.³⁴

Reforma osnovne šole je prinesla enotno, osemletno osnovno šolo. Pouk etike je ostal v predmetniku. Po letu 1960 pa so ga začeli v južnih republikah ponovno odpravljati iz šol. Zvezni zavod za napredek šolstva je opravil primerjalno analizo za vso državo. Ugotovili so, da tak pouk še najbolj redno izvajamo v Sloveniji. Drugod so ga odrinili v 8. razrede, pozneje pa odpravili. Za slovensko šolo so leta 1960 izdelali nov učni načrt za pouk etike, v njem so razširili poglavja o samoupravljanju, o odnosih med narodi in podrobneje razčlenili cilje in naloge predmeta in dodali podrobnejša navodila za izvajanje.³⁵ Še vedno pa so nekateri učitelji pri nas razpravljali o tem, ali naj predmet ostane. Izvedli so anketo o tem, kako tak pouk poteka v vajenskih šolah. Pojavljale so se zahteve po družbeno gospodarski vzgoji in pouku v strokovnih šolah.

Leta 1966 je bil v Ljubljani filozofski simpozij, ki je poživil zanimanje za etična vprašanja, zato so po njem objavili vrsto člankov o morali v naši družbi. O moralni vzgoji so govorili na splošno, zelo malo ali pa nič o moralnem pouku. Obsežno razpravo o tem je pozneje napisal le mariborski pedagog Jože Pihler. To je bila doslej pri nas najbolj zaokrožena, celostna in na mnogih virih zgrajena teorija in praksa moralnega pouka.³⁶

Leta 1967 so v Mariboru sklicali zvezno posvetovanje o moralni vzgoji. Kritično so osvetlili stanje pri nas in znani jugoslovanski pedagogi so, ker so drugod tak pouk že odpravili, govorili o njegovi nezmožnosti. Precej je bilo filozofiranja in abstraktnega govorenja. Naši slovenski pedagogi, zlasti pa dr. Iva Šegula in prof. Marica Dekleva in drugi, so branili ta pouk, ki smo ga ohranili le pri nas.³⁷ Ostre razprave o moralnem pouku so se v letih 1967/8 razplamtele tudi v slovenski publicistiki. Na eni strani so zopet bili skeptiki, ki so govorili o "neugodnih okoliščinah moralnega pouka" in kritizirali socialistično družbo zaradi pomanjkanja vrednot, za deviacije in podobno. Na drugi strani pa so politični forumi zahtevali izboljšanje tega pouka. Nihče pa se ni strokovno poglobil v teorijo in prakso moralnega pouka, učitelji pa so dobivali šibko pomoč in redke pobude. Zato je predmet hiral, bilo je veliko improvizacij, malomarnosti, slabosti. Študentska gibanja v svetu in pri nas leta 1968/9 so pokazala krizo naše družbe, samoupravljanja, šolskega sistema in idejne vzgoje. V svetu so se blokvske napetosti povečale zaradi vdora na Češkoslovaško.

Od leta 1957 so se v Sloveniji naglo razvijali klubi OZN. Nastali so v okviru taborniške organizacije. Njihov program je v veliki meri sovpadal s poukom etike, zlasti ko gre za vprašanja rasizma, narodnih manjšin, ženske enakopravnosti, za odnose med narodi, za mir in človekove pravice, OZN, neuvrščenost itd. Učitelji etike so bili tudi mentorji teh klubov, zato so na seminarjih in predavanjih in preko dokumentov OZN dobivali širšo razgledanost, ki jim je koristila tudi v šoli. Leta 1968/9 je skupina strokovnjakov na pobudo iz Maribora pripravila obsežen priročnik za delo v klubih OZN, ki je koristil tudi učiteljem etike.³⁸ Nastajala je metodika za delo v klubih OZN, ki je bila uporabna tudi za učitelje DMV. To delo se je naslednja desetletja nadaljevalo in prispevalo h krepitvi pouka etike.

Leta 1970 so se začele razprave o idejnosti pouka. Zato so začeli razmišljati o uvedbi samoupravljanja v srednje šole. Leta 1972 je bil v Ljubljani jugoslovanski posvet o idejnosti vzgoje in izobraževanja. O pouku etike niso govorili, ker je bila v ospredju ideologija. So pa sedaj obnovili učne načrte za pouk etike. Tudi sedaj so bili nekateri mnjenja, da tak predmet ni potreben, da ga je potrebno odpraviti.

Predmet je ostal in za učitelje so leta 1973 ponovno pripravili zbirko metodičnih napotkov. Prva je izšla pri Zavodu za napredek šolstva že leta 1969. Obenem so leta 1972 izdali izbrana dela dr. J. Potrča, ki so bila odlični pripomoček za učitelje, saj zajemajo zgodovino uvajanja laičnega etičnega pouka po drugi svetovni vojni in vrsto konkretnih etičnih in družboslovnih tem, ki so podlaga za tak pouk in vzgojo.³⁹ Začeli so pripravljati tudi učbenik za DMV in druge učne pripomočke. Pripravljali pa so tudi katedro za izobraževanje učiteljev DMV.

Izobraževanje učiteljev DMV

Za razvoj, trdnost in veljavo predmeta je bilo pomembno, da so po letu 1972 v Mariboru začeli razmišljati o tem, da bi učitelje DMV izobraževali na posebni katedri. Zato so pripravili predmetnik in učne načrte, ki so jih najprej pretresali strokovni organi na akademiji, pozneje pa so bili podlaga za to, da so v političnih in šolskih organih sprejeli odločitev, da se tudi za pouk etike izobražujejo predmetni učitelji. V teh letih so se začela prizadevanja, da bi vse učitelje osnovne šole izobraževali na visoki šoli, zato so na tej akademiji pripravili projekt za prehod na akademsko stopnjo.⁴⁰ Moderni koncept visokošolskega izobraževanja učiteljev je bil izhodišče za profil učitelja DMV. Samostojna katedra za DMV je najprej vpisovala za študij ob delu, leta 1976 pa so se že vpisali redni študenti. Bistveno je, da se je začelo sistematično strokovno in metodično delo. Že leta 1976 so pripravili republiški posvet o pouku DMV, kjer so obdelali vse bistvene probleme, ki jih ni bilo malo, in načrtali delo za naprej. Predvsem so začutili potrebo po raziskovanju in strokovnem izpopolnjevanju učiteljev, ki so bili brez strokovne izobrazbe za pouk DMV.⁴¹

Z ustanovitvijo katedre za DMV se je na akademiji in s tem na višjih šolah v Mariboru začelo razvijati družboslovje. Veliko pozornost so posvetili mednarodnim odnosom in pojavom, zlasti OZN, neuvrštenosti in delavskim gibanjem, vzgoji za razumevanje med narodi, za človekove pravice in mir. Zato so študenti spoznavali važnejše dokumente OZN. Velikega pomena za strokovno, pedagoško in metodično delo za DMV je bilo Priporočilo UNESCO o vzgoji mladine za razumevanje med narodi, za mir in spoštovanje človekovih pravic 1974.⁴² V duhu tega in drugih dokumentov OZN so se študenti pripravljali za pouk DMV. Nastajali so metodični priročniki za delo v klubih OZN, ki so bili namenjeni tudi učiteljem DMV. Vrhunec teh prizadevanj je bila obsežna publikacija o vzgoji mladine za razumevanje med narodi leta 1978, ki je izšla ob praznovanju 30-letnice Splošne deklaracije človekovih pravic.⁴³ Istega leta je bil II. republiški posvet o pouku DMV, kjer so na podlagi obsežnih raziskav podrobno obravnavali metodična vprašanja DMV in prvič tudi zgodovino tega predmeta. Sodelovali so vsi učitelji DMV v republiki.

Projekt "Stanje in problemi pouka DMV v osnovni šoli", ki se je s temi posvetovanji začel, se je nadaljeval v naslednjem desetletju. Prva raziskava 1978, ki je zajela vse učitelje DMV, je poskušala ugotoviti, kako delajo učitelji DMV, njihovo kadrovsko strukturo, izobrazbo, motiviranost, pedagoške psihološke in zlasti metodične probleme.⁴⁴ Naslednja raziskava 1979, ki je zajela nad 1000 učencev iz celotne republike, je podrobno razčlenila življenje učencev, njihove vrednote, kulturne navade, položaj v šoli in družbi pa tudi njihov odnos do pouka DMV, njihova pričakovanja in doživetja pri pouku. Raziskava in strokovni posvet sta bila posvečena Mednarodnemu letu otroka 1979, ko je bilo v OZN sklenjeno, da bi poleg Deklaracije o pravicah otrok izdelali tudi obsežno konvencijo.⁴⁵

V letu 1975 se je začela Dekada žena OZN, ki je močno razgibala jugoslovansko in tudi slovensko strokovno in politično javnost, izredno močno pa je

vplivala tudi na delavnost katedre za DMV. Poglavja DMV o družini, zakonu, ljubezni in druga so dobila širino in globino, zaživela je vzgoja za humanizacijo odnosov med spoloma potrditev. Za pouk DMV je bila velikega pomena konvencija o diskriminaciji med spoloma.⁴⁶

V letih 1976-78 se je družbena skrb za pouk DMV povečala. Poleg zbirke učnih priprav je skupina učiteljev in profesorjev pripravila učbenike za DMV za VII. in VIII. razred. Ti so bili močna opora za učitelje in učence, saj so prinašali okvirno vsebino in tudi metodične pobude za učitelje. Oba učbenika sta bila, kot so pokazale raziskave, dobro sprejeta pri učiteljih in učencih.⁴⁷ Za učitelje so izoblikovali tudi Vzorce za časovno razporeditev učne snovi za DMV, ki so zajemali cilje, vsebine in vire za najvažnejše teme. Učitelji so imeli podlago za izdelavo podrobnih učnih načrtov. Vse to je poleg strokovnih posvetov izboljšalo ugled učnega predmeta v šoli, pri starših in učiteljih. Po novih učnih načrtih, ki so bili uradno sprejeti 1983. leta, so pripravili drugo izdajo učbenikov. Vsi ti ukrepi in dosežki so omogočali bolj kvalitetno delo pri DMV. V šole so prihajali kvalificirani učitelji DMV. Priljubljenost in ugled predmeta sta naraščala. Toda hitrejši razvoj so ovirale družbene krize v svetu in pri nas.

Leta pred tranzicijo

V zadnjem desetletju pred tranzicijo je na usodo pouka etike vplivala vrsta novih dejavnikov. Pedagoška akademija se je pripravljala na prehod na visoko šolo. Zato smo razmišljali tudi o visokošolskem izobraževanju učiteljev DMV. Za osnovne šole smo leta 1982/83 pripravljali nove učne načrte, tudi za DMV. Ob tej priložnosti so v določenih institucijah zopet predlagali, da bi predmet ukinili, drugi pa so ga želeli po vzoru srednjih šol spremeniti v samoupravljanje. Zaradi tega se je bilo potrebno zelo potruditi, da je ostal, da smo zanj lahko pripravili učne načrte. Pri tem smo upoštevali UNESCOVO priporočilo 1974, izhajali pa smo tudi iz raziskav med učitelji in učenci, ki smo jih opravili v prejšnjih letih. Vsebine učnih načrtov so bile dokaj podrobne, za vsako tematsko skupino pa so bile dodane opombe o ciljih, nalogah, sredstvih ter metodah pouka. Ob koncu učnega načrta so bila dokaj obsežna in podrobna metodična navodila. Upošteevane so bile tudi zunajšolske dejavnosti. Poseben program je bil pripravljen za delo v klubih OZN. Ta je po ciljih, vsebinah in metodah dopolnjeval DMV. Učni načrt za DMV je bil uradno sprejet maja 1983.⁴⁸

Tisti, ki smo se posvečali oblikovanju DMV v osnovni šoli, smo z zaupanjem gledali v prihodnost. V osnovni šoli smo dobili sodoben učni načrt, na teren so prihajali kvalificirani učitelji, pripravljali pa smo se že tudi na visokošolsko izobraževanje učiteljev. S pomočjo raziskav, prakse in publicističnega dela pa so se kazali prvi obrisi metodike DMV. Vedno večjo pozornost so DMV posvečali tudi šolski organi, zlasti republiški zavod za šolstvo. Ta je ob sodelovanju prof. Jožice Selakovič spremljal izvajanje učnega načrta, ustreznost učbenikov in kadrovske politike. Po sprejetju učnega načrta leta 1983 je bilo sklenjeno, da se podrobno prouči stanje na terenu. Na podlagi poročil s terena je nastal obsežen in podroben elaborat "Uresničevanje vzgojno-izobraževalnih ciljev pri predmetu DMV v osnovni šoli in STM v srednjem izobraževanju" 1983.⁴⁹ Podrobno poročilo je poslala tudi katedra za DMV iz Maribora, ki je zbrala množico empiričnih podatkov o pouku DMV po vsej republiki.

Elaborat o pouku DMV je nastajal v času, ko smo se morali potegovati za to, da je predmet v osnovnih šolah ostal, zato je v njem pogosto dokazovanje, da je predmet možen in potreben. Na drugi strani pa so v letih 1982-3, ko smo prehajali na visokošolsko izobraževanje učiteljev, odpravili katedro za DMV in s

tem izobraževanje učiteljev DMV. Trdili so, da bodo vsi učitelji z visoko izobrazbo usposobljeni za pouk DMV, da posebnega profila več ne potrebujemo. Slabo so se izkazali nekateri pedagogi, ki so najprej poskušali odpraviti DMV iz osnovne šole, nato pa še izobraževanje učiteljev. Nelogično je bilo, da so po sprejetju učnih načrtov DMV 1983 ponovno zahtevali odpravo predmeta, da so hoteli izničiti desetletno delo, ki je bilo opravljeno za razvoj etičnega pouka. Zagovornike DMV v osnovni šoli in izobraževanja učiteljev je stalo mnogo časa in truda, da so politično in strokovno javnost prepričali, da je tak pouk potreben in da je zanj treba izobraževati učitelje tudi na visoki pedagoški šoli - na bodoči fakulteti.⁵⁰ Po enem letu prepričevanja je bilo sklenjeno, da DMV v osnovni šoli ostane in da je treba zanj pripravljati učitelje.

Elaborat o stanju pouka DMV v osnovni šoli in STM v srednji je torej bil izdelan v času, ko je bilo še potrebno dokazovati, da je pouk DMV potreben in možen. To so bili časi negotovosti, ko so lahko ljudje, ki so stvari premalo poznali, odločilno posegali na to področje in delali škodo. Podatki niso bili spodbudni, saj je DMV učilo preveč nekvalificiranih učiteljev, in to še kot stranski predmet. Učitelji so bili zaradi negotovosti in stalnih poskusov, da bi predmet odpravili, slabo motivirani za delo. Zato so tudi učenci ponekod slabo sodelovali. Ravnatelji in učni zbori so ponekod ta predmet podcenjevali in na šolah je vladal nered. Z urami DMV so mašili kadrovske praznine. Vendar so mnoge šole posvečale temu predmetu veliko pozornost in dosegale lepe uspehe. Elaborat je pokazal, da so možnosti velike in številne in da je predmet potreben. Predlagali so, da bi etičnemu in socialnemu razvoju otroka posvetili več pozornosti že v nižjih razredih, da bi učenci dobili podlago za delo pri DMV v višjih razredih. Zato so pripravili za učitelje razrednega pouka seminarje o moralni vzgoji in pouku in celo že za nekatere višje razrede. Po neki čudni logiki pa takih seminarjev za VII. in VIII. razred ni bilo, čeprav bi bili ti nadvse potrebni in koristni. V poročilu je bila ocenjena tudi prva izdaja učbenika za DMV, ki je izhajal v letih 1978-79, in predlagani metodični postopki. Ugotovili so, da imajo učitelji, ki obravnavajo vsebine bolj strokovno in odgovorno, tudi boljšo disciplino in sodelovanje in trajnejše uspehe. Tisti, ki improvizirajo, ki ostajajo na površini, ki so abstraktni, imajo težave in težko pritegnejo učence.

Raziskave, ki smo jih opravili na katedri za DMV, in ta elaborat so pokazali, da se podobne težave pojavljajo skozi desetletja, ker predmet nima pravega statusa v predmetniku in v šoli. Ima premalo ur, da bi lahko zajeli širša in globlja družbena vprašanja, da bi mladim omogočil več spoznanj o sebi, družbi ter o vrednotah. Učenci izkoriščajo demokratične odnose in motijo pouk, ker učitelji sami nimajo odnosa do predmeta, okolje pa jih odvrča od pristnejših medčloveških odnosov v šoli in zunaj nje. Mladi so dobivali premalo vzgoje za demokratično življenje, medčloveški odnosi v šoli so bili površni, ponekod hladni, razredni kolektivi niso imeli notranje moči in vpliva na delo in življenje.⁵¹ V družbi, v družinah in v mednarodni skupnosti so se po letu 1980 porajale krize. To je vplivalo tudi na našo šolo in mlade rodove, delo v šoli je postajalo težje. Zato se je površnost v vzgoji maščevala najprej učiteljem, njihovo delo je zahtevalo vedno več energije in znanja. Vse to pa še posebno velja za pouk DMV. Zato so ga spremljali tudi v naslednjih letih.

Evalvacija o ustreznosti učnega načrta iz leta 1983 in učbenika iz leta 1988 je pokazala dokaj podobne rezultate. Še vedno so prevladovali nekvalificirani učitelji, saj jih je le 6% imelo diplomu DMV, ostali so bili zgodovinarji, geografi in drugi, med njimi tudi nekaj pedagogov, psihologov in drugih. Za mnoge učitelje je bil predmet kot tretji ali četrti, zato se mu niso dovolj posvetili. Selakovičeva je v poročilu znova poudarjala upravičenost predmeta, razčlenila je cilje, vsebine

in metode, podrobno je obravnavala novi učbenik in predlagala izboljšave. Za vse to smo se močno trudili na katedri za DMV v Mariboru, kjer smo pripravili še četrti republiški strokovni posvet, ki je bil posvečen vzgoji mladine za razumevanje med narodi. Ob tej priložnosti smo izvedli obsežno raziskavo o mladih in mednarodnih odnosih. S tem smo dali svoj prispevek Mednarodni konferenci UNESCO leta 1983, ki je bila posvečena vzgoji za razumevanje med narodi.⁵²

Učitelji DMV so bili v letih pred tranzicijo strokovno dokaj prepuščeni sebi. Predavatelji na katedri za DMV smo bili v letih 1983-4 mončno angažirani pri oblikovanju učnih načrtov za visokošolski študij DMV. Zato so izostali strokovni posveti in seminarji za učitelje, skrčilo se je raziskovalno in publicistično delo. Učitelji pedagoške fakultete smo morali za delo na visoki šoli pridobiti doktorate in habilitacije in organizirati delovanje katedre. Ker smo neprestano čutili, da za trdno postavitev katedre za DMV nimamo zgodovinskih spoznanj, dognanj in podlag, je bilo potrebno izoblikovati projekt za zgodovino laičnega moralnega in družboslovnega pouka, ki bi zajemal naše in svetovno šolstvo. Stekle so večletne raziskave, ki so zajele čas pred prvo vojno, medvojno obdobje in čas po drugi svetovni vojni. Predmet DMV je dobil svojo zgodovino in globljo teoretično utemeljitev. Na tej podlagi bi lahko nadaljevali prekinjene empirične raziskave, lahko pa bi sledili tudi sodobnim gibanjem za laični moralni pouk v svetu.⁵³

Leta 1987 smo dobili raziskavo o razvoju mladostnikove vrednostne orientacije v vzgojno-izobraževalnem procesu pri predmetu DMV, ki je bila opravljena v okviru Pedagoškega inštituta. V uvodu najdemo podrobno obdelano psihološko teorijo vrednot, v drugem delu pa empirične podatke o tem, kako in katere vrednote sprejemajo predpubertetniki in koliko se te vrednote skladajo z vrednotami učiteljev. Ugotavlja tudi, kako se pri pouku DMV realizirajo vrednote, kakšne odnose imajo učenci do predmeta, kako v njem uresničujejo svoje razvojne potrebe. Gre za vsebine, naloge in cilje predmeta pri uresničevanju vzgoje za vrednote. V študiji je obilo podatkov, ki lahko koristijo pri izvajanju predmeta, pri izboljšavah. Podane so torej psihološke osnove pouka DMV v dobi predpubertete.⁵⁴

V letu 1988 so v okviru takratnega Zavoda SR Slovenije za šolstvo opravili analizo družboslovja v osnovnih in srednjih šolah in pripravili publikacijo pod naslovom "Družboslovje v programu življenja in dela osnovne šole in v programih srednjega izobraževanja". Pod vodstvom Jožice Selakovič so sodelovali učitelji osnovnih šol, svetovalci in učenci osnovnih in srednjih šol. Ugotovili so veliko nesorazmerje med družbenimi nalogami šole in obsegom družboslovnega pouka. DMV je bil najbolj integriran predmet, interdisciplinaren, saj je zajemal razna strokovna in vzgojna področja, zlasti pa moralo in etiko. Ponovno je bilo poudarjeno, da je predmet koristen in potreben, če ga prav izvajamo. Zato je treba za osnovno šolo pripraviti popolnejši program za pouk celostnega predmeta družboslovja.⁵⁵ Toda leta 1988, ko smo že štiri leta pripravljali učitelje DMV na visoki šoli, so na posvetu ob 30-letnici šolske reforme predlagali, da izločimo DMV iz osnovne šole, niso pa ponudili nobene alternativne rešitve, ki bi omogočila pouk družboslovja.⁵⁶

Ker se je po letu 1980 v svetu in tudi pri nas porajala ekonomska, socialna, idejna in vsakršna kriza, smo pri koncipiranju visokošolskega izobraževanja učiteljev DMV upoštevali nove in prihajajoče čase. Zato smo v predmetnik poleg etike, filozofije, psiholoških in pedagoških predmetov vnesli tudi področja, kot so socialnopatološki pojavi, teorijo in prakso prostega časa, sociologijo morale, novejša socialna in delavska gibanja in seveda vrsto posebnih sociologij. Oblikovali

smo profil družboslovca, ki bi presegal ozko sociološko obzorje, čeprav lahko tudi sociologija kot njasplošnejša družbena veda v sodobnih časih zajema vsa področja življenja. Tako bi učitelj DMV bil družboslovec širokega profila in obzorja, ki bi lahko v strokovnih šolah in v popolnih srednjih šolah poučeval razne variante družboslovja vse do sistematične sociologije.⁵⁷

Družbena kriza in DMV

Družbena kriza po letu 1980 je razjedala tudi našo socialistično družbo. Porajali so se nacionalizem, šovinizem, unitarizem, birokracija in pa razna podtalna gibanja, ki so jih usmerjali od zunaj. Vse to je ob koncu 80. let vplivalo tudi na šolo. Kot protiutež so uvajali usmerjeno izobraževanje, zlasti pa skupna jedra, pretiravali so z idejami marksizma, ki so nekaterim bile le fasada za pomanjkanje občečloveških vrednot in za privilegije v družbi. Kot vedno pa smo zanemarjali resnično poglobljeno socialno, individualno in moralno vzgojo, ki bi mlade rodove pripravljala za preizkušnje človečnosti, za resnično ljubezen do domovine, za humane medčloveške odnose. Našo površno vzgojo smo skrivali za parolami o bratstvu in enotnosti, za samoupravljanje, ki je bilo zlorabljeno, ponižano in razvrednoteno. Tisti, ki smo se ukvarjali z nehvaležnim področjem, smo čutili to zlaganost in površnost ne le pri takratnih politikih, temveč tudi pri pedagogih in šolnikih. Prav ti so slabo ravnali z moralnim poukom, saj ga niso niti filozofsko, psihološko, pedagoško ali kako drugače utemeljili. Zadovoljevali so se s površnimi ugotovitvami o njegovi možnosti, nemožnosti, potrebi ali odvečnosti. Pozabili so pogledati v zgodovino in v sodobni svet, zato so stalno pogrevali lažne dileme in reševali probleme, ki so bili že rešeni. Zaradi tega ni bilo mogoče napredovati, se poglobiti v bistvo stvari. Namesto strokovnih razgovorov so prevladoval politične fraze. Ker se je bilo potrebno bojevati za obstanek predmeta, ga je bilo treba kar naprej zagovarjati, dokazovati, da je potreben, možen, v njegove psihološke, sociološke, idejne in pedagoške, zlasti pa metodične razsežnosti in probleme pa ni bilo mogoče posegati. Mnoge empirične raziskave so ostale na pol poti, ker ni bilo časa, sredstev, možnosti in pobud, da bi jih zaključili. Tudi ni bilo možnosti, da bi take podatke objavili, ker bi z njimi vznemirjali lagodno bivanje nekaterih, ki so lahko na račun marksizma vedrili in si ohranjali ugodne družbene položaje.

Zgodovina laičnega moralnega pouka je polna vzponov in padcev, navdušenja in razočaranj, uspehov in neuspehov. Vanjo so posegali vsi od politikov, pedagogov, filozofov, teologov in drugih, vsak je problem opazoval s svoje strani, zato so bili predlogi preveč enostranski, neuporabni. Niso prispevali h kompleksnemu reševanju problemov. Laični moralni, družboslovni in etični pouk je bil vedno v nasprotju z verskimi pojmovanji človeka, družbe, morale in kulture, zato so ga onemogočali, preganjali, zamolčali, ignorirali ali izkrivljali. V zgodovini so ga površno pojmovali, razlagali, utemeljevali in izvajali, zato je bil slab, neučinkovit in upravičeno kritiziran. Težava je bila v tem, da so govorili le o moralnem pouku, da ga niso tesneje povezovali z moralno vzgojo, zlasti pa so zanemarjali pouk o družbi in človeku. Zato moralni pouk ni imel trdne podlage v naukih o gospodarstvu, o družbi, politiki, pravu, kulturi, tudi ni bil psihološko in pedagoško utemeljen. Iz tega je izhajalo politiziranje, moraliziranje, fraziranje, ki ni imelo nič skupnega z resničnim življenjem učencev, družine, družbe, kulture.

Ne le pri nas, temveč tudi v svetu je bil etični pouk vedno bolj ali manj v krizi. To velja od nekdanj tudi za verouk, ki ga zato v mnogih deželah reformirajo in prilagajajo novim družbenim razmeram. Kljub raznim akcijam za osamosvojitve in ločitev etike od religije in verouka od moralnega pouka imata skupne

poteze, slabosti, dileme, čeprav imata različne naloge in cilje v demokratični družbi. Ponekod gre za alternativo med laičnim moralnim in verskim poukom, za tekmo za učence, starše in naklonjenost političnih strank. To pomeni cepitev in delitev mladil rodov in prebivalstva in vnašanje napetosti in diskriminacije v družbo. V tem primeru tak pouk ne opravlja pozitivne vloge in ne prispeva k boljšim medčloveškim odnosom, k skupnim vrednotam, ki so potrebne demokratični družbi.⁵⁸

V času socializma naj bi moralni pouk prispeval k vsestransko razviti in kritični osebnosti, k vrednotam svobode, dela, ustvarjalnosti, humanosti, k ljubezni do domovine in do človeštva. Predvsem pa naj bi bil protiutež razčlovečenju in odtujenosti, ki ju povzroča moderno družbeno življenje. Bil naj bi preventiva birokratizma, tehnokracije in reakcionarnih nacionalizmov, klerikalizma in klasičnega ali novega kriminala. To so bile velike zahteve, ki jih v takih okoliščinah ni bilo mogoče uresničiti. Zato so stalno ugotavljali, da je moralni pouk premalo, da je treba moralno vzgajati pri vseh predmetih in v šolskem ter zunajšolskem delu mladih. Težko je bilo dokazovati, da je potreben najprej poglobljen nauk o družbi, o gospodarstvu, človeku in kulturi, da lahko šele na teh podlagah moralno poučujemo in tudi vzgajamo. Laični moralni pouk je le delček v pisanem mozaiku življenja. Zato je nepotrebno poudarjati znano resnico, da se morale ne moremo le učiti, da jo je treba živeti, vzgajati, doživljati in uresničevati. Moralni pouk ni zadosten, je pa nujen, je podlaga za razvoj značaja in osebnosti. Ta stara pravda se je stalno ponavljala in ovirala razvoj moralnega pouka.⁵⁹

Dolga zgodovina laičnega moralnega pouka je pokazala, da je potreben, nujen in možen. Vendar so s tem poukom ravnali malomarno, površno in pogosto so ga izkoriščali za verske ali politične namene. Poleg tega so pogosto pozabljali na njegove filozofske, sociološke, psihološke in druge podlage. V šolah mu niso dali pravega statusa, slabo so ga povezovali z drugimi vzgojnim področji in z življenjem učencev v šoli in zunaj nje. Slabo so uporabljali bogate vire, ki jih nudijo znanosti, kultura, gospodarstvo in družbeno življenje v lokalnih, nacionalnih, regionalnih in v svetovni skupnosti. Teh površnosti se danes v naprednih deželah vedno bolj izogibajo zaradi nacionalnih interesov pa tudi zaradi širšega pomena resnične socialne, osebne in moralne vzgoje za svetovno skupnost, za prihodnost človeštva.

Pogled na razvoj laičnega moralnega pouka po drugi vojni v drugi Jugoslaviji in v Sloveniji je pokazal, da smo premalo storili, da bi se razvil, uveljavil in koristil mladim rodovom in naši skupnosti. Dolga desetletja smo zapravili s površnim, včasih protislovnim in zlasti nestrokovnim delom. Preveč je bilo lagodnega, predvsem političnega poseganja v stvar, izogibali pa smo se globljim strokovnim in znanstvenim spoznanjem. Ravno za to najzahtevnejše področje dolgo nismo izobraževali učiteljev, pripravili smo malo učnih pripomočkov. Vedno znova so razni forumi, učitelji in drugi razmišljali o odpravi predmeta. V svetu so spoznali, da se je treba s tem področjem resno, poglobljeno in sistematično ukvarjati in uporabiti dosežke številnih, zlasti družboslovnih in humanističnih ved. Pri nas so na to področje posegali tudi taki, ki jim je bilo le stransko opravilo, ki niso globlje dojeli smisla, pomena in vrednosti, zlasti pa ne strokovne globine in širine problema. Zato ni moglo priti do resničnih, trajnih in plodnih izboljšav. Zato smo v nove čase prinesli bolj skromno dediščino, ki je nismo znali ali mogli ustvarjalno uporabiti v času tranzicije in po njej. Iz tega sledi, da je tudi novi predmet "etika in družba" ostal obremenjen s slabostmi, težavami, improvizacijami.⁶⁰ To pa tudi zaradi tega, ker vsa leta po tranziciji učitelji, ki so večinoma premalo usposobljeni za tak pouk, niso dobili skoraj nobene strokovne pomoči,

predmet pa je bil koncipiran na hitro, površno in pod pritiskom družbenih sprememb, brez globljih strokovnih in znanstvenih analiz in podlag.

Zaradi tega je potrebno, da ob oblikovanju novih učnih načrtov izhajamo iz vseh podlag in temeljev, ki lahko predmetu dajo realne cilje, naloge, vsebine, vrednost in pomen. Upoštevati je treba vse znanosti, ki ga lahko utemeljijo, filozofijo, družbene in politične vede, socialne razmere doma in v svetu, globalne probleme naše in svetovne družbe, dognanja pedagoških ved. Ozirati se je treba na potrebe naše družbe, na njene cilje in razvoj, na naš položaj v svetu in tudi potrebe, sposobnosti in vrednote mladih. Očitno je, da je tak predmet teže in bolj tvegano graditi in ga oblikovati kot katerega koli drugega. Zato so praviloma površno, enostransko in brez globljih premislekov pisali učne načrte, za njihovo realizacijo pa so storili premalo. Predvsem predmeta niso ocenjevali in žal s tem dokazovali, da nima večje teže in pomena. Pri oblikovanju novih učnih načrtov za "etiko in družbo" je priložnost, da gremo po novih poteh, da popravimo zgodovinske napake in storimo korak naprej.

Pri načrtovanju popolnejših ciljev in vsebin "etike in družbe" bo treba misliti na dosedanj razvoj takega predmeta doma in v svetu. Upoštevati bo treba nove razsežnosti vzgoje in izobraževanja, kot jih terja sodobni čas in izzive prihodnosti. Ta bo temeljila na vzgoji in izobraževanju za razumevanje med narodi, za demokracijo, za zdravo okolje, za strpnost, mir, za spoštovanje človekovih pravic in za univerzalne vrednote, ki so izhodišče in podlaga za naš nacionalni razvoj in za življenje v mednarodni skupnosti.⁶¹

Opombe

¹ POROČILO Vzgoja in izobraževanje danes in jutri. Mednarodna komisija za razvoj in izobraževanje. UNESCO, maj 1972 (Edgar Faure) (309).

² Jacques Delors, etc., Učenje - skriti zaklad. Poročilo mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje, pripravljeno za UNESCO. Izdalo Ministrstvo za šolstvo in šport, 1996 (262).

³ Janez Sagadin. Nekateri glavni teoretsko-metodološki problemi v zvezi z ideološko preusmeritvijo povojne jugoslovanske pedagogike 1984 (123).

⁴ Edvard Kocbek. Devet temeljnih točk Osvobodilno fronte slovenskega naroda. V: Osvobodilni spisi II. Društvo 2000, Ljubljana 1993 str. 126-127. Isti. Ob predlogu jugoslovanske ustave. V: Osvobodilni spisi, str. 233-240. Isti. O klerikalizmu. V: Osvobodilni spisi, str. 313-319. Dr. Stanko Canjkar. Da bi govorili, kako je prav. NOVA POT, 1952/7-8-9, str. 123-129 itd.

⁵ Vladu Schmidt. Pedagogika IV Ljubljana 1950, str. 280-303.

⁶ "Resolucija III. plenarnega zasedanja CKJ o nalogah v šolstvu" SODOBNA PEDAGOGIKA, 1950/3-4, str. 9-11.

⁷ Titu, Kardelj in Kidrič u "Pastirskem pismo", Ljubljana 1945 (31). Glej še: Govor E. Kocbeka, zveznega ministra za Šolstvo, kandidata na federalni listi za Dom narodov V. Osvobodilni spisi II., 210-214.

⁸ "O izražanju verskega prepričanja. Nekaj misli na račun ljubljanskega škofa Vovka" PROSVETNI DELAVEC, 1952, št. 11, str. 3.

⁹ Stanko Canjkar. "Obračun in pogled v bodočnost". NOVA POT, 1947, str. 217-219.

¹⁰ Stanko Canjkar. Da bi govorili, kako je prav. NOVA POT 1952/7-8-9, str. 169-172. Dr. Edgar Leopold. "Kje so ovire mirnega sožitja med Cerkvijo in državo" NOVA POT 1953, str. 11. Dr. Janez Janžekovič. "Nekaj misli o sporazumu med cerkvo in državo". NOVA POT, 1952, str. 11-22.

¹¹ Franc Šmon. "Potrebna sodelovanja z ljudsko oblastjo". NOVA POT, 1954/7-8 str. 110-116.

¹² Dr. Jiže Potrč. O socialistični etiki in morali. Založba Obzorja, Maribor 1973 (571).

¹³ Edvard Kocbek. DNEVNIK 1951-1953. Globus, Zagreb 1986.

¹⁴ Gustav Šlib. "Poročilo o dejanskem stanju moralnega pouka na naših šolah" poročilo SPK LRS, oddelku za šolstvo, 25. januarja 1955, upkopis str. 1-9. Glej še: "Iz poročila posebne komisije za moralno in družbeno vzgojo": PROSVETNI DELAVEC, 1955/7, str. 1-2.

¹⁵ V. Winkler. "Ob očitni misli predmeta". PROSVETNI DELAVEC, 1952, 20. okt. leto III. števil 16. Glej še: Vladimir Cvetko. "S konference šolskih inšpektorjev". PROSVETNI DELAVEC, 1952, 5. nov.

¹⁶ Ahlin Fr. "O naših organizacijskih in vzgojnih problemih v luči ljubljanskega referata". PROSVETNI DELAVEC, 1952, števil 16, str. 2.

¹⁷ Objave SPK LRS, 14. nov 1952.

- ¹⁰ Jamšek Svojnjar: "Dve pomembni predavanja". PROSVETNI DELAVEC, 1952, št. 11, str. 4.
- ¹¹ Mihelak J.: "Ekonomske znanje na nižjih šolah in učiteljskih". PROSVETNI DELAVEC, 1953, št. 6, str. 1.
- ¹² "Predlog za predmetnik klasične gimnazije". PROSVETNI DELAVEC, 1953, št. 7, str. 2.
- ¹³ "S posvetovanja profesorjev 5 in 6 razreda gimnazije glede družbene in moralne vzgoje". PROSVETNI DELAVEC, 1953, št. 10, str. 3.
- ¹⁴ "Na rob semicarja za predavatelje etike". PROSVETNI DELAVEC, 1953, št. 15-16, str. 4.
- ¹⁵ Vladimir Pešić: "Posle svetovanja o društvenem in moralnem vaspitanju". NASTAVA I VASPITANJE, 1955/10, str. 541-44.
- ¹⁶ Š. L.: "K pouku moralke v minulem letu". PROSVETNI DELAVEC, 1953, št. 13-14, str. 3.
- ¹⁷ J. Kencija: "Nekaj misli ob dosežanju pouku družbene in moralne vzgoje". PROSVETNI DELAVEC, 1954, št. 17, str. 4.
- ¹⁸ Gustav Šilth: "Poročila o dejanskem stanju moralnega pouka na naših šolah". Maribor, 25. I. 1955, tiskopis, str. 1-9. Glej še Priloga Društva: "Poročila in pregledi moralnega pouka v osnovnih šolah" in v nižjih gimnazijah". Maribor, 1955, str. 1-5, tiskopis. Glej še: "Iz poročila posebne komisije za moralno in družbeno vzgojo". PROSVETNI DEL 1955, št. 7, str. 1-2.
- ¹⁹ Vinko Šmajc: "O družbeni in moralni vzgoji". PROSVETNI DEL 1955, št. 2-3, str. 3.
- ²⁰ Janez Temšič: "Nekaj metodskih pripomb o moralnem pouku v osnovnih šolah". SODOBNA PEDAGOGIKA, 1955/3-4, str. 37-39 in št. 9-10, STR. 293-303.
- ²¹ Iva Segula: "Nič ne boš te jezni, saj bom umrl". PEDAGOŠKI ZBORNIK, Ljubljana 1955, str. 66-81.
- ²² Leon Žlebnik: "Ocena pedagoškega zbornika" 1955. SODOBNA PEDAGOGIKA, 1955/9-10, str. 333-334.
- ²³ Leon Žlebnik: Ljudje med seboj in dr. A. Trstenjak: Med ljudmi, Helena Priklar: O spolni vzgoji, G. Šilth: O družinski vzgoji itd.
- ²⁴ Marica Dekleva: "Dve knjigi o medljudskih odnosih". SODOBNA PEDAGOGIKA, 1956/3-4, str. 120-121.
- ²⁵ Janez Jerušek: "O problematiki pouka moralne vzgoje". PROSVETNI DEL 1956, št. 5, str. 2.
- ²⁶ Marica Dekleva: "Za idejnost vzgoje in izobražbe v naši šoli". SODOBNA PED., 1957/8-10, str. 204-207.
- ²⁷ Temelji socialistične morale. V: Predmetnik in učni načrt za osnovne šole. DZS Ljubljana 1962, str. 93-98.
- ²⁸ Jure Pihler: Razmišljanja o moralnem pouku in moralni vzgoji. V: Oblikovanje socialistične osebnosti v osnovni šoli. Zal. Obzora, Maribor 1966, str. 45-71.
- ²⁹ "Moralno vaspitanje mladih. Materiali za svetovanja u. Mariboru 10. 11. marta 1967 godice. Separat časopisa PEDAGOGIJA br. 1-2 1968, Beograd 1968 (161).
- ³⁰ Mladi in mednarodni razumevanje. Izdal republiški center klubov OZN, Ljubljana 1968 (314).
- ³¹ Ježe Potrč: O socialistični etiki in morali, Založba Obzora, Maribor, 1972.
- ³² Milan Divjak: Izobraževanje učiteljev osnovne šole. Učiteljeva poklicna podoba. Maribor, PA 1973 (314).
- ³³ Zbernik posveta u. DMV. Družbenomoralna vzgoja v osnovni šoli. Maribor 1976 (128).
- ³⁴ UNESCO Priprave šole v vzgoji in izobraževanju za mednarodno razumevanje, sedelavaje in mir ter spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svobod. 1974.
- ³⁵ Milan Divjak: Vzgoja mladine za razumevanje med narodi. DZS, Ljubljana 1978 (406).
- ³⁶ Milan Divjak: Stanje in problemi DMV v Sloveniji. Maribor 1978, str. 1-95.
- ³⁷ Milne Divjak: Otrok in DMV V. Družbenomoralna vzgoja v osnovni šoli. Maribor, 1980, str. 51-116.
- ³⁸ Konvencija u. odpravi vseh oblik diskriminacije žensk. V: Človekove pravice. Zbirka mednarodnih dokumentov I. del. Univerzalni dokumenti. Društvo za Zlružene narode za Republiko Slovenijo. Ljubljana 1995 (122-135).
- ³⁹ J. Šter, V. Rus in L. Žlebnik: Družba in socialistična morala. MK, Ljubljana 1977. Učbenik za DMV za 8. razred. 1978.
- ⁴⁰ "Družbenomoralna vzgoja V. Predmetnik in učni načrt za osnovne šole. Ljubljana 1983, str. 258-281.
- ⁴¹ "Uresničevanje vzgojno-izobraževalnih ciljev pri predmetih DMV v osnovni šoli in STM v srednjem izobraževanju. Zavod za šolstvo SR Slovenije. Ljubljana 1983 (1-68).
- ⁴² Milan Divjak: Stališča katoličev za DMV v izobraževanju učiteljev DMV Maribor 1984, str. 1-22. Opombe, str. 1-14.
- ⁴³ Milne Divjak: Nekateri dileme in problemi družbenomoralne vzgoje v osnovni šoli. VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE 1981/4, str. 27-33. Isti: Potrebni so dobri, pristni in sproščeni odnosi. PROSVETNI DELAVEC, 21. 9. 1981, str. 6.
- ⁴⁴ Milan Divjak: Stanje in problemi pouka o mednarodnih pojavih v osnovni šoli in vloga DMV V. Družbenomoralna vzgoja v osnovni šoli. Posvet vzgoji za razumevanje med narodi. Maribor, 1983, str. 25-80.
- ⁴⁵ Milan Divjak: Razvoj laične moralne vzgoje in pouka v slovenski šoli s posebnim ozirom na predmet DMV, I. del. Prizadevanja za laični moralni in družboslovni pouk na Slovenskem 1869-1941. diss. Ljubljana 1993 (945).
- ⁴⁶ Maja Zupančič: Razvoj mladostnikove vrednostne orientacije v vzgojno-izobraževalnem procesu pri predmetu DMV Pedagog. inštitut, Ljubljana 1987 (137).
- ⁴⁷ "Družboslovje v programu življenja in dela osnovne šole v programih v srednjem izobraževanju. Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana 1988.
- ⁴⁸ Oskar Avtur: Enotni in ali diferencirane obvezne šolanje. V: Posvet ob 30-letnici enotne osnovne šole. Osnovna šola večera, danes, jutri. Ljubljana 27. in 28. IX. 1988, str. 12-14.
- ⁴⁹ "Učni načrt za študij DMV na Pedagoški fakulteti Maribor, 1984 (82).
- ⁵⁰ Gerard A. Bennaars-J. E. Otende and SH P. Wamahu: Social Education and Ethics. World Peace Academy of Kenya Nairobi, 1990 (131). Glej še: M. C. Felderhof (Ed.): Religious Education in a Pluralistic Society Hodder and Stoughton, London-Sydney, etc. 1985 (146). Glej še: J. Thakor, Richard Pring and David Evans (Ed.): Personal, Social and Moral Education in a Changing World. NFER-NELSON, Windsor, 1987 (234) in Edwin Cox and J. M. Cairns: Reforming Religious Education. Kogan Page, London 1989 (101) in Norbert School. RU 2000. Welche Zukunft hat der Religionsunterricht? Benzinger, Zürich 1993 (256).
- ⁵¹ Milan Divjak: Pajmanje, meje, močnosti in problemi laičnega moralnega in družboslovnega pouka ZNANSTVENA REVILJA 1992/2, str. 223-237.
- ⁵² Milne Divjak: Nekateri ključni koncepti "etike in družbe" v osnovni šoli. Rekopis, Maribor 1996, str. 1-17. Glej še Janez Justin: Evalvacija eksperimentalnega predmeta in priročnika Etika in družba. VZGOJA IN IZOBRAŽEVANJE 1993/II, str. 41-44.
- ⁵³ Milan Divjak: Etika in družba in pouk o človekovih pravicah. Maribor 1996 (280).

ENTWICKLUNG DES LAIENHAFT ETHISCHEN UND
GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTLICHEN UNTERRICHTS IN
DER GRUNDSCHULE NACH DEM ZWEITEN WELTKRIEG

Zusammenfassung

Nach der kurzen Einleitung werden im Beitrag die allgemeinen und gesellschaftlichen Änderungen nach dem Zweiten Weltkrieg dargelegt, die auch einen Einfluß auf die Schulreform hatten. Es wird der Weg von der Ideologie zur Moralerziehung aufgezeigt, es wird auf die schwierige Lage hingewiesen, auf die Schwierigkeiten und Probleme beim Einführen der laienhaften und Moralerziehung und auf die Schwierigkeiten beim Unterricht. Große Verdienste dafür hatten Dr. Jože Potrč und einige Professoren der Lehrerbildungsanstalten sowie der fortschrittlichen Lehrer der laienhaften Ethik. Unter ihnen sind Prof. Gustav Silih, Prof. Marica Dekleva, Prof. Drago Humek und Jože Pihler zu erwähnen. Durch die Schulreform wurde der laienhafte ethische Unterricht legalisiert, doch wurde er in den südlichen Republiken allmählich abgeschafft. Wie ein Wunder ist er in Slowenien geblieben. So wurden für dieses Schulfach Lehrbücher und Handbücher für Lehrer geschrieben und man hat alle zehn Jahre die Lehrpläne ergänzt, außerdem führte man auch eine Sonderausbildung für Lehrer ein. Insbesondere in Maribor veranstaltete man jedes Jahr Fachberatungen, man führte empirische, geschichtliche und theoretische Forschungen des laienhaften Moralunterrichts aus.

Trotz allem hatte dieses Fach im Lehrplan eine ungewisse Position. Sehr oft wurde über die Auflösung dieses Faches überlegt. Als man die Hochschulausbildung für Lehrer einführt, hat man den Lehrstuhl für DMV (Gesellschaftsmoralerziehung) aufgelöst. Erst nach langen Überredungsversuchen ermöglichte man auch die Ausbildung für die Lehrer der Gesellschaftsmoralerziehung. Bei der Transition hat man die Gesellschaftsmoralerziehung abgeschafft und man führte das Fach "Ethik und Gesellschaft" ein. Deswegen wurde auch der Lehrstuhl für die Gesellschaftsmoralerziehung an der Fakultät in Maribor umgenannt und man führte zuerst das Studium der Gesellschaftswissenschaften und später das der Soziologie ein. Es entstand auch ein neues Lehrbuch für "Ethik und Gesellschaft". Der Lehrplan und das Lehrbuch weisen eine Reihe von Schwächen auf, deswegen entsteht jetzt zur Zeit der Erneuerung auch ein neuer Lehrplan. Nun ergibt sich die Möglichkeit für die Erstellung eines modernen Lehrfaches, das im Einklang mit den Errungenschaften in der Welt sowie unseren gesellschaftlichen Bedürfnissen sein wird. Die richtige Arbeit fängt erst an.

ZAPISI – NOTES

POSEBNOSTI PROSTOVOLJNE KOLABORACIJE V "LJUBLJANSKI POKRAJINI"¹

Janko Pleterski*

Koliko je danes kolaboracija sploh, in slovenska posebej, še odprt problem znanosti? Ali je s sedanjim znanjem še ne moremo zaznati v ustrezni podobi in po vrednostnem mestu v zgodovini? Ali je treba čakati na nova odkritja, čakati, recimo, novega pol stoletja? Prizadeti rod bo dotlej gotovo že zdavnaj odmrl in o kolaboraciji bodo novi rodovi razpravljali morda z manj čustvene obremenjenosti. Toda znanja, znanstvene informiranosti zelo verjetno ne bodo imeli bistveno več kakor mi danes. Že danes je znanega dovolj, in to temeljnega, da si lahko ustvarimo ustrezno podobo, tudi če še ne o vseh podrobnostih. Seveda pa je mogoče, da v želji po preseganju preteklosti sklenemo, kakor to počnejo nekateri zelo glasni oznanjevalci nove zgodovinske resnice, da jo pometemo pod preprogo in o njej molčimo ali pa jo priznamo kvečjemu kot nekakšen kavalirski delikt. Če je že kar ne hvalimo kot zaslužno za demokracijo.

Toda, vsaj ena zgodovinopisna naloga, ki še ni opravljena, resnično obstaja. To ni toliko pomanjkljivost znanja, kolikor vprašanje zornega kota. Z vidika slovenske celote kot merila za presojo, bo treba odgovoriti na vprašanje, koliko je kolaborativno dogajanje v "Ljubljanski pokrajini" (LP) v resnici reprezentativno za celoto Slovencev v času okupacije. "Centralistično" gledanje samo iz Ljubljane je še zelo prevladujoče. Druge pokrajine se v takšnem gledanju kažejo kot izjema od pravila. Potrebno bi bilo enkrat pogledati na LP z vidika vseh drugih, od Primorske, Gorenjske, Koroške in Štajerske do Prekmurja. Postalo bi očitno, da je aprila 1941 neposredna ogroženost slovenskega naroda prvo zlo in odpor prvo pravilo, domišljavost nekaterih politikov v "centru", da si lahko privoščijo udobno izbiranje manjšega zla pri "svojem" okupatorju, pa izjema. Z vidika slovenske celote je bilo vprašanje odpora prvo in za prihodnost vnaprej odločilno. Čakanje je pomenilo izpuščati usodo naroda iz rok, same čakalce pa dejansko pripraviti k vozu napadalcev – okupantov, navezovati čakalce na njihovo usodo.

¹ Zapis predavanja v Mariboru dne 20. februarja 1997

* Dr Janko Pleterski, akademik, redni profesor na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v pokoju

Dejanski položaj glede znanstvenega obravnavanja kolaboracije je tak, da ostaja veliko znanega in pomembnega le v rokah zelo maloštevilnih specialistov. Kričeč problem je že, da še po desetletju in več ni objavljen vsaj tisti že zbrani sveženj "Dokumentov nasprotnikov OF - kolaboracije", ki leži v predalih. Obsega čas od napada na Jugoslavijo do maja 1942. Rezultat dela cele generacije raziskovalcev doma in v tujih arhivih. In kje je potem priprava nadaljnjih svežnjev vsaj že zdavnaj znanih dokumentov te vrste do konca vojne!? Kdo bo dal učinkovito pobudo? To bi bila ne le usluga znanosti. Bil bi tudi potreben jez tistemu samovoljnemu govorjenju na pamet in po lastnih sanjah, ki danes tako davi javnost.

Le omenjam – ne da bi se ga loteval – vprašanje, koliko so k osvetlitvi pripomogle druge družboslovne vede. Sociologija se je vsaj opogumila. Pravo pa je dandanes žal še skrajno zadržano. Ali je kje kako novo delo o pravnih vidikih okupacije, odpora in kolaboracije? Ali o tezi, da gre za državljansko vojno? Ali o tezi, da so bile kolaboracijske vojaške formacije – MVAC, Slowenische Landeswehr – po vojnem pravu zakonite? Kaj temeljnega o vprašanih mednarodne in notranje pravne kontinuitete Jugoslavije in s tem v zvezi tudi o pravnem vidiku kolaboracije? Dokaz, kako potreben bi bil prispevek družboslovja, so burne reakcije v delu javnosti ob vsakem poskusu, da posamezniki kaj določnejšega rečejo, četudi le obrobno, v dnevnem tisku.

Razume se, da je pri zgodovinopisju treba pač posebej opazovati tisto, kar je nastalo po političnem in družbenem prelomu 1990. leta. Dozdaj se pregleda ali celo razčlemba ni lotil še nihče, kaj šele primerjave novega s "starim".

Posebej bi tukaj rad opozoril le na t.i. "Dosje Mačkovšek", ker gre za zbornik povsem novih virov. V delu javnosti je bil sprejet s pričakovanji, da bo dokazal obstoj nekomunističnega odpora oz. upravičil kolaboracijo, ki je zanikati pač ni mogoče. Resnično je pojasnil marsikaj o politiki, ki je hotela biti alternativna Osvobodilni fronti, zlasti tisti liberalnih grupacij, ki so OF postopoma vse bolj nasprotovale. Veliko je podatkov o Slovenski zavezi, tudi o razmerah ob kapitulaciji Italije, ko nekateri zgodovinarji govorijo o "skoraj čisti državljanski vojni", veliko o dogajanju v zvezi z nastankom in razvojem Vaških straž in Slovenskega domobranstva pa tudi o četništvu. Za uvod v temo predavanja bi opozoril na nekaj podatkov, ki jih najdemo v tem zborniku in ki zadevajo današnje kontroverze ob kolaboraciji.

Samo naštejemo, kaj lahko po tej zbirki virov ugotovimo. Politiki, ki se maja 1942 zbere okrog Slovenske zaveze, so od vsega začetka zavračali sodelovanje s komunisti in so zato hitro, če ne takoj, zavrnil tudi OF, še preden jim je grozila kakšna nevarnost z njene strani. Prvi argument je to, da odklanjajo takojšen boj proti okupatorjem. In niso toliko poudarjali antikomunizma, kakor pa nezaupanje do OF, ki se ne opredeljujejo takoj za Jugoslavijo, marveč terja najprej priznanje pravice Slovencev do samoodločbe. Zelo dobro so se zavedali, da politična kolaboracija ni dopustna. V tem smislu so imeli pred seboj jasna stališča tudi od emigrantske vlade. Celotno samopomočje k temu, da vlada degradira generala Rupnika kot kaznen za kolaboracijo, ko prevzame funkcijo ljubljanskega župana. Dobro vedo, da oborožena kolaboracija nima opravičila in zato skušajo o njej govoriti kot o civilnopolicijski akciji za vzdrževanje javnega miru in reda, ki bi po mednarodnem pravu bila dopustna. Še 18. julija 1942 terja London od njih poročila o odporu in jim glede partizanov naroča: niti jih napadati niti omenjati njihovih žrtev v boju proti okupatorju. (Ironija zgodovine je, da je istega datuma ustanovljena z odobrenjem in pomočjo okupatorja na Št. Joštu nad Vrhniko prva vaška straža – MVAC.) Ko skušajo post festum od vlade dobiti pristanek za "izvestno kolaboracijo" z orožjem, se jim iz Londona vrne sporočilo: Najbolj

važno je ostati brez madeža v očeh zaveznikov! Pozneje si priznajo, da ne vaških straž in še celo ne Slovenskega domobranstva ne morejo spraviti v kategorijo dopustne civilno policijske kolaboracije in da s temi enotami ne morejo pred zaveznike. Vprašanje, ali stopiti v boj proti okupatorju, prepuščajo Draži Mihajloviću. Izmikajo se pozivom iz Londona za sporazum z OF in zanikajo, da bi bil antikomunizem razlog za nesporazumevanje. Razloga sta po njihovem dva: odnos OF do Jugoslavije in njen antifašizem! Pod tem presenetljivo neljubim pojmom razumejo pripravljenost partizanov na sodelovanje z italijanskimi antifašisti, česar kot pravi rodoljubi ne bi smeli početi ... In razlog so tudi zločini partizanov. MVAC je nastala med kmeti kot obramba golega življenja. In Draža Mihajlović jim pritrjuje, da razmere v Sloveniji ne dopuščajo boja proti okupatorjem. Ne upoštevajo odgovora Alojza Kuharja z dne 12. marca 1943, ki se je glasil: "Položaj v Sloveniji je tudi v visokih zavezniških krogih dobro poznan. Za dosego enotnosti (z OF) niso nobene žrtve prevelike". Iz "dosjeja" je vidno, da se Slovenska zaveza podreja tudi Mihajlovićevemu stališču, da se v Sloveniji ne sme ustanoviti nikakršno avtonomno narodno predstavništvo, da je to stvar šele povojne preureditve Kraljevine Jugoslavije. (V tej luči je "taborski parlament" 3. maja 1945 šele prvo dejanje nasprotnikov OF za konstituiranje avtonomne Slovenije v Jugoslaviji, ki se ga vodstvo kolaborantov drzne storiti. To potem, ko je kraljeva vlada že zdavnaj stopila v sporazum s Titom oz. Avnojem in priznala avnojsko federacijo!) Posebno pomembni so dokazi, da so tudi obstoječe četniške vojaške enote, ki naj bi bile ilegalne v razmerju do Nemcev, dejansko bile od Nemcev priznane in da so delovale v sklopu nemških sil. Najbolj drastičen je v tem pogledu podatek o sestanku 20. februarja 1944 v tržaškem hotelu Continental med poglavarjem operacijske cone Jadransko Primorje Friedrichom Rainerjem in poveljnikoma četnikov Novakom in Jevdjevićem. Dogovarjali so se o "legalni ilegali" (sic!) in v tem okviru o prihodu 1000 bosanskih četnikov. Sredi junija 1944 so klerikanci v Slovenski zavezi glede četnikov uveljavljali stališče, da so oni začeli boj s komunisti in da je vse drugo prišlo šele pozneje za njimi in da je treba zato vse postaviti na njihovo ideološko osnovo. V Ljubljani je tedaj nek domobranski obveščevalec izdal Nemcem skrivne narodnjaške zveze, pa so ga ubili. V slovenskih četniških odredih je bilo trenutno 341 mož, pričakovali pa so jih 500 od Slovenskega domobranstva. Tako pove eden zadnjih dokumentov iz časa pred nemško aretacijo dr. Janka Mačkovška in konca "dosjeja".

Mirno lahko rečemo: Novi dokumenti dopolnjujejo že znano podobo političnih nosilcev kolaboracije, "jugoslovensko" četniških in integralistično klerikalnih. Čemu potem danes sploh predavati o kolaboraciji, če to ni akuten znanstveni problem? Odgovor je na dlani. Zato, ker se vprašanje silovito politizira in zastavlja kot orožje v pravkar potekajoči "sveti vojni" za revizijo sekularizacije in novo duhovno oblast nad ljudmi v Sloveniji. Imenovanje "vojne" povzemam po knjigi, iz katere hočem navesti še odlomek, da bi si olajšal zaznamovanje zornega kota na naš problem.

Dr. Taras Kermauner je v sklopu svoje analize slovenske dramatike napisal monumentalno vrsto knjig. Med njimi lani tudi drugo knjigo o slovenskih narodnih junakih, o Levstikovem Tugomerju. Ne bom predstavljal ne avtorja knjige ne junaka. Le to rečem, da bi najbrž težko našli v slovenskih literarnozgodovinskih in filozofskih delih bolj strnjen in bolj v bistvo slovenskega zgodovinskega problema zadevajoč odlomek. Odlomek, napisan danes, v dobi zmede pojmov!

Fran Levstik je postavil dogajanje Tugomerja med polabske Slovane, ki so jih Nemci raznarodili, odstranili, pred tolikimi stoletji, četudi mu je šlo za Slovence, ki so jih Nemci na Koroškem zbrisavali danes, pred njegovimi lastnimi očmi. "Prizorišče okrog Gospe svete (bi) terja(lo) Slovence kot posebno nacijo;

prizorišče ob Labi sugerira, da je bistvo problema v občem boju z Nemci; da se bo boj odvijal v severnem delu Nemčije, celo tam nekje med Labo in Volgo." Tako pojasnjuje Levstikovo izbiro prizorišča Taras Kermauner in nadaljuje: "Levstik je bil po eni strani jasnoviden. Pričakovani boj se je – in celo dvakrat – zares odvijal na prizorišču, ki si ga je bil zamislil, do Caricina (Stalingrada). Rusi so prišli l. 1945 vse do Labe; Nemci l. 1941 vse do Moskve. Če ne bi zmagali Rusi, Slovenci ne bi imeli danes svoje nacionalne države. Če ne bi l. 1918 zmagali Srbi, je Slovenci prav tako ne bi imeli. Vprašanje je, koliko bi sploh še eksistirali; morda le kot vindišarska etnija z delno kulturno avtonomijo? Obe svetovni vojni za Slovence nista bili le to, za kar ju ima svetovna zgodovina; drugo vojno tudi kot – vsaj začasno – uničenje fašizma-nacizma. Za Slovence – Rusi bi se ohranili, Čehi in Poljaki itn. najbrž ne – sta bili obe, posebno pa druga vojna, osnova za ohranitev naše narodnosti-nacije. Potekali sta kot milenaristični; druga je dodala gentilističnemu hiliazmu še komunističnega. Rusi so zmagali kot Sovjeti, a obenem v sveti vojni za zmago Slovanstva nad Nemštvom ... Ne pravim, da se v Sloveniji ni dogajalo nič pametnega. Naj je bila še tako majhna, Slovenija je dejavno in uspešno sodelovala v boju zoper Nemce (Italijane); v povezavi ne le z Rusi, ampak tudi z zahodnimi zavezniki. (To opisuje celo dramatika slovenske politične emigracije: Vomberger v "Napadu".) Sodelovala je v tesni povezavi – v enotnosti – s Srbi, Hrvati, Muslimani, Makedonci, Črnogorci (...). Ne pozabimo: boj za samostojno Slovenijo – ta cilj je bil partizanom in OF jasen že l. 1941, čeprav še ni bilo rečeno, da je samostojna Slovenija tudi lastna nacionalna država – je mogel potekati le v okviru južnoslovanskega in vseslovanskega boja-vojne, celo kot svete. Slovenci se sami pač ne bi spravili nad Nemce in Italijane. Izrabili smo priložnost, da smo v širšem okviru udeležili tudi svoj – naš – interes: vse večjo samostojnost." (Slovenski plemenski junaki – Tugomer, Drugi del, "SAZU", Ljubljana, 1996)

Prva posebnost pobudnikov za prostovoljno kolaboracijo v LP je dejstvo, da niso doumeli te posebne pomembnosti svetovne vojne za Slovence. Da so problem njihove udeležbe v vojni – kolikor jim sploh ni šlo le za golo grabljenje po svojem starem oblastnem položaju – po svoji večini podrejali izključujočemu interesu neke univerzalne eshatološke doktrine in njene avtoritarne organizacije. Zato so videli v komunističnem hiliazmu le eshatološkega konkurenta – peklenščka, ki ga je treba fanatično ubijati. Niso videli ali hoteli uvideti tistega, kar ugotavlja odlomek, da je to faktor, ki Slovincem omogoča dejavno poseganje v vojno, ki jim omogoča prav njim toliko potrebno vlogo v njej, s katero utegnejo doseči, da postane vojna z obćimi svetovnozgodovinskimi cilji tudi vojna, ki rešuje slovenski interes: ne le ubranitev obstoja, temveč končno tudi veliko več, vse večjo samostojnost naroda.

Za današnji čas, ki sloni na dosežkih dejstva, da partizani in OF zgodovine niso zamudili, pa je najbolj občutna posebnost prostovoljne kolaboracije v LP okoliščina, da je ideologija te kolaboracije znova uporabna kot orožje v političnem boju na Slovenskem. Pol stoletja po koncu vojne! V nobeni drugi nekdanji okupirani deželi v Evropi, ne na zahodu ne na vzhodu, ni takega pojava. Le delna izjema je bivša NDH. V Franciji je s kolaboranti v svojih vrstah opravila katoliška cerkev sama! (Littlejohn.) Na Poljskem se katoliška cerkev nikoli ni postavila proti odporniškim gibanjem na način, kot ga je poznala strukturna katoliška cerkev v LP.

Ob tem je treba opozoriti, da obstaja velika razlika med tem cerkvenim stališčem danes in med stališčem duhovščine ljubljanske škofije v času neposredno po tem, ko jo je škof Rožman sebično zapustil v brezglavem begu. Takrat je bil namreč iz cerkvenih vrst v Ljubljani storjen poskus, ki bi ga bilo mogoče vsaj

nekoliko primerjati z ravnanjem uradne cerkve v Franciji. To je spomenica duhovščine ljubljanske škofije, izročena 11. julija 1945 predsedniku vlade Borisu Kidriču. Izrazila je priznanje narodni oblasti, veselje nad državo Slovenijo, "ki nam jo je osvobodilno gibanje prineslo takoj z osvobojenjem tal". Obsodila je narodno izdajstvo in obžalovala je, "da so take in podobne napake v usodni dobi okupacije zagrešili tudi nekateri katoličani in celo nekateri duhovniki." Spomenica je tudi poudarila, da se duhovščina zaveda, da je njena poklicna dolžnost pomagati ter v našem narodu zdraviti rane bridke preteklosti. "Zato hočemo s podvojenimi močmi pomagati gasiti ogenj sovraštva, maščevalnosti in krivičnosti, ki bi utegnil še nadalje razkrajati enotnost družine, vasi in naroda ter oteževati ali celo onemogočati vzajemno prizadevanje vseh narodnih energij ... za dvig naše domovine." Na podlagi spomenice je predsednik vlade Boris Kidrič predlagal pogovore in sporazum. Vendar do tega ni prišlo. Center federacije ni bil naklonjen avtonomnim (nacionalnim) rešitvam odnosa z domačo katoliško cerkvijo. V spomenici izraženo spravljivost duhovščine ljubljanske škofije je potem dodatno presekalo še militantno pastirsko pismo jugoslovanske škofovske konference z dne 20. septembra 1945. (Mohorjev koledar za leto 1985, Celje, 1984, 134-137. – Boris Kidrič, *Sabrana dela*, IV, Beograd, 1985, 43-44. – Zdenko Roter, *Katoliška cerkev in država v Sloveniji 1945 do 1994*. V: *Naš koledar 1995*, "Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije", Ljubljana, 1994, 189.)

Kako nastaja uporabnost ideologije kolaboracije za današnje politične boje? Odgovor lahko najdemo, če primerjamo kolaboracijo v LP s kolaboracijo v drugih deželah. Ne toliko po njenih oblikah, kolikor po nagibih, po motivih za takšno početje. Napačna je domneva, da je glavni skupni motiv kolaboracije vseh teh dežel strah pred okupatorjevim nasiljem, želja po prilagajanju njegovi politiki iz oportunističnih razlogov. Za slovensko taka motivacija nedvomno ni poglavitna. Ena pa je v resnici skupno vsem: antikomunizem. Toda tu ne gre preprosto za nasprotnost komunizmu kar tako. To je tisti bojeviti antikomunizem, ki zagleda v vojni Hitlerjeve Nemčije proti Sovjetski zvezi veliko priložnost za dokončni obračun z vsem nezaželenim v sklopu tega zla vseh zel, ker si je komunizem izbral za svojega poglavitnega idejnega in političnega sovražnika, proti kateremu so dovoljena vsa sredstva. To ni demokratična kritika komunizma. To je sovraštvo, ki se čuti upravičeno do vsakršnega nasilja, predvsem pa se hoče v danem položaju svetovne vojne vključiti v vojskovanje Nemčije v imenu nekakšne protibiljševiške križarske vojne. To je bila tista lastnost totalitarističnega antikomunizma, ki je zbujala kritičnost demokratičnih ljudi v Evropi, naj so bili usmerjeni liberalno, krščansko ali socialistično. Najbolj znana izjava te vrste so besede nemškega pisatelja Thomasa Manna, konservativno liberalnega nasprotnika nacizma, ki je sredi vojne, 1942. leta, zaklical, da je antikomunizem "temeljna norost 20. stoletja". To ni bila izjava za komunizem, temveč izjava proti početju, ki je podpiralo fašistično os, podaljševalo vojno in oteževalo zmago protihitlerjevske koalicije zahoda in vzhoda. Le mimogrede naj omenimo, da je Thomas Mann tudi v 50. letih nastopal na podoben način v ZDA, kjer je antikomunizem tistikrat dejansko služil boju proti liberalnodemokratičnim težnjam v ameriški družbi, saj je bil poglavitno geslo "makartizma".

Posebnost prostovoljne kolaboracije v LP ni v tem, da se upravičuje z nastopom prezgodnje in premočne rezistence, ki bo izzvala maščevanje okupatorja. V obsojanju odpora Osvobodilne fronte, ker je nevaren, je bilo res nekaj podobnosti s francoskim "petainizmom". Toda razlika je vendar bistvena: Slovencem okupator ni omogočal prav nobene oblike državnosti, četudi le satelitske, brezpogojno kolaboracionistične. Iluzija o LP kot nekakšnem azilu Slovencev se razblinja ob stari in katastrofalni izkušnji Primorcev pod Italijo. Slovenskim

kalaborantom so takrat pritikali ime kvislingi. Toda Vidkun Quisling je imel državo. Svojo državo! Slovenski prostovoljni kolaboranti v LP dejansko niso imeli nobene možnosti, da bi kvislingi zares tudi bili. Že zato ni ustrezno govoriti, da je Slovenska zaveza, ki se je ustanovila maja 1942 v Ljubljani – navidez skrivaj pred okupatorjem, a neprikrito v nasprotju z Osvobodilno fronto kot organizacijo dejanskega odpora – nekaj enako normalnega, kot so bila normalna politična vodstva v drugih deželah, ki so pač sprejemala okupacijo kot vsiljeno dejstvo, ne da bi jo odobraval, a ki niso dejavno stopala v prostovoljno kolaboracijo, še celo ne oboroženo. Dejansko je bila Slovenska zaveza bistveno drugačna že sama po sebi in njena ustanovitev je pomenila svojevrstno posebnost. Še posebno po objavi dokumentov iz "Dosjeja Mačkovšek" je namreč očitno, da je bila Slovenska zaveza, nekateri njeni člani bolj, drugi manj, a vendarle vsi kot celota, ne samo na tekočem glede organiziranja kolaboracionističnih oboroženih enot za boj proti partizanom – MVAC, marveč da je na te enote tudi računala v svojih političnih načrtih za prihodnost. Skratka, nastala je kot politična grupacija, ki je hotela preprečiti oz. zaustaviti že razvito odporniško gibanje in vojskovanje. Politična vodstva v drugih državah, ki so hotela ostajati v sredini med kolaboracijo in odporom, takšnih lastnosti niso imela. Tudi Slovenska zaveza sodi zato med posebnosti prostovoljne kolaboracije v LP, četudi se je trudila, da bi veljala za nekakšno podaljšano roko begunske jugoslovanske vlade.

Teza o samoobrambi pred revolucionarnim terorjem in zanikanje odporniškega, osvobodilnega značaja Osvobodilne fronte in Narodnoosvobodilne vojske, ki se poudarja kot upravičevanje politične, vojaške in političnopolicijske kolaboracije, je posebnost v primerjavi npr. s Francijo in Italijo, kjer so tudi obstajala partizanska gibanja. V času razvijanja te kolaboracije je v LP stala poleg argumentov, ki jih lahko kratko imenujemo apologija "Črnih bukev", v ospredju teza o "predrevoluciji". Na obojem sloni po 1989 velika ali celo poglavitna teža opravičevanja kolaboracije v LP. Takšno opravičevanje sprejema tudi del mlajših zgodovinarjev, celo tisti, ki so najbolj specializirani za tematiko okupacijskih let.

Nedvomno gre tukaj za resne probleme in gre tudi resnično za t.i. revolucionarni teror. Še posebno pozornost zaslužijo pojavi t.i. spontanega odpora podeželskega prebivalstva. Treba se je vprašati, odpor čemu ali komu. Ljudje, ki o tem toliko govorijo, poznajo samo en odgovor: odpor revolucionarnemu nasilju! Ob strani ostaja tisti del odgovora, ki je primaren: ljudje na podeželju so bili po naravi stvari same izpostavljeni vojskovanju, ki civilistom ne prizanaša. In ob strani ostaja dejstvo, da je že pred pojavom bojazni in nejevolje civilistov obstajala politična namera kolaboracionistov, da strah pred tovrstnim vojskovanjem izkoristijo za lastni načrt novačenja v protipartizanske enote in v pomoč okupantom pri zatiranju odpora. V "Kroniki" beremo: "Predstavniki predvojnih strak so se namreč še februarja 1942 dogovarjali, kako bi prepričali italijanske okupacijske oblasti, naj jim dovolijo samostojno obračunati s komunistično nevarnostjo." Od zgodovinarja – specialista izvemo še natančneje: sestanek o tem je potekal pri škofu Rožmanu sredi februarja 1942. In zdaj pomislimo! Sredi februarja v Ljubljani še ni bilo tistega vala atentatov, ki se nanj teza o samoobrambi toliko sklicuje (Avgust Praprotnik je bil ubit 20. februarja 1942) in še dolgo potem ni bilo nobenega osvobojenega ozemlja v LP in ne terorja partizanskih "vojvod" v njem. Prav sredina februarja 1942, ko je odločitev za formiranje lastnih protipartizanskih enot v podporo nezadovoljivi represivni akciji italijanskih okupatorskih oblasti torej že sklenjena, pomeni najnižjo točko v razvoju partizanskega gibanja, pomeni kritičen padec tega gibanja po prvem vzponu konec poletja in jeseni 1941. Zdaj šele prihaja tisti val atentatov ali

justifikacij ali likvidacij, ki se nanj zagovorniki kolaboracije toliko sklicujejo. Seveda drži, da so ti atentati, ko so se v resnici dogodili, bili "odličen alibi za kolaboracijo", kakor piše danes ugleden zgodovinar. Vendar: alibi za kolaboracijo, ki je bila nameravana že prej!

Ob strani obstaja še drug resnično pomemben dejavnik. Hitro razširitev in množičnost "vaških straž" je res mogoče razlagati z občutkom ogroženosti dela vaškega prebivalstva zaradi partizanskega načina bojevanja, z občutkom, ki je izviral iz strahu pred vojskovanjem in pred okupatorskimi represalijami. Toda popolnoma ob strani ostaja dejstvo, da organizatorji oborožene kolaboracije tega občutka ogroženosti niso sprejeli kot priložnost za sočutje, tolažbo ali stvarno pomoč prizadetim ljudem, marveč kot priložnost za to, da jih spodbudijo k vstopanju v kolaboracionistične oborožene enote. Zlorabljali so zaupanje ljudi, ki so se obrnili v stiski na tiste, od katerih so pričakovali pomoč ali vsaj dober nasvet. O odgovornosti političnih dejavnikov, ki ljudi niso varovali, marveč so jih pognali naravnost v ogenj, v tisti ogenj, ki je povzročil toliko trpljenja in krvi med slovenskim ljudstvom v LP in ki je bil navsezadnje prvi vzrok, zaradi katerega je moglo postati tako strašno število zapeljancev žrtev terorja zmagovite države, o tej soodgovornosti današnji upravičevalci kolaboracije molče. Le v tej pritajenosti morda niso izjema med evropskimi zagovorniki kolaboracije.

Prostovoljna kolaboracija drugod, zlasti na zahodu Evrope, je pogosto povezana tudi z obstojem fašistične ideologije. Najbolj vidni primeri so v Belgiji, Holandiji pa tudi v Franciji. Tudi v LP obstaja antikomunizem fašističnega tipa kot motiv za kolaboracijo. Najvidneje pri Leonu Rupniku in sploh v uradni domobranski propagandi. A sicer med organizatorji kolaboracije ne prevladuje. Prostovoljna kolaboracija na evropskem vzhodu, v Sovjetski zvezi in v območju njenega vpliva, se pretežno povezuje z nacionalizmom narodov, ki menijo, da bodo v zavezništvu s Hitlerjevo Nemčijo mogli doseči narodno državno osamosvojitve. V njihovi argumentaciji ima veliko vlogo nacistično propagandno geslo o Evropi mladih narodov. V resnici nacistična Nemčija ni imela nikoli nobenega programa za druge narode, vedno le za gospodovanje Nemcev. Pa vendar je nacionalizem dovolj močan argument kolaborantov. Celo v radikalno klerikalni Slovaški. Pavelčeva NDH se politično in idejno utemeljuje v imenu narodne svobode Hrvatov. Pri ljubljanskih katoliških integralistih se kolaboracija utemeljuje v izrazitem stvarnem nasprotju z narodno svobodo, celo v nasprotju z obrambo golega narodnega obstoja, ki so ga tuji napadalci neposredno ogrozili. Argument za kolaboracijo je čisti katoliški integralizem, ki se čuti ogroženega, četudi to pomeni podpiranje sovražnikov in uničevalcev lastnega naroda. Ali kakor je to avtoritativno izrazil škof Rožman: gre za prostovoljno kolaboracijo z narodnim sovražnikom "predvsem iz idejnih nagibov za borbo proti komunistični revoluciji, za ideje, ki so pač tudi versko npravnega značaja ..."

To je bilo glavno in po tem izstopa prostovoljna kolaboracija v LP kot velika posebnost iz splošne podobe kolaboracije v okupiranih evropskih državah. To je kolaboracija iz posebnih ideoloških nagibov, ki so v izvirnem temelju celo nasprotni ideologiji fašizma oz. nacizma, a se z njo eksistencialno ujemajo v skrajno militantnem antikomunizmu, zaobljubljenem a priori in vnaprej za vse čase in za vse položaje ljudi in naroda.

Trenutek! Ali ni vendar resnica, da je bil NOB pri nas po svoje pogojno zvezan z močjo revolucionarnega gibanja – s "komunističnim hiliazmom"? In ali ni bila kolaboracija zvezana s protirevolucijo? Najprej. Vrednostni položaj revolucije (narodne in socialne) in vrednostni položaj kolaboracije (prostovoljne in vojaške) nista enaka. Ne zgodovinsko, ne moralno, ne pravno. In nato. Slovenski narodni odpor 1941 – 1945 je bil učinkovit tudi zaradi tega, ker je bil

dodatno povezan še z revolucionarnim nagibom velikega dela naroda. Obojega ločiti v učinku, ni mogoče, zgodovine popravljati pa tudi ne. Protirevolucija bi bila možna tudi drugače. S takojšnjo in vztrajno navzočnostjo v odporu. Ko pa se je rade volje, celo apriorno povezala s kolaboracijo, tudi to dvoje ni bilo več ločljivo. Kolaboracija zaradi svoje antikomunistične naravnosti ni postala nič kaj lepšega, nič bolj upravičenega, protirevolucija pa z njo nič uspešnejša. Nasprotno! Bila je povsem zavožena doma, v svetu po zmagi nad fašizmom – nacizmom pa tujek. Niti hladna vojna je ni rehabilitirala. Evropski prelom pol stoletja pozneje ni bil preklic skupne zmage v drugi svetovni vojni. Bil je nova zmaga za demokracijo vseh.

Najodgovornejše kolaborativne strukture v LP so torej posebnost, že prav izjemne po tem, da so tvegale prostovoljno pridruženje italijanski in nemški armadi, ki sta bili v vojnem stanju z njihovo zakonito državo in bili trajno zapleteni v vojskovanje proti slovenskemu odporu. Tega niso storile zato, ker bi to bilo kakorkoli obetavno za slovenski nacionalizem. Prav nasprotno. Ko so se kolaborativno bojevale proti slovenskim partizanom, so se smatrale za udeleženke v križarski vojni proti boljševizmu, čeprav je bila Hitlerjeva in Mussolinijeva Osi tista, ki je takšno vojno razglasila. Takšno obnašanje so tvegale kljub dejstvu, da so sile Osi okupacijo izrabile kar od prvega dne, še pred napadom na Sovjetsko zvezo, za nasilno uničevanje slovenskega naroda kot takšnega. In kljub dejstvu, da so s tem izpodrezale korenine volji zaveznikov, da bi podprli zedinjenje "njihove" Slovenije po vojni. O fundamentalistični samovolji je mogoče govoriti, ker je znano, da v tistem času Vatikan nikakor ni bil pripravljen privoliti, da bi kljukasti križ v Evropi obveljal kot križ, ki bi pod njim bilo mogoče voditi kakršnokoli že križarsko vojno.

V tej zvezi je treba vsaj naznačiti še dve posebnosti ljubljanskih fundamentalističnih kolaborantov. Tokrat ne gre za mednarodno primerjavo, pač pa za različenosti znotraj slovenskega prostora.

Narodna in krščanska drža mariborske škofije v času nemške zasedbe je dejstvo, ki ga današnji častilci prostovoljne kolaboracije v LP najraje prezrejo. Kakor so ga ljubljanski integralisti namerno prezrli v času vojne. Res, neverjetna je bila slepota idejnopolične fanatičnosti, ki jih je pri tem vodila. Pomislimo! Ljubljanski škof sam je sporočal Svetemu sedežu podatke o grozovitem nacističnem preganjanju slovenske duhovščine in cerkvene strukture na Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem in na temelju Rožmanovih poročil je Vatikan obveščal o tem škofo v ZDA, da bi jim dal argumente za podpiranje razporeženja za pomoč ZDA državam, ki so bile v vojni z nacistično Nemčijo. V istem času so v zasedeni Franciji predstavniki Vatikana (nuncij Valeri) z lastnimi podatki o nacističnem divjanju na Štajerskem nastopali proti nemškemu agentom, ki so hoteli pridobiti francosko cerkveno hierarhijo za kolaboracijo. (O vatikanskih dokumentih v Grafenauerjem zborniku, 1996.) Ljubljanski škof pa se je delal, kot da informacije, ki jih je latnoročno posređoval v Rim, nič ne pomenijo za kolaborativno vnemo v LP in za njegov škofovsko vladarski natop proti odporu partizanov (v pastirskem pismu že 24. oktobra 1941). Ali je mogla ta smotrna slepota nastati šele v trenutku okupacije, ko so se ljubljanski integralisti blagrovati, da so osebno in s koščkom škofije padli pod škorenj rimsko "kulturne" fašistične Italije, ne pod odkrito nasilno nacistično Nemčijo? Ni šlo za lahkovernost. Kako sta se po svojem dušnopastirskem pristopu razlikovala škofa Tomažič in Rožman že v letih pred vojno, odkriva novejšo raziskovanje postopoma (Vekoslav Grmič, Zvesto pričevanje za evangelij in narod lavantinskega škofa dr. Ivana Jožefa Tomažiča, 26, Znamenje, 1996, št. 3-4).

In druga znotrajslovenska posebnost ljubljanskih kolaborantov. Znana je že od nekdaj, natančneje in razločneje pa jo ugotavlja in pojasnjuje novejšo zgodovinsko gradivo. To je za ljubljanske kolaborante tako neprijetni pojav primorskih "Čedermacev". Ni šlo le za čudovit odpor slovenskih, ljudstvu bližnjih duhovnikov proti poitalijančevanju in fašizmu, ki ga je ta uprizarjal z dosledno dokončnostjo. Šlo je tudi za kritičnost slovenskih krščanskih socialcev v slovenskem Primorju v okviru rapalskih državnih meja Italije do politike fašizmu naklonjenega radikalno desničarskega klerikalnega vodstva v jugoslovanski Ljubljani. Tu je že zgodaj nastajala velika razlika tudi v odnosu do revolucionarnega gibanja, ki v tem prostoru pomeni upanje za narodno rešitev. Taje prva potreba. Vprašanje o barvi oblasti narodne rešitve natopa šele na drugem mestu. Že tam 1932. leta je v vodilnem krogu goriških krščanskih socialcev (krščanskih demokratov, bi rekli danes) slišati mnenje, da tiči v možni zmagi komunistične revolucije v teh območjih tudi element narodne odrešitve Slovencev. In po 1941. letu stališče, da narodnega odpora in upora Osvobodilne fronte ne gre odklanjati zato, ker je v njej navzoča in močna komunistična stranka. To stališče je dobro premišljeno in utemeljeno. In uveljavlja se kritično v razmerju do filofašističnega kolaborativnega antikomunizma v LP. Ogorčenje Primorcev nad dejstvom, da ljubljanski katoliški integralisti aneksijo LP Italiji ne le sprejemajo, temveč jo tudi odobravajo in uveljavljajo v razmerju do njih, daje primorski kritičnosti do ljubljanske "centrale" le še globljo prepričanost.

Ljubljanski klerofašistični kolaborantje so takoj po aneksiji LP prihajali v Gorico k slovenskim katoličanom z zahtevo, naj se podredijo ljubljanskemu vodstvu in skupaj z njimi sodelujejo s fašističnim režimom. In prvi njihov argument je: "Zdaj smo skupaj v eni državi!" Zdaj boste poslušali nas! Primorski "Čedermaci" so zaprepadeni. Ogorčeni obsodijo paktiranje ljubljanskega vodstva s fašizmom, zavračajo strankarstvo in se izrečejo za narodno ljudsko gibanje po zgledu tistega v imenu majniške deklaracije v letih 1917 - 1918. Ivo Juvančič objavlja v zvezi s tem še podatek, da se ni škof Rožman nikoli (gotovo ne do 7. novembra 1942) obrnil na jugoslovansko poslanstvo pri Vatikanu. Takratno stališče odpravnik poslov, katoliškega duhovnika iz Dalmacije msgr. Moscatela, je bilo odločno: "Nobenega sodelovanja!" To stališče je Moscatelo Goričanom večkrat ponavljal. (Primorski dnevnik, 12. avgusta 1970.) Ali škof Rožman tega ni izvedel vsaj posredno, če že sam ni hotel vprašati njemu lahko dostopnega predstavnika svoje zakonite države?

S tem smo prišli do prav nenavadne posebnosti. Kolaborantje v LP hkrati priznavajo razbitje zakonite države (debelacijo) in se zavzemajo za stališče atentizma. To pomeni, načelno so za odpor, toda obenem za čakanje z bojem za osvoboditev te iste države do trenutka v oddaljeni prihodnosti, ko bodo nastopile prave možnosti. Dotlej naj velja kolaboracija, ne le tista nujna, marveč tudi prostovoljna.

Atentizem je pojav, razširjen tudi v drugih okupiranih deželah Evrope. Posebnost prostovoljnih kolaborantov v LP je dejstvo, da atentizem protislovno kombinirajo s sprejemanjem okupatorjevega stališča, da je z vojaško osvojitvijo jugoslovanska država pravno prenehala obstajati (priznavajo debelacijo). Povsod drugod je prostovoljna kolaboracija povezana z atentizmom tako, da obstoječo lastno državo ohranja za vse položaje, tudi v razmerju do okupatorja.

Ali je z vsem navedenim že konec naštevanja posebnosti ljubljanskega centra prostovoljnih kolaborantov? Tega ne trdim. A vsaj eno posebnost še hočem omeniti. Tako tehtno, da bi jo lahko postavili tudi na čelo te nenavadne povorke. V časopisu "Zgodovina v šoli" je mag. Boris Mlakar predlanskim objavil o kolaboraciji v Sloveniji pregleden članek. Avtor gotovo sodi med tiste raziskovalce,

ki imajo vse relevantne dokumente pred seboj, tako rekoč na mizi. V njegovem elaboratu je veliko pomembnega in tudi nespornega, veliko dejstev, o katerih ni (več) dvoma. Seveda so v njem, kakor se to v zgodovinoisju dogaja, tudi stališča, s katerimi se ni mogoče kar takoj strinjati, ali pa sploh ne. O takšnih zdaj ne bi govoril. V tem trenutku bočem le opozoriti na nekaj, kar avtor navede v sklepu, očitno kot svoje glavno spoznanje. Tako meni: Medtem ko obstaja na drugih ozemljih okupirane Evrope obratno sorazmerje med uporniškim gibanjem in kolaboracijo, v smislu, čim več odpora, tem manj kolaboracije, predstavlja razvoj v Sloveniji izjemo. Tu se ustavi. Toda če njegovo opažanje izrečemo do konca, ga lahko sklenemo takole: V Sloveniji (natančneje v LP) je sorazmerje med uporniškim gibanjem in kolaboracijo drugačno. Tukaj ni obratno, temveč premosorazmerno. V smislu, čim več odpora, tem več kolaboracije!

Če to presenetljivo opažanje o izjemnosti slovenskega dogajanja v času vojne in okupacije razčlenimo in logično premislimo do konca, bi to pomenilo, da je krivec za kolaboracijo odpor. Brez odpora je niti ne bi bilo! Ne bi bilo ničesar razen okupatorjev in njihove žrtve – slovenskega naroda, doživljajočega svojo "končno rešitev". Če je opažanje o premem sorazmerju ustrezno (in očitno je), potem gre za absurdno dogajanje v zgodovini druge svetovne vojne v Evropi. Kolikor se je kot takšno dogodilo, dokazuje samo po sebi, da mu je prvi vzrok ideološko zadrževalni koncept kolaboracije v LP. Kajti narodna orientiranost Slovencev v tej vojni je bila ustrezna obćemu znaćaju vojne. In bili so dorasli nujnosti, da spoznajo tudi posebni znaćaj in pomen te vojne za sebe, za prihodnost naroda. Bili so dorasli potrebi, da v vojni nastopijo tudi sami, za sebe. Če vse to premislimo, lahko rećemo, da je tisto današnje ideološko opravićevanje, celo povelećevanje kolaborantov v LP, v resnici veliko priznanje osvobodilnemu boju.

HERMAN POTOČNIK – NOORDUNG IN PROBLEM VOŽNJE V VESOLJU

dr. Janko Rupnik*

Herman Potočnik je v svoji knjigi *Problem vožnje po vesolju*, ki jo je leta 1986 ponatisnila tudi Slovenska matica, selektivno sintetiziral v celovit sistem domala vse pomembne ideje in izkušnje na tem področju. Omenjena knjiga je izšla leta 1929 v Berlinu z naslovom "Das Problem der Befahrung des Weltraums" pod psevdonimom Noordung. Ustvaril je zgledno delo, po katerem so pozneje vodilni možje tega področja, kot na primer dr. Werner von Braun, izjavljali, da jim je pomenilo pričujoče delo osnovo za projekte na področju vožnje po vesolju (na primer leta 1942 pri izdelavi orjaške rakete V2).

Herman Potočnik je omenjeno knjigo napisal strokovno poglobljeno, čeprav je pristop navidez bolj poljuden. Hermanu Potočniku gre posebej v svetovnem merilu, da je avtor geostacionarnega umetnega satelita in vesoljske postaje na breztežnostni krožnici okrog Zemlje. Ameriški geostacionarni telekomunikacijski satelit SYNCON je leta 1963 zavzel natančno isti položaj, kot ga je izračunal že Herman Potočnik. Sloviti konstruktor poznejših raketnih izstrelkov v vesolje Werner von Braun je to Potočnikovo delo kratko komentiral: "Njegovo vodilno načelo, oddaljenost od Zemlje in celo približno točko v vesolju je leta 1929 z zavidljivo natančnostjo določil stotnik avstrijske vojske Herman Potočnik." Dodaja, da je bila njegova knjiga zgodovinska prelomnica v svetovni vesoljski raketni tehniki. Istočasno ali malo pred tem so se z raketnimi motorji in raziskovanjem vesoljskega prostora z raketnimi napravami ukvarjali še na primer Rus Ciolkovsky, potem še Robert H. Godard in pa še ne tako dolgo umrli raketni strokovnjak Herman Oberth.

Znanost je sicer univerzalna, a ne glede na to je treba pojasniti tudi rod Hermana Potočnika. Lahko se zdi drobnjakarsko, toda ob dejstvu, da ga Avstrijci imajo za svojega, čeprav priznavajo, da je slovenskega rodu, moramo na kratko poudariti, da je sicer rojen v Puli (27. 12. 1892), kjer je bil njegov oče Josef Potočnik (rojen 1841) mornariški štabni oficir. Njegov rod po očetovi strani izvira iz Slovenj Gradca. Starši Hermana Potočnika so bili usnjarji in njihova obrt je prerasla v tovarno. Po materini strani je bil Herman Potočnik sicer doma iz Maribora, toda starši njegove matere so bili doma iz Vitanja. Materin oče je bil najprej v Vitanju krajevni sodnik (župan), pozneje pa se je preselil v Maribor oziroma v Slovensko Bistrico. V Vitanju se je rodil na primer Gustav Kokoschinek, v Mariboru pa znani vinski trgovec in mariborski svetnik Jozef, po katerem je bila v stari Avstriji imenovana tudi ulica v Mariboru. V mariborski matični knjigi za leto 1854 (7. februar) piše, da se je rodila mati Hermana Potočnika Marija

* Dr. Janko Rupnik, redni profesor na Pravni fakulteti v Mariboru

Kokoschinek, in se pri tem dodaja, da je bil boter matere njen stric Josef Kokoschinek, meščan iz Vitanja. Herman Potočnik je imel tudi strica general-majorja Heinricha, ki ga je verjetno pozneje spravljal v vojaške šole. Oče Hermana Potočnika Josef Potočnik je umrl zelo zgodaj, ko je bilo Hermanu komaj dve leti.

Iz gornjega izhaja, da je Herman Potočnik odraščal res znotraj nemško govoreče družine, ki pa je bila nesporno slovenskega porekla. Nedvomno izhaja iz tega, da ima Herman Potočnik po materini strani korenine oziroma poreklo v Vitanju, kjer še danes stoji hiša, v kateri je bil rojen njegov ded. Na pročelju te hiše so še vedno inicialke F.K. 1811. V dokaz temu lahko navedemo še knjigo spominov dr. Josefa Vošnjaka, ki na strani 111 izvirnika piše med drugim: "ko sem prišel v Slovensko Bistrico iskati službo, me je sprejel v nemščini okrajni glavar (Franc) Kokoschinek rodom iz Vitanja in me je vprašal, če prihajam (zafrkljivo) iz Tomanije (Kranjske)".

Brez dvoma lahko rečemo, da je Herman Potočnik bil tudi vizionar poleta na mesec, konstruktor vesoljske postaje, nesporno pionir geostacionarnega satelita (v današnjem pomenu besede je to komunikacijski satelit na primer za prenose TV-programov, ki jih vidijo domala že v vsaki drugi hiši). Tudi ameriške in ruske vesoljske postaje so izdelane na principih, ki jih je postavil Herman Potočnik, na primer vesoljski raketoplan Spaceshuttle. Raketni inženir Herman Potočnik je že v 20. letih tega stoletja pravilno predvidel vse faze poleta okrog Zemlje.

Njegova knjiga je bila večkrat prevedena, tudi v ruščino že med vojno, medtem ko je bila v angleščino prevedena pred tremi leti. Lahko zatrdimo, da je Herman Potočnik danes ob Juriju Vegi svetovno znani znanstvenik in pionir na svojem področju. Njegova pomembnost za svetovno znanost je še danes premalo ocenjena, ker je umrl zelo zgodaj, star komaj 37 let, na Dunaju v veliki revščini leta 1929 (27. avgusta). Po zaslugi Wernerja von Brauna, ki je ob raznih priložnostih izjavil, je bilo tudi zapisano v francoski enciklopediji LAROUSSE, da je bil Herman Potočnik njegov učitelj v izdelavi raket V1 in V2 in pozneje vesoljskih plovil. Neglede na njegovo univerzalno vlogo v svetu, ki jo vsaka prava znanost ima, je potrebno poudariti, da Herman Potočnik ni samo avstrijski raketni inženir, kakor si ga lastijo Avstrijci, ampak velja poudariti tudi njegovo slovensko poreklo, vezano na Slovenj Gradec in Vitanje. Zaslužil bi si, da bi prišel v vse učbenike, tako kot Jurij Vega, ki ga tudi imajo Avstrijci za svojega. Tako Vega posebno pa Potočnik sta zunaj bolj cenjena kot pri nas. Herman Potočnik ima celo ulico v Gradcu. Leta 1999 bo 70 let od njegove smrti. Že sedaj bi se lahko začele priprave na spomin na velikega rojaka in idejnega snovalca vesoljskih poletov.

PREVRATNI DNEVI 1918/1919 PRI LENARTU V SLOVENSKIH GORICAH

Marjan Toš *

Lenart je bil na začetku prve svetovne vojne tipični podeželski trg, ki je leta 1910 štel vsega 637 prebivalcev. Bil je sedež občine in okrajnega zastopa lenarškega sodnega okraja z okrajnim sodiščem, davkarijo, pošto z brzojavnim uradom, petrazredno ljudsko šolo, župnijo in žandarmerijsko postajo. Na zunaj je trg Lenart kazal nemško lice (predvsem zaradi nemške govorice tržanov in napisov), v resnici pa je bil slovenski. Župnišče je bilo vedno povsem slovensko (izjemno vlogo je odigral župnik Jožef Janžekovič, ki je bil pred izbruhom prve svetovne vojne tudi dovolj tolerant do slovenskih trških liberalcev (za slovenstvo pa je bil konec 19. stoletja nadvse zavzet tudi kaplan Ivan Bohanec), pa tudi sicer je bil človek širokih obzorij in globokega duha. Ljudska šola je postajala slovenska po prihodu nadučitelja, narodnjaka Radoslava Kopiča. To se je zgodilo leta 1906, pred njegovim prihodom je bila skoraj povsem nemška. Slovenska je bila tudi pošta (upravnik Vladimir Fabiani), na sodišču pa se je začelo v slovenskem jeziku uradovati po letu 1889, ko je prišel v Lenart Jožef Kranvogel. Nižji uradniki na davkariji so ostali precej nemško usmerjeni, pa tudi sicer je davkarija potem, ko jo je prevzel Ludvik Ryzieski, ohranila nemško lice. Vodstvo slovenskega narodnostnega gibanja je bilo v rokah pripadnikov svobodnih intelektualnih poklicev, ki so bili neodvisni (ekonomsko in politično). To je veljalo zlasti za odvetnike. Slovenska je bila odvetniška pisarna Janka Leščnika, h kateremu je prišel leta 1904 za koncipienta dr. Milan Gorišek, ki se je po letu 1910 osamosvojil in odprl svojo odvetniško pisarno. Pomembno vlogo je v narodnostnem življenju pri Lenartu v Slovenskih goricah pred 1. svetovno vojno odigralo Sokolsko društvo Lenart. Njegova duša je bil prav Milan Gorišek, ki ima veliko zaslug za razvoj Glavne hranilnice in posojilnice Slovenskih Goric.

1. avgusta 1914 je bila razglašena splošna mobilizacija, iz Slovenskih goric se je rekrutiral 47. pešpolk. Na začetku vojne je prišlo do izraza staro sovraštvo vplivnih trških Nemcev do Slovencev. Številne so zaprli in to zaradi povsem nepomembnih razlogov. V trških gostilnah se je na začetku vojne na veliko popivalo in veseljačilo. Po vpoklicu je ostalo v trgu malo intelektualcev, prva svetovna vojna pa je terjala občutno število žrtev. Na slovenskogoriško podeželje so pritisnile tudi dajatve, treba je bilo oddati vprežno živino, proti koncu vojne pa tudi drobnico.

* Marjan Toš, zgodovinar in novinar, Lenart v Slovenskih goricah

Primanjkovalo je zlasti moške delovne sile, precej zemlje je ostalo neobdelane. Močno je primanjkovalo industrijskih izdelkov, širile so se bolezni (španska gripa), gospodarsko je Lenart s širšim zalednjem precej obubožal. Nemci in nemškutarji v trgu med prvo svetovno vojno niso bili posebej dejavni, prizadeli so jih zlasti nekateri večji porazi avstro-ogrske vojske na frontah. Vnete so bile razprave po gostilnah, predvsem v Sollagovi gostilni, v katero so radi zahajali trški Nemci. Proti koncu vojne so precej negotovi pričakovali razplet, negotovost pa se je povečala, ko je celotne Slovenske gorice zajelo deklaracijsko gibanje. Postali so tudi precej prijaznejši do večinskega slovenskega prebivalstva. V začetku novembra, natančneje 2. novembra, so se začeli v Slovenske gorice vračati prvi vojaki iz bojišč. Kot zanimivost prvih novembrskih dni leta 1918 naj omenimo pristanek letala na njivah za lenarškimi zapori, ki so sodile k posesti župnije Sv. Lenarta. Pilot je moral zasilno pristati, ker mu je zmanjkalo bencina. Tržani Lenarta so si letalo na veliko ogledovali in ga oskrbeli z gorivom, nakar je odletelo proti Lipnici.

Tretjega novembra 1918 je bil v posloplju lenarške ljudske šole ustanovljen Narodni svet za trg Sv. Lenarta. Za predsednika so izvolili dr. Milana Goriška, ki ga še ni bilo v Lenartu, saj je kot oficir avstro-ogrske vojske dočakal konec vojne v Kotorju. Podpredsednik narodnega sveta za Lenart je postal župnik Josip Janžekovič, ki je lenarške slovenske intelektualce zvečer povabil na sprejem v župnišče. Ob napitnici je izrekel beseda "KI SO NAS HOTELI PONIŽATI, SO PONIŽANI, MI TRPINI PA SMO POVIŠANI". Besede so bile namenjene trškim Nemcem, ki so bili v prevratnem času precej negotovi. Pri Slovencih pa je čutiti močan narodnostni naboj, najbolj med svobodnimi poklici v Lenartu in deloma v Sv. Trojici, na podeželju pa precej manj. Cesarjev god 4. novembra 1918 se ni več praznoval. Škof Mihael Napotnik je pisal vsem župnijskim uradom, da naj darujejo slavnostne maše, vendar lenarški župnik Janžekovič tega navodila ni upošteval in ni poslal običajnih vabil prav nobenemu uradu v trgu, kjer je negotovost vplivnih tržanov nemškega porekla naraščala.

Začeli so zapuščati urade, najprej uslužbenci davkarije. Med prvimi je bil davčni nadzornik Maks Sollak, takoj za njim pa tudi upravnik Ludvik Ryzzienski, ki je bil doma od Svete Trojice. Občinski sluga Vinko Gorjup je prvič prebral oglase v slovenskem jeziku 4. novembra 1918. V noči od 7. na 8. novembra 1918 je iz Lenarta zbežal načelnik orožniške postaje Franc Jurše. Odšel je v avstrijski Cmurek. 10. novembra 1918 je bilo cerkveno slavlje, na katerega je župnik Josip Janžekovič povabil slovenske razumnike in v napitnici med drugim izrazil željo, da bi se med Slovenci v Lenartu končali spori, da tudi strankarska pripadnost ne bi preveč ločevala in da bi vsi skupaj složno delovali v dobrobit navonastajajoče države. Ob tej priložnosti je bil izrečen javni apel, da naj se pozabijo vsa nasprotovanja med dr. Milanom Goriškom in notarjem Franjem Štupico. Žal do tega nikoli ni prišlo. Navdušenje zaradi razpada avstro-ogrske monarhije je v trgu sv. Lenart naraščalo, med preprostimi ljudmi v okoliških slovenskogoriških krajih pa je še vedno prevladovala bojazen, da nova država ne prinaša stabilnih časov. Razširila se je celo propaganda, da nove oblasti praktično ni, da vlada anarhija in da lahko vsak dela, kar se mu zljubi. Zato tudi ni bilo spoštovanja novih odredb in ukrepov oblasti, na kar so opozarjali tudi pri okrajnem sodišču (na nujnost reda je opozarjal zlasti sodnik Ozbolt Ilavnic). 13. novembra 1918 je dr. Milan Gorišek dejansko prevzel položaj predsednika Narodnega sveta in je tudi poveljeval vojaški enoti, nastanjeni v telovadnici ljudske šole pri Sv. Lenartu v Slovenskih goricah.

Prisotnost vojaške enote in avtoriteta dr. Milana Goriška sta pripomogli k urejenosti javnega življenja v trgu, okrepilo pa se je tudi splošno zaupanje

prebivalstva do nove oblasti, ki se je počasi izgrajevala. Med tržani je bilo precej strahu zaradi vse večjega števila vojakov (predvsem konjenikov), ki so se skozi Lenart umikali proti Madžarski in Avstriji. Ljudje so se bali ropov, požiganja in umorov, vendar je bil strah povsem odveč, saj so se vojaki urejeno vračali skozi trg, tako da ni prišlo do ropov in ubijanja. Občasno so vojaki v Lenartu celo prenočili, prodajali so tudi konje in se v smeri proti Sv. Trojici umikali proti domu. 17. novembra 1918 je dr. Milan Gorišek z oddelkom oboroženih vojakov odšel v prostore občinskega urada in zahteval od župana Henrika Sollaka, da izroči županske posle regentu nadučitelju Radoslavu Kopicu. Od tam so odšli pred poslopje okrajnega sodišča in davkarije, da bi odstranili grbe z avstrijskimi orli. Vsi, razen grba na sodišču, so imeli samo nemške napise. Vojaki niso imeli dela, saj je predstojnik sodišča dr. Josip Kranvogel odstranil grb že prejšnji večer, ponoči pa ga je skril tudi davčni sluga Andrej Krepek. Tako je ostal samo grb z avstrijskim orlom in nemškim napisom nad finančnim uradom, kot zadnji ostanek avstro-ogrske oblasti. Tudi tega so sneli, vendar tako nesrečno, da je padel na tla in se razbil. 19. novembra 1918 so odstranili nemškega poštarja Antona Sarapina, in to na zelo miren način, saj je sam želel, da izroči pošto v slovenske roke. Poštni urad pri Sv. Lenartu je prevzel Franc Krajnc, sin poštarja in veleposestnika Krajnca iz Sv. Jurija v Slovenskih goricah. 20. novembra 1919 so izobesili mogočno trobojnico iz cerkvenega zvonika in s tem sporočili, da je trg Sv. Lenarta v slovenskih rokah. Tega dne je Narodni svet zasegel prostore "Schulverein" in poslopje "Vereinhaus", iz katerega so prav tako izobesili slovensko trobojnico. Kljub temu pa so otroci nemško šolo še naprej obiskovali, pouka je bilo konec šele 2. decembra 1918. 3. decembra 1918 je občinski sluga Vinko Gorjup javno obveščal in razglašal po vsem Lenartu, da je treba odstraniti vse nemške napise. Kdor tega ne bo storil, mu bo to storila nova slovenska oblast.

V čast združitve v novo državo SHS je bila tudi v Lenartu svečana proslava, posebna slovesnost v počastitev tega dogodka pa je bila 14. decembra 1918. Tega dne so v vseh javnih uradih in trških zgradbah, v katerih so živeli Slovenci, izobesili slovenske trobojnice. Zbrali so se učenci slovenske šole, spreved mladih z balončki in trobojnico ter baklavo pa se je začel pri hiši "Vereinhaus" (še danes popularni Sokolski dom). V povorki so bili tudi vojaki in lepo število Lenarčanov, najprej pa so se ustavili pri župnišču. Tam je župnik Janžekovič govoril o pomenu nove države in poudarjal narodnostni čut in ljubezen do domovine. Nato je povorka krenila okoli cerkve in do Rotovža, kjer je govoril regent Radoslav Kopic, ki je imel čustveno nabit govor in poudaril, da je s tem zadoščeno vsem krivicam, ki so jih doživljali Slovenci. Povorka se je dokončno ustavila pri zgradbi sodišča, kjer so vojaki izstrelili dve salvi iz pušk. S pesmijo "Lepa naša domovina" se je slovesnost v Lenartu končala. Trški Nemci slovesnosti niso spremljali, so pa nekateri okrasili okna hiš z zelenimi smrekovimi vejicami. Naslednji dan, to je 15. decembra 1918, je bila še slovesnost v farni cerkvi Sv. Lenarta, kjer je bila posebna pridiga. Pridigal je kaplan iz Sv. Ruperta (Voličina), bivši vojak kurat, Franc Pavlič. Taj je z močnim glasom pozdravil zbrano množico namesto z "Dragi kristijani" z "Dragi Jugoslovani". Prvič so v lenarški cerkvi slavnostno mašo sklenili z "Lepo našo domovino". Po slovesnem bogoslužju je bila še krajša slovesnost, na kateri so sodelovali vojaki in uradniki pod vodstvom kapetana dr. Milana Goriška. Na njegovo povelje so v čast kralja vojaki pod poveljstvom praporščaka Franca Breznika izstrelili dve salvi. Vse skupaj so sklenili s pravim veseljačenjem po lenarških gostilnah, ki je trajalo pozno v noč.

Zanimivo je, da je bilo kljub siceršnjemu navdušenju nad novo državo, ki se je izražalo z množičnimi manifestacijami po zaslugi vplivnih posameznikov, precej

zadržanosti in dvomov. Propaganda je opravila svoje zlasti na podeželju, kjer so še čutili veliko pomanjkanje kot posledico pravkar končane prve svetovne vojne. Poleg tega je bilo čutiti tudi določen odpor zoper Srbe, celo javno so v Lenartu nekateri poudarjali, da za Slovence so, za Srbe pa ne. Treba pa je tudi poudariti, da je bilo območje Lenarta z okolico izpostavljeno koncentričnim napadom nemške nacionalne propagande, ki je bila še posebej aktivna v bližnjem Mariboru. Ta propaganda je bila močna tudi v Slovenskih goricah, zlasti v trgih, kjer je bil vpliven nemški živelj (Lenart, Sv. Trojica, kraji ob sedanji državni meji - op. p.). Proti novi državi je bilo uperjeno tudi širjenje vznemirljivih vesti o tem, da je prišlo v Ljubljani do upora vojaštva, da je general Maister pobegnil in da je vojaška oblast ukazala evakuacijo Maribora in postojank severno od Drave. Propaganda je sejala negotovost tudi zaradi širjenja lažnih vesti o propadu mariborske "Posojilnice", ki je po zaslugi dr. Rosine pomagala Maistru z denarjem (v pomoč se je vključila tudi glavna posojilnica in hranilnica iz Lenarta, ki jo je vodil dr. Milan Gorišek). Začela se je tudi ostra gonja proti "krvoločnim Srbom" in proti srbski vojski, ki so jo obdolžili najrazličnejših hudodelstev. Negativno kampanjo so vodili tudi proti dinastiji Karadžordževićev, protislovensko in protisrbsko propagando pa so združevali s propagando za republiko Avstrijo. Lenart se tem pojavom ni mogel izogniti. Prebivalstvo se na to ni posebej odzivalo, nad novo državo pa ni bilo pretirano navdušeno. Najbrž pripomba O. Ilauinga o tem, "da je sreča, da tu ni prišlo do plebiscita - Slovenske gorice bile bi izgubljene kakor divji koroten", ni iz trte izvita. Ljudje, tudi nekateri vplivni Slovenci, so se bali, ali bo nova država vzdržala ali ne.

18. decembra 1918 so uradniki lenarškega sodišča prisegli zvestobo Jugoslaviji (SHS), vsi, razen višjega pisarniškega oficila Ivana Ureka, ki se je odločil za Republiko Avstrijo in bil 1. januarja 1919 leta upokojen. Ustanovitev nove države SHS (kasneje kraljevine Jugoslavije) pa Slovincem ni prinesla tistoga, česar so si tako želeli. Lenarški nadučitelj Kopič je kmalu po novembrskih in decembrskih dogodkih leta 1918 zapisal, da se ekonomski položaj malega kmeta in viničarjev ni niti malo spremenil. Opozoril je, da so tisti ljudje, ki so bili pred prevratom v Sv. Lenartu v Slovenskih goricah na vodilnih mestih (zlati seveda v upravi), igrali pomembno vlogo tudi po prevratu. Pri tem posebej omenja Aubla, Piricha in Saritza, ki so bili med ekonomsko močnimi in vplivnimi tržani Lenarta. Svoje so prispevale tudi strankarske zdrahe, intrige in medsebojni obračuni. Ob tem pa nadučitelj Kopič izpostavlja pozitivno vlogo nekaterih posameznikov, zlasti iz vrst lenarškega Sokola. Kopič je bil šolski upravitelj pri Sv. Lenartu v letih 1907 - 1920 in je na koncu kariere dokaj osamljen in potrt odšel v pokoj. Zelo ilustrativna je njegova izjava ob odhodu v pokoj, iz katere vejejo nekatera spoznanja enega od vplivnih akterjev dogajanja prevratnih dni pri Sv. Lenartu o nastalih razmerah. Tako je zapisal šolski upravitelj Kopič: "Glavni vzrok gonje proti meni, katera se je končala zame na zelo sramoten način pri Poverjeništvu v Ljubljani, je bil nakup nemške šole in društvenega doma (Sokolski dom - op. p.) s strani glavne (mišljena je Glavna hranilnica in posojilnica - op. p.). Čudim se, da merodajniki naše stranke niso ganili prsta niti v strankin, niti v moj prid in zadoščenje. Število pravih prijateljev in demokratske stranke se je krčilo, iskalo se je stikov z glede političnega mišljenja in možatosti jako dvomljivimi Šentlenarčami in to je bil vzrok, da sem odklonil "odhodnico", kajti nisem hotel stiskati rok in poslušati mogočih hvalospevov iz ust takih ljudi. Brez pompa sem priša, brez pompa odiša. Nehvaležnost je plačilo v tej solzni dolini."

Sicer pa so se še lep čas po prevratu poznale poveljne razmere, občutna je bila socialna beda prebivalstva, gospodarski razvoj je bil počasan in le kratek čas konjunktoren, saj se je kmalu odrazila velika gospodarska kriza.

Viri in literatura:

- ¹ Kronika OŠ Lenart
- ² O. Ilauing: Dogodki pri Sv. Lenartu za čas prevrata (rokopis, MK Lenart)
- ³ M. Toš: Sokolsko društvo Lenart (rokopis, Fundacija dr. A. Trstenjaka)
- ⁴ B. Teply: Narodnostni in politični boji pri Lenartu v desetletju pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, 1968
- ⁵ M. Toš: Dr. Milan Gorišek, preveč pozabljeni narodnjak Slovenskih goric, Večer 19. 1. 1995

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Ivan Jakič: Vsi slovenski gradovi

Spomladi 1997 je DZS izdala leksikon slovenske grajske zapuščine pod naslovom *Vsi slovenski gradovi* avtorja Ivana Jakiča. Gre za razkošno izdajo formata 22.5 x 31 cm, ki na 416 straneh po abecednem redu predstavlja vso fevdalno arhitekturo na ozemlju Slovenije, pa bodisi da gre za njene še obstoječe stavbe, boljše ali slabše ohranjene razvaline, za njene sledove ali pa samo še za arhivsko izpričane lokalitete.

Kratkemu uvodu sledi 38 zemljevidov z vrisanimi grajskimi lokacijami, obsežen abecedno urejen popis grajskih objektov (str. 46 – 394), kastelološki slovarček ter seznama obravnavanih objektov in uporabljene literature (str. 411 – 416). Besedilo spremlja 430 barvnih fotografij in 140 fotografij starih razglednic, tako da je knjiga zelo bogato ilustrirana.

Uvod kratko, jasno in pregledno povzema zgodovino nastanka, razvoja in propada grajske arhitekture od njenih začetkov v 10. stoletju do razdejanj zadnje svetovne vojne in zavestno malomarnega odnosa do te "ideološko zaznamovane" arhitekture po njej, kar se zaradi neurejenih lastninskih odnosov še do danes ni dosti spremenilo.

Slede zemljevidi, ki so usklajeni z besedilom tako, da je na njih mogoče poiskati lokacije vseh 876 grajskih objektov, obravnavanih v leksikalnem delu knjige. Pri tem so posamezni objekti označeni s posebnostjo njihove arhitekture, navedbo pokrajine, kraja in lokacije njihove lege, mestom na zemljevidu, sedanjim stanjem in s stoletjem, ko se prvič omenjajo. Na ta način je mogoče dobiti temeljno informacijo o objektu, še preden preberemo njegov opis. Hitrejšemu iskanju podatkov služijo tudi navedbe glavnih objektov, ki so nad vsakim od 39 koordinatnih izsekov, na katere je zemljevid Slovenije razdeljen. Zaradi vsega tega so karte zelo pregledne, njihova slabost pa je, da mikrolokacijsko niso dovolj natančne in da zato iz njih ni vedno razvidna možnost dostopa do posameznih objektov.

V severovzhodni Sloveniji avtor našteje 414 fevdalnih objektov (gradov, stolpov, dvorcev, dvorov, graščin in gradičev), od tega le 10 v Prekmurju, zato pa kar 24 v Ptujju in njegovi bližnji okolici, 15 v Celju in okoli njega, 15 na ozemlju med Vojnikom in Dobrno, 11 na območju med Kamnico in Bresternico itd.

Dr. Ivan Stopar v svoji topografiji gradov severovzhodne Slovenije, ki je izhajala v letih 1990 – 1993, našteje 382 fevdalnih objektov. Torej 32 manj kot Jakič. To razliko je pripisati dejstvu, da Jakič našteva več dvorov v mestih in okoli njih ter tudi več le arhivsko izpričanih objektov kot Stopar. Zanimivo pa je, da je Jakič v svoji knjigi *Gradovi*, graščine in dvorci na Slovenskem, ki je izšla leta 1995, naštel v Sloveniji 736 objektov, od tega 296, torej kar 118 manj, na ozemlju severovzhodne Slovenije. To dokazuje, da števila teh objektov ni mogoče

natančno navesti, saj se njihovi opredelitelni kriteriji navzdol zgubljajo v tistih kategorijah fevdalne arhitekture, ki mejijo na pristave, gospodarska poslopja in (svobodne) hiše, ki so se komaj kaj razlikovale od meščanskih in celo podeželskih bivališč.

Pomembnejša od tega, koliko objektov je nekoč obstajalo, je ugotovitev, da je od obravnavanih oziroma omenjenih 414 objektov 155 še ohranjenih, 161 le še omenjenih, o 47 pričajo samo skromni sledovi, 52 pa jih obstaja kot boljše ali slabše ohranjene razvaline. Razmerje navidezno ni slabo, vendar pa je treba vedeti, da je med ohranjenimi objekti mnogo dvorov in gradičev, med razvaljenimi pa prevladujejo predvsem večji gradovi, dvorci in graščine. Nedvomno je glavna vrednost knjige v njeni leksikalni razsežnosti, polni stvarnih podatkov o fevdalni gradbeni zapuščini, ki ponuja bazo za mnoge nadaljnje strokovne izpeljave zlasti na področjih družbene in umetnostne zgodovine ter genealogije. Koliko naporov je bilo potrebnih za to, da je avtor prišel do zbranih podatkov, ve najbolje on sam in tisti raziskovalci, ki so se kdaj lotili kake teme podobnih topografskih razsežnosti. Gotovo je, da bodo nekateri podatki po podrobnejših raziskavah tega ali onega objekta doživeli popravke, vendar pa to celovitosti prikazane tematike ne bo bistveno prizadelo ali celo razvrednotilo, saj je zaradi svoje obsežnosti enostavno "neuničljiva".

Jože Curk

Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Od naselitve do zloma stare Jugoslavije. Ponatis 1. izdaje iz l. 1961. Slovenska matica, Ljubljana, 1996, 569 str.

Posthumno je lani izšel ponatis monumentalne Vilfanove Pravne zgodovine Slovencev iz l. 1961, torej kar pred eno človeško generacijo. Zato je prav, da tudi ob izdaji nespremenjenega ponatisa opozorima nanjo. Že kmalu po tem, ko je knjiga pošla, je založba Slovenska matica vabila avtorja, da jo ponovno izda. Medtem je avtor objavil močno skrajšano in po razporedu snovi spremenjeno verzijo te knjige za avstrijsko-nemško jezikovno območje z naslovom *Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941*, v seriji *Grazer Rechts- und Staatswissenschaftliche Studien*, herausgegeben von Hermann Baltl, Band 21, Leykam Verlag, Graz 1968, 242 str. Nove izdaje knjige v slovenščini se ni lotil, ker je menil, da bi jo bilo treba dopolniti ter bi zato ponatis ne ustrežal. Druge avtorjeve obveznosti pa so se kopičile do take stopnje, da se je predelava knjige odmikala in do prezgodnje smrti ni bila mogoča. Ker pa je potreba po sintetičnem prikazu slovenske pravne zgodovine nedvomna, je tako zdaj izšel nespremenjen ponatis iz l. 1961.

V nadaljevanju bom grobo prikazal vsebino knjige. V predgovoru je dan osnovni koncept sinteze pravne zgodovine Slovencev, slovenskega prava in slovenskega ozemlja. Na kratko sta obdelana stik s pokrajino in vprašanje vzročnosti v pravni zgodovini Slovencev.

V prvem delu so obdelane Starejše domače in tuje podlage (staroslovansko, ilirsko in rimsko pravo ter germanska prava) pravnega razvoja, posebej seveda osnovne značilnosti in nekateri problemi staroslovanskega prava.

V drugem delu, ki zajema Fevdalizem srednjega veka, so obdelane splošne značilnosti fevdalizma na Slovenskem z opredelitvijo tipičnih in netipičnih

razmerij, nato pa lastnina in družba, fevdalna država in posebnosti fevdalnega prava. Nato sledi Zgodnji fevdalizem (podreditev staroslovanskih družbenih prvin fevdalnemu redu), zgodnja fevdalna država (krajinsko plemenska ustava) in zgodnje fevdalno pravo. Nato je obdelan Partikularizem teritorialnih zemljišč gospostev (kolonizacija in družba, partikularistična država, partikularistično pravo). V poglavju o Zgodnjem obdobju dežel so obdelani denar in mesta (primorska in celinska) in finančnopravne osnove denarnega gospodarstva, gospodarsko pravo in družbena razmerja zunaj mest (agrarno podeželje, rudniška in fužinska razmerja) in oblikovanje zgodnje stanovske države z zgodnjim deželnim pravom. Nato sledi poglavje o Srednjeveškem pravu po splošnih panogah (imovinsko pravo, osebno in rodbinsko pravo, dedno pravo, kazensko pravo in sodni postopek).

V tretjem delu, Fevdalizem novega veka, je obdelana doba recepcije rimskega prava (zgodnje kapitalistična družba in gospodarsko pravo, stanovski dualizem in politični absolutizem in pravo v dobi recepcije). V poglavju o pravnem absolutizmu je obdelan razvoj absolutističnega državnega aparata, gospodarsko pravo in pravo v dobi pravnega absolutizma. Obdelane so še splošne pravne panoge od recepcije do kodifikacije (kazensko pravo in postopek, civilno pravo in civilno-pravni postopek).

Četrty del zajema kapitalizem, in sicer državo v kapitalizmu (stara Avstrija, stara Jugoslavija), pravno ureditev gospodarstva in družbe (splošno gospodarstvo, agrarna vprašanja, delovna razmerja) ter splošne pravne panoge in organe sodstva (civilno in kazensko pravo, sodišča in sodni postopek).

Na koncu sledi kratek sklep, bibliografija (v resnici viri in stanje raziskav, kjer so omenjeni tudi najpomembnejši slovenski pravni zgodovinarji), stvarno kazalo in seznam ilustracij. Velika škoda je, da avtorju ni bilo dano, predvsem na podlagi lastnih raziskav, dopolniti to knjigo. Založbo velja pohvaliti, ker je zmogla zelo dostopno ceno za tako obsežno knjigo.

Jože Maček

Serij Vilfan: Zgodovinska pravotvornost in Slovenci. Pravna obzorja 5, Cankarjeva založba Ljubljana, 1996, 526 strani.

Posthumno je izšla v naslovu omenjena knjiga lani umrlega akademika in zaslužnega profesorja ljubljanske univerze dr. Sergija Vilfana. Še pred začetkom svoje akademske kariere je izstopil s svojo monumentalno Pravno zgodovino Slovencev (Slovenska matica, Ljubljana, 1961), ki je prav tako posthumno izšla lani v 2. (nespremenjeni) izdaji pri isti založbi. Med letom 1961 in letom svoje smrti (1996) je objavil nekaj knjig in veliko razprav iz različnih področij pravne zgodovine in pravne etnologije doma in v tujini. Najbrž je upravičena trditev, da je bil dr. Vilfan slovenski zgodovinar, ki je največ objavljaj v tujih jezikih in bil temu ustrezno znan in cenjen. Impozanten je tudi njegov prispevek v Zgodovini agrarnih panog, v 2. zvezku Družbena razmerja (DZS Ljubljana, 1980). Za dr. Vilfana je bilo značilno, da je bil izviren mislec, da ni bil podvržen nobeni doktrini in da je vsa svoja dognanja črpal iz konkretnih virov tako pravnoarheoloških, pravnoetnoloških ali arhivskih, ne nazadnje tudi iz terenskih raziskav, jih kriti-

čno in še primerjalno vrednotil, kar je bilo mogoče le z njegovim ogromnim znanjem in obvladovanjem ustrezne znanstvene literature.

V knjigi *Zgodovinska pravotvornost in Slovenci* so se omenjene odlike izrazile v vrhunski stopnji. Menim, da je knjiga tako dragocena in toliko presega ozek (čeprav tematsko zelo širok) pravni okvir, da bi jo moral poznati vsak izobraženi Slovenec. Gre preprosto za znanstveno zanesljivo utemeljitev samozavesti Slovencev na pomembnem družbenem področju, ki nam zelo manjka, in to kot rezultat razmer v zadnjih dveh stoletjih, ko so nam drugi vsilili, v nič manjši meri pa se tudi sami nismo branili sprejeti zloglasni mit o tisočletnem hlapčevstvu, in to skoraj skozi vso našo zgodovino, s katerim naj bi bila tudi povezana nezmožnost lastne pravotvornosti. To pomeni, da naj bi Slovenci več kot tisoč let živeli po tujem pravu. Proti temu je sicer med obema vojnama nastopal prof. dr. Metod Dolenc, tudi profesor ljubljanske pravne fakultete, ki je hotel iz gorskega (vinogradnega) prava izluščiti edino "slovensko" pravo. Posamezna njegova dognanja so bila sicer utemeljena, celota pa je v svoji eksplicitnosti vendar stala na trhljih nogah. Saj neka gospodarska dejavnost, vezana na posebne klimatske razmere (vinogradništvo), ki ni mogoča povsod, vendar ne more biti osnova nacionalnega prava.

Po teorijah 19. stoletja so bili pravotvorni (razen drobcev) labko le tako imenovani zgodovinski narodi, narodi z lastno državo, ki je Slovenci seveda nismo imeli. Nepravilno, a učinkovito so razlagali državnost Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti kot centralistično in ne kot federativna, kar je v resnici bila. Nepravilno so v preteklost projicirali narodnostno pripadnost, ko je še ni moglo biti in so čutili ljudje le regionalno ali pokrajinsko, če ne kar krajevno pripadnost. Skratka nacionalne države 19. stoletja niso bile identične z ljudstvi in nacijamo, kakršne obstajajo zdaj, še manj pa pred 19. stoletjem.

Avtor dokazuje, da v tem dolgem obdobju prava ni ustvarjala le država (deželni knezi), temveč tudi ljudje, seveda na področjih, kjer so bili neposredno zainteresirani in kjer so obstajale pravne praznine. Teli pa je bilo veliko. Pri tem pa v nasprotju s pomembnim pravnim zgodovinarjem Jankom Polcem opozarja, da se slovenska pravotvornost ne nanaša le na pravno problematiko kmetov kot najštevilnejšega stanu do 20. stoletja, čeprav je v knjigi največ kmečke pravne tematike.

Če primerjamo ljudsko pravotvornost v drugih avstrijskih dednih deželah z notranjeavstrijskimi, kjer so živeli Slovenci, ne bomo ugotovili bistvenih razlik. Pač pa so velike razlike tudi na višji stopnji deželne in ne le ljudske pravotvornosti med omenjenimi deželami in Tirolsko. Toda to je zgodovinsko pogojeno z njeno geografsko lego. Od 1363, ko je prišla v sestav Avstrije, Tirolska do 1500 sploh ni bila ozemeljsko povezana z Avstrijo in so jo habsburški deželni knezi želeli z raznimi ugodnostmi čimbolj vezati nase, še bolj pa z dejstvom, da je že v začetku habsburške vladarske hiše (ki izbaja iz Švice) obstajala nevarnost, da se Tirolska nasloni bodisi na Švico, Benetke ali Bavarsko (Nikolaus Grass: *Zur Stellung Tirols in der Rechtsgeschichte*. Festschrift Hermann Baltl. Herausgegeben von Kurt Ebert, Universitätsverlag Wagner, Innsbruck 1978, str. 228 - 274). Kmetje so na Tirolskem imeli veliko zastopstvo v deželnem zboru, fevdalne obveznosti so hile majhne, osebna fevdalna vezanost je izginila že v začetku 16. stol. itn. Večja ali manjša stopnja pravotvornosti torej ni bila odvisna od nacionalnosti, temveč od raznih drugih razmer.

Po uvodu sledijo poglavja *Pravotvornost pod vprašajem*, *Odmevi historično-pravne šole pri Slovencih*, *Pravne starosvetnosti*, *Običajno pravo*, *obče sodbe in praksa*, *Soseske* (vaške skupnosti), *Skupni svet naselij*, *Zbori*, *Premoženjsko-pravna razmerja*, *Pravo zakonske zveze in kazensko pravo*. Delo sklepa seznam

splošnejše uporabljene literature, povzetek v nemščini ter stvarni in imenski indeks.

Delo večinoma temelji na lastnih dognanjih, kjer pa se je naslonil na druge avtorje, je pogosto nova ali spremenjena interpretacija rezultatov. Omeniti velja, da je knjiga napisana v živem, mestoma kar hudomušnem jeziku, ki napravi branje za poseben užitek. Neredki so tudi duhoviti jezikovni diskurzi pri posameznih pojmi in pojavih. Skratka, to je knjiga desetletja, če ne še več, na področju slovenske zgodovine.

Jože Maček

Franč Rode: Za čast dežele. Družina, Ljubljana, 1997, 147 str.

Naslov drobne knjige je vzet iz Prešernovega Sonetnega venca, in sicer iz verza "Da bi nam srca vel za čast dežele, ..." V njej je pisec, ko še ni bil imenovan za ljubljanskega nadškofa in slovenskega metropolita, združil osem predavanj, ki jih je imel v zadnjih letih v raznih slovenskih krajih in so bila objavljena v raznih publikacijah (ki niso navedene), in intervju v študentskem listu Tretji dan iz l. 1993. Tu bom prikazal samo prve tri sestavke, ki se nanašajo na slovensko zgodovino, ostalih pet oz. šest pa obravnava, kakor sledi iz naslovov – Spor in sprava, Bog v evropski zavesti, Krščanstvo in kultura, Krščanska kultura v sekulariziranem svetu, Med kulturo življenja in kulturo smrti, intervju "Stati in obstati" (njegovo poznejše škofovsko geslo) – verska, cerkvena, narodna in filozofska vprašanja.

V prvih treh sestavkih pisec prizadeto zavrača močno razširjeno zavest o nesrečnosti in hlapčevstvu slovenskega naroda in v bistvu zagovarja stališče, da smo Slovenci prav tak narod kot drugi, v nekaterih potezah morebiti celo boljši. Preživeli smo npr. narode, ki so nam bili po številu enaki.

V sestavku Slovenska narodna zavest utemeljuje, da je z razglasitvijo naše samostojne in neodvisne države l. 1991 nastal za nas nov položaj, ki nas je iztrgal iz mednarodne anonimnosti in smo se kot polnopravni subjekt uvrstili med narode sveta. To zahteva in upravičuje tudi spremembe v narodni zavesti.

Pri iskanju vzrokov za našo zavest o nesrečnosti postavlja na prvo mesto naše pesnike in pisatelje, začenši s Trubarjem, ki pa je pisal v izjemno težkih razmerah za tedanje slovenske pokrajine. Prešeren je bil glede narodne zavesti bolj ambivalenten. Med vsemi slovenskimi pesniki in pisatelji pa je bil najbolj problematičen Ivan Cankar, zlasti z oznako "smrdljiva drhal" po reformaciji in da smo mi vnuki teh dedov. Cankarjev pogled na slovensko preteklost je po piscu do kraja negativen. Hkrati seveda tudi preroško zapiše, da je "naše veliko jutro blizu", kar je mogoče tolmačiti tudi kot napoved naše samostojnosti. Kar utegne biti manj znano, je, da tudi iz Kosovela veje radikalni pesimizem, npr. iz Balade (npr. "tisočkrat tisoč hlapcev in sužnjev"). Rode pravi "v svetovni literaturi bi težko našli bolj hromeče in samopomilovalne besede." Negativno gledanje na našo narodno usodo traja do danes in kot zadnjega takega pisca omenja Bojana Štiha.

Nato obravnava Karantanijo, kjer obžaluje, da karantanski knezi niso znali ustvariti močnega političnega in cerkvenega središča, ki bi povezovalo vse Slovence. Po poljskem zgodovinarju Aleksandru Gieysztorju navaja, da je

preminila septembra 1942. V začetku maja je še obiskala svoja sinova Vlada in Bojana v mariborskih zaporih. 4. avgusta 1942 pa se je s pismom poslovila od sinov.

Če upoštevamo bistveno vsebino in najpomembnejši del Miklavčevega pisanja, gre predvsem za pričevanje o tem, kar je avtor sam doživel, pretrpel in videl. Gre torej predvsem za pričevanje oziroma za zelo pomemben spominski vir, za vir prve roke in primarni vir za večino dogajanj, ki jih Vlado Miklavc opisuje. Pomen spominskega gradiva za obravnavo obdobja 1941 – 1945 in problematiko njegovega kritičnega pretresa sem zlasti na osnovi izkušenj, ki sem si jih pridobil pri njegovi uporabi in pri presoji literature, ki v večji ali manjši meri temelji na pričevanjih in izjavah ali na t.i. ustnih virih, obravnaval v več prispevkih. Med drugim sem spoznal, da je precej obsežnejših prispevkov, ki jih avtorji označujejo za svoje spomine, to le delno, delno pa temeljijo na pričevanju drugih, a tudi na literaturi in dokumentih in so torej delno spominski vir, delno pa sodijo med literaturo, kar pa ni vedno lahko razmejiti. Velja poudariti, da pri Miklavčevi knjigi ni težav pri ugotavljanju tistih delov besedila, ki so izključno avtorjevi spomini, od tistega, kar je povzel po dokumentih in literaturi. Pri opombi v virih in literaturi je avtor navedel, kaj je uporabil pri opisu tistih dogodkov, pri katerih sam ni bil neposredno udeležen. Uporabil je predvsem literaturo, a tudi dokumente in izjave. Med uporabljenimi dokumenti so taki, ki so neposredno v zvezi z usodo Miklavčevih v času okupacije, a tudi poročila okupatorjeve orožniške postaje v Mozirju. V zvezi z omembo dokumentov, ki so neposredno povezani z Miklavčevo družino, velja omeniti, da je bilo poslovilno pismo Antona Miklavca objavljeno v mednarodni zbirki Pisem na smrt obsojenih (*Lettere di condannati a morte della Resistenza europea*, Torino 1956) in v nemški izdaji tega zbornika. V zborniku *Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski* (Maribor 1965) in v razširjenih in dopolnjenih izdajah tega zbornika z naslovom *Poslovilna pisma žrtev za svobodo* (Maribor 1969 in 1978) je poleg poslovilnega pisma Antona Miklavca objavljeno tudi iz zapora iztihanapljen pismo Vlada in Bojana Miklavca, ki sta ga 14. aprila 1942 napisala svoji materi. Poleg navedenih pisem je Miklavc objavil v svoji knjigi še tale pisma: pismi Antona Miklavca z dne 2. aprila 1942 in njegovo nedatirano pismo ženi Mariji, ki ju je napisal v zaporu, pismi Vlada Miklavca s pozdravi Bojana Miklavca materi dne 15. junija in 6. junija 1942, ki sta bili napisani na Borlu, že omenjeno pismo Marije Miklavc sinovoma Vlado in Bojanu ter pismo Vlada Miklavca z dne 20. novembra 1944 sorodnikom v Bočni.

Zapisali smo, da najpomembnejši del besedila v Miklavčevi knjigi predstavlja avtorjevo pričevanje o tem, kar je sam doživel, in še zlasti tisti del pričevanja, ki prikazuje razmere in trpljenje v zaporih in taboriščih. Gre za pričevanje slovenskega rodoljuba, ki je trpel v najhujših okupatorjevih ječah v okupirani slovenski Štajerski in v enem najhujših nemških koncentracijskih taborišč. S tem v zvezi je treba opozoriti na Miklavčevo pripoved o drugih jetnikih, s katerimi je bil v zaporih in taboriščih. Pomemben je Miklavčev opis zadnjih ur življenja članov krške uporniške skupine, ki jih je okupator zaradi izdaje 29. julija 1941 zajel in naslednjega dne ustrelil v gozdu Dobrava pri Brezicah. Gre za pričevanje o prvi skupini rodoljubov, ki so jih okupatorji usmrtili v Sloveniji.

Verjetno bi se dalo besedilo nekaterih razdelkov, in to tistih, ki ne sodijo v Miklavčevo pričevanje, še malo drugače razporediti. V knjigi je zelo malo tiskarskih ali drugih spodrslijajev. Naj omenimo tole: na 23. strani je avtor navedel tudi okupatorjevo obrazložitev smrtne kazni za pripadnike krške uporniške skupine in učiteljico Ivanka Uranjek, ki je bila navedena na razglasu o njeni izvršitvi. Pri tem je pravilno povzel tisti del obrazložitve, ki navaja uporniško

Karantanija pustila prav konkretne kulturne sledove v obliki prvega slovanskega krščanskega izrazoslovja, ki so ga prevzeli vsi slovanski narodi. Omenja kmečke upore, ki jim ne pripisuje večjega pomena pri oblikovanju narodne zavesti. L. 1848, 1918, 1945 in 1991 vrednoti na kratko in zanimivo.

Med viri naše nesrečne zavesti navaja izgubo dveh tretjin narodnega ozemlja, slovenske narodne manjšine, slovensko majhnost, hudobne sosedje in narod hlapcev. Obravnava jih skrajno realistično, obrnjeno seveda v za nas pozitivno smer. Nato obravnava slovenski nacionalni cilj. Ker gre za prihodnost, ga tukaj ne kaže prikazovati, je pa zelo konsistenten in vsakemu Slovincu, zlasti pa politikom nalaga velike dolžnosti.

V sestavku Radost in bolečine slovenstva obravnava najprej slovensko posebnost in jo zagovarja kot našo istovetnost. Pri domačih in tujih pogledih na slovenstvo ugotavlja osupljivo razhajanje. Medtem ko sami poudarjamo svojo zgodovinsko nesrečo, nas tujci vidijo povečini kot srečen narod in navaja za to tudi nekaj zgledov. V oddelku Slovenska državnost se sklicuje na Karantanijo, na zahtevo po zedinjeni Sloveniji, obravnava simbole (zastavo, grb, državno himno, glavno mesto, predsednikovo rezidenco, parlament). V oddelku Krščanska ljubezen do Slovenije piše: "Naša domovinska ljubezen se mora raztezati na vso Slovenijo in vso njeno zgodovino, na vse kar je v tej zgodovini lepega in zlahtnega, pa tudi na vse, kar je tragičnega, na vse Slovence, naj si bodo takega ali drugačnega svetovnega nazora. Vse moramo sprejemati v svoj krog ljubezni" (str. 42).

V sestavku Luči in sence v slovenski preteklosti in varnosti so obdelani oddelki Slovenci in staroselci, Slovenci in krščanstvo, Srednji vek, Protestantizem in Slovenci, Razsvetljenstvo in janzenizem, Razhajanja, Komunizem in postkomunizem. Podrobne vsebine ne morem prikazovati, omenim naj le, da pisec dogajanja razlaga večinoma precej drugače, kot smo bili vajeni doslej.

Iz vseh sestavkov, zlasti iz tu obravnavanih se vidi, da je pisec svetovljanski kulturnik, ki dognanja v majhnem slovenskem prostoru motri s širokega zornega kota, ne zanemara pa tudi pomembnih podrobnosti. Obravnavani trije sestavki so vsekakor zasnova za poglobljeno graditev slovenske narodne zavesti.

Jože Maček

Koroški zbornik I.

Zgodovinsko društvo za Koroško se je leta 1995 odločilo, da bo začelo izdajati svoje glasilo v obliki zbornika, kar je uresničilo ob koncu leta 1996. S tem je doseglo to, kar se je Prekmurju kot drugi vasi zaključeni pokrajinski enoti severovzhodne Slovenije posrečilo po zaslugi aktivnega Pokrajinskega muzeja v Murski Soboti že pred 6. leti. Kljub posamičnim izdajam, večinoma iz novejšje zgodovine in etnologije, namreč koroško območje glede zgodovinskega raziskovanja polagoma zaostaja za splošnim tovrstnim razvojem, kar se pozna v skrajni posledici celo v kulturno-turistični predstavitvi njenih krajev. Tu ni bližnjice. Če se hoče priti do historično preverjenih podatkov, je treba opraviti mnoge raziskave, ki najdejo svoja mesta navadno v zbornikih. Ti imajo zato poleg izobraževalne tudi mobilizatorsko vlogo, saj spodbujajo nastanek in rast za to potrebnih strokovno (in ne samo ljubiteljsko) usposobljenih kadrov, ki imajo v našem primeru potencialno bazo v obeli kadrovske vedno močnejših muzejih. To dokazuje tudi prva številka zbornika, katere vsebinska pestrost obljublja pozitiven nadaljnji razvoj.

Poleg člankov prinaša poročila, ocene in utrinke, ne pozabi pa tudi na jubileje in memorije.

V uvodu urednik Marko Košan razloži priprave na nastanek glasila in našteje temeljne podatke o avtorjih in njihovih prispevkih. Nato predstavi svoj prevod prvega dela dizertacije Janeza Skuka s teološke fakultete graške univerze z naslovom *Zgodovina župnije Slovenj Gradec*, ki nekako predstavlja osrednji članek zbornika. Ker pa je bila dizertacija pripravljena že pred l. 1964, je v svojih izsledkih posebno za najstarejše obdobje kljub bogati uporabi virov in literature zaradi takratnega stanja njihove interpretacije že nekoliko zastarela. Razen tega je l. 1995 izšla v zborniku *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina I* obsežna razprava Jožeta Mlinariča o srednjeveški usodi starotrške (pra)župnije sv. Pankracija, ki nas na straneh 101-146 izčrpno seznanja s to temo. Zato je bil trud s prevodom 35 let starega Skukovega teksta raziskovalno gledano odveč, saj ni bistveno obogatil našega zadevnega vedenja.

Uvodnemu prevodu sledi originalen tekst istega avtorja. Prestavlja nam ciklus fresk, ki so bile odkrite l. 1972 v p. cerkvi J. Krstnika v Šentjanžu nad Dravčami. Gre za zelo kvalitetno kompletno poslikavo cerkvene notranjščine, ki jo avtor pripisuje t.i. velikovski delavnic, delujoči na vzhodnem Koroškem okoli sredine 15. stoletja. Matej Klemenčič se ukvarja z arhitekturo župnih cerkva v Slovenj Gradcu, Šmartnem in Šentjanžu, ki stoje relativno blizu skupaj, vendar ona v Slovenj Gradcu ni nikoli spadala pod šmartinsko, ampak vedno pod starotrško pražupnijo. V našem primeru ne gre za kompletne arhitekture, ampak za njihove dele, v Sl. Gradcu za prezbiterij, v Šentjanžu in Šmartnem za ladijska oboka in enako tudi v komparativno pritegnjenih ž. cerkvah v Vuzenici in Konjicah. Domnevno so delo iste "delavnice", ki jo je k nam privabil konjiškovo-uzeniški župnik, dobrloveški prošt in savinjski arhidiakon Valentin Fabri (+1509) po letu 1490, pa je potem pri nas delala še do okoli l. 1515.

Prispevek Brigitte Rapuc z originalnim naslovom "Rajši mam da stopi noter svinja ko krava" je povzetek njene diplomske naloge o prehrambeni kulturi prebivalcev Ojstrice, Kozjega vrha, Goriškega vrha in Svetega Duha. Gre za slikovit opis podeželskega vsakdana na odročnih pobočjih Kimperka na n.v. od 700 do 1020 m, ki je šele l. 1960 dobil cestno povezavo z Dravsko dolino in l. 1964 elektriko. Skromnost daje temu prebivalstvu pozitiven odnos do narave, njihovega okolju pa arhaično obeležje s precej ohranjeno tradicionalno ljudsko prehrambeno kulturo. Avtorica nam predstavi kuhinjo kot osrednji hišni prostor, pripravo živil, jedilnik, običaje ob poroki, sedmini in veliki noči ter na koncu enega od receptov za brezmesno kosilo. Daljši je tudi prispevek Marjana Kosa o volitvah v narodno skupščino dne 8. 11. 1931 v srezu Dravograd, iz katerih se lepo odslikujejo politična nasprotja v jugoslovanski državi med letoma 1918 in 1931. Prebivalstvo, nezadovoljno in nezainteresirano, se jih je le slabo udeležilo, ker opozicijske stranke, zlasti Ljudska, zaradi kraljeve diktature od l. 1929 dalje niso imele nobenih možnosti, da bi preko vlade vplivale na obstoječe centre politične moči.

Saša Djura Jelenko poroča o arheoloških izkopavanjih vile rustice v Zg. Dovžah v letih 1992-93, poročilo dopolnjuje s katalogom najdb in tabelaričnimi ilustracijami. Gre za rimski podeželski stanovanjsko-gospodarski kompleks iz prvih dveh stoletij našega štetja, ki je zasedal vsaj en hektar površine. Damijan Šnoj poroča o arheoloških izkopavanjih srednjeveškega mestnega obzidja v Slovenj Gradcu v letu 1994. To obzidje je na terenu še jasno zaznavno, dobro vidno pa tudi na franciscejski katastrski karti iz leta 1824. Vendar izkopavanja niso bila zaman, saj so potrdila njegov potek med bolnišničnim kompleksom in poslopjem Lesne, kjer je stal na jugovzhodnem mestnem ogalu t.i. Trappov gradič. Kamniti

temelji obzidja so bili široki povprečno 160 cm in spodaj zloženi iz večjih prodnikov v obliki ribje kosti, kar govori za njihov nastanek še v 13. stoletju. Marjana Vončina je ob bližajoči se 180-letnici rojstva starotrškega župnika Davorina Trstenjaka (1817-1890), vsestransko aktivnega kulturnega delavca in organizatorja ter velikega narodnjaka, zbrala njegovo bibliografijo ter dodala njegovo etimološko razpravo o sorodstvu Slovanov in Indijcev, ki je izšla l. 1853 v Novicah.

Oceni sta prispevala Brigita Rapuc in Alojz Krivograd. Rapučeva poroča o kaseti Slovenske ljudske pesmi iz Libelič na Koroškem in spremljajoči jo knjigi, ki ju je pripravil mag. Bertelj Logar iz Inštituta za etnomuzikologijo pri Visoki šoli za glasbo in upodabljačo umetnost v Gradcu. Izšla je v seriji Vsaka vas ima svoj glas kot sedma po vrsti pri Mohorjevi založbi v Celovu leta 1994. Pri sestavi knjige je sodelovalo 14 avtorjev, ki so obdelali kulturno podobo Libelič z vseh vidikov, s poudarkom seveda na glasbenem. V uvodu knjige je predstavitev kasete, na koncu slovar narečnih izrazov, seznam liš, slik, virov, literature in sponzorjev ter povzetek v nemščini. Obširno poglavje je posvečeno zgodovini Libelič, zlasti njihovi vlogi kot sedežu pražupnije, ustanovljene med letoma 1132 in 1154, kostnici, podružnicam, kapelam, znamenjem, župni kroniki itd. Sedanja cerkev je po videzu sicer res iz okoli l. 1792, ko so jo po požaru obnovili, vendar pa hrani v ladji dve romanski gradbeni fazi, in sicer iz l. tretjine 12. in 2. tretjine 13. stoletja, iz katere je tudi okrogel karnar s kostnico in kapelo. Alojz Krivograd predstavlja monografijo Mežice, ki jo je napisal Štefan Lednik ob 840-letnici njene omembe (kapele sv. Jakoba) in jo izdal leta 1994 v samozaložbi. Obsega zgodovinski oris kraja, njegove glavne gospodarske dejavnosti in njegov podrobnejše prikazan splošni razvoj po letu 1800. Glavni poudarek knjige je seveda naravnani na obravnavo zgodovinske usode svinčevega rudnika. Ob koncu poročila recenzent načenna že omenjeno dejstvo, da je celovito naravnano zgodovinopisje koroškega območja šele na začetku, saj je sicer o vsem marsikaj napisanega, a ne sistematično zbranega in preglednega, zato je na področju tovrstnih raziskav dela za vsaj še eno generacijo.

Sledita jubilejna zapiska ob 60-letnici prof. Alojza Krivograda (r. 1934), ravnatelja Koroškega muzeja na Ravnah in avtorja mnogih raziskav iz novejšje zgodovine Mežiške doline, ter prof. Jožeta Potočnika (r. 1935), pomembnega zgodovinarja in kulturnega delavca Slovenj Gradca in Mislinjske doline. Kratke predstavitve izginulih gradov v Šrotenuku, Vuzenici in Legnu, ki sta jih prispevali Karla Oder in Milena Zlatar, zaključujejo zbornik.

Ta je, kot spoznamo iz poročila, vsebinsko pestro zastavljen in lahko le upamo, da se bo "prišel" ter da bo pritegnil ne samo prebivalce koroškega območja, ki z dvigom standarda, izobraženosti in kulturne zavesti žele vedno več vedeti o zgodovinski usodi okolja, v katerem živijo, ampak da bo znal pridobiti tudi sodelavce, ki bodo vanj vnesli še dodatne strokovne aspekte.

Jože Curk

Vlado Miklavc: Moja pot skozi gorje. Družinska kronika. Mozirje 1977.

Delo je izšlo v samozaložbi s podporo Zadruga Mozirje, Območnega odbora ZZB in udeležencev NOB Mozirje ter Franca Hriberška iz Mozirja. V nakladi 350 izvodov je knjigo natisnila Igea d.o.o. Nazarje. V knjigi so objavljene

dokumentarne fotografije, dokumenti in risbi Vlada Miklavca iz sodnih zaporov v Celju ter Jožeta Polanjka iz koncentracijskega taborišča Mauthausen.

Pri Miklavčevi knjigi gre predvsem za pretresljivo izpoved, ki še dopolnjuje podobo nacistične okupacije in odpora proti njej na slovenskem Štajerskem v letih 1941-1945. Pomembno je tudi besedilo na začetku knjige, ki ga je avtor posvetil svoji družini in razmeram v Mozirju pred aprilom 1941. Avtorjev oče Anton Miklavc se je rodil v revni družini s številnimi otroki v Bočni in je kmalu moral v službo za pastirja in hlapca k premožnejšim sorodnikom. V šolo ni hodil in se je sam naučil pisati in brati. Iz domače doline je šel na Gorenjsko in se v Mengšu zaposlil pri družini, ki se je ukvarjala z gostinstvom in proizvodnjo brezalkoholnih pijač. Kot marljiv in pošten delavec je kar dobro zaslužil in toliko privarčeval, da je kupil hišo in nekaj nad šest hektarjev zemljišča v Mozirju ter pred 1914. letom začel s proizvodnjo brezalkoholnih pijač, 1928. leta pa je postal tudi vinski trgovec, še dokupil zemljišče ter prenovil in dogradil hišo v Mozirju in začel oddajati sobe letoviščarjem. Poročil se je z Marijo, hčerko mozirskega obrtnika Paherja. Zakoncema se je rodilo pet otrok, trije sinovi in dve hčerki. Avtor kronike Miklavčeve družine je bil četrti otrok in je okupacijo dočakal v svojem 21. letu.

Avtorjev oče je bil zaveden Slovenec. Me drugim je bil dejaven v deklaracijskem gibanju. V času prve svetovne vojne je leta 1917 pri Miklavčevih našel zatočišče Ivan Hribar z ženo in hčerko, kar je opisal v svojih spominih (Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1928). O svojem prihodu v Miklavčev dom je Hribar zapisal med drugim tole: "Naš hišni gospodar Anton Miklavc sprejme nas nadvse prijazno ... Krepko sem stisnil desnico temu kot skala trdnemu rodoljubu in blagoslovljen se mi je zdel trenutek, ko sem stopil pod njegovo gostoljubno streho." V prevratnem času je Anton Miklavc z denarnim prispevkom podprl dejavnost Narodnega sveta za Slovenijo in Istro.

Miklavčeva družina je zelo zgovoren primer kontinuitete slovenske narodne zavesti in rodoljubja v času pred svetovno vojno, med to vojno ter med obema svetovnjima vojnama. Kontinuiteta slovenske narodne zavesti in odpora proti nemškim nacionalističnim pritiskom je bil na slovenskem Štajerskem eden od zelo pomembnih temeljev za začetek upora proti nacističnemu okupatorju.

Vlado Miklavc je pred začetkom okupacije deloval v mozirskem Sokolu. Ob fašističnem napadu na Jugoslavijo je z bratom Bojanom in še z drugimi fanti iz Mozirja hotel prostovoljno oditi v jugoslovansko vojsko, a hiter prodor nemških čet v Savinjsko dolino 11. aprila 1941 je to namero preprečil.

Za čas pred aprilom 1941 je avtor navedel tudi podatke o narodni zavednosti Mozirčanov in na kratko opisal dogodke v dnevih pred prihodom okupatorja v Mozirje. Z razdelkom, ki ima naslov Prvi dnevi okupacije, začne svojo pripoved za čas okupacije in odpora proti njej, pri tem pa poleg svoje dejavnosti podaja tudi širšo podobo okupacije v Mozirju in njegovi okolici, in to v razdelkih besedila z naslovi Prvi dnevi okupacije, Okupator organizira svojo oblast, Naredite mi to deželo nemško, Izseljavanje naših ljudi, Krajevna skupina Štajerske domovinske zveze, Policija in gestapo, Šolstvo osnova za ponemčevanje, Nemški učitelj na Lepi Njivi – prijatelj Slovencev, Ljudje so se morali opredeliti, Nemški župani v Mozirju. Opise, ki niso neposredno povezani z avtorjevimi doživetji, najdemo še v nekaterih drugih razdelkih besedila.

Z začetkom okupacije so prišli hudi časi za Miklavčevo družino, in to že s prvimi aretacijami Slovencev aprila 1941. Tudi v tem kraju je okupator najprej aretirал duhovnika – 68 let starega župnika Franca Krošlja, nato so prišli na vrsto še drugi. Pri Miklavčevih so policisti 28. aprila aretirali očeta Antona in sina Vlada in ju skupaj z drugimi aretiranimi v Mozirju odpeljali v prehodno

taborišče za aretirane Slovence v sodne zapore v Celju, od tam pa v zbirno taborišče v Brestanici (tedaj Rajhenburg), od tam pa v sodne zapore v Krškem. Po aretaciji Miklavčevega očeta in njegovega sina Vlada je okupator aretiral še mater Marijo, sina Bojana in hčerko Danico. V omenjenih taboriščih oziroma zaporih sta bila Miklavca od 28. aprila do 15. avgusta 1941. Miklavčevih okupator ni izgnal v Srbijo, zanje je (kot še kasneje) posredoval avtorjev svak Ivan Einfalt iz Rogatca, ki je bil po rodu Nemec. Miklavčevi so se vrnili v Mozirje, kjer so se vključili v osvobodilno gibanje.

Prvi znanilci odpora proti okupatorju v Mozirju so bile tele akcije: reševanje sokolskega prapora, dvig jugoslovanske zastave na visoko smreko in reševanje slovenskih knjig, ki jih je zaplenil okupator. Pri reševanju knjig je po vrnitvi iz zapora sodeloval Vlado Miklavc. V zvezi s sokolskim praporom, ki so ga razvili 1884. leta, velja omeniti, da ga je med prvo svetovno vojno skril v svoji hiši Anton Miklavc. Za prapor Savinjskega Sokola s sedežem v Mozirju, ki je bil prva sokolska organizacija na slovenskem Štajerskem, je dosti prispeval škof Josip Juraj Strossmayer, ki je postal častni član Sokola v Mozirju ob njegovi ustanovitvi 1882. leta.

Prvim spontanim uporniškim akcijam v Mozirju o sledili povezovanje rodoljubov, organiziranje odpora, ustanovitev mozirskega odbora OF oktobra 1941 in povezava članov tega odbora s partizani Štajerskega partizanskega bataljona. Dne 23. oktobra 1941 je bil v Miklavčevi hiši sestanek članov mozirskega odbora OF s partizanoma Božom Mravljakom ter Radom Zakonjškom. Na Miklavčevem hlevu je začela delovati uporniška ciklostilna tehnika. Po sestanku pri Miklavcu so v noči na 24. oktober 1941 partizani opravili prvo akcijo v Mozirju.

Od januarja do maja 1942. leta je okupator zaradi izdaj uspešno razbijal odporniško organizacijo v Zgornji Savinjski dolini, ni pa je mogel povsem in za dalj časa uničiti. Zgornja Savinjska dolina je postajala eno najmočnejših žarišč osvobodilnega boja na slovenskem Štajerskem. Dne 12. januarja 1942 je gestapo v Celju aretiral Bojana Miklavca, naslednjega dne pa še brata Vlada. Tako se je Vlado Miklavc drugič znašel v celjskih sodnih zaporih, to pot kot aretirani sodelavec osvobodilnega gibanja. V teh zaporih je moral prestati huda zaslivanja z mučenjem, a ga gestapovci niso mogli prisiliti, da bi kaj priznal. V začetku februarja je okupator aretiral še Vladovega očeta in mater ter bratranca Dušana Pahorja, ki je pred tem deloval v odporniškem gibanju v Mozirju.

Iz Celja je gestapo Antona, Vlada in Bojana Miklavca ter Pahorja odpeljal prek mariborskih zaporov v zapore za politične jetnike na gradu Borl, od tam pa 20. marca 1942 v sodne zapore v Mariboru. Vlado Miklavc je zapisal, da je bil zanj najhujši dan na poti skozi gorje 11. april 1942. Tega dne so na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru ustrelili trideset političnih jetnikov. Med njimi je bil Vladov oče Anton. Sinova Anton in Bojan sta skozi okno svoje celice med jetniki, ki so čakali na ustrelitev, zagledala svojega očeta. Iz celice številka 105 sta pred tem videla tudi ustrelitev svojega bratranca Dušana Pahorja 3. aprila 1942.

Dne 5. maja 1942 so Vlada in Bojana Miklavca po posredovanju svaka Einfalta znova odpeljali na Borl, od tam pa 9. junija 1942 prek Maribora v koncentracijsko taborišče Mauthausen. Vlada Miklavca so maja 1943 s skupino Slovencev izpustili iz taborišča, njegovega brata Bojana pa premestili v koncentracijsko taborišče Dachau. Vlado je našel zatočišče pri svaku Einfaltu v Rogatcu, od tam pa je avgusta 1944 odšel k partizanom na Boč in nato deloval kot aktivist OF na območju Boča in Haloz. Dne 30. marca 1945, ko je okupatorjeva enota napadla zemljanko, v kateri je bilo 5 partizanov, je imel srečo, da se je prebil in dočakal izgon okupatorja, ni pa tega dočakal njegov starejši brat Anton, ki so ga 1945. leta na Hrvaškem ubili ustaši. Miklavčeva mati je po vsem, kar je morala prestati,

preminila septembra 1942. V začetku maja je še obiskala svoja sinova Vlada in Bojana v mariborskih zaporih. 4. avgusta 1942 pa se je s pismom poslovila od sinov.

Če upoštevamo bistveno vsebino in najpomembnejši del Miklavčevega pisanja, gre predvsem za pričevanje o tem, kar je avtor sam doživel, pretrpel in videl. Gre torej predvsem za pričevanje oziroma za zelo pomemben spominski vir; za vir prve roke in primarni vir za večino dogajanj, ki jih Vlado Miklavc opisuje. Pomen spominskega gradiva za obravnavo obdobja 1941 – 1945 in problematiko njegovega kritičnega pretresa sem zlasti na osnovi izkušenj, ki sem si jih pridobil pri njegovi uporabi in pri presoji literature, ki v večji ali manjši meri temelji na pričevanjih in izjavah ali na t.i. ustnih virih, obravnaval v več prispevkih. Med drugim sem spoznal, da je precej obsežnejših prispevkov, ki jih avtorji označujejo za svoje spomine, to le delno, delno pa temeljijo na pričevanju drugih, a tudi na literaturi in dokumentih in so torej delno spominski vir, delno pa sodijo med literaturo, kar pa ni vedno lahko razmejiti. Velja poudariti, da pri Miklavčevi knjigi ni težav pri ugotavljanju tistih delov besedila, ki so izključno avtorjevi spomini, od tistega, kar je povzel po dokumentih in literaturi. Pri opombi v virih in literaturi je avtor navedel, kaj je uporabil pri opisu tistih dogodkov, pri katerih sam ni bil neposredno udeležen. Uporabil je predvsem literaturo, a tudi dokumente in izjave. Med uporabljenimi dokumenti so taki, ki so neposredno v zvezi z usodo Miklavčevih v času okupacije, a tudi poročila okupatorjeve orožniške postaje v Mozirju. V zvezi z omembo dokumentov, ki so neposredno povezani z Miklavčevo družino, velja omeniti, da je bilo poslovlino pismo Antona Miklavca objavljeno v mednarodni zbirki Pisem na smrt obsojenih (*Lettere di condannati a morte della Resistenza europea*, Torino 1956) in v nemški izdaji tega zbornika. V zborniku *Poslovlina pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski* (Maribor 1965) in v razširjenih in dopolnjenih izdajah tega zbornika z naslovom *Poslovlina pisma žrtev za svobodo* (Maribor 1969 in 1978) je poleg poslovljnega pisma Antona Miklavca objavljeno tudi iz zapora iztihanapljeno pismo Vlada in Bojana Miklavca, ki sta ga 14. aprila 1942 napisala svoji materi. Poleg navedenih pisem je Miklavc objavil v svoji knjigi še tale pisma: pismi Antona Miklavca z dne 2. aprila 1942 in njegovo nedatirano pismo ženi Mariji, ki ju je napisal v zaporu, pismi Vlada Miklavca s pozdravi Bojana Miklavca materi dne 15. junija in 6. junija 1942, ki sta bili napisani na Borlu, že omenjeno pismo Marije Miklavc sinovoma Vladu in Bojanu ter pismo Vlada Miklavca z dne 20. novembra 1944 sorodnikom v Bočni.

Zapisali smo, da najpomembnejši del besedila v Miklavčevi knjigi predstavlja avtorjevo pričevanje o tem, kar je sam doživel, in še zlasti tisti del pričevanja, ki prikazuje razmere in trpljenje v zaporih in taboriščih. Gre za pričevanje slovenskega rodoljuba, ki je trpel v najhujših okupatorjevih ječah v okupirani slovenski Štajerski in v enem najhujših nemških koncentracijskih taborišč. S tem v zvezi je treba opozoriti na Miklavčevo pripoved o drugih jetnikih, s katerimi je bil v zaporih in taboriščih. Pomemben je Miklavčev opis zadnjih ur življenja članov krške uporniške skupine, ki jih je okupator zaradi izdaje 29. julija 1941 zajel in naslednjega dne ustrelil v gozdu Dobrava pri Brežicah. Gre za pričevanje o prvi skupini rodoljubov, ki so jih okupatorji usmrtili v Sloveniji.

Verjetno bi se dalo besedilo nekaterih razdelkov, in to tistih, ki ne sodijo v Miklavčevo pričevanje, še malo drugače razporediti. V knjigi je zelo malo tiskarskih ali drugih spodrslijav. Naj omenimo tole: na 23. strani je avtor navedel tudi okupatorjevo obrazložitev smrtne kazni za pripadnike krške uporniške skupine in učiteljico Ivanka Uranjek, ki je bila navedena na razglasu o njeni izvršitvi. Pri tem je pravilno povzel tisti del obrazložitve, ki navaja uporniško

dejavnost ustreljenih. Zapisalo pa se mu je, da v obrazložitvi piše tudi tole: "zato so bili obsojeni na smrt". V okupatorjevi obrazložitvi na razglasu smrtnih obsodb niso omenjene in jih tudi ni bilo. S tem v zvezi velja omeniti, da avtor pri pripovedi o streljanjih sodelavcev in organizatorjev osvobodilnega gibanja na dvorišču sodnih zaporov v Mariboru, ki jim je bil priča, pravilno piše o odločbah o smrtni kazni, ki so jih na smrt čakajoči prebrali neposredno pred ustrelitvijo. Pri opisu streljanja 30. 3. 1942 pa omenja "smrtno obsodbo (str. 100). Treba pa je upoštevati, da so med vojno ljudje govorili o smrtnih obsodbah in da imamo tudi objave poslovnih pisem, ki vključujejo nekatera pisma z območja slovenske Štajerske z naslovom Pisma na smrt obsojenih. Komandant varnostne policije in varnostne službe na Spodnjem Štajerskem Otto Lurker je v svoji okrožnici poudaril, da so streljanja le "varnostno policijski ukrepi, ki jih ni enačiti s sodbami."

Vladu Miklavcu, ki je obravnavano delo namenil le svojcem in se je šele na pobudo drugih odločil za objavo v knjižni obliki, moramo biti hvaležni za njegovo pričevanje.

Milan Ževart

Christian Stenner, Slowenische Steiermark (Odrinjena manjšina na avstrijskem jugovzhodu), Dunaj – Köln – Weimar 1997, 433 str.

Po razpadu Jugoslavije in z osamosvojitvijo Slovenije pred šestimi leti so prišli ponovno v ospredje stari in nikoli rešeni problemi nemško (avstrijsko) – slovenskih odnosov. Ena od tem, ki so jo tudi zgodovinarji puščali tleti pod pepelom skoraj osem desetletij (od razdelitve historične Štajerske), je bila tudi usoda Slovencev na južnem robu avstrijske Štajerske. Doslej se je zgodovino dvojezične narodne skupnosti na avstrijskem Štajerskem marginaliziralo. Do premika je prišlo leta 1992, ko se je oddelek za zgodovino Jugovzhodne Evrope na Zgodovinskem inštitutu graške univerze lotil dvoletnega raziskovalnega projekta na to temo. Rezultat tega projekta sta bili dve disertaciji in vrsta znanstvenih razprav. Leta 1994 je v okviru združenja Alpe Jadran v Gradcu izšel zbornik "Štajerski Slovenci: dvojezičnost med Gradcem in Mariborom" (Steirische Slowenen: Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor), v katerem so bili objavljeni referati simpozija z istim naslovom.

Zbornik "Slowenische Steiermark" (Slovenska Štajerska), ki ga je za tisk pripravil tajnik društva "Alpen Adria Alternativ" iz Gradca Christian Stenner, je interdisciplinarni kompendij o zgodovini in sedanjem položaju (večina avtorjev pravi: dvojezične) narodne skupnosti na območju avstrijske zvezne dežele Štajerske. V zbornik so vključeni tudi trije prispevki (Berel Lang, Robert G. Minnich in Tom Priestly), ki neposredno ne obravnavajo štajerskih Slovencev, so pa pomembni za razumevanje odnosov med manjšinama in večinskimi narodi ter za procese asimilacije. Omenjeni trije prispevki ter razpravi Vladimirja in Matjaža Klemenčiča so v bistvu predavanja avtorjev na že omenjenem simpoziju v začetku leta 1994.

V uvodnem prispevku graškega slavista Manfreda Trummerja spoznamo, na osnovi krajevnih in lastnih imen, jezikoslovne sledi "slovanske Štajerske" in identifikacijo slovenskega elementa kot drugega, zamolčanega faktorja štajerske identitete. Drugi jezikoslovni prispevek je izpod peresa mariborskega filologa

Mirka Križmana, predstavi pa bogato empirično gradivo o dvojezičnosti v radgonskem kotu. Razvoj jezikovnih odnosov v južni in spodnji Štajerski v zadnjih 160 letih je predmet razpravljanja mariborskega zgodovinarja Matjaža Klemenčiča.

Dve raziskavi Andreje Haberl-Zemljič se ukvarjata z zgodovino slovenske manjšine na območju Radgone. Prva obravnava vlogo cerkve v odnosih med slovensko govorečo manjšino in nemško govorečo večino, v drugi pa avtorica, na primeru slovenskega oziroma nemškega nacionalnega tiska iz obdobja okrog prve svetovne vojne, razpravlja o strategiji etničnega diskurza na mejnem območju. Slovensko poselitveno območje okrog Lučan je obdelal graški zgodovinar Christian Promitzer. Skupaj s tajnikom kulturnega društva "Člen 7" Michaelom Petrowitschem je osvetlil zgodovino Slovencev v deželnem glavnem mestu Gradcu.

Poleg radgonskega kota in okolice Lučan je tretje območje s slovensko zgodovinsko poselitvijo na avstrijskem Štajerskem okrog Sobote, obdelal pa ga je antropolog kulture Johannes Moser iz Frankfurta na Maini. Bistvo njegovega prispevka je iskanje identitete manjšine. Socialni antropolog Robert Gary Minnich z univerze v Bergnu na Norveškem se je lotil obravnave političnih implikacij etnitet, kot jih doživlja večjezično kmečko prebivalstvo v Kanalski in Ziljski dolini. Kanadski slavist Tom Priestly z univerze v Edmontonu je v svojem prispevku predstavil politične manipulacije z etničnimi oznakami na območjih s slovensko manjšino v Avstriji (vindišarska teorija) in na Madžarskem (vendska teorija).

Pravno dimenzijo problemov priznavanja statusa narodne manjšine za štajerske Slovence je dal koroški strokovnjak za ustavno pravo Ralf Unkart. Ljubljanski geograf Vladimir Klemenčič pa je raziskal položaj slovenske narodne manjšine v primerjavi z drugimi manjšinami v prostoru Alpe – Jadran in pretresel možnosti za njeno preživetje v okviru evropskih integracij. Avtor zaključnega prispevka je ameriški filozof in raziskovalec holokavsta Berel Lang, govori pa o identifikacijski vlogi etnitet in se zavzema za sodelovanje med manjšino in večino ("zum Wohle des Ganzen").

Na koncu zbornika je še seznam izbrane literature o tej temi, na kratko pa so predstavljeni tudi avtorji prispevkov.

Glede na to, da se je doslej o slovenski manjšini na avstrijskem Štajerskem malo slišalo in še manj pisalo, da je bil njen obstoj uradno zanikan, neuradno pa je bila podvržena načrtni asimilaciji, da je bila gospodarsko šibka in ni imela svojih organizacij, je trud sodelavcev Zgodovinskega inštituta na graški univerzi vreden vse pohvale. Ker je večina prispevkov pisana argumentirano in z objektivnim pogledom na manjšino, sta oba zbornika (Steirische Slowenen, 1994 in Slowenische Steiermark, 1997) dragocena tudi za slovensko zgodovinsko stroko.

Marjan Žnidarič

**Polona Šega, Slovenski kostanjarji na Dunaju,
Dolenjska založba, Znanstveni inštitut
Filozofske fakultete, 1997, 119 str.**

Ko se vračam iz kina po ogledu relativno dobrega filma, nikoli ne zaupam prvim občutkom, vedno počakam na vtis, ki ga imam o filmu naslednje jutro. Ta

je tisti pravi, tisti, ki ostane in film uvrsti, ali pa ne, na mojo osebno lestvico filmov, ki si jih je vredno zapomniti.

Postopek pri knjigah je zelo podoben, le da je "inkubacijski čas" nekoliko daljši. Ponavadi gre za dva, tri dni.

Najmočnejši vtis tri dni potem, ko sem prebrala Slovenske kostanjarje na Dunaju, je tisti že znani občutek o dobrih, večkrat tudi drobnih knjigah, največkrat nevpadljive zunanosti, ki so vsebinsko zelo prepričljive in kljub jedrnatosti prinašajo nova spoznanja.

Polona Šega je, ko je pisala o slovenskih kostanjarjih na Dunaju, resnično postavila človeka v središče svojega opazovanja in opisovanja, kar je v etnologiji zadnjih desetletij na deklarativni ravni sicer skoraj pravilo, a dejansko avtorjem ta podvig uspe zelo različno. Uvodoma je sicer opisala pojav sam, zgodovinske in družbene razmere in razloge, ki so ga spremljali, a prava zgodba se pravzaprav prične takrat, ko pričnemo razpoznavati delovni dan kostanjarja, njegov "plac", način prodaje, razmerja med kostanjarjem in njegovo stranko, probleme, ki jih je povzročalo slabo obvladovanje nemščine, še bolj pa je kostanjar središče raziskovanja, ko Šegova poda njegovo bivalno, prehrambeno in oblačilno kulturo, pa njegov položaj v dunajskem in domačem okolju.

Naslednja prвина, ki odločilno vpliva na prepričljivost besedila, je uporaba in interpretacija virov. Že samo iskanje virov je lahko za etnologa velikokrat naporno delo, saj gre praviloma za teme, ki so, ker se ne tičejo "velikih dogodkov preteklosti", slabo dokumentirane, materialni viri se zaradi "neelitne" narave redko načrtno hranijo. Tako je etnologovo delo z viri pogosto podobno slalomu med iskanjem različnih normativnih virov, razvozlanjem pomena slabo dokumentiranih vizualnih virov v institucijah in brskanjem po velikih zasebnih zbirkah, navdušenjem ob slučajno ohranjenem materialnem viru in predvsem kritičnem pretresanju ustnih virov, ki velikokrat predstavljajo skelet raziskovanja. Polona Šega je bila ravno v tem zelo spretna. Podatek iz ustnega vira je poskušala vedno potrditi še z drugim virom, če pa že to ni bilo mogoče, nas je opozorila, da beremo, kakor ji je bilo povedano. Kjer je želela poudariti informatorjevo mnenje ali je bila njegova pripoved preprosto nazornejša od njene, predelane, je navedla neposreden citat iz informatorjevih ust. Razmerje med njeno pripovedjo in neposredno pripovedjo informatorjev je smiselno in kvantitativno v korist etnologinji, ki pač podaja strokoven pogled na pojav. Je pa vsak citat informatorja natanko naveden pod črto in tako izenačen z drugimi viri in literaturo, kar pravzaprav vidimo poredko. Odločitev za ta korak samo prispeva k prepričljivosti. Očitno je, da Šegova izhaja iz teme, ki se jo je odločila raziskati, šele nato se je posvetila iskanju virov. Menim, da je vsaj v okvirih etnologije ta pot veliko bolj produktivna od obratne, čeprav prav zaradi pomanjkanja virov ne vedno najlažja mogoča. In za zaključek še nekaj iz vsebine knjige, čeprav so to ponavadi uvodni podatki. A tokrat od ocenjevanja k opisovanju!

Šegova predstavlja Slovence, zlati tiste iz nekdanjega velikolaškega okraja, ki so od druge polovice 19. stoletja naprej odhajali jeseni na Dunaj (v manjšem številu pa tudi v Budimpešto, Prago, Trst, Gradec, in drugam), da bi tam na ulicah ponujali mimoidočim pečene kostanje, krompir, včasih pa tudi jabolka, opravljali dela, ki so bila za to potrebna in na Dunaju na nek način preživelii še tisti kanček prostega časa, ki je ob tem še ostal. Večina je bila sezonskih delavcev, nekateri so na Dunaju ostali dlje, nekaterim pa je pomenil le odskočno desko za migracijo čez lužo.

Vzroki za odhod so bili večplastni in različni v različnih časovnih obdobjih pojava, ki je bil razširjen do prve svetovne vojne, po tem času pa ga je mogoče zaslediti v izrazito manjšem številu. Osnovni razlogi izseljevanja so bili seveda v

večini primerov ekonomski – avtorica ugotavlja, da je imela želja po dodatnem zaslužku v sicer ne zelo produktivni zimski sezoni logičen izvor v socialni diferenciaciji podeželja, ki je sledila zemljiški odvezi in drugim okoliščinam druge polovice 19. stoletja. Nekateri so se s kostanjarstvom na Dunaju ukvarjali tudi zato, ker je bil to edini način, da so lahko živeli v mestu, celo velemestu, nekateri so se edino tako lahko izmuznili nadzoru domače – družinske ali širše skupnosti, kar je verjetno velikokrat prezrti vzrok za migracije. Etnologija s svojo metodiko je ravno v takih primerih v prednosti.

Raziskan je tudi odnos novega okolja do Slovencev, ki so prispevali k popestritvi dunajskega uličnega življenja in njegove kulinarične ponudbe. Pogled Dunajčanov na kostanjarje je bil romantičen pogled na “dobrega divjaka”. V teh okvirih so nanje gledali z odobravanjem, morda rahlim pozitivnim pomilovanjem, se nanje celo navezali in jih tu in tam pogrešali, ko se niso več pojavili. Odstopanje od tega modela – torej zaničevanje, poniževanje, zmerjanje kostanjarjev je bilo prej izjemen kot vsakdanji pojav.

In ker je misel, ki jo Polona Šega podaja pod naslovom *Za konec*, bistvena za razumevanje etnološke knjige o kostanjarjih na Dunaju, jo navajam nedotaknjeno: “... Življenje gre seveda res naprej. Naloga etnologije je, da ga ne skuša zaustaviti, pač pa ga zaznati, registrirati, analizirati, se od njega kaj naučiti...” Res!

Jerneja Hederih

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPIJSJE

Review for History and Ethnography

NOVA VRSTA
33. (LXVIII) LETNIK 1997

1997
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

IZDAJATA

UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR
UREJA S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA MARJAN ŽNIDARIČ

KAZALO - CONTENTES

Jubileji - Anniversaries

Grmč, Vekoslav: OB 120-LETNICI ROJSTVA TEOLOGA, PUBLICISTA IN NARODNO-OBRAMBNEGA DELAVCA DR. MATIJE SLAVICA	155
Stavbar, Vlasta: OB 130-LETNICI ROJSTVA NEKDANJEGA UREDNIKA ČASOPISA ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE DR. FRANA KOVACIČA	3
Zupanič-Slavec, Zvonka, Toplak, Cirila: OB 100-LETNICI SMRTI LOUISA PASTEURJA	163
Ževart, Milan: TONE FERENC - SEDEMDESETLETNIK	157
Žnidarič, Marjan: MILAN ŽEVART - SEDEMDESETLETNIK	7
Žnidarič, Marjan: MIRKO FAJDIGA - PETINSEDEMDESETLETNIK	161

Razprave - Studies

Curk, Jože: UMETNOSTNA PODOBA JUŽNEGA DELA PODRAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA (I. del)	10
The Artistic Appearance of the Southern Drava Region, as Seen by Church Visitationists in the XVII and XVIII century	
Curk, Jože: UMETNOSTNA PODOBA JUŽNEGA DELA PODRAVJA V OČEH VIZITATORJEV 17. IN 18. STOLETJA	229
The Artistic Appearance of the Savinja and the Sava Region as Seen by Visitors in the 17 and 18 Century	
Divjak, Milan: RAZVOJ LAIČNEGA ETIČNEGA IN DRUŽBOSLOVNEGA POUKA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V OSNOVNI SOLI	288
The development of lay ethical and social science instruction in elementary education after World War II	
Grmč, Vekoslav: ZVESTO PRIČEVANJE ZA EVANGELJ IN NAROD LAVANTINSKEGA SKOFA DR. IVANA JOŽEFA TOMAŽIČA	61
Devoted Testimony of the Evangelus and of the Nation on part of the Lavantine - Maribor Bishop Dr. Ivan Jožef Tomažič	
Korošec, Paola: PROTOZGODOVINSKI HORIZONT NA ŽAHODNI TERASI GRAJSKEGA GRICA V PTUJU	167
A Protohistorical horizon at the west Terrace of Grajski Grič at Ptuj	
Kuznič, Franc: ZGODOVINSKI PREGLED BANČNIŠTVA V POMURJU	250
An historical review of banking in the Mura region	
Potočnik, Dragan: LJUBITELJSKI ODRI V MARIBORU V OBDOBJU OD 1918 DO 1941	79
Amateur Stages in Maribor, between 1918 and 1941	
Ramsak, Mojca: PREGLED ZGODOVINE ETNOLOŠKEGA ENCIKLOPEDIRANJA, KRITIČNA (IZBRANA) BIBLIOGRAFIJA IN ANALIZA EVROPSKIH ETNOLOŠKIH ENCIKLOPEDIŠČINIH DEL	110
A Review of the History of Ethnological Encyclopedia Production, a Critical (Chosen) Bibliography and Analysis of European Ethnological Encyclopedic Works	
Smej, Jožef: PROBLEMI SLOVENSKEGA JEZIKA V PORABSKI ŽUPNIJI KETHELY LETA 1783	38
The problem of the Slovenian language in the parish Kethely by river Raab in the year 1783	
Šostarič, Mirko: TOPONIMI	269
Toponyms	
Šuligoj, Ljubica: POLITIČNI ODNOSI V MESTNI OBČINI PTUJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA	72
Political Relations in the Urban Municipality of Ptuj between the Two World Wars	
Videčnik, Aleksander: SPRAVILO LESA V ZGORNJI SAVINJSKI DOLINI	95
Timber Gathering in the Upper Savinja Valley	
Vnuk, Branko: STAVBNOZGODOVINSKI RAZVOJ NEKDANJEGA DOMINIKANSKEGA SAMOSTANA NA PTUJU V SREDNJEM VEKU (1230-1500)	185
Civil construction historical development of the former Dominican Convent at Ptuj in the middle ages (1230-1500)	
Weigl, Igor: GRAD BORL IN DRUŽINA SAUER VON UND ZU ANKENSTEIN	217
The fortress of Borl and the family of Sauer und zu Ankenstein	
Zakošek, Iris: RUDARSTVO IN ZELEZARSTVO V STORAH TER NJUN VPLIV NA RAZVOJ KRAJA (od sredine 19. stoletja do leta 1945)	43
Iron Mining and Production in Store and Their Impact upon the Development of the Settlement	
Zakošek, Iris: MESTNA TRŽNICA V CELJU PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO	279
The town market place in Celje before World War II.	

Zapisi - Notes

Ploterski, Janko: POSEBNOSTI PROSTOVOLJNE KOLABORACIJE V "LJUBLJAN- SKI POKRAJINI" (zapis predavanja v Mariboru, 20. februarja 1997)	310
Rupnik, Janko: HERMAN POTOČNIK - NOORDUNG IN PROBLEM VOŽNJE PO VESOLJU	320
Tuš, Marjan: PREVRATNI DNEVI 1918/1919 PRI LENARTU V SLOVENSKIH GO- RICAH	322

Ocene in poročila - Reviews and Reports

Čurk, Jože: PTUJSKI ZBORNIK VI	121
Čurk, Jože: POROČILO O IZDAJATELJSKI DEJAVNOSTI POKRAJINSKEGA ARHIVA MARIBOR	124
Čurk, Jože: IVAN JAKIČ, VSI SLOVENSKI GRADOVI	327
Čurk, Jože: KOROSKI ZBORNIK I	332
Čepič, Zdenko: JURIJ PEROVSEK, LIBERALIZEM IN VPRAŠANJE SLOVENSTVA ...	137
Fajdiga, Mirko: STANKO KOCIPER, KAR SEM ŽIVEL	143
Grmič, Vekoslav: NEKAJ MISLI OB KNJIGI "BILI SO ČEDERMACI"	140
Hederih, Jerneja: MAJA GODINA - GOLJA, PREHRANA V MARIBORU V DVAJSETIH IN TRIDESETIH LETIH 20. STOLETJA	148
Hederih, Jerneja: POLONA ŠEGA, SLOVENSKI KOSTANJARJI NA DUNAJU	339
Jaunik, Simona: JANEZ DRNOVŠEK, MOJA RESNICA, BORISAV JOVIČ, ZADNJI DNEVI SFRJ	146
Maček, Jože: SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI, ACADEMIA OPEROSORUM	126
Maček, Jože: ANTON SEHER, ZGODOVINA PREMGOVNIKA VELENJE	128
Maček, Jože: KARLINOV SIMPOZIJ V RIMU	130
Maček, Jože: VALVASORJEV ZBORNIK, OB 300-LETNICI IZZIDA SLAVE VOJVO- DINE KRAJSKE	133
Maček, Jože: ANTON VOGRINEC, NOSTRA MAXIMA CULPA	134
Maček, Jože: HRVATSKI SUMARSKI ŽIVOTOPISNI LEKSIKON	136
Maček, Jože: SERGIJ VILFAN, PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV	328
Maček, Jože: SERGIJ VILFAN, ZGODOVINSKA PRAVOTVORNOST IN SLOVENCİ ...	329
Maček, Jože: FRANC RODE, ZA ČAST DEŽELE	331
Ževart, Milan: VLADO MIKLAVC, MOJA POT SKOZI GORJE	334
Znidarič, Marjan: CHRISTIAN STENNER, SLOWENISCHE STEIERMARK	339

Zapisi - Notes

Janko Pleterski: POSEBNOSTI PROSTOVOLJNE KOLABORACIJE V "LJUBLJANSKI POKRAJINI" (zapis predavanja v Mariboru, 20. februarja 1997)	310
Janko Rupnik: HERMAN POTOČNIK - NOORDUNG IN PROBLEM VOŽNJE PO VESOLJU	320
Marjan Toš: PREVRATNI DNEVI 1918/1919 PRI LENARTU V SLOVENSKIH GO- RICAH	322

Ocene in poročila - Reviews and Reports

Jože Čurk: IVAN JAKIČ, VSI SLOVENSKI GRADOVI	327
Jože Maček: SERGIJ VILFAN, PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV	328
Jože Maček: SERGIJ VILFAN, ZGODOVINSKA PRAVOTVORNOST IN SLOVENCİ	329
Jože Maček: FRANČ RODE, ZA ČAST DEŽELE	331
Jože Čurk: KOROŠKI ZBORNIK I.	332
Milan Ževart: VLADO MIKLAVC, MOJA POT SKOZI GORJE	334
Marjan Žnidarič: CHRISTIAN STENNER, SLOWENISCHE STEIERMARK	338
Jerneja Hederih: POLONA ŠEGA, SLOVENSKI KOSTANJARJI NA DUNAJU	339

Dne 24. septembra 1997 je bil konstituiran nov uredniški odbor v sestavi:

dr. Darko Friš, glavni in odgovorni urednik,

dr. Janez Čvirn, Miroslava Grašič,

Jerneja Hederih, dr. Janez Marolt, dr. Jože Mlinarič

dr. Franc Rozman, mag. Vlasta Stavbar, dr. Janez Šumrada,

dr. Igor Ziberna in dr. Marjan Žnidarič, člani

Prvo številko letnika 69 (1998) bo pripravil nov uredniški odbor.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

(68.) letnik, 1997, zvezek 2

S sodelovanjem uredniškega odbora uredil Marjan Žnidarič - Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo v Mariboru - Založila Založba Obzolja Maribor - Lektor Boris Svetel -

Za založbu Franc Filipič - Natisnila Grafika Bezjak, Maribor, 1997, v nakladi 400 izvodov

ISBN 961-236-000-3

Po mnenju Ministrstva za kulturo šteje 415-513/95 z dne 1. 2. 96 so za knjigo plačuje davek od prometa po stopnji 5 %

ISBN 961-230-030-5

